TITUS LIVIUS

A RÓMAI NÉP TÖRTÉNETE A VÁROS ALAPÍTÁSÁTÓL

TITUS LIVIUS

A RÓMAI NÉP TÖRTÉNETE A VÁROS ALAPÍTÁSÁTÓL

FORDÍTOTTA
ÉS A JEGYZETANYAGOT ÖSSZEÁLLÍTOTTA
MURAKÖZY GYULA

ÖTÖDIK KÖNYV
HATODIK KÖNYV
HETEDIK KÖNYV
NYOLCADIK KÖNYV
KILENCEDIK KÖNYV
TIZEDIK KÖNYV
NÉVMUTATÓ

MÁSODIK KÖTET

ÖTÖDIK KÖNYV

1. Mindenütt béke volt már megint, csak a rómaiak és a veiibeliek álltak harcra készen, olyan indulattal és gyűlölettel eltelve, hogy a legyőzöttre nyilvánvaló pusztulás várt. A két nép választási gyűlései nagyon eltérő módon zajlottak le. A rómaiak a consuli jogkörrel felruházott katonai tribunusok számát - most először - nyolcra emelték, és a következőket választották meg: M. Aemilius Mamercust (másodszor), L. Valerius Potitust (harmadszor), Ap. Claudius Crassust, M. Quinctilius Varust, L. Iulius Iulust, M. Postumiust, M. Furius Camillust és M. Postumius Albinust. A veiibeliek viszont, megelégelve az évenként megújuló s nemegyszer viszálykodást okozó választási küzdelmet, királyt választottak. Ez sértette Etruria népeit, amelyek egyaránt gyűlölték a királyságot és személy szerint a királyt is, aki hatalmaskodásával és gőgjével már korábban is terhére volt a lakosságnak. Az ünnepi játékokat ugyanis, amelyeknek megzavarása szentségtörésszámba ment, durván félbeszakította, mert a tizenkét nép mást választott meg helyette főpapnak. S feldühödve a mellőzésen, mikor már javában folytak a játékok, váratlanul visszarendelte a szereplőket, akik nagyrészt az ő rabszolgái voltak. Ezért a népek, amelyek mindennél jobban tisztelték a vallási szertartásokat, minthogy ezek ápolásában tűntek ki leginkább, elhatározták, hogy a veiibeliektől, míg király uralkodik felettük, megtagadják a segítséget. E határozatról, félve a királytól, Veiiben nem mertek beszélni, hiszen ő mindenkiről, aki ilyesmit terjeszt, azt tartotta volna, hogy lázadást szervez, nem pedig üres híreszteléseket ad tovább. Így a rómaiak, noha Etruriából nem jeleztek harci cselekményeket, mégis, minthogy - értesüléseik szerint - ezt az ügyet ott minden népgyűlésen előhozták, kettős erődítményrendszert emeltek: egyik oldalával a város felé, az esetleges kitörések elvágására, másikkal Etruria felé, az onnan várt segélycsapatok feltartására.

2. A római vezérek több reményt fűztek az ostromhoz, mint a rohammal való bevételhez, ezért katonáik teljesen új dolgot, téli tábort kezdtek építeni, azzal a szándékkal, hogy télen is folytatják a

háborút. Amikor ez a hír eljutott Rómába, a néptribunusok, akik már jó ideje nem találtak ürügyet arra, hogy nyugtalanságot szítsanak, rohantak a népgyűlésbe, s harsogva korbácsolták fel a tömeg indulatait: Lám, ezért kellett elrendelni, hogy a katonák zsoldot kapjanak! Helyesen látták ők, hogy olyan ajándék lesz ez, amelyet az ellenség méreggel itatott át. Ebek harmincadján a nép szabadsága! Egyszer s mindenkorra eltávolították az ifjúságot a Városból, kizárták a közügyek intézéséből, s még télen, vagy egyetlen más évszakban sem teheti le a fegyvert, hogy otthonáról, megélhetéséről gondoskodjék. Mit gondol a nép, miért vezették be a megszakítás nélküli katonai szolgálatot? Nyilván mindenki rá fog jönni, mi volt az igazi cél: megakadályozni a fiatal nemzedéket, a nép igazi erejét, hogy bármit is cselekedhessen az ő érdekükben. Különben is: a mieink sokkal többet szenvednek és sanyarognak, mint a veiibeliek. Azok ugyanis a telet a városukban vészelik át, amelyet a kitűnő fal és természetes fekvése is védelmez, saját házaikban élnek, de a római katonának kínlódva, küszködve, hótól, dértől belepve, sátrakban kell kitartania; fegyvereit még tél idején sem teheti le, amikor egyébként mindenféle, szárazon vagy vizen dúló háború szünetelni szokott. Sem a királyok, sem a tribunusi hatalom bevezetése előtt hatalmaskodó consulok, sem a szomorú emlékezetű dictatorok vagy az erőszakoskodó decemvirek nem döntötték őket ilyen szolgaságba, azok sem vezették be az állandó katonai szolgálatot, amellyel most a katonai tribunusok zsarnoksága sanyargatja a népet. Mire vetemednének ezek, ha consulok vagy dictatorok lennének, ha a proconsuli hatalomnak még az árnyéka is így megvadította és nekiszilajította őket?

De Róma meg is érdemli, hogy így történjék: még a nyolc katonai tribunus között sem akadt hely egyetlen plebejus számára! Régen a patríciusok három helyet is csak a legnagyobb erőlködéssel tudtak betölteni, most pedig nyolcasfogaton robognak a hatalom megragadása felé. S ilyen népes testületben még hírmondónak sem maradt egyetlen plebeius, hogy ha egyebet nem is, legalább figyelmeztetné tiszttársait: a katonai szolgálatot nem rabszolgák teljesítik, hanem szabad emberek, polgártársaik, akiket legalább télen haza kellene engedni, hogy egy évben egyszer láthassák szüleiket, gyermekeiket, feleségüket, élhessenek szabadság adta jogaikkal, s tisztviselőket választhassanak.
Ilyesmit és hasonlókat harsogtak, de méltó ellenfélre akadtak Ap.

Claudius személyében, akit tiszttársai azért hagytak a városban, hogy megfékezze a tribunusok lázító tevékenységét. Ő már fiatal kora óta nagy gyakorlatra tett szert a plebeiusokkal való csatározásban, néhány éve - mint említettem - ő javasolta, hogy a tribunusok hatalmát saját tiszttársaik óvásával kell megbénítani.

3. Ez, a most már nemcsak vállalkozó szellemű, hanem alapos tapasztalattal is rendelkező férfi a következő beszédet tartotta: „Ha valaha is vitás lehetett, polgárok, vajon a néptribunusok a ti, vagy a maguk érdekében szítanak-e egyre-másra lázongásokat, akkor, meggyőződésem szerint, ebben az évben minden kétségünk megszűnt. Örvendek, hogy hosszú ideje táplált tévhitetek végre-valahára szertefoszlott, de főként azért kívánok szerencsét nektek és timiattatok az államnak, hogy ezzel a tévedéssel éppen most, számotokra ily kedvező helyzetben számoltatok le. Vagy talán bárki is kételkednék abban, hogy a néptribunusokat soha egyetlen, benneteket sújtó jogtalanság - ha egyáltalán előfordult ilyesmi - nem sértette és bőszítette fel annyira, mint az atyáknak az a jótéteménye a nép számára, hogy a katonai szolgálatot teljesítők zsoldot kapnak? Mit gondoltok, mitől rettegtek akkor, s mit akarnak megzavarni most? A rendek egyetértését, hiszen szerintük ennek a megszüntetése a tribunusi hatalom legfőbb feladata. Istenemre, ahogy a kontár mesteremberek lázasan keresik maguknak a munkát, ők is azt szeretnék, ha az államban mindig akadna valami baj, hogy ti ezeknek az orvoslása végett rájuk szoruljatok. Vajon ti, tribunusok, oltalmazzátok-e vagy támadjátok a népet? Vajon a katonáskodók ellenségei vagytok-e, vagy az ő ügyüket képviselitek?
Erre legfeljebb ennyit tudtok mondani: „Mi az atyák minden cselekedetét - ártson vagy használjon az a népnek - helyteleníitjük!" Olyan urakhoz vagytok hasonlók, akik szolgáikat teljesen eltiltják a másokkal való érintkezéstől, s azt tartják törvényesnek, ha idegenektől sem jó, sem rossz nem háramlik rájuk. Így akadályozzátok meg ti is az atyák és a nép közeledését, mert féltek, hogy a mi nyájasságunk és nagylelkűségünk megnyeri a népet, s az készséggel hallgat a szavunkra. Hiszen ha bennetek egy szemernyi - nem is mondom, hogy polgári, de legalább emberi - jóérzés volna, nem inkább segítségül kellett volna jönnötök, s tőletek telhetően egyengetni az atyák nyájas közeledésének s a nép engedékenységének az útját? Ki ne kezeskednék róla, hogy ha

szövetségünk állandósul, hatalmunk a jövőben a szomszéd népek között is rendkívüli mértékben megnövekedik?

4. Később kifejtem, mennyire hasznos, egyben szükséges is volt tiszttársaimnak az a terve, hogy a sereget nem vonják vissza dolgavégezetlenül Veii alól, de most csak a katonáskodók helyzetéről szeretnék nyilatkozni. Meg vagyok győződve, ha ezt a beszédemet nemcsak itt, hanem a táborban is hallanák, maga a sereg is úgy döntene, hogy igazam van. S ha beszéd közben nem jutna eszembe, mit mondjak, nyugodtan felhasználhatnám ellenfeleim szónoklatát. Ők az előbb tiltakoztak az ellen, hogy a katonák zsoldot kapjanak, mivel eddig még sose kaptak. De milyen jogon méltatlankodhatnak most azért, hogy azoktól, akiknek helyzetét megjavítottuk, ennek arányában újabb teljesítményt is követelünk? Hiszen sose volt még szolgálat fizetség nélkül, s aligha akad fizetség, amelyért ne kellene megszolgálni. A munka és az öröm természete nagyon elütő, mégis van köztük bizonyos természetes összefüggés. Régebben a katonáskodó nem szívesen szolgálta saját költségén az államot, de megvolt az az öröme, hogy az év egy részében művelhette földjét, s előteremthette azt, amire neki magának és övéinek otthon és a táborban szüksége volt. Most pedig az az öröme van meg, hogy az állam látja el, s ő vígan veszi fel a zsoldot. És nyugodt lélekkel tud kissé hosszabb ideig is távol lenni otthonától és jószágától, hiszen emiatt nem éri anyagi veszteség. S az állam, ha számadást készítene vele, nem mondhatná-e neki teljes joggal: „Egész évre kapod a zsoldot, egész évig szolgálj érte! Vagy méltányosnak tartod, hogy féléves szolgálatért teljes zsoldot kapj?" Nem szívesen időzöm, polgárok, beszédem e résénél, hiszen zsoldos katonákkal szokás ilyen hangon tárgyalni; mi azonban veletek mint polgártársainkkal szeretnénk szót érteni, s azt tartjuk méltányosnak, ha ti is úgy tárgyaltok velünk, mint a haza képviselőivel.

Vagy nem kellett volna belevágnunk ebbe a háborúba, vagy a római nép méltósága érdekében folytassuk és mihamarabb fejezzük be. Márpedig akkor fogjuk befejezni, ha az ellenséget ostromgyűrűvel szorongatjuk, s csakis akkor vonulunk el, ha Veiit elfoglalva reményeinket valóra váltottuk. Istenemre, még ha semmi más

okunk sem volna rá, akkor is ki kellene tartanunk a minket ért méltánytalanság miatt! Valamikor az egyesült Görögország tíz évig ostromolt egy várost egyetlen asszony miatt. S a sereg milyen messze volt hazájától, hány ország, tenger választotta el tőle! Nekünk meg nehezünkre esik befejezni az egy esztendeje tartó, a huszadik mérföldkövön belül, szinte a Város látókörében zajló ostromot! No persze, hiszen a háború jelentéktelen okból tört ki, s nincs elegendő jogos sérelmünk, hogy kitartásra sarkallna minket! Hetedízben lázadtak fel, békében sem bízhattunk bennük soha; földjeinket ezerszer felprédálták; a fidenaebelieket elpártolásra kényszerítették, colonusainkat legyilkolták; az ő felbujtásukra kegyetlenül, jogtipró módon megölték követeinket, egész Etruriát ellenünk akarták lázítani, s ma is ezen mesterkednek; s kevésen múlt, hogy nem erőszakosan bántak el elégtételt kérő követeinkkel is.

5. S ezek ellen mi kíméletesen harcoljunk, elodázzuk a háborút? S kérdem, ha az oly jogos gyűlölet sem képes minket tettre sarkallni, vajon a következő tények sem tudnak hatni rátok?! A várost hatalmas ostromművekkel vettük körül, az ellenséget a falak közé zártuk, földje műveletlen, és amit megművelt, azt is letarolta a háború. Ki kételkednék abban, hogy ha visszavonjuk seregünket - minthogy mindenük odalett -, nem csupán bosszúvágyból törnek a mi földjeinkre, hanem azért is, mert zsákmányszerzésre kényszeríti őket a szükség? Tehát, ha így gondolkodunk, nem elodázzuk, hanem saját határaink közé engedjük be a háborút. S végül is ez az ügy teljesen katonáinkra tartozik, akikről a derék néptribunusok - miután előbb el akarták venni a zsoldjukat - most egyszerre gondoskodni akarnak. Miféle eljárás ez? Harcosaink hosszú árkot és sáncot húztak - mindkettőt roppant munkával -, előbb néhány, majd, ahogy a sereg növekedett, sok-sok őrtornyot építettek, földhányást emeltek nemcsak Veii körül, hanem Etruria irányában is, hogy az esetleg érkező segélycsapatokat feltartsák; s minek is soroljam fel a tornyokat, a szőlőlugasokat és a teknősbékákat s minden egyebet, ami egy város ostromához szükséges? S most, hogy ennyit fáradoztak, s végre befejezték a munkát, azt kívánjátok, hagyják ott az egészet, hogy majd nyáron, verejtékes munkával, újból felépítsék? Mennyivel kevesebb fáradság a kész

ostromműveket meghagyni, a háborút meggyorsítani, kitartani, és az egészet gyorsan befejezni! Mert bizonyára hamar végzünk, ha egyfolytában a háború befejezésére törekszünk, s nem mi magunk késleltetjük félbeszakításokkal és halogatásokkal reményeink beteljesedését. Arról beszélek, hogy kárba vész a munka és az idő. És mekkora veszélyt zúdítunk magunkra a háború elhúzásával! Vajon elfeledkezhetünk-e arról, hányszor tartanak népgyűlést Etruriában a Veiinek küldendő segítség ügyében? Jelenleg ugyan fel vannak háborodva, gyűlölik a veiibelieket, és állítják, hogy nem sietnek segítségükre, s hogy tőlük ugyan nyugodtan elfoglalhatjuk a várost. De ki kezeskedhetik érte, hogy ugyanilyen érzülettel lesznek akkor is, ha a háború elhúzódik, s ellenfelünk - lélegzethez jutva - többször küldhet hozzájuk nagyobb követségeket? Vagy idővel megváltozik Veiiben a helyzet, és mégis királyt választanak, aki most még oly nagy szálka az etruszkok szemében; és akkor a polgárság is dönthet a segítség megadása mellett, hogy ezzel engesztelje ki az etruszkokat, de a király is kezdeményezheti, mert nem akar királyi hatalmával a polgárok boldogulásának útjában állni. Lássátok be, mennyi hátrány származna abból, ha a tribunusok által javasolt utat követnénk! Elveszítenők oly nagy fáradsággal emelt erődítéseinket, határainkat feldúlás fenyegetné, s a veiibeliek helyett az etruszkokat ingerelnők háborúra. Ilyenek hát, tribunusok, a ti tanácsaitok! Istenemre, éppen olyan ez, mintha egy beteget erélyes kezeléssel azonnal talpra lehetne állítani, de valaki - a pillanatnyi éhség és szomjúság kielégítésével - hosszadalmas, talán gyógyíthatatlan betegségbe dönti.

6. S valóban, istenemre, még ha nem is volna kihatással erre a háborúra, a katonai fegyelem szempontjából akkor is rendkívül fontos, hogy katonáink ne csak a könnyen kivívott győzelem öröméhez szokjanak hozzá, hanem ahhoz is, hogy - ha vontatottabban halad a dolog - leküzdjék a fásultságot, s ki tudják várni a még oly távoli remények beteljesedését is. És ha nem ér véget a háború nyáron, hát télen is folytassák, s ősszel ne az legyen az első dolguk mint a költöző madaraknak -, hogy menedék után nézzenek és visszavonuljanak. Jól tudjátok, hogy a vadászat szenvedélye és öröme az embert hóesésben, zúzmarában is a hegyekbe, erdőkbe csalja; hát akkor mi a háború nehézségeiben ne

tudnánk olyan kitartást tanúsítani, mint amilyenre rá tud venni a gyönyörrel kecsegtető szórakozás? Netán azt véljük, katonáink teste annyira elnőiesedett, lelke annyira elpuhult, hogy nem bírnak el egyetlen telet a táborban, s nem viselik el az otthontól való távollétet? S mintha tengeri háborút viselnének, ahol figyelembe kell venni az időjárást és az évszakot, nem volnának képesek tűrni a hideget vagy a meleget? Nyilván elpirulnának, ha ilyen szemrehányást tennének nekik, s váltig bizonygatnák, hogy testüket és lelküket férfias kitartás tölti el, télen is, nyáron is van erejük hadakozni, s nem ők bízták meg a tribunusokat azzal, hogy az elpuhultság, a tétlenség szószólói legyenek. Nagyon is jól emlékeznek rá, hogy őseik éppen ezt a tisztséget nem fedél alatt, nem árnyékba húzódva alapították.
Arra kötelez katonáink hősiessége, arra a római név, hogy ne csak a veiibeliekkel, ne csak ezzel a háborúval törődjünk, hanem azzal is, hogy hírnevünket egyéb háborúkban a többi nép szemében, az utókor szemében is megalapozzuk. Vagy azt gondoljátok, egyáltalán nem befolyásolja majd hírnevünket, ha szomszédaink azt gondolják, hogy ha egy város a rómaiak első rohamának egész kis ideig ellenáll, akkor már nincs mit félnie, s ne inkább az kölcsönözzön a nevünknek félelmetes hangzást, hogy a római sereget az egyszer már körülzárt város alól sem a hosszúra nyúló ostrom fáradsága, sem a tél ereje nem tudja visszakényszeríteni, mert a háborúnak csak egyféle befejezését ismeri, a győzelmet, s a háborút nem dühödten, inkább kitartóan harcolja végig? Ez a tulajdonság a hadviselés minden fajtájában szükséges, legfőképpen a védőműveik és fekvésük miatt bevehetetlen városok ostrománál; ezeket a városokat az éhség és a szomjúság erejével maga az idő szokta bevenni és legyőzni, ahogy Veiit is be fogja venni, ha ugyan a néptribunusok nem sietnek az ellenség védelmére, s a veiibeliek nem Rómában találják meg azt az oltalmat, amit Etruriában hiába keresnek.

Vajon mi lehetne a veiibelieknek kívánatosabb, mint hogy egész Rómát, majd ragályként terjedve az egész tábort is a lázongás kerítse hatalmába? Ezzel szemben, istenemre, milyen fegyelmezett az ellenség! Sem az ostromzár miatt, sem pedig a királlyal szemben érzett elégedetlenség nem okozott köztük semmi nyugtalanságot, s még az sem korbácsolta fel indulataikat, hogy az etruszkok megtagadták a segítséget. Ha ugyanis bárki lázadást szít közülük,

azonnal a halál fia, senkinek sem szabad szájára vennie olyasmit, ami tiközöttetek büntetlenül hangzik el. Aki a hadijelvényeket elhagyja vagy őrhelyéről eltávozik, botozást érdemel; de azokat, akik nem egyik vagy másik katonát, hanem az egész hadsereget uszítják a hadijelvények elhagyására és a táborból való kivonulásra, a népgyűlésen nyilvánosan meghallgatjátok. Annyira megszoktátok már, hogy nyugodtan végighallgatjátok a néptribunust, bármit mond, biztasson bár hazaárulásra vagy az államrend bomlasztására, s tekintélye varázserejétől lenyűgözve türelmesek vagytok, bármily sötét szándékot leplez is a tekintély. Most már csak az hiányzik, hogy a táborban, a katonák előtt is elmondják mindazt, amit itt elrikácsoltak, s a hadsereget felbomlasztva megakadályozzák, hogy vezéreinek engedelmeskedjen; hiszen, elvégre is, Rómában azt nevezik szabadságnak, hogy ne tartsuk tiszteletben sem a tisztségviselőket, sem a törvényeket, sem az ősök erkölcseit, sem az atyák hagyományait, sem a katonai fegyelmet."

7. Appius már a népgyűlésen is éppen olyan tekintélyt élvezett, mint a tribunusok, majd a Veiinél teljesen váratlanul elszenvedett vereség hírére a vitában felül is kerekedett, a rendek egyetértése és harci kedve pedig olyannyira megnőtt, hogy sokkal kitartóbban folytatták Veii ostromát. A töltéssel ugyanis a városig érkeztek, a szőlőlugasok már szinte a falakhoz tapadtak, ezért sokkal buzgóbban építették az ostromműveket nappal, mint őrizték éjszaka, csakhogy hirtelen feltárult a város kapuja, s a főként fáklyákkal felfegyverzett hatalmas tömeg csóvákat hajigálva egy pillanat alatt lángba borította az oly sokáig készült sáncokat és szőlőlugasokat, s a tűz és a fegyver sok, hasztalanul segíteni igyekvő katonánknak okozta halálát.
Ez a hír Rómában az egész népet szomorúsággal, a senatust pedig aggodalommal és félelemmel töltötte el, hogy sem a Városban, sem a táborban nem tudják majd elnyomni a zendülést, s a néptribunusok kigúnyolják az államot, mintha ők győzték volna le. Ekkor azok, akiket a vagyonbecslésnél a lovagok közé soroltak, de nem adtak nekik közköltségen lovat, előbb külön tanácskoztak maguk között, majd váratlanul a senatus elé vonultak, s miután szót kaptak, megígérték, hogy saját lóval teljesítenek hadi szolgálatot. A senatus a legnagyobb elismeréssel mondott köszönetet, a hír

végigfutott a Városon és a Forumon; mire a nép hirtelen összesereglett a Curia előtt; bejelentették, hogy - mint a gyalogosok rendjébe tartozók - ők is önként vállalják az állam szolgálatát, vezessék őket akár Veiibe, akár máshová. Ha Veii ellen viszik őket, megígérik, hogy csak akkor térnek vissza, ha már elfoglalták az ellenség városát.

Ekkor valóban alig ismert határt a mindent elöntő lelkesedés; most már nemcsak a tisztségviselőket bízták meg, hogy a népet, akár előbb a lovagokat, dicsérettel illessék, s nem is a Curiába hívták őket a felelet meghallgatására, s a senatus sem maradt bent az épületben: a senatorok külön-külön valamilyen magaslatra állva, szóval-kézzel adtak kifejezést a gyűléshelyen szorongó tömeg előtt az általános lelkesedésnek. Elmondták, milyen boldoggá, legyőzhetetlenné, örökéletűvé teszi ez az egyetértés Róma városát, magasztalták a lovagokat, magasztalták a népet, dicsőítették a nagy napot, elismerték, hogy jóságban és jóindulatban felülmúlták a senatust. Versengve hullatták az örömkönnyeket az atyák és a plebeiusok, majd az atyákat a Curiába visszaszólítva, senatusi határozatot hoztak, hogy a katonai tribunusok a népgyűlésen nyilvánítsanak köszönetet a gyalogosoknak és a lovagoknak, és jelentsék ki: a senatus emlékezni fog hazaszeretetükre. Mindazoknak, akik önként jelentkeztek, a rendkívüli hadiszolgálatért zsold jár, s még a lovagoknak is bizonyos összeget utalnak ki. (Ez időtől teljesítenek a lovagok saját lóval hadiszolgálatot.) A Veii alá vezényelt önkéntes sereg nemcsak az elfoglalt ostromműveket állította helyre, hanem újakat is emelt. Rómából is az eddiginél sokkal gondosabban küldték az élelmet, nehogy ez az érdemdús sereg bármiben hiányt szenvedjen.

8. A következő évben consuli jogkörrel felruházott katonai tribunus lett C. Servilius Ahala (harmadszor) Q. Servilius, L. Verginius, Q. Sulpicius, A. Manlius (másodszor), M. Sergius (másodszor). E tribunusok hivatali ideje alatt, mikor minden gond a veii háborúra összpontosult, az anxuri védősereget, amelyet elhanyagoltak - szabadságra küldték a katonákat, s gyakran befogadták a volscus kereskedőket -, az áruló kapuőrök segítségével váratlanul lerohanta az ellenség. Kevés katona esett el, mert a betegek kivételével markotányosok módjára mindnyájan a szomszéd városokban és vidékeken kereskedtek. Nem alakult kedvezőbben a helyzet Veiinél

sem, amely ekkor az állam legfőbb gondja volt. A római vezérek ugyanis inkább egymás ellen acsarkodtak, nem az ellenségre zúdították haragjukat, s a capenaiak és a faliscusok váratlan beavatkozásával a háború is kiterjedt. Ez a két etruriai nép úgy vélte, hogy Róma a veiibeliek legyőzése után a legközelebbi háborút ellenük, mint legközelebbi szomszédai ellen fogja indítani. A faliscusok ellenséges indulatát még külön ok is szította: előzőleg már a fidenaei háborúba is belekeveredtek, s a két nép, küveteket küldve egymáshoz, esküvel erősített szerződéssel kölcsönösen elkötelezte magát, és seregükkel váratlanul Veii alá vonultak. A M. Sergius katonai tribunus körzetébe tartozó tábort támadták meg, és roppant rémületet keltettek, mert a rómaiak azt hitték, egész Etruria fellázadt, és ez a hatalmas sereg jelent meg a város előtt. Ugyanez a hiedelem feltüzelte a város falai között védekező veiibelieket. Így kétfelől érte támadás a rómaiak táborát, akik összevissza futkostak, csapataikat hol ide, hol oda vezényelték, de a veiibeliek seregét nem bírták eléggé visszaszorítani a falak közé és a sáncoktól távol tartani, s a kívülről támadó ellenséggel szemben sem tudtak védekezni. Egyetlen reményük maradt, hogy a nagyobbik táborból segítség érkezik, minthogy a két legio közül az egyik a capenai és faliscus, a másik a városból kitört csapatokkal szemben állta a harcot. De a másik tábor élén Verginius, Sergius gyűlölt, elkeseredett személyes ellenfele állt, aki arra a hírre, hogy a legtöbb őrtorony ostrom alatt áll, az erődítéseket elfoglalták, és az ellenség két oldalról támad, katonáit harci készültségben tartotta, és azt mondogatta, hogy tiszttársa, ha segítségre lesz szüksége, majd üzen. De amilyen kevély volt ő, éppolyan makacs volt a másik, aki - nehogy úgy tűnjék, mintha ellenfelétől könyörögne segítséget - inkább akart az ellenséggel szemben alulmaradni, mint polgártársa segítségével győzni. Sokáig hullottak a két felől szorongatott katonák, végül, feladva a sáncokat, néhányan a nagyobb táborba menekültek, a többség pedig, köztük Sergius is, Rómába. Minthogy itt minden felelősséget tiszttársára hárított, úgy döntöttek, hogy Verginiust megidézik, és a tábort addig a legatusokra bízzák. A senatusban ezután megtárgyalták az ügyet, s a két vezér egymást gyalázva csapott össze. Kevesen vették figyelembe a haza érdekét, a többség személyes vonzalomtól vagy jóindulattól eltelve állt az egyik vagy a másik fél pártjára.

9. Az atyák vezetői úgy vélekedtek, hogy akár a vezérek mulasztása, akár a balszerencse okozta ezt az oly szégyenteljes vereséget, nem várják meg a választások hagyományos idejét, hanem azonnal új katonai tribunusokat választanak, akik október kalendaeján lépjenek hivatalba. Mikor a javaslatról szavaztak, a többi katonai tribunus nem emelt kifogást, de éppen Sergius és Verginius - kétségtelen okozói annak, hogy a senatus bizalmatlanságot nyilvánított az erre az évre választott tisztviselőkkel szemben - igyekezett elkerülni a szégyent: először kérésre fogták a dolgot, majd óvást emeltek a senatusi határozat ellen, kijelentve, hogy december idusa, a tisztviselők hivatalba lépésének megszokott napja előtt nem teszik le tisztségüket. Közben a néptribunusok, akiket eddig az emberek egyetértése és az államügyek kedvező állása hallgatásra kényszerített, váratlanul erélyesen megfenyegették a két tribunust, hogy ha nem vetik alá magukat a senatus határozatának, börtönbe záratják őket. Erre C. Servilius Ahala katonai tribunus így szólott: „Szívesen próbára tennélek benneteket és fenyegetéseiteket, ó, tribunusok, és bebizonyítanám, hogy ehhez éppolyan kevés a jogotok, mint a bátorságotok. De a senatus határozatával szembeszállni valóban gyalázatos dolog. Ezért egyrészt ti se használjátok ki viszálykodásunkat jogtalanságok elkövetésére, másrészt két tiszttársunk is tartsa magát a senatus végzéséhez, vagy, ha makacskodnak, azonnal dictator kinevezését követelem, aki kényszeríti őket tisztségük letételére." A beszédet mindenki helyesléssel fogadta. Az atyák örültek, hogy a tribunusi hatalommal való ijesztgetés helyett más, hatékonyabb eszközt találtak a tisztségviselők lemondatására, azok pedig, a közhangulat nyomására, népgyűlésen katonai tribunusokat választottak, akik október kalendaeján hivatalba léptek, ők maguk pedig e nap előtt lemondtak tisztségükről.

10. A következőket választották meg consuli jogkörrel felruházott katonai tribunusoknak: L. Valerius Potitust (negyedszer), M Furius Camillust (másodszor), M. Aemilius Mamercust (harmadszor), Cn. Cornelius Cossust (másodszor), K. Fabius Ambustust és L. Iulust. Működésük alatt otthon és a háborúban sok minden történt. A háború több helyen is folyt: Veii, Capena és Falerii ellen, s a volscusokkal Anxur visszafoglalásáért. Rómában is súlyosbodott a

helyzet a sorozás s az ezzel egyidőben végrehajtott adóemelés miatt. Ellentéteket okozott az is, hogy a néptribunusok testülete kiegészítette önmagát, s nem kevéssé felkavarta a kedélyeket a nemrég consuli hatalommal felruházott két férfi ellen hozott ítélet is.
A katonai tribunusok első dolga az volt, hogy elrendelték a sorozást. Nem csupán a fiatalokat írták össze, hanem a Város védelmének biztosítása érdekében az idősebbeket is jelentkezésre kényszerítették. De amennyivel megnövekedett a hadsereg létszáma, annyival több zsoldra volt szükség. A többletet az adóból fedezték, amit az otthonmaradottak nagy kelletlenül fizettek, hiszen nemcsak a Várost védelmezték, hanem katonai szolgálatra is kötelezve voltak, s az államnak is rendelkezésére kellett állniuk. Ezt az önmagában is nehezen elviselhető sok terhet a néptribunusok lázító beszédeikben igyekeztek még jogtalannak is feltüntetni, azzal érvelve: csak azért vezették be a hadseregben a zsoldfizetést, hogy a népet tönkretehessék: az egyik felét katonai szolgálattal, a másikat adófizetéssel. „Már harmadik éve húzódik egyetlen háború, s szántszándékkal rosszul vezetik, hogy még tovább húzhassák. Ráadásul egyetlen sorozáson négy háborúra szerveznek hadsereget, s a gyermekeket és az öregeket is befogják. Most már nincs különbség tél és nyár között, a szerencsétlen népnek nincs pillanatnyi nyugalma, legutóbb adófizetésre is kötelezték. Így, ha hazavonszolja a törődéstől, sebektől s végül már a kortól is elcsigázott testét, azt látja, hogy otthonában, a gazda hosszú távolléte miatt, minden tönkrement, adóját családi vagyona roncsaiból egyenlíti ki, s katonai zsoldját, mint valami uzsorakölcsönt, többszörösen téríti vissza az államnak."
Míg a sorozás és az adószedés folyt, s az emberek figyelmét fontosabb ügyek kötötték le, ezért nem lehetett a néptribunusok számát választással kiegészíteni. Megindult tehát a küzdelem, hogy a megüresedett helyeket patríciusokkal töltsék be. Mivel ezt nem lehetett keresztülvinni, hogy legalább a Lex Trebonia erejét gyöngítsék, nyilvánvaló patrícius támogatással G. Laceriust és M. Acutiust választották be a néptribunusok közé.

11. A véletlen úgy hozta, hogy ebben az évben volt néptribunus Cn. Trebonius, aki úgy érezte: neve és családja kötelez arra, hogy a Lex

Treboniát védelmébe vegye. Szenvedélyes hangon kijelentette, hogy amit az atyák annak idején első próbálkozásaikkal nem tudtak elérni, azt most kiharcolták a katonai tribunusok; a Lex Treboniát félrelökik, s a néptribunusok testületét nem a nép kívánsága, hanem az atyák parancsa szerint egészítették ki, és odáig fajult a helyzet, hogy csak patrícius vagy a patríciusok kiszolgálója lehet néptribunus; elragadták a néptribunusoktól megszentelt jogaikat, kicsavarták kezükből a consuli hatalmat. Kifejezte azt a gyanúját, hogy mindez patríciusok fondorkodása és tiszttársainak gyalázatos árulása miatt történhetett meg.

Minthogy a gyűlölet lángja nemcsak az atyák, hanem a néptribunusok ellen is - az újonnan választottak és megválasztóik ellen egyformán - magasra csapott, a testület három tagja, P. Curatius, M. Metilius és M. Minucius, önmagáért reszketve, nekitámadt az előző év két katonai tribunusának, Sergiusnak és Verginiusnak, s a törvény elé idézve őket, saját magukról ellenük fordították a nép haragját és gyűlöletét. Kijelentették, hogy mindazokat, akiknek terhes a sorozás, az adó, a hosszú katonai szolgálat és az elhúzódó háború, akiket lesújt a Veiinél elszenvedett vereség, és akiknek háza gyászba borult a gyermek, a fivér, a közeli rokon elvesztése miatt, feljogosítják és felhatalmazzák, hogy - akár személyes okból, akár az állam sorsáért aggódva - a két bűnösön vegyenek mindenért elégtételt.
Hiszen minden bajnak Sergius és Verginius az okozója, ezt nemcsak vádlóik vetik a szemükre, hanem maguk a vádlottak is elismerik. Mindkettő vétkes, s egymásra hárítják a felelősséget; Verginius Sergiusnak a megfutamodást, Sergius Verginiusnak az árulást veti szemére. Hihetetlenül esztelen viselkedésüket tekintve sokkal valószínűbb, hogy az egész dolog közös megegyezéssel, az atyák áruló egyetértésével történt, akik, el akarván húzni a háborút, korábban alkalmat adtak a veiibelieknek az ostromművek felgyújtására, most pedig elárulták a hadsereget, s a faliscusok kezére játszották a római tábort. S mindez azért, hogy a fiatalság Veii alatt öregedjen meg, a tribunusok ne terjeszthessenek a nép elé javaslatot a földről vagy egyéb, a nép számára üdvös határozatot, ne vonultathassák fel tömegesen a Város lakóit, hogy megjelenhessenek a vitákon, és szembeszállhassanak a patríciusok összeesküvésével. A vádlottakról már előzőleg döntött a senatus, a római nép s maguk a tribunusi testület tagjai; hiszen a senatus

határozata megfosztotta őket tisztségüktől, s mikor vonakodtak lemondani, tiszttársaik dictatorral fenyegetve kényszerítették őket hivataluk letételére, s a római nép új katonai tribunusokat választott, akik a szokástól eltérően nem december idusán, hanem azonnal, október kalendaeján léptek hivatalba, mert az állam nem állt volna fenn sokáig, ha az a két személy megmarad tisztségében. Eleve számos nyilatkozattal bélyegeztük meg és ítéltük el őket, most mégis abban a hitben állnak a nép ítélőszéke elé, hogy mindenen túl vannak, s eléggé megbűnhődtek azzal, hogy két hónappal hamarabb vonultak vissza a magánéletbe. Nem értik, hogy akkor csak a további károkozás lehetőségétől fosztottuk meg őket, de nem kaptak büntetést, hiszen lemondásra kényszerítettük nyilvánvalóan ártatlan tiszttársaikat is. Emlékezzenek csak vissza a polgárok, milyen lelkiállapotban fogadták a friss vereség hírét, mikor szemük előtt özönlött be a kapukon a futástól és rémülettől remegő, sebekkel borított sereg, nem a hadiszerencsét vagy valamelyik istent, hanem tulajdon vezéreit vádolva. Bizonyosak lehetünk, hogy senki sincs itt a gyűlésben, aki azon a napon ne szórt volna átkot és szidalmat L. Verginius és M. Sergius fejére, házára, vagyonára. Teljesen lehetetlen, hogy azokkal szemben, akikre akkor mindenki az istenek haragját kérte, most, amikor lehet és szükséges, a nép ne érvényesítse hatalmát. Az istenek sose maguk emelnek kezet a bűnösre, nékik elég, ha az áldozatoknak adnak alkalmat a bosszúra.

12. A vádlottakat az efféle szónoklatokkal felizgatott tömeg tízezer érc as büntetésre ítélte; hiába hárította Sergius a felelősséget a kétes hadiszerencsére és a végzetre, s hiába könyörgött Verginius, hogy ha már a háborúban szerencsétlen volt, legalább otthon ne tegyék még szerencsétlenebbé. Minthogy a nép dühe ellenük fordult, feledésbe ment a tribunusi testület kiegészítésének és a Lex Trebonia ellen való mesterkedésnek az emléke.

A győzelemittas néptribunusok a nép ítéletét azonnal megjutalmazandó, földtörvényt terjesztettek elő, s megakadályozták az adóemelést, bár a nagy hadseregnek szüksége lett volna a zsoldra, s a hadihelyzet csak annyiban volt kedvező, amennyiben a háború folyamán sose fogy el a remény. A Veiinél elvesztett tábort ugyanis visszafoglalták, s őrtornyokkal, őrállásokkal erősítették meg; itt M. Aemilius és K. Fabius katonai tribunusok kezében volt a

vezetés. M. Furius a faliscusok és Cn. Cornelius a capenaiak határában a falakon kívül egyetlen ellenséges katonára sem akadt: zsákmányoltak, felégették a tanyákat és a termést, pusztává tették a földeket; a városokat körülzárták, de nem indítottak ostromot. A volscusok területén viszont feldúlták a földeket, de hiába rohamozták meg a magaslaton fekvő Anxurt, s mivel nem ért célt a nyers erő, sánccal, árokkal megkezdték az ostromot. A volscus háború folytatása Valerius Potitusra várt.

Ebben a hadihelyzetben a kint dúló háborúnál sokkal hevesebb belső lázadás tört ki. Minthogy a tribunusok miatt nem emelhették az adókat, s a hadvezéreknek sem küldhettek pénzt a zsoldra, pedig a katonaság már követelte járandóságát, nem sok hiányzott ahhoz, hogy a Városban kitört lázongás a táborra is átterjedjen. A nép dühe fellángolt az atyák ellen, s a tribunusok kijelentették: itt az idő, hogy a szabadságot megszilárdítsák, s a Sergius- és Verginius-féléktől bátor és tettre kész plebeiusok vegyék át a főbb tisztségeket. De megelégedtek azzal, hogy - jogukat érvényesítve - egy plebeiust is, P. Licinius Calvust, consuli jogú katonai tribunusnak választottak, a többi helyre patríciusok kerültek: P. Manlius, L. Titinius, P. Maelius, L. Furius Medullinus és L. Publilius Volscus. E sikeren nemcsak a plebeiusok csodálkoztak, de maga a megválasztott is, ez a régi, már előrehaladott korú senator, aki eddig semmi tisztséget nem viselt. Nem tudni, miért őt tartották mindenki másnál méltóbbnak erre a tisztségre. Némelyek szerint e komoly hivatalra történt megválasztását fivérének, Cn. Corneliusnak köszönhette, aki az előző évben volt katonai tribunus, s a lovasoknak háromszoros zsoldot fizetett. Mások szerint éppen a legjobbkor tartott a rendek egyetértéséről az atyák és a nép körében egyaránt tetszéssel fogadott beszédet. A néptribunusok a választási győzelem felett érzett örömükben engedtek az államnak akkor legtöbb gondot okozó dologban, az adóügyben; az adót akadály nélkül behajtották, és továbbították a hadsereghez.

13. Hamarosan visszafoglaltuk a volscus földön Anxurt, mivel az egyik ünnepnapon a védők elhanyagolták a város őrizetét. A következő évet a fagyot, havazást hozó tél tette nevezetessé: az eltorlaszolt utakat nem lehetett járni, a Tiberisen hajózni. A gabona ára mégsem változott, mert nagy készleteket halmoztak fel. S

minthogy P. Licinius éppoly nyugodt körülmények között viselte hivatalát, mint ahogy - nagyobb örömére a népnek, mint bosszúságára az atyáknak - elfoglalta, kedvet kaptak, hogy legközelebb a plebeiusok közül válasszanak katonai tribunusokat. A patrícius jelöltek közül egyedül M. Veturius tartotta meg a helyét, a többi, consuli jogkörrel felruházott katonai tribunust majdnem minden centuria a plebeiusok közül választotta meg: M. Pomponiust, Cn. Duilliust, Volero Publiliust, Cn. Genuciust és L. Atiliust.
A kemény télre - vagy mert a szélsőséges időjárás hirtelen ellenkezőjére fordult, vagy más okból - dögvészes, minden élőre ártalmas nyár következett. Minthogy a járványra nem volt orvosság, s nem látták sem okát, sem végét, senatusi határozatra a Sibylla-könyvekhez fordultak. Az áldozatok lebonyolítására kijelölt duumvirek ekkor rendeztek először lakomát az isteneknek, nyolc napon át vendégelték három, az akkori viszonyokhoz képest legpazarabbul megterített asztalnál Apollót, Latonát, Dianát, Herculest, Mercuriust és Neptunust. Az áldozati ünnepet magánszemélyek is megtartották, városszerte tárva-nyitva voltak a kapuk, kivétel nélkül mindenkinek minden rendelkezésére állt. Egyaránt vendégül láttak ismerőst és ismeretlent, az ellenséggel is szívélyesen és nyájasan elbeszélgettek, megszűnt minden per, civódás; e napokban a foglyokról is levették a bilincset, majd lelkiismeret-furdalással tették vissza rájuk, ha az istenek egyszer már ilyen kegyben részesítették őket.

Közben Veiinél többszörös rémületet okozott, hogy a háromfelé dúló háborúból egy lett. A várost, mint régebben is, ostromművekkel vettük körül, ám ekkor hirtelen ott termettek a capenai és faliscus segélycsapatok, s a három sereg ellen kétfelé kellett harcolnunk. Elsősor ban az segített, hogy eszünkbe jutott Sergius és Verginius elítélése. Így az annak idején tétlen veszteglő nagyobbik táborból most csapataink - gyorsan megkerülve őket - azonnal megtámadták a római sáncokat ostromló capenaiakat; az itt kezdődő ütközet a faliscusokat is rémületbe ejtette, s míg összevissza futkostak, visszavetette őket a táborból idején érkezett ellentámadás. Az utánuk nyomuló győztesek nagy vérfürdőt rendeztek. Majd kisvártatva véletlenül a capenai területet tisztító, biztonságérzetükben elszéledt csapatokra bukkanva az életben maradtakat is megsemmisítették. A menekülő veiibeliek közül sokat

lekaszaboltak a kapuk előtt, minthogy a rómaiak betörésétől félő védők bezárták a kapukat, kirekesztve utoljára érkező katonáikat.

14. Ezek voltak az év eseményei. S már közeledett a katonai tribunusok megválasztásának ideje, majdnem a háborúnál is nagyobb gondot okozva az atyáknak, akik úgy látták, hogy a főhatalmat nemcsak meg kellett osztaniuk a néppel, hanem szinte el is vesztették. Ezért megállapodtak, hogy a legtekintélyesebb férfiakat jelölik, akiket - úgy gondolták - már csak tiszteletből sem fognak mellőzni, s maguk is - mintha mind egy szálig pályáznának - minden követ megmozgattak, és nemcsak az embereket hívták segítségül, de az isteneket is. Azt állították, hogy az elmúlt két évben tartott gyűléseken sérelem érte az isteneket. „A tavalyi kibírhatatlan tél felért egy égi figyelmeztetéssel, s az idei év már nem figyelmeztetést, de következményeket hozott: a környéken és a Városban kitört ragály kétségtelen jele az istenek haragjának, s a sorskönyvek is azt mondják: az isteneket kell kiengesztelnünk, ha azt akarjuk, hogy űzzék el a járványt, mert ők méltatlannak látják, hogy az áldozatok nélkül lefolyt választásokon megosztoztak a tisztségeken, s eltüntettek a két rend között minden különbséget." A választók, akikre nemcsak a pályázók tekintélye, de a vallási aggályok is hatottak, csupa patríciust választottak meg consuli joggal felruházott katonai tribunusnak s többnyire a legtekintélyesebbeket: L. Valerius Potitust (ötödször), M. Valerius Maximust, M. Furius Camillust (másodszor), L. Furius Medullinust (harmadszor), Q. Servilius Fidenast (másodszor), Q. Sulpicius Camerinust (másodszor).
Az ő idejükben Veiinél különösebben említésre méltó esemény nem történt; a háborút általában portyázás jellemezte. A két fővezér - Potitus Faleriiből, Camillus Capena alól - nagy zsákmánnyal tért vissza, nem hagyva meg épen semmit, amit tűzzel vagy vassal meg lehetett semmisíteni.

15. Közben sok csodajelről érkezett híradás, de a legtöbbet - minthogy legfeljebb egy-egy személy tanúskodott róluk - lekicsinyelték, és mivel állt a háború az etruszkokkal, nem is volt

jóspap, aki a jeleket értelmezze. Egy dolog azonban mindenkinek gondot okozott: az albai erdőben lévő tó, bár sem eső, sem más ok nem volt rá, csodásnak mondható módon szokatlanul megduzzadt. Követeket küldtek Delphoiba, megtudakolni, milyen isteni kinyilatkozás rejlik e csoda mögött. De a sors a szomszédból küldött jóst. Egy veiibeli öreg, amikor az őrhelyek és őrállomások között elhaladva a római és etruszk katonák kicsúfolták, látnoki hangon kijelentette: a rómaiak sose foglalják el Veiit, míg le nem csapolják az albai tó vizét. Erre a szerintük vaktában odavetett kijelentésre eleinte nem is hederítettek a rómaiak, de később, beszélgetés közben, vissza-visszatértek rá. Végül is valamelyik őr megkérdezte az egyik arra járó városbelitől - mert a hosszú háború folyamán néha szóba elegyedtek -, ki az, aki az albai tóról ilyen homályos kijelentéseket tett? Arra a feleletre, hogy egy jós, a vallási ügyekben némileg jártas katona - azzal az ürüggyel, hogy ha ő is érdemesnek tartja, a személyére vonatkozó csodajel ügyében szeretné tanácsát kérni - kicsalta a jóst egy beszélgetésre. Mindketten fegyvertelenek voltak, és gyanútlanul eléggé eltávolodtak övéiktől; ekkor a tagbaszakadt római megragadta, s hiába kiáltoztak fenyegetőzve a veiibeliek, seregéhez vonszolta a tehetetlen öreget. Előbb a fővezérhez vezették, majd Rómába küldték a senatus elé. Arra a kérdésre, mit jelent az albai tóról szóló jóslata, azt felelte: nyilván megharagudtak az istenek Veii népére azon a napon, mikor azt sugallták neki, hogy elárulja a hazájára leselkedő végzetes veszedelmet. Most már nem teheti ki nem mondottá azt, amit akkor isteni ihlettől eltelve megjósolt, s ha elhallgatja, amit a halhatatlan istenek ki akarnak nyilvánítani, talán éppen úgy magára vonja átkukat, mint ha kimondja, amit titokban akarnak tartani. Szóval azt a hagyományt őrzik a sorskönyvek és az etruszkok jóstudománya, hogy ha egyszer az albai tó megárad, és a rómaiak megfelelő módon levezetik, akkor megadatik nekik a veiibeliek felett való győzelem, de míg ez meg nem történik, az istenek nem pártolnak el Veii bástyáitól. Az atyák azonban, túl jelentéktelennek és megbízhatatlannak vélvén őt, nem hallgattak tanácsára, és úgy döntöttek: ilyen fontos ügyben meg kell várni a követeket a püthói jósda válaszával.

16. Még nem tértek vissza a Delphoiba küldött követek, az albai

csodajel ügyében sem jutottak még dűlőre, de már új consuli joggal felruházott katonai tribunusok léptek hivatalba: L. Iulius Iulus, L. Furius Medullinus (negyedszer), L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maligunensis és A. Manlius. Ebben az évben új ellenség jelent meg, a tarquiniibeliek, akik jól látták, egyszerre hány háború köti le a rómaiakat; a volscusok ellen az ostromgyűrűbe fogott Anxurnál, a Labici római coloniát ostromló aequusok ellen, s ezenkívül a Veii, Falerii és Capena ellen vívott háború, és azt is tudták, hogy a falakon belül sem nyugalmasabb a helyzet az atyák és a plebeiusok küzdelmei miatt. Abban a reményben, hogy itt a lehetőség a zavarosban halászni, könnyen mozgó csapatokat küldtek portyázni a római területre, gondolván, hogy a rómaiak vagy bosszulatlanul tűrik ezt a jogtalanságot, hogy ne kelljen újabb háború terhét vállalniuk, vagy csak az övékénél gyengébb sereggel bocsátkoznak támadásba. Rómában a tarquiniibeliek dúlása inkább felháborodást okozott, mint gondot, ezért nem tettek nagy előkészületeket, de nem is tétováztak sokáig. A. Postumius és L. Iulius - a néptribunusok tiltakozása miatt - nem szabályos sorozással, hanem majdnem teljes egészében a buzdításukra fellelkesült önkéntesekből toboroztak, majd felkerekedtek, és Caere táján mellékösvényeken eléjük vágva rajtaütöttek a fosztogatásból hazafelé tartó, zsákmánnyal megrakott taquiniibelieken. Sokat lekaszaboltak közülük, mindenüket elvették, s visszaszerezve a saját földjeikről származó zsákmányt, Rómába tértek. Két napot adtak a tulajdonosoknak holmijuk felismerésére, a harmadikon azt, amit nem ismertek fel - s ez többnyire az ellenség tulajdona volt - elárverezték, és a bevételt szétosztották a katonák között.
A többi háború, kiváltképp a Veii ellen vívott, kétes eredménnyel folyt. A rómaiak, elvesztvén hitüket az emberi segítségben, már a végzet, az istenek felé tekingettek, mikor megérkeztek Delphoiból a követek, s meghozták a jósdának az elfogott jós válaszával teljesen megegyező üzenetét. „Római, ne hagyd, hogy felgyűljön a víz az albai tóban, ne hagyd, hogy saját medrében fusson a tengerbe; öntözd vele földjeidet, csatornákon szétvezetve tüntesd el; azután szorongasd bátran az ellenséges falakat; s gondolj rá, hogy a sok éven át ostromolt város felett a most feltárt végzet segítségével győzni fogsz. A háborút diadallal befejezve küldj bőséges ajándékot templomomba, s újítsd fel és a hagyomány szerint üld meg a feledésbe ment hazai áldozati ünnepeket."

17. Nagyon megnőtt erre az elfogott jós tekintélye; Cornelius és Postumius katonai tribunusok vele tanácskozták meg, milyen engesztelést kíván az albai csodajel, s miként illő kibékíteni az isteneket. Végül rájöttek, miféle szertartások hanyagolása és milyen áldozati ünnep elmaradása miatt neheztelnek az istenek: nyilvánvalóan azért, mert a tisztségviselők megválasz
tásánál vétkes mulasztás történt, nem tartották meg a Latin Ünnepeket, s az albai hegyen sem mutattak be illő módon áldozatot. Egy mód van a kiengesztelésre: a katonai tribunusok mondjanak le tisztségükről, ismételjék meg újra az előzetes jósjelkérést, s vezessenek be interregnumot. Mindez, a senatus határozatára, meg is történt. Egymás után három interrex volt, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas és M. Furius Camillus. Közben a néptribunusok szüntelenül zavarták a választási gyűléseket tiltakozásaikkal, végül előzetes megállapodást kötöttek, hogy a katonai tribunusok többségét a plebeiusok közül választják.
Közben Etruria Voltumna szentélyénél tartott tanácskozást. A capenaiak és a faliscusok azt követelték, hogy Etruria népei egy szívvel, egy akarattal siessenek az ostromlott Veii felmentésére, de a többiek azt felelték, hogy ők ezt már korábban megtagadták a veiibeliektől, tehát most senki ne számítson azoknak a segítségére, akiknek ilyen fontos ügyben nem kérték ki a tanácsát. Egyébként most már nem is ők maguk, de maga a sors mond nemet a veiibelieknek, különösen Etruriának ezen a részén, ahol egy még sose látott nép, a gallus lett a szomszédjuk, amellyel sem biztos békében élni, sem nyíltan háborút viselni nem lehet. A vérrokonság, a közös név s a jelen veszély miatt annyi engedményt tesznek, hogy a háborúba önként jelentkező fiatalokat nem tartják vissza. Rómában híre terjedt, hogy az ellenség nagy csapaterősítéseket kapott, így a közös félelem - mint lenni szokott - enyhítette a belső egyenetlenkedést.

18. Az előzetes népgyűlésen - jóllehet nem is pályázott - az atyák beleegyezésével P. Licinius Calvust választották meg katonai tribunusnak; ez az egyébként eléggé előrehaladott korú férfi korábban is józan mértéktartással töltötte be hivatalát. Nyilvánvalónak látszott, hogy sorban újraválasztják a múlt évi

testület minden tagját: L. Titiniust, Q. Manliust, P. Maeniust, Cn. Genuciust, L. Atiliust. Miután törvényes sorrendben szólították a tribusokat, P. Licinius Calvus az interrex engedélyével ezeket mondotta: „Látom, polgárok, hogy, emlékezve a mi hivatali működésünkre, a ma olyannyira hasznos egyetértés kedvező kilátásait akarjátok a jövő évre is biztosítani. Újraválasztott tiszttársaim nem változtak, sőt a tapasztalat talán még derekabbá edzette őket, én azonban nem vagyok a régi, itt már csak P. Licinius árnyékát, puszta nevét látjátok. Testi erőm elhagyott, látásom, hallásom meggyengült, emlékezetem kihagy, szellemi frisseségem elernyedt. Íme, itt ez az ifjú - és rámutatott a fiára - szakasztott mása annak, akit ti múltkor a nép közül elsőnek választottatok meg katonai tribunusnak. Az én kezem alatt nevelődött, s én őt magam helyett, mint utódomat, az államnak ajánlom és szentelem; ezért kérlek benneteket, polgárok, hogy tisztségemet, melyet most leteszek, az én ajánló szavaimra ruházzátok erre a pályázóra." Teljesítették az apa kérését, és fiát, P. Liciniust, az előbb felsoroltakkal együtt consuli jogkörrel felruházott katonai tribunusszá választották.

Titinius és Genucius katonai tribunusok a faliscusok és a capenaiak ellen vonultak, s mivel nagyobb lelkesedéssel, mint megfontolással hadakoztak, vakmerőségükben csapdába estek. Genucius hősi halállal fizetett meggondolatlanságáért, s a hadijelvények előtt az elsők között esett el. Titinius, a nagy zűrzavarban egy magaslatra gyűjtve össze seregét, helyreállította a csatarendet, de nem mert az ellenséggel a síkságon szembeszállni. Nagyobb volt a szégyen, mint a veszteség, mégis majdnem nagyarányú vereség lett a dologból, akkora rémület támadt ugyanis nemcsak Rómában, ahol a legkülönfélébb híresztelések kaptak lábra, hanem a Veii melletti táborban is. Alig lehetett a menekülő katonákat visszafordítani, amikor a táboron végigfutott a hír, hogy a sereget vezéreivel együtt lekaszabolták, s a győztes capenai és faliscus csapatok - Etruria egész fiatalsága - már a közelükben vannak. Rómában még ennél is nyugtalanítóbb hírek találtak hitelre: hogy már a Veiinél lévő tábort ostromolják, s hogy egy ellenséges oszlop a Város felé közeledik. A falakra rohantak, s a matrónák, akiket otthonuk ból kicsalt az általános félelem, a templomokban közösen esdekelve kérték az isteneket: óvják meg a pusztulástól a Város hajlékait, templomait, várfalait, fordítsák Veiire ezt a rémületet, s ők majd megújítják a

szent áldozatokat, s a csodajeleket szertartásokkal engesztelik ki.

19. S már felújították a játékokat és a Latin Ünnepeket, már a szántóföldekre terelték az albai tó vizét: Veii sorsa beteljesedőben volt. Így hát a sorstól a város elpusztítására és hazája megmentésére kijelölt vezért, M. Furius Camillust dictatorrá nevezték ki, ő pedig P. Cornelius Scipiót tette meg a lovasság főparancsnokává.
Más lett a fővezér, egy csapásra megváltozott a hadihelyzet is: új reménység, új lendület költözött az emberekbe, s Róma sorsát is másképpen kezdték látni. Camillus először is a katonai törvény alapján megfenyítette azokat, akik múltkor a nagy ijedtségben Veii alól megfutottak, s elérte, hogy katonái nem az ellenségtől féltek legjobban. Azután kitűzte a sorozás napját, majd Veii alá sietett, hogy bátorságot öntsön katonáiba. Innen visszatért Rómába, sor alá állította az új sereget: senki nem vonhatta ki magát a szolgálat alól. Még az idegen, latiumi és hernicus fiatalság is jelentkezett a háborúba: a dictator a senatusban mondott nekik köszönetet. Mindent előkészített a harcra, s a senatus javaslatára megfogadta, hogy Veii elfoglalása után nagy játékokat rendez, s felszenteli Matuta anya helyreállított, egykor még Ser. Tullius király által felszentelt templomát.
Kivonult seregével a Városból, s az emberekben inkább várakozást, mint reményt keltett. Nepetei területen, a faliscusok és a capenaiak ellen vívta meg döntő ütközetét. Itt oly messzemenő körültekintéssel és megfontolással intézett mindent, hogy - mint lenni szokott - a hadiszerencse is hozzá szegődött. Szétverte a csatában az ellenséget, táborából is kiszorította, s roppant hadizsákmányra tett szert. Ennek legnagyobb részét elküldte a quaestornak, alig valamit juttatott a katonáknak. Majd Veii alá vezette seregét. Megsűrítette az őrtornyok láncolatát, véget vetett a sánc és a várfal között váratlanul fel-fellángoló sok-sok csatározásnak, s megtiltva, hogy bárki is engedély nélkül kezdjen harcot, katonáit ostromművek építésére fogta. Legtöbbet és legfáradságosabban egy föld alatti folyosón dolgoztak, amelyet az ellenséges vár irányában kezdtek ásni. Hogy ne legyen fennakadás, és ne mindig ugyanazok dolgozzanak egyfolytában megszakadásig a föld alatt, az ostromművek építőit hat csoportra osztotta. Óránként váltották egymást, nem pihenve sem éjjel sem nappal, mígcsak a

fellegvárba vezető alagút el nem készült.

20. A dictator, látva, hogy már kezében a győzelem, elesik ez a végtelenül gazdag város, a hadizsákmány felül fogja múlni mindazt, amit az összes eddigi háborúban szereztek - és mert nem akarta magára vonni a katonák haragját a zsákmány túl szűkmarkú mérésével, sem a senatorok neheztelését túl pazarló bőkezűségével - levelet küldött a senatusnak: A halhatatlan istenek kegye, a maga intézkedései és katonái kitartása révén, Veii hamarosan a római nép hatalmába kerül. Döntsék el, mi legyen a hadizsákmánnyal.

Két vélemény osztotta meg a senatust. Az egyik az idősebb Liciniusé volt. Úgy mondják, fia elsőnek őt kérdezte meg, mire így nyilatkozott: „Tegyék közhírré a nép között, hogy aki a zsákmányból részt akar, menjen a veii táborba." A másik vélemény, Ap. Claudiusé, aki helytelenítve ezt a példátlanul pazarló, igazságtalan és esztelen ajándékosztogatást, azt javasolta, hogy ha már egyszer szerintük bűn az ellenségtől szerzett pénzt a háborúban kiürült állampénztárnak juttatni, fordítsák a katonák zsoldjára, s ezzel könnyítsék a nép adóterheit. „E jótétemény hatását minden ház egyformán megérzi. S így majd nem fogja a semmittevő városiak fosztogatásra oly mohó keze elragadni a hős harcosokat illető jutalmat, hiszen általában úgy szokott lenni, hogy kevésbé kívánja a zsákmányt, aki érte a fáradság és veszély nehezét vállalta."

Licinius azt hozta fel ellene, hogy mindig gyanú és gyűlölködés fog tapadni ehhez a pénzhez, amely okot ad a vádaskodásra a nép körében, s lázongásokat és új törvényeket eredményez. Mennyivel jobb volna ezzel az ajándékkal visszanyerni a nép érzelmeit, segíteni az annyi évi adótól kimerülteken és kifosztottakon; hadd érezzék, mily édes a zsákmánya annak a háborúnak, amelyben majdnem egész életük eltelt. Nagyobb elégtétel és öröm, ha ki-ki saját kezűleg viszi haza az ellenségtől szerzett zsákmányt, mint ha másnak a kegyéből a sokszorosát kapja meg. Ami a dictatort illeti, ő el akarta kerülni a gyűlöletet és vádaskodást, ezért bízta a döntést a senatusra. A senatus kötelessége, hogy az ügyet a nép elé terjessze, s engedje, hogy mindenki kapja meg, amit a hadiszerencse neki juttatott.
Úgy gondolták, ez a vélemény alkalmasabb arra, hogy a senatust

népszerűvé tegye. Ezért úgy határoztak, hogy aki akar, jelentkezzék a veii zsákmányért a dictator táborában.

21. Roppant tömeg kerekedett fel és töltötte meg a tábort. Ekkor a dictator jósjelet kért, majd előlépett, és fegyverbe szólította a sereget. „Püthói Apollo - fohászkodott -, a te isteni hatalmad vezetésével indulok Veii elpusztítására, neked ajánlom fel a zsákmány tizedrészét. Hozzád is könyörgök, Iuno királynő, aki most még Veiit oltalmazod. Jöjj velünk, ha győztünk, a mi városunkba, amely rövidesen a tied is lesz, s ahol hozzád méltó templom fog állni." E fohászkodás után számbeli fölényben lévő seregével megrohanta a város minden pontját, hogy elterelje a figyelmet az alagút felől fenyegető veszélyről. A veiibeliek nem is sejtették, hogy már saját jósaik is elárulták, és az idegen jósdák is kiszolgáltatták őket, hogy isteneiknek mások már felajánlották a hadizsákmány egy részét, s a többi isten is, akit fogadalmakkal eltántorítottak a várostól, az ellenség templomaiban néz új lakóhely után; nem is gyanították, hogy ez az utolsó napjuk, s hogy a falak alatt vezető alagúton át a fellegvár megtelt katonákkal. Fegyveresen a falakra rohannak, csodálkoznak, hogy a rómaiak, akik közül napok óta egy sem mozdult ki az őrállásból, miért rohamozzák meg olyan meggondolatlanul a falakat, mintha hirtelen őrület vett volna rajtuk erőt.
Helyénvaló, hogy itt elmondjunk egy történetet. Mikor Veii királya áldozatot mutatott be, a jós kijelentette: azé lesz a győzelem, aki kivágja az áldozati állat belső részeit. Ennek a hallatára az alagútban várakozó római katonák kitörtek a folyosóból, elragadták és a dictatorhoz vitték a belső részeket. Persze, ilyen régi történetnél megelégszem azzal, ha azt elfogadják belőle igaznak, ami valószínű. Olyan események ezek, amelyek inkább illenek a csodadolgoknak örülő színházi közönséghez, mint a valóságos történelembe, s nem éri meg a fáradságot, hogy megerősítsük vagy megcáfoljuk őket.
Ekkor a válogatott csapatokkal tele alagút hirtelen önteni kezdte a fegyvereseket Iunónak a veii fellegvárban lévő templomába. Egy részük hátulról rohan a falakon álló ellenségre, mások feltépik a kapukat, többen, mikor a tetőkről az asszonyok és a rabszolgák téglákat és cserepeket hajigálnak, gyújtogatni kezdenek. Minden visszhangzik a fenyegetés és a rémület különféle hangjaitól, a

gyerekek és az asszonyok egybevegyült sírásától. Egy pillanat alatt mindenütt letaszítják a falakról a védőket, felnyitják a kapukat, a csapatok egy része itt zúdul be, mások az üresen maradt falakon kúsznak fel, a város ellenséggel telik meg, mindenütt áll a harc. Majd a nagy vérontás után ellanyhul a küzdelem, s a dictator a kikiáltók útján megparancsolja, hogy kíméljék a fegyverteleneket. Ezzel véget ér a vérengzés.

A fegyvertelenek kezdik megadni magukat, s a katonák - a dictator engedélyével - szétszélednek zsákmányolni. Mikor elvonultak előtte a zsákmánnyal, amely lényegesen nagyobb és sokkal értékesebb volt, mint valaha is gondolta vagy remélte volna, állítólag kezét az égnek emelte, s felfohászkodva azt a kegyet kérte, hogy ha valamely isten vagy ember túl nagynak találja az ő vagy a római nép szerencséjét, hadd enyhítse ezt az irigységet a maga és a római nép lehető legkisebb kára. A hagyomány szerint fohászkodás közben megfordulva elesett; mint a későbbi események után megállapították, ez volt az előjele Camillus elítélésének s Róma néhány év múlva bekövetkezett elfoglalásának és vereségének. A nap az ellenség mészárlásával és a dúsgazdag város kirablásával telt el.

22. Másnap a dictator nyilvános árverésen eladta a szabadon születetteket. Csak ezt a pénzt fizették be az állampénztárba, de a nép ezért is zúgolódott. S a magával vitt zsákmányért sem a dictatornak volt hálás, aki a hatáskörébe tartozó ügyben a senatus döntését kérte, hogy arra háríthassa a felelősséget fukarságáért -, s nem is a senatusnak, hanem a Licinius családnak: a fiúnak, aki az ügyet a senatus elé terjesztette s az apának, az oly népszerű javaslat szerzőjének.
Miután a magánosok vagyonát elhordták Veiiből, az isteneknek adott ajándékokat s magukat az isteneket is kezdték elmozdítani, de inkább hivők, nem fosztogatók módján. Iuno királynő Rómába vitelét is az egész hadseregből kiválogatott ifjakra bízták, akik megmosakodva, fehér ruhában, áhítatosan léptek be a templomba. Előbb jámbor félelemmel emelték fel a kezüket, mert a szobrot az etruszk szokások szerint csak egy bizonyos családból származó papoknak volt szabad megérinteniök. S mikor egyikük - lehet, hogy

isteni ihletésre, lehet, hogy ifjúi módon tréfálkozva - megkérdezte: „Kívánsz-e Rómába jönni, Iuno?", a többiek mind felkiáltottak, hogy az istennő igent intett. A történethez még hozzáfűzik, hogy a hangját is hallották, mikor „igen"-t mondott. Mindenesetre - a hagyomány szerint - elmozdításánál alig volt szükség a magukkal vitt eszközökre; mintha önként menne velük, olyan simán és könnyedén haladtak vele, s teljes épségben ért el a római dictator fogadalmában felajánlott örökös lakóhelyére, az Aventinusra. Később ezt a templomot ugyancsak a fogadalmat tevő Camillus avatta fel.
Így esett el Veii, az etruszk nép leggazdagabb városa. Nagyságát már végső összeomlása is bizonyította: tíz nyáron, tíz télen át volt egyfolytában körülzárva, s közben több vereséget mért ellenfelére, mint amennyit elszenvedett; s végül, mikor a sors is ellene fordult, ostromművekkel s nem emberi erővel tudták csak bevenni.

23. Rómában Veii elfoglalásának híre - noha már kiengesztelték a csodajeleket, ismerték a jós válaszait és Püthia jóslatát, s megtették, amit emberi belátás megtehet: a hadvezérek legnagyobbikát, M. Furiust választották meg vezérnek, mégis - annyi változatos hadiszerencsével végigküzdött esztendő, annyi vereség után, mintha szinte nem is remélték volna, oly mérhetetlen lelkesedést keltett. A senatus még el sem rendelte, máris minden templom megtelt az isteneknek hálát mondó anyákkal. A senatus - mint eddig egyetlen előző háborúnál sem négy napban szabta meg a hálaadó ünnepségek idejét. A dictator diadalmenete is fényesebb volt bármilyen eddiginél: a rendek mind kivonultak eléje, s olyan ünneplésben részesült, amely mellett elhalványult minden, e napon szokásos eddigi lelkesedés. A legnagyszerűbb látvány ő maga volt, amint négy fehér lótól vont kocsiján behajtott a Városba, ezzel túllépte nemcsak a szokásokat, de az emberi lehetőségek határait is. Úgy vélték, Iuppiter vagy a Nap fogata sem lehet szebb a dictatorénál, s hogy ez már a szentségtöréssel határos. Ezért a diadalmenet fénye sokkal nagyszerűbb volt, mint a fogadtatás. Ezután kijelölte az Aventinuson Iuno királynő temploma helyét, felavatta Matuta anya szentélyét, s az isteni és emberi szertartások befejezése után lemondott dictatori megbízásáról.

Most már az Apollónak felajánlott ajándékról kezdtek tárgyalni. Camillus kijelentette, ő a zsákmány tizedrészét Apollónak ajánlotta fel, a papok pedig úgy vélekedtek, hogy a népet fel kell oldani a fogadalom teljesítése alól; ezért nem volt könnyű megtalálni a módját, miképpen kényszerítsék a népet a zsákmány visszaadására, hogy a szent célra szánt részt elkülönítsék. Végül a legkönnyebbnek látszó megoldást választották: mindenki, aki maga és háza nevében eleget akar tenni ennek a szent kötelességnek, önmaga becsülje fel saját zsákmányrészét, s az érték egytizedét adja be közcélra. Ebből majd arany ajándékot küldenek, méltót a templom jelentőségéhez és az isten nagyságához, olyat, amely megfelel a római nép tekintélyének. Ez a begyűjtés is elidegenítette a nép lelkét Camillustól.
Közben követek érkeztek békeajánlattal a volscusoktól és az aequusoktól. Megkötötték a békét, nem azért, mert akik kérték, megérdemelték, inkább azért, hogy az oly hosszú háborúban kimerült polgárság nyugalomhoz jusson.

24. A Veii elfoglalását követő évben hat consuli jogkörrel felruházott katonai tribunus lépett hivatalba: a két P. Cornelius - Cossus és Scipio -, M. Valerius Maximus (másodszor), K. Fabius Ambustus (másodszor), L. Furius Medullinus (ötödször), Q. Servilius (harmadszor). Sorshúzás útján a két Corneliusnak a faliscusok, Valeriusnak és Serviliusnak a capenaiak elleni háború jutott. Nem próbálkoztak a városok ellen rohammal vagy ostromművekkel, megelégedtek azzal, hogy végigpusztították a földeket, és kifosztották a föld népét: egyetlen gyümölcsfa, semmi termő növény nem maradt a földeken. Ez a csapás megtörte a capenaiak ellenállását: békét kértek és kaptak. A faliscusok ellen tovább folyt a háború.
Rómában eközben általános nyugtalanság támadt. Hogy lecsendesítsék, elhatározták, hogy volscus földön coloniát alapítanak, ahová háromezer polgárt telepítenek át. A feladat elvégzésére választott triumvirek fejenként három egész héttizenketted iugerumot osztottak ki. De erről a bőkezűségről csakhamar megvető nyilatkozatok hangzottak el: „Ez csak odavetett adomány, vigasz, amellyel ki akarják játszani a nagyobb reményeket. Miért távolítják el a népet volscus földre? Hiszen itt van a közvetlen közelben a gyönyörű város, Veii, s ennek Rómáénál

is termékenyebb és nagyobb környéke. A város is felülmúlja Rómát, szebb a fekvése, sokkal ragyogóbbak köz- és magánépületei, nyilvános helyei." Sőt az a javaslat is elhangzott, amit a gallus megszállás után Rómában különösen gyakran emlegettek: nem kellene-e áttelepülni Veiibe? Hiszen már elhatározták, hogy a nép nagyobbik fele s a senatus egy része Veiibe települ át, semmi akadálya, hogy a római nép egyetlen állam két városában lakjék.
Az optimaták ellenezték ezt a tervet. Inkább választják a halált a római nép szeme előtt, semminthogy ilyesféle törvényjavaslat elhangozzék. Ha most egyetlen városban annyi a viszálykodás, mi lesz kettőben? Akadhat-e olyan polgár, akinek a győztes hazánál többet ér a legyőzött; aki elősegítené, hogy Veii, elfoglalása után, jobban virágozzék, mint függetlensége idején? S végül is: polgártársaik elmehetnek s itthagyhatják őket hazájukban, de őket soha semmi erő nem kényszerítheti, hogy valaha is itthagyják polgártársaikat és hazájukat. De kövessék csak Veii új megalapítóját, T. Siciniust (ez a néptribunus terjesztette elő a javaslatot), s hagyják faképnél az istentől származó isteni Romulust, Róma atyját és megalapítóját.

25. A vita elkeseredett küzdelemmé fajult, mert az atyák néhány néptribunust is a maguk pártjára vontak. A népet csak az tartotta vissza az összecsapástól, hogy mikor szitkozódás közben már-már ökölre mentek, a senatus vezetői könyörögve a tömeg elé vetették magukat, hogy őrájuk támadjanak, őket üssék, őket öljék meg. Koruk, tekintélyük, tisztségük megóvta
őket a bántalmazástól, a tömegben szégyen ébredt az indulatoskodás miatt, s tartózkodott mindenfajta erőszakoskodástól.
Camillus pedig mindenhol ismételten kijelentette, nem csoda, hogy őrület szállta meg a polgárságot, amelyet köt ugyan fogadalma, de kisebb gondja is nagyobb annál, semhogy szent ígéretét be is váltsa. Nem az önkéntes felajánlásokra céloz; ezeket inkább lehet alamizsnának, mint tizednek nevezni, és az ilyen egyéni vállalás úgysem kötelezi az egész népet. De nem hallgathatja el, mily tűrhetetlen teher a lelkiismeretén, hogy csak az ingóságok után adják meg a tizedet, s szó sem esik a többi fajta zsákmányról, a városról és a meghódított földekről, pedig fogadalma ezekre is vonatkozott.
Minthogy bizonytalan volt, tud-e dönteni a senatus, a kérdést a

főpapok elé terjesztették. A testület meghallgatta Camillust, és úgy döntött, hogy egy tizede mindannak, ami a fogadalom elhangzása előtt Veii tulajdona volt, s a fogadalom után a római nép birtokába került, Apollót illeti. Így aztán felértékelték a várost és a környékét, a megfelelő összeget kivették a kincstárból, és megbízták a consuli jogkörrel felruházott katonai tribunusokat, váltsák be aranyra. Nem lévén elegendő arany, a matrónák megbeszélték a dolgot, és egyhangú határozattal felajánlották a hiányzó aranyat a katonai tribunusoknak, és minden ékszerüket odaadták a kincstárnak. A senatus még soha nem volt annyira lekötelezve, mint ezúttal, s a matrónák nyilván áldozatkészségükkel nyerték el azt a jogot, hogy áldozatok és játékok alkalmával díszkocsin, egyéb ünnep- és hétköznapokon fedett szekéren utazhattak. Az egyéni adományokból származó aranyat lemérték, hogy az árát pénzben egyenlíthessék ki, majd arany vegyítőkorsót készíttettek belőle, s azt küldték Apollónak adományul Delphoiba.
Miután a lelkek a vallási kötelezettség terhe alól felszabadultak, a néptribunusok újra kezdték a lázítást, s a tömeget a vezetők, főleg Camillus ellen uszították: „Ő volt az, aki a veii zsákmányt, állami és vallási célokra felajánlva, a semmivel tette egyenlővé." A távollévőket szenvedélyesen támadják, azzal szemben, aki jelen van, s bátran szembeszáll dühükkel, mérsékletet tanúsítanak. Látva, hogy az ügy a következő évre is áthúzódik, a törvény előterjesztőit választják meg a következő évre is néptribunusnak. Az atyák, ugyanígy, a javaslat ellenzőit támogatják. Így a néptribunusok többségét újraválasztották.

26. Az atyák a katonai tribunusokat választó gyűlésen, minden befolyásukat latba vetve, elérték, hogy M. Furius Camillust is megválasztották. Azzal érveltek, hogy a háborúra kell vezért találniuk, valójában azért volt rá szükség, hogy legyen, aki szembeszáll a néptribunusok bőkezűségével. Camillusszal együtt consuli jogkörrel felruházott katonai tribunussá választották L. Furius Medullinust (hatodszor), C. Aemiliust, L. Valerius Publicolát, Sp. Postumiust, P. Corneliust (másodszor).

Az év elején, amíg a fővezérséggel megbízott Camillus a faliscusok ellen vonult, a néptribunusok tartózkodtak a zavarkeltéstől. Addig halogatták a dolgot, míg semmi nem lett belőle, s Camillus,

legfélelmetesebb ellenfelük, a faliscusok földjén megnövelte dicsőségét. Kezdetben az ellenség azt hitte a legbiztosabbnak, ha falai mögé húzódik, de Camillus végigpusztította a földeket, felperzselte a tanyákat, és így kikényszerítette őket a városból. Ám a félelem miatt nem nyomultak messzebb, városuktól mintegy ezer lépésnyire ütöttek tábort, abba az egy reménybe kapaszkodva, hogy a kietlen és sziklás vidéket a hol szűk, hol meredek utak miatt alig lehet megközelíteni. Camillus azonban táborával késő éjszaka felkerekedett, és a síkságon ejtett egyik hadifogoly kalauzolásával hajnalban megjelent az ellenség mögött emelkedő egyik magaslaton. A római triariusok sáncokat emeltek, a sereg többi része harcra készen várakozott. A munkájuk megzavarására odamerészkedő ellenséget szétszórták és megfutamították. Erre a faliscusok között olyan rémület tört ki, hogy fejvesztett futással közeli táborukból a városba menekültek. Sokan elestek, sokan megsebesültek, a többiek resz ketve beestek a kapukon, táborukat elfoglalták a rómaiak. A katonákat nagyon felháborította, hogy a zsákmányt a quaestorok foglalták le, de megfékezte őket a parancsnok szigora, szilárdságát egyszerre bámulták és gyűlölték. Majd megkezdődött az ostrom, a sáncok ásása; a városbéliek alkalomadtán kitörtek, és megrohanták a római állásokat, kisebb csetepaték kerekedtek. Egyik felet sem biztatta több remény, mint a másikat, minthogy az ostromlott városnak nagyobb készlete volt gabonából s egyéb élelmiszerből, mint az ostromlóknak. Úgy látszott, éppen olyan hosszú veszkődés vár rájuk, mint Veiinél, ha a sors a római vezérnek nem nyújt alkalmat arra, hogy bizonyságot tegyen a háborúkból jól ismert nagyszerű jelleméről, és gyors győzelmet arasson.

27. A faliscusoknál rendszerint ugyanaz a személy volt a gyerekek tanítója és felügyelője, s egy emberre - mint a görögöknél ma is szokás - rábíztak több gyereket is. Az előkelők gyermekeit - mint ez már lenni szokott - a tudományokban legjártasabbnak látszó személy nevelte. Békeidőben ki szokta vinni a gyerekeket játszani és mozogni a város elé, s ezzel a szokással a háborúban sem hagyott fel, legfeljebb csak kisebb-nagyobb távolságra vezette őket a kapuktól. Egyszer, amikor kellő alkalom adódott, játszadozás és változatos csevegés közben az ellenséges előőrsök között a római

táborba, Camillus fővezér sátrához vitte őket. S elvetemült tettét itt még elvetemültebb szavakkal tetézte: a rómaiak kezére adja Faleriit, mert kiszolgáltatja nekik a város vezetőinek a gyermekeit.
Camillus e szavakra így válaszolt: „Nem hozzád hasonszőrű a sereg, sem vezére, akihez te, a bűnös, bűnös ajándékkal jössz. Nekünk nincs a faliscusokkal emberséges megegyezésen alapuló szerződésünk; de van olyan, amit a természet oltott belénk, s kettőnk között ez érvényes, és mindig is érvényes lesz. A háborúban is van jog, akárha békében, s megtanultuk, hogy egyformán igazságszeretettel és következetességgel tartsuk tiszteletben. Nem az ilyen életkorúak ellen fogtunk fegyvert, akiket egy város elfoglalásánál is kímélni szoktak, hanem fegyvert viselők, s ezek között is azok ellen, akik - bár nem sértettük meg s nem zaklattuk őket - Veiinél megtámadták a római tábort. Te elkövetted a tőled telhetőt, hogy vétkeddel felülmúld őket. Én úgy fogok győzni, mint Veiinél győztem: bátorsággal, ostromművekkel, fegyverrel - római módon." Azután megparancsolta: vetkőztessék le, kössék hátra a kezét, adják át a fiúknak, hogy vigyék vissza Faleriibe; vesszőket is kaptak, hogy jól ellássák az áruló baját, miközben városába hajtják.

E látványra először a nép szaladt össze, majd a rendkívüli esemény ügyében a vezetők összehívták a senatust. A közhangulat egy csapásra annyira megváltozott, hogy az egész polgárság azoktól követelte a békekötést, akiket előzőleg annyira eltöltött a féktelen harag és gyűlölet, hogy szinte inkább választották volna az elpusztult Veii, mint a békét kötő capenaiak sorsát. A római becsületet, a fővezér igazságszeretetét magasztalták az ő forumukon és az ő curiájukban, s egyhangú határozattal követeket küldtek a táborba Camillushoz, majd az ő engedélyével a senatushoz Rómába, bejelentendő, hogy Faleriit föladják. Amikor a senatus elé bocsátották őket, így beszéltek: „Összeírt atyák! Nincs az az ember vagy isten, aki irigykedhetne rátok a győzelemért, melyet ti és fővezéretek rajtunk arattatok, s amely minket megadásra kényszerített. Meggyőződésünk - s mi lehet a győztesre nagyobb dicsőség -, hogy jobb lesz az életünk a ti uralmatok, mint a mi saját törvényeink alatt. E viszálykodás befejezése két üdvös példával szolgált az emberi nemnek: Ti többre tartottátok a háborúban a becsületet, mint az azonnali győzelmet, s mi e becsületességre válaszul önként kezetekbe adtuk a győzelmet. Hatalmatokban vagyunk, küldjetek embereket fegyvereink, kezeseink, városunk

átvételére, kapuink tárva-nyitva állnak. Ne csalódjatok a mi hűségünkben, mi sem a ti uralmatokban." Camillusnak az ellenség és polgártársai egyaránt köszönetet mondtak. A faliscusokat a római sereg egy évi zsoldját kitevő összeg megfizetésére kötelezték, hogy a római népet mentesítsék az adófizetés alól. Békekötés után a sereg visszatért Rómába.

28. Camillust sokkal nagyobb ünnepléssel fogadták most, amikor az ellenséget igazságszeretetével és becsületérzésével legyőzve tért vissza Rómába, mint akkor, amikor diadalmenetben fehér lovak vontatták végig szekerét a Városon. A senatus nem tudta elviselni hallgatásával kifejezett néma szemrehányását, ezért úgy döntött, hogy haladéktalanul teljesíti Camillus fogadalmát. L. Valeriust, L. Sergiust, A. Manliust hadihajón útnak indították azzal a megbízatással, hogy az arany vegyítőkorsót vigyék el Delphoiba Apollónak szánt fogadalmi ajándékul, ám a szicíliai szorosban liparaei kalózok elfogták, és Liparaeba vitték őket. Ebben a városban a kalózkodást hagyományosan állami megbízásból űzték, s a zsákmányon a lakosság megosztozott. Az állam élén ebben az évben történetesen egy bizonyos Timaszitheosz állt, aki jellemében sokkal inkább a rómaiakhoz, mint honfitársaihoz hasonlított. S mivel őt magát is tisztelettel töltötte el a követek neve, az ajándék, az isten, akinek küldték s az ajándékozás oka, a tömeget is - amely legtöbbször olyan, mint uralkodója - kellő vallásos félelemre bírta. Ezért a követekkel úgy bánt, mint az állam vendégeivel, sőt hajókíséretet is adott melléjük a delphoi útra, és sértetlenül küldte őket vissza Rómába. A senatus határozatilag vendégjogot adományozott, s az állam nevében ajándékot küldött neki.

Az aequusok földjén ebben az évben annyira változó szerencsével folyt a háború, hogy sem a hadseregnél, sem Romában nem tudták megmondani, győztesek vagyunk-e vagy legyőzöttek. A katonai tribunusok közül C. Aemilius és Sp. Postumius vezette a hadműveleteket. Kezdetben együtt irányították a háborút, majd, miután az ellenséget egy ütközetben szétszórták, úgy döntöttek, hogy Aemilius Verrugót tartja ostromzár alatt, Postumius pedig a környéket dúlja fel. De a sikerek után gondtalanul, rendezetlen menetben vonuló Postumiuson az aequusok rajtaütöttek, seregét

megfélemlítették, és a közeli dombokra szorították; a rémület a Verrugót ostromló másik seregre is átcsapott. Postumius biztos helyre vonult katonáival, gyűlést hívott egybe, megszidta őket gyávaságukért és a megfutamodásért, s azért, hogy éppen a leggyávább, menekülésre mindig kész ellenségtől szenvedtek vereséget. A katonák mind azt kiáltozták, hogy jogos a szemrehányás, rászolgáltak a megszégyenítésre. De jóváteszik hibájukat, s nem engedik, hogy tartós legyen az ellenség öröme. Nyomban vezesse őket az ellenséges tábor ellen (amely ott volt, szemük előtt, a síkságon), büntesse meg őket kedve szerint, ha nem foglalják el még az éj beállta előtt. Postumius megdicsérte, majd felszólította őket, hogy gyűjtsenek erőt, és a negyedik őrségváltás idejére álljanak készen. De az ellenség is megindult, hogy még az éjszaka folyamán elvágja a rómaiak menekülésének minden lehetőségét a Verrugo felé vezető úton, ezért napkelte előtt - igaz, hogy egész éjjel holdfény volt - csatát kezdett, s nem volt több bizonytalanság, mintha nappal harcoltak volna. A Verrugóba eljutó csatazaj azt a hitet keltette, hogy a római tábort rohanták meg, s ez olyan rémületet okozott, hogy hiába volt Aemilius minden próbálkozása és könyörgése, hogy visszatartsa őket, a katonák szétszóródva Tusculumba menekültek. Ezért jutott el Rómába az a hír, hogy Postumiust seregével együtt lemészárolták, ő azonban, mikor napkelte után a rómaiaknak nem kellett félniük, hogy csapdába esnek, ha az ellenséget felbomlott hadrendben üldözőbe veszik, végiglovagolt a sorokon, számon kérte ígéretüket, s úgy felszította bennük a harci kedvet, hogy az aequusok most már nem tudtak ellenállni rohamuknak. A menekülők között rendezett vérfürdő - mint mindig, ha bátorság helyett a düh parancsol - az ellenség teljes megsemmisítésével végződött. A Tusculumból érkezett s a polgárokat alaptalanul megrémítő szomorú hír után megjött Postumius borostyán gallyal díszített levele: „A római népé a győzelem, az aequusok serege elpusztult."

29. Minthogy a néptribunusok még nem tudták a törvényjavaslatot elfogadtatni, a nép arra törekedett, hogy a javaslat előterjesztői tartsák meg tribunusi tisztségüket, az atyák pedig arra, hogy a javaslat ellenzőit válasszák újra. De a nép külön választási gyűlései nagyobb súllyal estek a latba. Az atyák, ezt a sérelmet megtorlandó, senatusi határozatot hoztak, hogy vissza kell állítani a nép által gyűlölt consuli tisztséget. Tizenöt év után újra consulokat

választottak: L. Lucretius Lavust és Ser. Sulpicius Camerinust.
Az év elején a néptribunusok - minthogy egyetlen tisztségviselő társuk részéről sem fenyegetett tiltakozás - még elszántabban törekedtek a törvényjavaslat elfogadtatására, a consulok pedig - éppen ezért - nem kisebb hévvel szálltak szembe velük. S míg a polgárság figyelme erre az ügyre összpontosult, az aequusok megtámadták a területükön létesített Vitellia római coloniát. A telepesek nagy része sértetlenül érkezett meg Rómába, minthogy az éjszaka folyamán árulással az ellenség kezére játszott város túlsó részén szabad út nyílt a menekülésre. A provincia gondját L. Lucretius consulra bízták, aki seregével felvonult, az ellenséggel megütközve diadalt aratott, s győztesen tért vissza Rómába - egy sokkal nagyobb ütközetre.
Törvény elé idézték a két évvel korábban hivatalban volt néptribunusokat, A. Verginiust és Q. Pomponiust. A senatus egyértelműen becsületbeli kérdésnek tartotta, hogy védelmükre keljen, hiszen nem a magánéletben vagy tribunusi tisztükben elkövetett vétkükért vádolták be őket, hanem csak azért, mert az atyák kedvében járva ellenezték a tribunusok javaslatát. De a senatus pártfogásánál erősebbnek bizonyult a nép gyűlölete, s így - a lehető legrosszabb példát szolgáltatva s az atyák nagy felháborodására -, tízezer érc as büntetésre ítélték az ártatlanokat.
Camillus nyíltan megvádolta a népet, hogy bűnt követett el: A nép most szembefordul saját embereivel, s nem látja be, hogy ha a tribunusok ellen ilyen botor ítéletet hoz, tiltakozási joguktól fosztja meg őket, s elvéve a tiltakozási jogot, magát a tribunusi hatalmat ássa alá. Mert tévednek, ha azt képzelik, hogy a senatus eltűri e testület zabolátlan féktelenségét, és az atyák, ha a tribunusi hatalmat nem tudják tribunusi segítséggel letörni, majd más fegyvert fognak találni. A consuloknak is szemükre vetette: szó nélkül tűrték, hogy a senatus akarata szerint eljáró tribunusok csalódjanak, és ne kapják meg az állam részéről megígért oltalmat. Mindezt a teljes nyilvánosság előtt lépten-nyomon hangoztatva az embereket napról napra jobban maga ellen ingerelte.

30. A senatusban is szüntelenül izgatott a törvény ellen: Ha eljön a törvény megtárgyalásának napja, és a Forumra vonulnak, emlékezzenek rá, hogy az oltárokért, az istenek templomaiért, a szülőföldért kell harcolniuk. Ami őt magát illeti (ha ugyan szabad

saját dicsőségét felidéznie egy olyan harcban, amelyben a haza sorsa dől el), számára is szinte kitüntetés, hogy benépesül az a város, amelyet ő foglalt el, nap mint nap örömmel nézi dicsősége emlékművét, s látja szeme előtt a várost, amelynek képét ott vitték diadalmenetében, látja, hogy mindenki az ő nagy tette nyomát követi; de bűnnek tartja egy olyan város benépesítését, amelyből a halhatatlan istenek, elpártolva tőle, elköltöztek; bűnnek tartja, hogy a római nép leigázott földön telepedjék le, s a győztes hazát egy legyőzöttel cserélje fel.

Ez a biztatás feltüzelte a patríciusokat: a törvény tárgyalásának napján öreg és fiatal egy tömegben vonult le a Forumra, s csatlakozva tribusaihoz, ki-ki könnyek között, polgártársai kezét szorongatva könyörgött: ne hagyják el hazájukat, amelyért ők és atyáik oly rendkívüli hősiességgel harcoltak - s közben a Capitoliumra, Vesta szentélyére, s körben a többi templomra mutattak -, ne űzzék, ne kergessék el a római népet atyái földjéről és isteneitől az ellenséges városba, ne fajuljon odáig a dolog, hogy jobb lett volna Veiit el sem foglalni, mert így Róma elnéptelenedik. Minthogy erőszakoskodás nélkül, esdekelve beszéltek, s kérés közben állandóan az istenekre hivatkoztak, a többség félni kezdett, hátha a kegyeletsértés bűnébe esik, így a törvényjavaslatot a tribusok egy szótöbbséggel elvetették. Ez a győzelem oly nagy örömet keltett az atyákban, hogy másnap, a consulok javaslatára, a senatus úgy határozott: osszanak szét a veii földekből a polgárok között fejenként két iugerumot; s ne csupán a családapák kapjanak, hanem gondoljanak a családok minden szabad tagjára, hátha éppen a föld reményében - ezek is kedvet kapnak gyerekek nevelésére.

31. Ez az ajándék a népet annyira megnyerte, hogy nem tiltakozott a consulválasztó gyűlés megtartása ellen. Consullá választották L. Valerius Potitust és M. Manliust, aki később a Capitolinus melléknevet nyerte el. A consulok nagyszabású játékokat rendeztek, amelyeknek megtartására még M. Furius dictator tett fogadalmat a veii háborúban. Ebben az évben szentelték fel Iuno királynő szentélyét, amelyet szintén a dictator ígért meg az említett háborúban. A hagyomány szerint mindkét templom felavatását a matrónák lelkesedése tette igen nagyszerűvé.

Az Algiduson az aequusok ellen említésre is alig méltó háború folyt, az ellenséget még szinte a közelharc megkezdése előtt szétszórtuk. Valeriusnak, aki kitartóbban kaszabolta az ellenséget, diadalmenetet, Manliusnak ünnepélyes római bevonulást szavaztak meg. Még ebben az évben háború indult egy új ellenség, a volsiniibeliek ellen, de az éhínség s a római területen a szárazság és hőség következtében dúló járványok miatt nem küldhettünk oda sereget. Ezért a volsiniibeliek, a velük szövetséges sappinusokkal együtt, elbizakodva, habozás nélkül betörtek a római területre; erre mindkét népnek megüzentük a háborút.
Meghalt C. Iulius censor, helyébe M. Corneliust választották meg. Később e választásban kegyeletsértést láttak, mert ebben az ötéves időszakban vették be Rómát. Ezért nem választanak ettől kezdve az elhunyt censor helyére újat. Miután a consulokat is elérte a járvány, úgy döntöttek hogy a jósjelkérést egy interrex közreműködésével megújítják. Ezért a consulok, senatusi határozatra, tisztségükről lemondtak, s M. Furius Camillust választották meg interrexnek, aki azután P. Cornelius Scipiót, majd ez L. Valerius Potitust nevezte ki interrexnek. Potitus hat, consuli jogkörrel felruházott katonai tribunust választatott, hogy ha közülük egyik vagy másik megbetegszik, az államnak akkor is legyen elég vezetője.

32. Quintilis elsején hivatalba lépett L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Aemilius, L. Furius Medullinus (hetedszer), Agrippa Furius, C. Aemilius (másodszor). Közülük a Volsinii ellen vívott háború L. Lucretius és C. Aemilius, a sappinusok elleni Agrippa Furius és Ser. Sulpicius feladata lett. Először a volsiniibeliekkel ütköztek meg. Ez a háború az ellenség számát tekintve meglehetősen tekintélyes volt, de ha a küzdelmet vesszük, elég lanyha. Csatasoruk az első ütközetben megszaladt, s lovasságunktól körülkerítve nyolcezer katona tette le a fegyvert és adta meg magát. E háború hírére a sappinusok nem bocsátkoztak ütközetbe, hanem felfegyverkezve falaik védelmére bízták magukat. A rómaiak, anélkül, hogy ellenállásba ütköztek volna, végigzsákmányolták a sappinusok és a volsiniibeliek földjét, majd a háborúban kimerült volsiniibeliekkel húsz évre fegyverszünetet kötöttek, azzal a feltétellel, hogy térítsék meg a római népnek okozott károkat, s fizessék ki a sereg az évi zsoldját.

Ugyanebben az évben a plebeius származású M. Caedicius jelentette a tribunusoknak, hogy a Nova vián, ahol most Vesta temploma felett kis szentély áll, az éjszaka csendjében emberfelettinek tűnő hang szólította meg, és ráparancsolt, jelentse a tribunusoknak, hogy közelednek a gallusok. Ilyen alacsonyrendű személy bejelentését természetesen nem vették figyelembe, egyébként is nagyon távoli s ezért eléggé ismeretlen népről volt szó. A sors végzéséből nemcsak az isteni intésre nem hederítettek, de eltávolították a Városból M. Furiust is, az egyetlen embert, aki segíthetett volna. L. Apuleius néptribunus törvénybe idézte őt a veii zsákmány ügyében. Camillus, aki épp ekkortájt veszítette el felnőtt fiát, egybehívta tribusának tagjait és clienseit, azaz a nép nagyobbik részét, és megkérdezte véleményüket. Azok azt felelték, hogy össze fogják adni a kirovandó pénzbírságot, de felmentetni nem tudják. Ő erre száműzetésbe ment, kérve a halhatatlan isteneket, hogy ha ártatlanul és jogtalanul sújtotta őt az ítélet, eltávozását a lehető leghamarabb bánja meg hálátlan hazája. Távollétében tizenötezer érc as pénzbírságra ítélték.

33. Miután elűzték az egyetlen polgárt, aki, ha itt marad - és ha emberi dolog biztos lehet -, megmentette volna Rómát a megszállástól, lassan közeledett a Városhoz sorsrendelte végzete. Követek érkeztek Clusiumból, hogy segítséget kérjenek a gallusok ellen. A gallusokat hagyomány szerint terményeink, különösen az akkor új élvezetnek számító bor zamata csábította arra, hogy az Alpokon átkelve elfoglalják a régebben az etruszkok által megművelt földeket. Állítólag a Clusiumban lakó Arruns ismertette meg velük a bort, hogy idecsalja őket, haragjában, mert Lucumo nevű igen befolyásos gyámfia elcsábította feleségét. Nem volt semmi reménye a bosszúra, hacsak külső erőt nem hív segítségül, s ő kalauzolta az Alpokon átkelő gallusokat, s bírta rá őket Clusium ostromára.
Egyáltalán nem akarom kétségbe vonni, hogy a gallusokat Arruns vagy más városbeli vezette Clusiumba, de az kétségtelen tény, hogy nem a Clusiumot ostromló gallusok voltak az elsők, akik átkeltek az Alpokon. Mert a gallusok már mintegy kétszáz évvel Clusium ostroma és Róma elfoglalása előtt jöttek Italiába, és seregeik nem ezekkel az etruszkokkal ütköztek meg először, hanem - még sokkal régebben - az Appeninus és az Alpok között lakókkal, s nem is

egyszer. A római uralom előtt a tuscusok fennhatósága messze kiterjedt szárazon és tengeren egyaránt. Az itáliai félszigetet övező alsó és felső tenger neve bizonyítja, milyen nagy volt a hatalmuk: az egyiket, az egész nép nevéről Tuscus-, a másikat, a Hadria nevű etruszk coloniáról, Hadriai-tengernek nevezték Italia népei; e tengereket a görögök is Tyrrhéni- és Hadriai-tengernek hívják. Az etruszkok, mindkét tenger irányában előrenyomulva, tizenkét várost alapítottak; hatot az Appeninuson innen, az alsó tenger mellett, majd az alapító városokéval megegyező számú coloniát az Appeninuson túl; ezek a Padustól az Alpokig minden területet hatalmukban tartottak, kivéve azt a szögletet, ahol a venetusok laknak a tenger-öböl körül. Kétségtelen, hogy az Alpokban lakó törzsek is ugyanilyen eredetűek, különösen a raetusok, akiknek természetét maga a lakóhely vadította el, s származásukra már csak eléggé megromlott hangzású nyelvük emlékeztet.

34. A gallusok Italiába érkezéséről a következőket tudjuk: Tarquinius Priscus uralkodása idején a biturixok tartották uralmuk alatt a Gallia egyharmadát lakó keltákat, ők adták a királyukat is, Ambigatust, akinek kiválósága és szerencséje a népet is hatalmassá tette. Uralma alatt Gallia annyira bővében volt terménynek és embernek, hogy a túlszaporodott lakosság kormányzása alig látszott lehetségesnek. S minthogy maga is élemedett korú volt, és le akarta venni országáról a tömeggé duzzadt lakosság ellátásának gondját, kijelentette, hogy nővére fiait, Bellovesust és Segovesust, e két vállalkozó szellemű ifjút elküldi valamely országba, amelyet az istenek madárjóslattal letelepülésre kijelöltek. Annyi embert vihetnek magukkal, amennyit akarnak, hogy egyetlen nép se állhassa útjukat. Sorsot húztak, és Segovesusnak a hercynai hercegség jutott; Bellovesust az istenek sokkal kellemesebb helyre küldték: Italiába. Magával vitte a fölös számú népeket, a biturixokat, arvernusokat, senokat, haeduusokat, ambarrusokat, carnusokat, aulercusokat, s nagy gyalogos és lovas csapatokkal elért a tricastinusok földjére. Itt az Alpok meredtek eléje, s nem csodálhatjuk, hogy áthatolhatatlannak látszottak, mert - hacsak nem adunk hitelt a Hercules-mondának - még sose kelt át rajtuk senki. Itt a gallusok, mintegy bezárva a magas hegyek gyűrűjébe, valamilyen, az égbe nyúló hegygerinceken át más világrészbe

vezető utat kerestek. Ráadásul a babonás félelem is hatalmába kerítette őket, mert azt a hírt kapták, hogy a salluvius nép megtámadta a Phocisból hajón odaérkezett, hazát kereső massiliaiakat. Ezt a gallusok saját sorsuk előjelének tekintették, és segítséget nyújtottak nekik - anélkül, hogy a salluviusok akadályozták volna őket -, hogy a helyet, ahol partra szálltak, megerősítsék. Maguk pedig a Taurinus hágón zavartalanul átkeltek az Alpokon; a tuscusokat, nem messze a Ticinus folyótól, szétverték, s meghallva, hogy a földet, ahol berendezkedtek, Insubriumnak hívják - ugyanúgy, ahogy a haeduusok Insuber nevű tartományát -, itt, a helyre vonatkozó jósjelet követve, várost alapítottak, s Mediolanumnak nevezték el.

35. Ezután Etitovius vezetésével újabb csapat érkezett, a cenomanusok, akik, az előttük járók nyomait követve, Bellovesus támogatásával ugyanott keltek át az Alpokon, s a mai Brixia és Verona városok vidékét foglalták el. Utánuk a libuusok, majd a salluviusok telepedtek le a Ticinus folyó mellékén lakó ligurok ősi laevus törzse szomszédságában. Utánuk a boiusok és a lingók keltek át a pennini Alpokon, s minthogy a Padus és az Alpok között már minden terület el volt foglalva, tutajokon áthajóztak a Paduson, s nemcsak az etruszkokat, de az umbereket is elűzték földjükről, mindamellett nem lépték át az Appeninust. Végül az utoljára érkező senók az Utens és az Aesis folyók között elterülő vidéket foglalták el. Bizonyos, hogy ez a nép volt az, amely Clusium, majd Róma alá érkezett, de az nem bizonyos, hogy egymagában-e vagy az összes Alpokon inneni gallus néptörzs támogatásával.
Clusium lakóit az új háború, a jövevények hatalmas tömege, sose látott alakja, fegyverzete s az a hír, hogy az etruszk sereget a Padus innenső és túlsó partján már sokszor legyőzték, rémülettel töltötte el. Bár a rómaiakkal sose voltak szövetséges vagy baráti viszonyban legfeljebb nem segítették meg a rokon veiibelieket a római nép ellen -, követeket küldtek Rómába, hogy a senatustól kérjenek segítséget. A segítséget ugyan nem tudták kieszközölni, de a rómaiak követeket küldtek a gallusokhoz - M. Fabius Ambustus három fiát -, hogy a senatus és a római nép nevében tárgyaljanak velük: ne támadjanak rá a római nép szövetségeseire és barátaira, akik részéről nem érte őket sérelem. A rómaiak, ha szükséges, fegyverrel is megvédik

szövetségeseiket, de jobbnak látják, ha a háborút lehetőleg elkerülik, s az újonnan jött gallusokkal inkább békében, mint háborúban ismerkednek meg.

36. A követség békés jellegű lett volna, ha a követek, erőszakos fellépésükkel, nem válnak inkább a gallusokhoz, mint a rómaiakhoz hasonlóvá. Miután a gallusok gyűlésén elmondták a rájuk bízott üzenetet, a következő választ kapták: Bár a római nevet most hallják először, elhiszik, hogy bátor harcosok, ha Clusium lakói szorult helyzetükben hozzájuk folyamodnak segítségért. S minthogy a rómaiak inkább követséggel s nem fegyverrel akarják szövetségeseiket velük szemben megvédeni, ők maguk sem vetik meg a felkínált békét, azzal a kikötéssel, hogy annak a területnek egy részét, amelyet a clusiumiak birtokolnak, de nem művelnek, engedjék át a földben szegény gallusoknak; a béke csak e feltétellel lehetséges. A választ a rómaiak szájából akarják hallani, s ha nem kapják meg a földet, ugyancsak a rómaiak jelenlétében kezdik meg a harcot, hogy otthon hírül adhassák, mennyire felülmúlnak a gallusok bátorságban minden más halandót.

A rómaiak kérdésére, hogy milyen jogon követelik a gallusok, háborúval fenyegetőzve, a tulajdonostól a földjét, s mi keresnivalójuk van Etruriában, hetykén azt felelték, hogy a fegyverek jogán, s hogy a kérdést a férfiak bátorsága dönti el. Erre mindkét részről fellángolnak az indulatok, fegyvert ragadva válnak szét, s megkezdődik a harc. S már fenyegetve közeledett Róma város végzete: követei, megsértve a népek jogát, fegyvert fognak. A dolog nem maradhatott titokban, minthogy az etruszk hadijelvények előtt a római ifjúság három legnemesebb tagja harcolt, s mert nagyon is feltűnt, milyen vitézek az idegenek. Sőt Q. Fabius a csatasor elé lovagol, és az etruszk hadijelvények ellen támadást intéző gallus vezért, oldalába merítve gerelyét, megöli. Míg leszedi ellenfele fegyvereit, a gallusok felismerik, s egész seregükön végigfut a felismerés: „Ez a római követ!"

Elfeledkezve a clusinumiak elleni haragjukról, visszavonulást rendelnek el, és fenyegetően szidalmazzák a rómaiakat. Némelyek úgy vélekednek, hogy nyomban induljanak Róma ellen, de az idősebbek tanácsa győzött: küldjenek előbb követséget, amely

felpanaszolja a jogsértést, s követeli a népek jogát megsértő Fabiusok kiadását. Mikor a gallus követek az üzenetet előadták, a senatus a Fabiusok eljárását helytelennek, a barbárok követelését jogosnak érezte. De elfogultságuk nem engedte, hogy véleményükkel egyező döntést hozzanak ilyen kiváló származású férfiakkal szemben. Így tehát, hogy ne őket terhelje a felelősség a gallusok ellen vívandó háborúban esetleg elszenvedett vereségért, a követelést a népgyűlés elé utalták. Itt annyira számított a befolyás és a hatalom, hogy éppen azokat választották meg a következő évre consuli jogkörrel felruházott katonai tribunusnak, akiknek a megbüntetéséről tárgyaltak. A gallusokat ezért nagyon érthető harag töltötte el, s nyíltan háborúval fenyegetőzve tértek vissza övéikhez. A három Fabius mellett még a következőket választották meg katonai tribunusnak: Q. Sulpicius Longust, Q. Serviliust (negyedszer) és P. Cornelius Maluginensist.

37. Bár ilyen végtelen szerencsétlenség fenyegetett - mert a sors ennyire elvakítja a lelkeket, ha a közeledő csapást nem akarja visszatartani -, a polgárság, amely Fidenae, a veiibeliek vagy más szomszédos népek ellen hadakozva a legvégső eszközöket is felhasználta, s nemegyszer dictatort is választott, most, bár sose látott, hírből sem ismert, az Oceanustól, a világ végéről érkező nép indított ellene háborút, semmiféle rendkívüli hatalmat, kivételes erőforrást nem vett igénybe. A főhatalommal rendelkező tribunusok, akik meggondolatlanságukkal a háborút előidézték, nem fordítottak több gondot a sorozásra, csak amennyit közepes jelentőségű háborúnál szokás, sőt igyekeztek kicsinyíteni a róla kerengő híreket.
Közben a gallusokat, annak hallatára, hogy a népek jogának lábbal tipróit még tisztséggel is kitüntették, az ő követségükből pedig csúfot űztek, elöntötte a népükre olyannyira jellemző, fékezhetetlen indulat; haladéktalanul megragadták hadijelvényeiket, és gyorsított menetben útnak indultak. A gyors előnyomulás keltette zűrzavartól megrémült városok fegyvert fogtak, a föld népe menekült, s a gallusok, amerre csak elvonultak, nagy kiáltozással adták tudtul, hogy Róma felé tartanak. Hosszúra nyúló, roppant szélességben özönlő seregük mérhetetlen területet foglalt el. De Rómában, mikor hírük a clusiumiak, majd egyéb népek üzenetei útján, őket megelőzve, ideért, a legnagyobb rémületet az ellenség

előrenyomulása okozta. Így hát hirtelen toborzott, fel nem készített sereg vonult ki s szállt szembe velük nagy nehezen a 14. mérföldkőnél, ott, ahol a crustumeriai hegyekből mély mederben lefutó Alia folyó, nem messze az út alatt, a Tiberis árjába vegyül. Már szemben és körös-körül minden pontot megszállt az ellenség, s mindent betöltött ennek a hiábavaló zajongásra született népnek durva kurjongatása, a rémületes zaj, amit összevissza üvöltözve csapott.

38. Itt a katonai tribunusok nem is néztek ki táborhelyet, amely megerősítve biztosította volna a visszavonulást, nem törődtek az emberekkel, de még az istenekkel sem, hanem jósjelkérés és biztató áldozat nélkül elrendezték a sereget, széthúzták a szárnyakat, hogy a túlerőben lévő ellenség ne tudja bekeríteni őket. S noha az így széthúzott derékhadból keskeny, alig összefüggő sor lett, arcvonaluk hossza még így sem volt olyan széles, mint az ellenségé. Jobbra kisebb magaslat emelkedett; úgy döntöttek, hogy ide vonják össze a tartalékot. Ez az intézkedés volt oka a kezdeti rémületnek és megfutamodásnak, de ez teremtette meg később a menekülés egyetlen lehetőségét is. Mert Brennus, a gallusok vezére, látva, mily kisszámú az ellenség, cseltől tartott, s azt hitte, a rómaiak azért szállták meg a magaslatot, hogy ha a gallusok hadsora összecsap a legiók egyenes arcvonalával, a tartalék majd hátba és oldalba támadhatja őket. Ezért rögtön a tartalék ellen fordult, abban a reményben, hogy először kiszorítja állásából, majd a síkságon jelentős számbeli fölényével kétségtelenül biztos diadalt arat. Így nemcsak a szerencse, de a józan számítás is a barbárokat segítette. A másik seregben semmi nem vallott rómaiakra; sem a katonákra, sem a vezérekre nem lehetett ráismerni. Rémület és futásvágy szállta meg a lelkeket, s olyan általános feledékenység, hogy - bár a Tiberis is útjukban állt - sokkal többen menekültek az ellenséges Veiibe, mint egyenes úton feleségükhöz és gyermekeikhez Rómába. A tartaléknak egy ideig védelmet nyújtott helyzete; a sereg többi része, mikor a közelebb állók oldalról, a távolabb lévők hátulról hallották a csatakiáltást, a meg sem ismert ellenség elől épségben és harc nélkül megfutamodott: a gallusok még fel sem tűntek a láthatáron, ők már letettek a harcról, és a csatakiáltást nem viszonozták. Csata közben nem sok vér folyt, de az előre furakodó

menekülők maguk vágták le azt, aki útjukban állt. Az igazi nagy vereséget a Tiberis partján szenvedtük el, ahová, fegyvereit eldobva, az egész balszárny menekült; sok úszni nem tudó vagy elgyengült katonánkat, akit fegyverzete s egyéb felszerelése is elnehezített, elnyelte a mély víz. Mégis, a nagy többség sértetlenül elért Veiibe, de innen nemhogy fegyvereseket, de még egyetlen követet se küldtek Rómába, hogy a vereség hírét megvigye. A folyótól távolabb álló s a magaslattól inkább védett jobbszárnyból mindenki Rómába rohant; be sem zárták a Város kapuit, nyomban a fellegvárba menekültek.

39. A gallusokat szinte elkábította a csodaként ölükbe hullott gyors győzelem; először a döbbenettől mozdulatlanul megtorpantak, mint akik nem is értik, mi történt, majd cseltől kezdtek tartani, végül összeszedték és szokásuk szerint halomba rakták az elesettek fegyvereit. Amikor az ellenség továbbra sem adott életjelt, útnak eredtek, s valamivel napnyugta előtt elérték Róma városát. Mikor az előreküldött lovasok jelentették, hogy a kapuk nincsenek bezárva, őrség sincs a kapuk előtt, sem fegyveresek a falakon, ez az újabb csodálatos jelenség visszahökkentette őket; az éjszaka, a Város ismeretlen fekvése is óvatosságot tanácsolt, ezért letáboroztak Róma és az Anio folyó között, s kipuhatolandó a reménytelen helyzetbe került ellenség szándékát, felderítőket küldtek a falakhoz és a többi kapuhoz.

A rómaiak, minthogy a sereg nagyobb része futott Veiibe, mint Rómába, azt hitték, hogy a Rómába menekülteken kívül egy ember sem maradt életben, s az élőket éppúgy siratták, mint a holtakat; a jajgatás majdnem az egész Várost betöltötte. Az ellenség megérkezésének hírére az egyéni gyászt elnyomta az általános rémület. Csakhamar meghallották a falak körül csoportokban kószáló barbárok üvöltözését, rikácsoló éneklését. Másnap reggelig szüntelen feszült várakozás ült a lelkeken, minden percben várták a támadást a Város ellen. Először az ellenség megérkezésekor, midőn a Város alá érkezett - „Hiszen ha nem akar támadni, az Alia folyónál maradt volna." - Majd naplemente után: - „A nap eltűnt, szívesebben támadnak az éj beállta előtt." - Később is: - „Éjszakára halasztották a támadást, így nagyobb rémületet tudnak kelteni." Még később a

közeledő hajnaltól rettegtek. S a szüntelen remegésnek sarkában járt a szerencsétlenség: az ellenséges hadijelvények megindultak a kapuk felé. De ezen az éjszakán és a következő napon korántsem volt olyan a polgárság hangulata, mint az Alia folyónál történt rémült menekülés idején. Semmi remény nem volt arra, hogy az oly kicsinyre olvadt maradék sereg meg tudja védeni a Várost, ezért úgy döntöttek, hogy a fegyverbíró fiatalság, a senatus jó erőben lévő tagjai az asszonyokkal és gyermekekkel együtt vonuljanak a capitoliumi fellegvárba, ide gyűjtsék a fegyvert és az élelmet, s e megerősített helyen ellenállva védjék meg az isteneket, az embereket, a római nevet. A flamen és Vesta papnői mentsék távoli helyre az állami szentségeket a tűz és öldöklés elől, és mindaddig ápolják az istenek kultuszát, amíg egyetlen ember is akad, aki a szertartást el tudja végezni. Ha megmarad a fellegvár és a Capitolium az istenek lakóhelye, a senatus az államkormányzás feje, s ha a fegyverforgató fiatalság túléli a Rómát fenyegető megsemmisülést, akkor könnyebb lesz elviselni a Városban hagyott sok öreg pusztulását, akikre minden bizonnyal halál vár. S hogy a nagy tömeg minél készségesebben belenyugodjon ebbe, az öregek - diadalmeneteket megért, consulságot viselt férfiak - nyilvánosan kijelentették: készek a többiekkel együtt elpusztulni, s nem akarják fegyverfogásra és a haza megvédésére képtelen testükkel még nehezebbé tenni a nélkülöző harcosok helyzetét.

40. Ilyen érveket hoztak fel vigaszul a halálra elszánt öregek. Majd buzdító szavakkal fordultak az ifjak seregéhez, felkísérték őket a Capitoliumba, be a fellegvárba, és hősiességükre, ifjú erejükre bízták az eddig háromszázhatvan éven át még minden háborúban győztes Várost, bármit is hozzon az ő számukra a jövendő. Megrendítő látvány volt, mikor elbúcsúztak egymástól azok, akik hordozói lettek minden reménynek és segítségnek, s azok, akik nem akarták túlélni az elfoglalt Város pusztulását; de különösen az, ahogy az asszonyok zokogva és megzavarodva hol ezekhez, hol azokhoz szaladtak, férjük és fiaik nyomába szegődve kérdezgették: miféle végzetnek szolgáltatják ki őket? A látvány felidézte mindazt, amit ember csak elszenvedhet. Legtöbben mégis felkísérték a fellegvárba övéiket, senki nem hívta, de nem is akadályozta őket: mert nem látszott emberséges eljárásnak, pedig hasznos lett volna a

védőknek, hogy csökkentsék a nem harcolók számát. A köznép nagyobb része, amelyet ilyen kis dombon sem elhelyezni, sem a szűkös készletekből élelmezni nem lehetett, a Városból kiáradva egy tömegben a Ianiculum felé tartott. Innen egy részük a földekre szélednt szét, mások vezető és közös terv nélkül a szomszéd városokba igyekeztek, mert nem bíztak semmiféle közös elhatározásban, s mindenkit saját reménye és szándéka vezérelt.
Közben Quirinus flamenje és a Vesta-szüzek, mit sem törődve saját sorsukkal, megtanácskozták, hogy a szent tárgyak közül, amelyeket képtelenség volt mind elszállítani, mit vigyenek magukkal, és mit hagyjanak itt, s hol találhatnak ezeknek biztos rejtekhelyet. Végül legjobbnak vélték, ha a tárgyakat nagy edényekben elrejtve egy szentélyben ássák el, Quirinus flamenjének a háza mellett, ott, ahol ma szentségtörés kiköpni. A többit szétosztották egymás között, s terhükkel a cölöphídon át nekivágtak a Ianiculum felé vezető útnak. A hegyoldalon meglátta őket egy plebeius, L. Albinius, aki a Rómából távozó, háborúra alkalmatlan tömeg áradatában szekéren vitte feleségét és gyermekeit. Szentségtörésnek tartotta - mert akkor még különbséget tudtak tenni emberi és isteni dolgok között -, hogy az állam papjai gyalog viszik a római nép szentségeit, míg az ő családja szekéren ül, ezért - feleségét és gyermekeit leszállítva - a Vesta-szüzeket és a szent tárgyakat vette fel kocsijára, s elvitte őket a Caerébe, ahová igyekeztek.

41. Rómában a lehetőségekhez képest minden előkészületet megtettek a fellegvár védelmére, az aggok serege pedig visszatért otthonába, s halálra szántan várta az ellenség érkezését. Akik curulisi hivatalt viseltek, annak érdekében, hogy hajdani méltóságuk, állásuk, érdemeik jelvényei között érje őket a halál, házuk közepén elefántcsont székükbe ültek, felöltötték legdíszesebb öltözetüket, amelyben valaha az istenek szent szobrait kísérték, vagy diadalmenetet tartottak. Egyesek szerint áldozatul ajánlották fel magukat a hazáért és a római népért, s M. Folius főpap szavai után mondották el az áldozati ima szövegét.

A gallusok - akiknek harci dühe az éjszaka folyamán lelohadt, mivel az ütközet nem kényszerítette őket nehéz küzdelemre, s nem kellett a Várost rohammal és közelharcban elfoglalniuk - másnap minden harag és indulat nélkül a Quirinalis domb nyitott kapuján át

bevonultak a Városba, s a Forumra érve tekintetüket körülhordozták a templomokon s a fellegváron, amely egyedül emlékeztetett arra, hogy háború van. Majd csekély őrséget hátrahagyva - hogy a Capitoliumból vagy a fellegvárból a rómaiak ne csaphassanak le elszéledt csapataikra -, szétszóródtak zsákmányt keresni, anélkül, hogy a kihalt utcákon egyetlen emberrel is találkoztak volna. Egy részük csoportosan a legközelebbi épületekbe rontott be, mások a távolabbi házak felé indultak, remélve, hogy ott még nem járt senki, s gazdagabb lesz a zsákmány. Majd az elhagyatottságtól megijedve, nehogy az ellenség tőrbe csalja kószáló katonáikat, visszatérnek, a Forumon és környékén csoportosulnak: a köznép házai zárva, az előkelők csarnokai nyitva álltak, és ők szinte jobban féltek a nyitott, mint a bezárt házakba belépni. S csak a tisztelet érzése élt bennük, amikor meglátták a házak előcsarnokában üldögélő öregeket, akiket nemcsak fényes ruházatuk s megjelenésük emberfeletti nagysága tett az istenekhez hasonlóvá, hanem a tekintetükből, fennkölt arckifejezésükből sugárzó méltóság is. Körülállták, és úgy bámulták őket, mint valami szobrokat. Ekkor, a hagyomány szerint, az egyik öreg, M. Papirius feldühítette valamelyik gallus harcost, mert mikor az megsimogatta az akkori szokás szerint hosszúra növesztett szakállát, ő elefántcsont botjával a fejére ütött. Erre megkezdődött az általános öldöklés, a többi öreget is ott ölték meg ültében. A főemberek meggyilkolása után egy léleknek sem irgalmaztak, a házakat kirabolták, majd felgyújtották.

42. Különben lehet, hogy nem minden gallusnak szerzett örömet a Város elpusztítása, vagy talán a vezérek döntöttek úgy, hogy csak itt-ott gyújtogatnak, s ezzel próbálják rémítgetni az ostromlottakat, hátha megadásra bírja őket a lakóhelyükhöz való ragaszkodás, s azért nem égetnek fel minden házat, hogy a Város épen maradt része zálog legyen a kezükben az ellenség befolyásolására, elég az hozzá, a tűz korántsem terjedt el oly nagyon és annyi irányban, ahogy az elfoglalt városokban az első napon dühöngeni szokott. A rómaiak a fellegvárból lenézve, az eléjük táruló látványt - a Várost megtöltő és az utcákon hullámzó ellenséget, a hol itt, hol ott feltűnő új és új szörnyűségeket - nemhogy értelmükkel felfogni, de még szemükkel és fülükkel követni sem tudták. Szívükkel, arcukkal,

egész figyelmükkel, mindenért remegve, arrafelé fordultak, amerre az ellenség kiáltozása, az asszonyok és gyermekek sírása, a lángok ropogása és a beszakadó épületek robaja irányította tekintetüket, mint akiket a sors arra rendelt, hogy hazájuk összeomlásának nézői legyenek, s abból, ami az övék volt, puszta testükön kívül ne menthessenek meg semmit; s annyival nyomorultabbak voltak mindenki másnál, akit valaha is ostromzár alatt tartottak, hogy saját hazájukban körülzárva mindenüket az ellenség hatalmában látták. Az oly rettenetes napra beköszöntő éjszaka sem hozott több nyugalmat, a nyugtalan éjszakára felvirradó nap sem; nem volt egyetlen pillanat, mely ne szolgált volna a mindig megújuló szerencsétlenség valamilyen új látványával. De lelküket annyi ráhalmozódó csapás terhe sem törte meg, s noha látták, hogy a tűzvész és a rombolás mindent a földdel tett egyenlővé, mégis hősiesen védelmezték az általuk tartott kis dombot, a szabadság megmaradt szigetét. A napról napra megújuló csapások mintegy hozzáedzették őket a bajhoz, s érzéketlenné tették őket a saját helyzetükkel szemben; szemüket egyetlen megmaradt reményükre, fegyverükre s a kezükbe szorított kardra szögezik.

43. A gallusok, miután néhány napig hiábavaló háborút viseltek a Város házai ellen - látva, hogy az elfoglalt Városban a tűzvész és a rombolás éppen a fegyveres ellenséget nem semmisítette meg, mert hiába érte annyi csapás, csak erőszakkal lehet megadásra kényszeríteni -, elhatározták, hogy a végső eszközhöz folyamodnak, s megrohamozzák a fellegvárat. Napkeltekor, adott jelre, az egész sereg felsorakozott a Forumon, majd, csatakiáltást hallatva, teknősbékák alatt, felfelé nyomultak. A rómaiak hidegvérűen, kapkodás nélkül várták őket, minden feljáratnál megerősítették az őrséget, s azokra a pontokra, ahová megfigyelésük szerint a támadás irányult, válogatott csapatokat állítottak. Hagyták, hadd kapaszkodjon fel az ellenség, mert arra számítottak, hogy minél magasabbra hatol a meredek hegyoldalon, annál könnyebben visszaűzik a lejtőre. A meredély közepén megvetették a lábukat, innen a magasból mintegy maga a lejtő zúdította őket az ellenségre, amelyet lefelé rohanva, nagy öldöklés közben szétszórtak, úgyhogy többé sem együtt, sem csapatonként nem mert ilyen csatába bocsátkozni. Az ellenség feladta tehát a reményt, hogy nyers erővel,

fegyverrel vigye döntésre a dolgot, s előkészítette az ostromzárat. Csakhogy, amire eddig nem gondolt, a Városban található gabona elpusztult a tűzvészben, ami pedig a környéken volt, azt éppen ezekben a napokban vitték el a rómaiak Veiibe. Ezért a gallusok kettéosztották seregüket, hogy az egyik rész a szomszéd népektől szerezzen zsákmányt, a másik a Várost tartsa körülzárva, s az ostromlókat a portyázó csapatok lássák el zsákmányolt gabonával.

A Város alól elvonuló seregrészt a sors vezérelte Ardeába, ahol Camillus töltötte száműzetését, így legalább megtudták, mi a római vitézség. Camillust jobban megrendítette városa végzete, mint a magáé, istent és embert vádolva gyötrődött; felháborodással és csodálkozással telt el, hova lettek a hősök, akikkel bevette Veiit és Faleriit, s akik más háborúkban sokkal inkább bíztak vitézségükben, mint a szerencsében. Ekkor hirtelen hírt kapott, hogy közeledik a gallus sereg, s a megrémült ardeaiak éppen erről tanácskoznak. Váratlanul, mintegy isteni ihlettel eltelve, megjelent a gyűlésen, noha eddig távol maradt minden ilyesfajta összejöveteltől, s ezeket mondta:

44. „Ardeaiak, régi barátaim s egyszersmind új polgártáraim is, egyikőtök se higgye, hogy ha már jóindulatotok megengedte és sorsom erre kényszerített, helyzetemről megfeledkezve jelentem meg itt. De érdekünk s a közös veszedelem parancsolja, hogy e nehéz helyzetben kiki tőle telhetően hozzájáruljon mindnyájunk védelméhez. S mikor hálálhatnám meg nékem tett sok szolgálatotokat, ha most elmulasztanám? Vagy hol lehetnék inkább hasznotokra, ha nem a háborúban? Hadvezéri képességeimmel tűntem ki otthon, s engem, a háborúban veretlent, békeidőben száműztek hálátlan polgártársaim. De ardeaiak, nektek is kedvező alkalom ez, hogy a római nép annyi szolgálatát, amelyekre magatok is jól emlékeztek - s minek is figyelmeztetni azt, aki egyébként is jól emlékezik -, megháláljátok, s megverve közös ellenségünket, városotoknak nagy hadi dicsőséget szerezzetek. Ennek a csürhe módjára felénk közeledő népnek a természet nagy testet és bátorságot adott, de kitartást nem, s minden csatájukat sokkal inkább a rémületkeltés, mint a küzdeni tudás jellemzi. Bizonyítja ezt a rómaiakon aratott győzelmük is: elfoglalták a tárt kapukkal ott álló Várost, de a Capitoliumon, a fellegvárban egy maroknyi sereg

ellenáll nekik. S most, beleunva az ostromba, elvonulnak a Város alól, és szanaszét kóborolnak a földeken. S torkig eltelve a rablott ennivalóval és borral, ahol az éjszaka éri őket, sáncok, őrszolgálat, őrszemek nélkül, mint a vadállatok, elterülnek valamely patak mellett, s most, szerencsés helyzetükben, még a szokottnál is gondatlanabbak. Ha szilárd elhatározásotok, hogy megvéditek falaitokat, s nem tűritek, hogy itt minden a gallusoké legyen, az első őrségváltás idején ragadjatok mindnyájan fegyvert, kövessetek engem, nem is harcolni, inkább öldökölni. S ha nem úgy adom őket kezetekbe lemészárolni, álomtól kábultan, mint a barmokat, nem bánom, ha ugyanaz lesz a sorsom Ardeában, mint Rómában volt."

45. Barátai és ellenségei egyetértettek: ebben a helyzetben nem találhatnának kiválóbb hadvezért. A gyűlés szétoszlott, s a polgárok kipihenten, feszült figyelemmel várták a jeladást. Mikor elhangzott, a kora éjszaka csendjében Camillus körül gyülekeztek a kapuknál. Elindultak, s a várostól nem messze hatalmas csatakiáltással rajtaütöttek a gallusok táborán, amely, mint Camillus előre megmondta, védtelen és minden oldalról őrizetlen volt. Sehol sem folyt csata, mindenütt csak mészárlás, a fegyvertelen, álomtól kábult testek öldöklése. Csak a tábor legszélén fekvőket ugrasztotta talpra a rémület, de nem tudva, kik és honnan támadták meg őket, egyesek éppen az ellenség karjai közé futottak. Sokan Antium környékére tévedtek, s a szanaszét kóborlókat a kitörő városiak kerítették be.

Hasonló vereséget mértek Veii környékén a tuscusokra. Velük közel négyszáz éve szomszédos városunkat sosem látott, ismeretlen ellenség szorongatta, belőlük mégis annyira hiányzott minden együttérzés, hogy akkoriban be-betörtek római területre, zsákmánnyal rakodtak meg, és azt tervezték, hogy Veiit és őrségét, a római hatalom utolsó reménységét is megrohanják. A rómaiak látták őket, amint a környéken portyáznak, majd összegyülekezve maguk előtt hajtják a zsákmányt, s megfigyelték, hogy Veiitől nem messze ütnek tábort. Először önmaguk iránt érzett sajnálat, majd haraggá fokozódó méltatlankodás fogta el őket. Még az etruszkok is, akiktől elfordították és saját magukra zúdították a gallusok háborúját, még azok is gúnyt űznek a csapásoktól sújtott

rómaiakból. Alig tudták dühüket annyira fékezni, hogy azonnal rájuk ne támadjanak, de Q. Caedicius, maguk választotta vezérük tanácsára, a dolgot éjszakára halasztották. Bár nem volt Camillushoz fogható vezetőjük, mégis hasonlóképpen és hasonló sikerrel zajlott le a vállalkozás; sőt kalauznak használva néhány foglyot, aki túlélte az éjszakai öldöklést, a rákövetkező éjjel még nagyobb vérfürdőt rendeztek; a sóbányák mellett váratlanul rajtaütöttek egy másik tuscus seregen, s a kétszeres diadalt ünnepelve tértek vissza Veiibe.

46. Rómában közben az ostrom jobbára lanyhán, kölcsönös tétlenségben folyt, a gallusok csupán arra ügyeltek, hogy őrállásaik között egyetlen ellenséges katona se juthasson át. Ekkor történt, hogy egy római ifjú váratlan tette egyaránt kivívta polgártársai és az ellenfél bámulatát. A Fabius-nemzetségnek a Quirinus-domb volt hagyományos áldozati helye. C. Fabius Dorsuo, gabii öltözetben, kezében az áldozati eszközökkel, leereszkedett a Capitoliumról, hogy az áldozatát bemutassa, s nem törődve semmiféle felszólítással, fenyegetéssel, az ellenség őrállásai között elért a Quirinus-dombra. Miután itt előírás szerint elvégezte a szertartást, ugyanazon az úton, határozott tekintettel és léptekkel visszatért; oly rendíthetetlenül bízott az istenek jóindulatában, ezeknek tiszteletétől még a halál kockázata sem riasztotta vissza. Így jutott vissza a Capitoliumra övéihez, talán mert a gallusokat meghökkentette bámulatos merészsége, vagy őket is elfogta a vallásos félelem, amely ebben a népben is elevenen él.

Veiiben ezalatt nemcsak az elszántság nőtt napról napra, de a katonai erő is. Nemcsak a római földekről gyülekeztek ide, akik a csatavesztés vagy a tábor elfoglalása után szétszéledtek, de egész Latiumból sereglettek az önkéntesek, hogy részt kapjanak a zsákmányból. Elérkezettnek látszott az idő, hogy hazájukat visszafoglalják s kiszabadítsák az ellenség kezéből, de az erős testhez hiányzott a fő. Maga a hely is Camillusra emlékeztetett, és sokan voltak itt abból a seregből, amelyet az ő fővezéri irányítása segített győzelemhez, másrészt Caedicius is kinyilatkoztatta: nem várja meg, amíg valamely isten vagy ember megfosztja a fővezérségtől, inkább (hiszen jól emlékszik, hogy előbb centurio volt) maga kéri új fővezér kinevezését. Egyhangúlag úgy döntöttek,

hogy Ardeából odahívják Camillust, de előbb megkérdezik a Rómában székelő senatust; annyira érvényesült minden ügyben a törvénytisztelet, s most is, amikor az államot a végső megsemmisülés fenyegette, megtartották az állam megszabott rendjét. Igen veszélyes vállalkozásnak ígérkezett átjutni az ellenséges őrszemek között. Egy bátor ifjú, Pontius Cominius vállalkozott a feladatra; parafakéregre feküdve a Tiberisen a Városig sodortatta magát, s a partról a legrövidebb úton, egy sziklán - amelyre, éppen, mert meredek volt, az ellenséges őrség nem is ügyelt - felkúszott a Capitoliumra, ahol az elöljárók elé vezetve előadta a hadsereg üzenetét. A senatus úgy döntött, hogy Camillust, akit a népgyűlés a száműzetésből visszahív, azonnal meg kell tenni dictatornak, a katonák pedig azt válasszák meg fővezérnek, akit akarnak. Pontius Cominius ugyanazon az úton leereszkedve visszatért az üzenettel Veiibe. Erre követeket küldtek Ardeába Camillushoz, hogy Veiibe hívják, de sokkal valószínűbb, hogy csak akkor indult el Ardeából, amikor meghallotta, hogy visszavonták a régi határozatot, hiszen a nép engedélye nélkül nem változtathatta meg lakóhelyét, s csak mint kinevezett dictator vehette át a hadsereg vezetését. A népgyűlés visszavonta a régi döntést, s őt távollétében dictatorrá nevezték ki.

47. Miközben Veiiben ez történt, Rómában a fellegvár és a Capitolium nagy veszedelembe került. A gallusok - talán mert felfedeztek a Veiiből érkezett követ nyomait, vagy maguktól is rájöttek, hogy a Carmenta-szentélynél a szikla könnyen megmászható - az egyik csillagfényes éjszakán előreküldtek egy fegyvertelen harcost az út földerítésére, majd, a meredekebb részeken föladogatva a fegyvereket, egymásra támaszkodva, s ahol a terep megkívánta, egymást felhúzva, olyan csendben értek fel a tetőre, hogy nemcsak az őrséget, de még az éjszakai zajokra oly érzékeny állatokat, a kutyákat se riasztották fel; csak a ludakat nem tudták becsapni, melyeket a védők, mint Iuno szent állatait, még a nagy éhezésben is megkímélték. S ez mentette meg a fellegvárat, mert ahogy a ludak elkezdtek gágogni és szárnyukkal csapkodni, egy kiváló harcos, M. Manlius aki három évvel előbb volt consul, fegyvert ragadva és társait fegyverbe szólítva odarohan, s míg társai haboznak, a gallus harcost, aki már a csúcson állt, pajzsára mért

ütéssel a mélybe taszítja. A lezuhanó gallus esés közben a mellette levőket is magával sodorja, a többiekkel pedig, akik fegyvereiket eldobva, reszketve ott függnek a sziklába kapaszkodva, Manlius végez. Majd a többi római is odagyűlt, s dárdákkal és sziklákkal űzték vissza az ellenséget, míg az egész csapat lezuhant és eltűnt a mélységben. Elült a kiáltozás, az éj hátralevő részét - már amennyire ilyen felzaklatott s az átélt veszedelemtől nyugtalan lélekkel lehetett - nyugalomban töltötték.
Hajnalban a katonákat kürtszóval gyűlésbe hívták a tribunusokhoz, s minden helyes és helytelen cselekedet elnyerte méltó jutalmát. Először is Manliust dicsérték és jutalmazták meg hősiességéért, nemcsak a katonai tribunusok, hanem egyhangú elhatározással a katonák is. A fellegvárban álló házához minden egyes katona fél font lisztet és negyed akó bort vitt, ami látszólag csekélység, de ilyen nagy ínségben a hála komoly bizonyítéka volt, hiszen mindenki a maga szájától vonta el azt, ami testi ereje fenntartására és legegyszerűbb szükségletei kielégítésére kellett, hogy egyetlen embert megtiszteljen vele. Ezután előszólították az őröket, akik ott álltak, ahol az ellenség észrevétlenül feljutott. Q. Sulpicius katonai tribunus kijelentette, hogy mindnyájukra a hadi törvényekben előírt büntetést szabja ki. De mikor a katonák, akik szerint csupán egy őr volt vétkes a mulasztásért, zajongani kezdtek, meghökkenve elállt a többiek megbüntetésétől, s mindnyájuk egyetértésével azt az egy kétségtelen vétkest taszíttatta le a szikláról. Ettől kezdve mindkét fél még jobban fokozta az őrök éberségét, a gallusok azért, mert tudomásukra jutott, hogy Veii és Róma között követek jönnek-mennek, a rómaiak pedig azért, mert nem felejtették el az éjszakai támadást.

48. De a háború és az ostromzár szenvedéseinél jobban sújtotta mindkét sereget az éhség. Sőt a gallusokat a járvány is tizedelte, nemcsak azért, mert a halmok között, mélyedésben tanyáztak, hanem mert e tűzvésztől kiégett, füst lepte helyen a legkisebb szellő is ugyanannyi hamut kavart fel, mint port. Mindezt nem nagyon tudta elviselni ez a nedvességhez és hideghez szokott nép; hullani kezdtek, mint a járványban a jószág, ugyanis lusták voltak arra, hogy mindenkit külön földeljenek el, a hullákat válogatás nélkül halomba hordták össze és elégették; ez a hely a „gallusok máglyája" néven ismeretes.

Ezután a rómaiakkal fegyvernyugvást kötöttek, s a fővezérek beleegyezésével megkezdődtek a tárgyalások. A gallusok állandóan az éhínséget hozták fel, s az ostromlottak szorult helyzetére hivatkozva szólították fel őket a megadásra; a hagyomány szerint a rómaiak a vélemény megcáfolására a Capitolium több pontjáról kenyereket dobáltak le az ellenség állásaira. De az éhséget tovább sem eltitkolni, sem elviselni nem lehetett. Ezért, miközben a dictator személyesen intézi Veiiben a sorozást, s L. Valeriust, a lovasság főparancsnokát megbízza, hogy induljon el a sereggel Veiiből, s minden előkészületet és intézkedést megtesz, hogy egyenlő erővel szállhasson szembe az ellenséggel, az őrállástól és a virrasztástól elcsigázott capitoliumi védősereg - amely minden emberi szenvedést kiállott, csak egyet nem tudott legyőzni a természet törvénye miatt, az éhséget, s napról napra reménykedve figyelte, milyen segítséget küld a dictator, és amelynek végül nemcsak az élelme, de reménye is fogytán volt, s ha az őrök szolgálatba vonultak, elgyengült testük majdnem összerogyott a fegyverek súlya alatt - már arra gondolt, hogy megadja, vagy valamilyen feltétellel megváltja magát. Hiszen a gallusok is félreérthetetlenül tudtukra adták, hogy nem túl nagy váltságdíjért hajlandók volnának abbahagyni az ostromot. Ekkor a senatus ülést tartott, s felhatalmazta a katonai tribunusokat a tárgyalásra. Q. Sulpicius katonai tribunus és Brennus, a gallus sereg vezére találkoztak, és, megállapodva, ezer font aranyban határozták meg a római népnek - a világ jövendő urának - váltságdíját. Ezt az önmagában is szégyenletes dolgot még egy felháborító cselekedet tetézte. A gallusok hamis súlyokat hoztak elő, s a tribunus tiltakozására az arcátlan gallus ráadásul még a kardját is a serpenyőbe dobta, s elhangzott a rómaiaknak elviselhetetlenül hangzó kijelentés: „Jaj a legyőzötteknek!"

49. Csakhogy az istenek és az emberek megakadályozták, hogy a rómaiak váltságdíjnak köszönjék életüket. Mert mielőtt a gyalázatos váltságdíjat kiegyenlítettük volna - a vitatkozás miatt még nem mérték le az összes aranyat -, megjelent a dictator, s megparancsolta, vigyék el az aranyat és távolítsák el a gallusokat. Mikor ezek a megegyezésre hivatkozva tiltakoztak, kijelentette, hogy a megegyezés érvénytelen, mert az ő dictatorrá választása

után egy alacsonyabb rangú tisztségviselő kötötte az ő engedélye nélkül, s figyelmeztette a gallusokat: készüljenek fel a harcra. Seregével összehordatja a málhát, s fegyverbe szólítja őket, mondván: Vassal, nem pedig arannyal kell visszaszerezni a hazát. Szemük előtt vannak az istenek szentélyei, kinek-kinek a felesége, gyermekei, a háború borzalmaitól meggyalázott hazai föld, s mindaz, amit szent kötelességük megvédeni, visszaszerezni, megbosszulni. - Aztán hadirendbe állítja seregét, már amennyire a félig lerombolt Város földjén, a természettől amúgy is egyenetlen terepen lehet, s minden előzetes intézkedést megtesz, amivel a haditudomány szerint övéi sikerét elősegítheti és biztosíthatja. A váratlan fordulattól megrettent gallusok is fegyvert fognak, s inkább dühvel, mint megfontolással a rómaiakra vetik magukat. De most megfordult a szerencse, már az isteni hatalom és az emberi okosság is a rómaiak ügyét támogatta. A gallusok seregét az első összecsapásban éppoly gyorsan szétverték, mint ahogy ők győztek az Alia folyónál.
Ezután a Gabiiba vezető út nyolcadik mérföldkövénél, ahol a menekülő gallusok összeverődtek, egy második, szabályosabb ütközetben, Camillus körültekintő vezetésével újabb vereséget mérnek rájuk. Általánossá válik az öldöklés, a gallus tábort elfoglalják, hírmondót sem hagynak életben, hogy a vereség hírét megvigye. A dictator, miután visszaszerezte a hazát az ellenségtől, diadalmenetben vonult be a Városba, s a katonák a tőlük megszokott tréfás, csiszolatlan versikéikben úgy emlegették - nem egészen alaptalanul magasztalva -, mint Romulust, a haza atyját, mint a Város második megalapítóját.

Kétségtelen, hogy a háborúban megmentett hazát a békében másodszor is megmentette, megakadályozta a Veiibe való áttelepülést, pedig a tribunusok - miután a Város leégett, s a nép is jobban hajlott erre a tervre - most még erőteljesebben szorgalmazták ezt a javaslatot. Camillus a diadalmenet után ezért nem mondott le a dictatori megbízatásáról; a senatus esdekelve kérte, hogy ilyen nehéz helyzetben ne hagyja magára az államot.

50. Nagy gonddal ügyelt a halhatatlan istenek tiszteletével kapcsolatos szertartásokra, ezért mindenekelőtt senatusi határozatot eszközölt ki: Minden szentélyt, amely az ellenség hatalmában volt, állítsanak helyre, és áldozatokkal tisztítsanak meg. A duumvirek

keressék meg a szent könyvekben a megfelelő engesztelő szöveget. A caerebelieknek ajándékozzanak általános vendégjogot, mert befogadták a római nép szentségeit és papjait, mert e nemes cselekedetnek köszönhető, hogy nem szakadt meg a halhatatlan istenek tisztelete. Rendezzenek Capitoliumi Játékokat annak emlékére, hogy a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter a válságos helyzetben megoltalmazta székhelyét és a római nép fellegvárát. E célból M. Furius dictator szervezzen egy testületet azokból, akik a Capitoliumon vagy a fellegvárban laknak. Egy másik indítvány szerint engesztelő szertartást kell rendezni az éjszakai hangnak, amely a gallus háború előtt megjósolta a vereséget, de nem ügyeltek rá: elhatározták, hogy a Nova vián Aius Locutius tiszteletére templomot építenek. A gallusoktól visszaszerzett aranyat, amelyet a nagy zűrzavarban egyéb templomokból Iuppiter fülkéjébe vittek át - minthogy már nem emlékeznek, hova kell visszavinni -, teljes egészében nyilvánítsák szentnek, s helyezzék el Iuppiter trónja alá. A polgárság már előzőleg is bizonyságát adta kegyeletes érzésének: azt az aranyat, ami a gallusok szabta váltságdíj kifizetéséhez a kincstárból hiányzott, a matrónák adták össze, hogy ne legyenek kénytelenek a szentelt aranyhoz nyúlni. Ezért a matrónáknak köszönetet mondtak, ráadásul azt a megtiszteltetést is biztosították nekik, hogy haláluk után akár a férfiakat - ünnepélyes gyászbeszéddel búcsúztatják őket.
Miután a senatus elvégezte az istenekkel kapcsolatos teendőit, utoljára Camillus - minthogy a tribunusok a népgyűléseken kitartóan igyekeztek rábeszélni a népet, hogy hagyja itt a romokat, és költözzék át a teljesen sértetlen Veiibe - az egész senatus kíséretében megjelent a népgyűlésen, s a következő beszédet tartotta:

51. „Annyira irtózom, polgárok, a néptribunusokkal való viszálykodástól, hogy Ardeában, a száműzetés keserves napjaiban is az volt az egyetlen vigaszom, hogy távol vagyok ezektől a villongásoktól, s ezért is határoztam el, hogy hívjon bár ezerszer a senatus határozata vagy a nép parancsa, nem térek vissza soha. Most sem az én érzelmeim megváltozása, hanem a ti sorsotok késztetett hazatérésre, hiszen arról volt szó, hogy hazánk fennmaradjon-e ezen a helyen, s nem arról, hogy én mindenáron e

hazában élhessek. S most is örömest választanám a tétlenséget és a hallgatást, ha nem a haza sorsa forogna kockán ebben az ütközetben is, amelyben részt nem venni minden épkézláb férfiú számára gyalázat, Camillustól pedig egyenesen istentelenség. Mert miért is foglaltuk vissza, miért ragadtuk ki az ellenség kezéből megszállott hazánkat, ha - miután visszanyertük - mi magunk hagyjuk itt? Hiszen a gallusok győzelme és az egész Város elfoglalása után még mindig megmaradt a Capitolium és a fellegvár, amelyet Róma istenei és polgárai laktak és védtek; most pedig, hogy a rómaiak győztek, s visszafoglalták a Várost, még a fellegvárat és Capitoliumot is hagyjuk el, s a jó szerencse kihaltabbá tegye a Várost, mint a kudarc? S valóban, még ha nem is volnának a Várossal együtt keletkezett s nemzedékről nemzedékre öröklődő vallásos hagyományaink, az isteni hatalom most olyan nyilvánvalóan Róma ügye mellé állt, hogy, véleményem szerint, az istenek tiszteletével szemben megnyilvánuló mindenféle közönyösségnek meg kell szűnnie. Fussátok csak végig emlékezetben az elmúlt év szerencsés és szerencsétlen eseményeit, s meglátjátok: minden sikerült, amikor tiszteltük, és semmi sem, amikor elhanyagoltuk az isteneket. Itt van legelőször is a veii háború; hány évet, mennyi erőt emésztett fel! S csak akkor ért véget, amikor az istenek intő szavára lecsapoltuk az albai tó vizét. S mi okozta a városunkat legutóbb sújtó szerencsétlenséget? Nem azután ért-e minket, hogy semmibe vettük a gallusok közeledését bejelentő égi hangot, követeink pedig megsértették a népek jogát, s mi pedig, megtorlás helyett, az istenek iránt való hasonló nemtörődömségből büntetlenül hagytuk a vétkeseket? Bizony, legyőztek, megszálltak bennünket, váltságdíjjal szabadultunk meg; annyi büntetést szenvedtünk el istentől és embertől, hogy intő példa lettünk az egész világ előtt. Ekkor a csapások eszünkbe juttatták a vallást. A Capitoliumra menekültünk, az istenekhez, a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter székhelyére. Amikor mindenünk romokban hevert, szent tárgyainkat részben föld alá rejtettük, részben az ellenség szeme elől a szomszéd városokba vittük, de az istenek tiszteletét, noha isten is, ember is elpártolt tőlünk, mégsem hagytuk abba. Ezért visszaadták hazánkat, a győzelmet s elvesztett hajdani harci dicsőségünket, s mikor a kapzsiságtól elvakult ellenség hamisan mérte az aranyat, s megszegte a szerződést és adott szavát, rájuk küldték a rémületet, menekülést, pusztulást.

52. Látjátok, mily roppant jelentősége van az emberi dolgokban az istenek tiszteletének vagy mellőzésének, mégsem veszitek észre, polgárok, hogy bár csak az imént menekültünk meg egy korábbi vétek és vereség hajótöréséből, máris új szentségtelen bűnre készülünk. Itt van Városunk: az istenek megkérdezése és jóváhagyása után alapítottuk, nincs benne egyetlen zug, amelynek ne volna meg a maga szertartása és istene; minden ünnepi áldozatunknak is megvan nemcsak a kijelölt napja, de a kijelölt helye is. S ti, polgárok, mégis el akarjátok hagyni mindezeket az isteneket, az állam és a család isteneit egyaránt! Mily kevéssé illik szándékotok ahhoz a példához, amellyel nemrég, az ostrom idején, szolgált C. Fabius, az a nagyszerű ifjú, aki - az ellenségnek a tietekénél nem kisebb bámulatára - a gallusok dárdái között leereszkedett a fellegvárból, hogy a Quirinus-dombon bemutathassa a Fabiusok hagyományos áldozatát. Vagy csupán a nemzetségi áldozatot nem akarjátok még a háborúban sem elmulasztani, de az állam ünnepeit s Róma isteneinek tiszteletét még békében is el óhajtjátok hanyagolni? S a pontifexek és flamenek hanyagabbul tarthatják meg az állami ünnepet, mint egy magánember a nemzetség szokásos áldozatát?
Azt vethetné ellene valaki: »Veiiben is megüljük majd ünnepeinket, vagy ideküldjük papjainkat az ünnepek megtartására.« Egyik sem lehetséges a szertartások megsértése nélkül! Hogy ne soroljak fel név szerint minden szertartást és minden istent: vajon Iuppiter lakomáján elhelyezhetjük-e a vánkost máshol, mint a Capitoliumon? S minek említsem Vesta örök tüzét vagy képmását, amelyet - hatalmunk zálogaként - templomában őrzünk? Vagy szent pajzsaitokat, Mars Gradivus és Quirinus atyánk? S ti itt akarjátok hagyni, a szentségtelenné váló földön, ezeket a szentségeket, amelyek egyidősek Városunkkal, sőt némelyik még nála is ősibb? S gondoljátok csak meg, mi a különbség köztünk és őseink között? Hagyományuk arra kötelez, hogy az albai hegyen és Laviniumban mutassunk be bizonyos áldozatokat. S ha vallási aggályaik voltak, meghonosíthatják-e Rómában ellenséges városok vallásos szokásait, vajon átvihetjük-e az ellenséges városba, Veiibe a mi szertartásainkat anélkül, hogy bűnt követnénk el?

Nagyon kérlek, emlékezzetek csak, hányszor kell áldozatot

megújítanunk, ha az ősi szertartásból - hanyagságból vagy véletlenül - valamit elhagyunk. Csak legutóbb is mi mentette meg az albai tónál feltűnt csodajel után a veii háborúban már-már összeomló államot, ha nem az áldozatok megújítása és a jóslatkérések megismétlése? Sőt, miközben ősi vallási hagyományainkat ápoltuk, idegen isteneket is behoztunk Rómába, és újakat is meghonosítottunk. Iuno királynőt nemrég költöztettük át Veiiből az Aventinusra, s mily nagyszerűvé és feledhetetlenné tette temploma felszentelésének napját a matrónák példátlan buzgósága! Templomot építtetünk a Nova vián Aius Locutius tiszteletére, mert meghallotta az égi hangot! Az ünnepségek számát a Capitoliumi Játékokkal gyarapítottuk, s megrendezésükre, a senatus javaslatára, egy új testületet szerveztünk. Miért kellett mindebből egyet is magunkra vállalnunk, ha a gallusokkal együtt mi is el akarjuk hagyni Róma városát, és az ostrom hosszú hónapjai alatt nem saját akaratunkból maradtunk a Capitoliumon, hanem csupán az ellenségtől való félelem tartóztatott bennünket?

Szertartásokról beszélek és templomokról; s végezetül mit mondjak a papokról? Nem döbbentek-e rá, mekkora szentségtörés elkövetésére készültök? Hisz a Vesta-szüzeknek ez a föld egyedül lehetséges lakóhelye, ahonnan, ha csak nem foglalják el a Várost, soha nem távozhatnak. Iuppiter papja bűnt követ el, ha csupán egy éjszakát is a Városon kívül tölt. Rómaiból veii papokká akarjátok változtatni őket? Hát, Vesta, téged is elhagynak papnőid? S a flamen, mert idegenben lakik, minden egyes éjszaka miatt ily szörnyű bűnnel terhelje magát és az államot?
S a többi állami ügyet, amit, az istenek megkérdezése után, mind a falon belül szoktunk lebonyolítani, miféle feledésnek, miféle nemtörődömségnek dobjuk oda? Hol tarthatjuk meg az istenek megkérdezése után -, ha nem a szokott helyen a curiák gyűlését, amely a katonai ügyekben dönt, s a centuriákét, ahol a consulokat és a katonai tribunusokat választjátok? Ezeket is átvigyük Veiibe? Vagy a nép a gyűlés napjára óriási nehézségekkel jöjjön össze itt, ebben az istenektől és emberektől elhagyatott Városban?

53. Hiszen nyilvánvaló, hogy ha már minden szentségtelenné válik, akkor semmiféle kiengesztelés nem használ. Ám azt is mondhatnók:

maga a helyzet is kényszerít bennünket, hogy elhagyjuk a tűzvésztől és rombolástól elpusztított Várost, és átköltözzünk Veiibe, ahol minden teljes épségben megmaradt, s ne gyötörjük itt újjáépítéssel a szegény népet. Azt hiszem, polgárok, rájöttök, még ha nem is mutatnék rá, hogy ezt inkább mint kifogást és nem mint komoly érveket hozzák fel. Hiszen emlékeztek, hogy a gallusok ideérkezése, a magánés középületek lerombolása előtt, mikor a Város még épségben állt, már beszéltünk erről, és sürgették, hogy költözzünk át Veiibe. Lássátok be, tribunusok, mennyire különbözik az én felfogásom a tiétektől. Ti azt gondoljátok, hogy akkor talán nem is volt lehetőség a kivonulásra, ám most mindenképpen rá kell szánnunk magunkat. Nekem, éppen ellenkezőleg - de ne csodálkozzatok, míg meg nem halljátok, miképpen gondolom -, ez a véleményem: régebben, mikor az egész Város sértetlenül állott, talán elmehettünk volna, de most, hogy romokban hever, nem szabad itthagynunk. Hiszen akkor elég okunk lett volna, hogy az elfoglalt városba átköltözzünk, mégpedig a ránk és utódainkra dicsőséget hozó győzelem. De ha most települünk át, ez számunkra nyomorúságot és gyalázatot, a gallusoknak dicsőséget jelent. Nem az lesz a látszat, hogy győztesen távozunk hazánkból, hanem az, hogy legyőzve elveszítettük, s megfutamodásunk az Aliánál, a Város megszállása, a Capitolium ostroma kényszerített bennünket arra, hogy elhagyjuk házi isteneinket, s kényszerűségből vándorolunk ki arról a helyről, amelyet képtelenek voltunk megvédeni. És hogy a gallusoknak volt elég erejük Róma elpusztítására, a rómaiaknak nyilvánvalóan nincs a felépítésére. Nem az van-e már csak hátra, hogy új csapatokkal jelenjenek meg - hisz ismeretes, mily hihetetlenül sokan vannak -, itt telepedjenek le az általuk elfoglalt és az általatok elhagyatott Városban, és ti ebbe beleegyezzetek? S ha nem is a gallusok, hát ősi ellenségeitek, az aequusok és volscusok is kedvet kaphatnak, hogy Rómába költözzenek, s ti akkor azt kívánnátok, hogy ők legyenek rómaiakká, ti pedig veiibeliekké? Vagy inkább azt óhajtjátok, hogy ez a hely mint pusztaság maradjon a tiétek, semhogy mint város legyen az ellenségé? Nem tudom, melyik lenne a nagyobb bűn. És készek vagytok elviselni ezt a szörnyűséget, ezt a gyalázatot, csupán mert restek vagytok a Várost újjáépíteni? S ha az egész Városban nem lehetne egyetlen kényelmesebb és nagyobb hajlékot sem építeni, mint alapítónk nevezetes kunyhója, még akkor is nem volna-e jobb pásztorok és parasztok módján saját szentségeink és isteneink társaságában

kunyhókban lakni, mint együttesen kivándorolni? A mi őseink, jövevény pásztorok, e helyen, ahol csak erdők és mocsarak voltak, rövid idő alatt új várost építettek, mi pedig, noha a Capitolium és a vár sértetlen, s az istenek templomai is állnak, nem óhajtanánk felépíteni azt, amit elpusztított a tűzvész? S amit külön-külön megtennénk, ha saját házunk égne le, azt most a mindnyájunkat sújtó tűzvész után vonakodunk közösen megtenni?

54. S mi lesz akkor, ha rosszindulatból vagy véletlenül Veiiben is tűz támad, és - már ahogy lenni szokott - a széllel tovaterjedő lángok a város nagy részét elhamvasztják? Akkor talán Fidenaet, Gabiit vagy valamelyik más várost szemeljük ki, hogy oda költözzünk át? Hát oly kevés szál fűz benneteket a haza földjéhez, ehhez az országhoz, amelyet anyánknak nevezünk? S az egész hazaszeretetetek nem több, mint ragaszkodás a házakhoz és a gerendákhoz? Pedig én is bevallhatom - noha a ti igazságtalanságtokat még nehezebben idézem föl, mint a magam keserű sorsát: valahányszor a távolból emlékeztem hazámra, minden eszembe jutott, a dombok, a mezők, a Tiberis, a szemnek oly otthonos táj, s az égbolt, amely alatt születtem és nevelkedtem. Mindez, polgárok, ébresszen bennetek szeretetet, inkább most késztessen maradásra, s ne később, ha már eltávoztatok, kínozzon utánuk a honvágy. Nem ok nélkül szemelték ki ezt a helyet az istenek és emberek a Város megalapítására: a halmok vidéke rendkívül egészséges, a folyó a legjobb helyen vonul ahhoz, hogy a belső vidékek terményeit elszállítsa, s a tenger felől is jól megközelíthető; a tenger itt van a szomszédunkban, kihasználhatjuk minden előnyét, de nincs túlságosan közel ahhoz, hogy idegen hajóhad veszélyt jelentsen; egyszóval ez az Italia közepén fekvő táj páratlanul alkalmas arra, hogy Városunkat hatalmassá növelje. Ezt bizonyítja, hogy fiatal Városunk máris nagyra nőtt. Polgárok, háromszázhatvanöt éve áll fenn ez a Város. Oly sok ősi néptől körülvéve, annyi ideje viseltek háborúkat, s ez idő alatt - hogy ne soroljam fel egyenként a városokat - nemcsak az aequusokkal szövetkezett volscus nép, nemcsak annyi erős város, de a szárazon és vízen oly hatalmas, és fennhatóságát a két tenger között fekvő Italiára kierjesztő Etruria sem volt méltó ellenfeletek a harcban.
S ha már így áll a helyzet - az ég szerelmére -, mi szükség van, ha itt

megálltuk a helyünket, máshol is próbálkozni? Lehet, hogy vitézségetek máshol is vitézség marad, de az e helyhez kötött szerencse bizonyosan nem költözik el máshova! Itt áll a Capitolium, ahol egykor emberi főt ástak ki, s elhangzott a jóslat: Itt, ez a hely lesz a feje a világnak, az egész birodalomnak. Ez az a hely, ahonnan, mikor a jóslatok segítségével fölszabadítottuk a Capitoliumot, az ifjúság és a határok istenei - magatok és az atyák nagy örömére - nem engedték, hogy elmozdítsák őket. Itt van Vesta tüze, itt az égből lehullott pajzsok, itt az istenek mind, akik kegyesek lesznek hozzátok, ha itt maradtok."

55. Mondják, Camillus egész beszédének megrendítő hatása volt, de különösen azok a szavai hatottak, amelyekben az istenekre hivatkozott. S a még meglévő bizonytalanságot is eloszlatta egy kellő időben elhangzott kijelentés. A senatus ugyanis kevéssel utóbb a Hostilia curiában gyűlt össze, hogy döntsön az ügyről, s éppen ott vonultak el a Forumon az őrségből visszatérő cohorsok; a gyűléstéren az egyik centurio felkiáltott: „Zászlótartó, szúrd le itt a zászlót, legjobb lesz, ha itt maradunk!" A senatorok, ennek hallatára, kijöttek a Curiából, s azt kiáltották, hogy tudomásul veszik az előjelet, s a köréjük gyűlő tömeg is helyeselte szavaikat. Azt a javaslatot tehát elvetették, s mindenfelé megkezdték a Város újjáépítését. Az állam adott téglát, mindenkinek megengedték, hogy onnan fejthet követ és vághat fát, ahonnan akar, ha kötelezettséget vállal, hogy még abban az évben befejezi az építést. A nagy sietségben nem ügyeltek rá, hogy az utakat egyenesre építsék, mert minden üres helyet - akár saját terület volt, akár a másé - beépítettek. Ezért van, hogy a régi, eredetileg a közutak mentén épített csatornák ma részben magánépületek alatt húzódnak, s hogy a Város ma olyan képet nyújt, akárha területét inkább meghódították, mintsem szabályosan felosztották volna.

HATODIK KÖNYV

1. Mindazt, amit a római nép Róma alapításától a Város elfoglalásáig - először a királyok, majd a dictatorok, decermvirek és consuli jogkörrel felruházott tribunusok uralma alatt véghezvitt, a külső háborúkat és a belső egyenetlenségeket öt könyvben adtam elő, olyan eseményeket, amelyek a múlt ködébe vesznek, egyrészt régiségük miatt - hiszen nagy távolságból a tájakat is alig tudjuk kivenni -, másrészt mert abból a korból csak elvétve akad valamelyes rövid feljegyzés - egyetlen alkalmas eszköz a megtörtént események hiteles megőrzésére -, s még ha volt is ilyesmi - a főpapok feljegyzései s egyéb állami vagy magánjellegű okmányok , az javarészt a Várossal együtt a lángok martaléka lett. De azt, hogy újjászületése után mi történt vele, mikor mintegy saját gyökereiből sarjadt új, még ragyogóbb és termékenyebb létre, mit élt át háborúban és békében, azt sokkal több forrás alapján, sokkal megbízhatóbban tudom elmondani.

Egyébként a Város kezdetben ugyanarra a vezetőre, M. Furiusra támaszkodott, akinek a talpraállását is köszönhette, s nem engedték, hogy dictatori hatalmát hivatali évének lejárta előtt letegye. S minthogy nem akarták a következő évi választógyűlést azokra a tribunusokra bízni, akiknek működése idején a Várost a gallusok elfoglalták, visszatértek az interregnumhoz. Míg a Város újjáépítésén lankadatlan erővel serénykedő polgárokat teljesen lekötötte a munka, Cn. Marcius néptribunus törvény elé idézte a tisztségétől nemrég megvált Q. Fabiust, és megvádolta, hogy mikor követségben járt a gallusoknál, hogy tárgyaljon velük, a népek jogát megsértve, beleavatkozott a harcba. Az elítéltetéstől csak a halál mentette meg, amely annyira a kellő időben vitte el, hogy sokan öngyilkosságra gyanakodtak.

Megkezdődött az interregnum: P. Cornelius Scipio lett az interrex, majd utána M. Furius Camillus (másodszor), aki a következőket jelölte ki consuli jogkörrel felruházott tribunusszá: L. Valerius Publicolát (másodszor), L. Verginiust, P. Corneliust, A. Manliust, L. Aemiliust és L. Postumiust.

Közvetlenül az interregnum után hivatalba is léptek, és a senatusszal, minden egyebet félretéve, legelőször a vallási ügyekről tanácskoztak. Először is elrendelték, hogy össze kell gyűjteni az

elkallódott törvényeket és szerződéseket - a tizenkét táblát és a királyok néhány törvényét; néhányat közhírré is tettek, de az istenek tiszteletére vonatkozókat titokban tartották, elsősorban a főpapok követelésére, akik a tömeget vallásos érzelmeinél fogva akarták uralmuk alatt tartani. Ezután a baljós előjelű napokról kezdtek tárgyalni. A kettős vereségről nevezetes Quintilis 18-át - ezen a napon mészárolták le a Fabiusokat Cremeránál, s ekkor volt az Alia folyónál a Város pusztulását eredményező végzetes csatavesztés - ez utóbbi vereségről Alia napjának nevezték el, s azzal emelték ki a többi közül, hogy e napon sem állami, sem magánügyet nem lehet intézni. Sulpicius katonai tribunus Quinctilis idusa után kedvezőtlen előjelekkel áldozott, s a római sereget három nappal később, anélkül, hogy az istenek pártfogását biztosította volna, prédául dobta oda az ellenségnek; némelyek szerint ezért tilos az idust követő napon is az istenek tiszteletével kapcsolatos minden cselekedet, s innen ered a kalendae és nonae utáni napra érvényes áldozati tilalom is.

2. Nem sok idő jutott arra, hogy zavartalanul gondolkozzanak az oly nehéz időket átélt állam újjáépítésén. Egyfelől az ősi ellenség, a volscusok népe ragadott fegyvert, hogy eltörölje a római nevet, másfelől - kereskedők híradása szerint - Etruria valamennyi népének vezetői Voltumna szentélyénél esküvel kötelezték magukat a háború folytatására. Újabb ijedelmet
okozott a latinok és a hernicusok elpártolása, akik a Regillus tónál vívott csata óta közel száz éven át soha meg nem ingó hűséget és barátságot tanúsítottak a római nép iránt.
Minthogy mindenfelől ekkora veszély tornyosodott, és az volt a közfelfogás, hogy a római nevet nemcsak az ellenség gyűlölete, de szövetségeseinek megvetése is fenyegeti, úgy döntöttek, hogy ugyanarra a vezérre kell bízni a haza megvédését, aki visszaszerezte, s M. Furius Camillust kell dictatorrá kinevezni. A dictator, aki C. Servilius Ahalát tette meg a lovasság főparancsnokának, törvénykezési szünetet jelentett be, és nem csupán a fiatalabb korosztályt sorozta be, hanem feleskette a még jó erőben levő öregeket is, és csapatokat szervezett belőlük.
A besorozott és felfegyverzett sereget három felé osztotta. Az egyik részt Veii területén Etruriával szemben állította fel, a másiknak azt parancsolta, hogy Róma alatt verjen tábort: ez utóbbiak

parancsnokságát a katonai tribunusok közül A. Manliusra, az etruszkok ellen küldött sereget L. Aemiliusra bízta. A harmadik sereget ő maga vezette a volscusok ellen, s nem messze Lanuviumtól, a Maecius nevű helyen ostrom alá fogta az ellenséges tábort. A volscusok abban a meggyőződésben indították meg a háborút, hogy a gallusok majd egy szálig elpusztították a római fiatalságot, de Camillus fővezérségének a hírére oly rémület lett rajtuk úrrá, hogy védekezésül táboruk elé sáncot, a sánc elé összehordott fatörzsekből torlaszt emeltek, hogy az ellenség sehol se tudjon áthatolni erődítéseiken.
Camillus ezt látva, felgyújtatta az eléjük emelt akadályt, s minthogy a szél is éppen teljes erővel az ellenség felé fújt, nemcsak utat nyitott a tűz segítségével, de a tábor felé hömpölygő lángtenger, a hőség, a füst, a tüzet fogó nyers fa pattogása annyira megzavarták az ellenséget, hogy a rómaiaknak sokkal kevesebb fáradságába került a védősáncon áthatolva betörni a volscus táborba, mint átjutni a kiégett torlaszon. Miután az ellenséget szétszórták és levágták, s rohammal bevették táborukat, a dictator a zsákmányt a seregnek adta, ami annál nagyobb örömet okozott, mivel egyáltalán nem bőkezű vezérüktől nem nagyon remélhettek ilyesmit. Camillus ezután a menekülők üldözésére indult, feldúlta a volscus területet, s hetven év után végre megadásra kényszerítette a volscusokat. A győzelem után a szintén háborúra készülődő aequusok ellen fordult, seregüket Bolaenál megtámadta, s az első rohammal nemcsak táborukat, de fővárosukat is elfoglalta.

3. Ahol Camillus parancsnokolt, ott a rómaiaknak ilyen jól szolgált a hadiszerencse, másfelé azonban mindenhol roppant rémület lett úrrá. Majdnem egész Etruria fegyvert ragadott, és a római néppel szövetséges Sutriumot vette ostrom alá. A senatus, mikor a sutriumiak kétségbeesett helyzetükben követek útján segítséget kértek, úgy határozott, hogy a dictator a lehető leggyorsabban induljon Sutrium segítségére. De az ostromlottak nehéz helyzetben voltak, minthogy a remélt segítség késett, és nem tudtak tovább várni, mert a kevés polgár erejét felőrölte a mindig ugyanazokat sújtó megerőltetés, az őrszolgálat, a sok sebesülés; így megegyeztek az ellenséggel, hogy feladják a várost. Camillus éppen akkor érkezett oda a római sereggel, amikor fegyvertelenül, egy szál

ruhában, siralmas menetben elhagyták a várost. A szánalmas tömeg a lába elé vetette magát, a vezetőknek a végső kétségbeesésből fakadó szavait a velük együtt földönfutóvá lett asszonyok és gyermekek sírása és jajgatása kísérte. Camillus rájuk parancsolt, hagyjanak fel a siránkozással: ő az etruszkoknak hoz gyászt és könnyeket. Azután elrendelte, hogy serege rakja le a málhát, a sutriumiak csekély hátrahagyott őrség védelme alatt telepedjenek le, s a katonák csak fegyverüket hozzák magukkal. A harcra kész sereggel Sutrium alá érkezve, mindent úgy talált, ahogy várta, a kedvező helyzetből fakadó gondatlanságban: egyetlen őrszem sem állt a falak előtt, a kapuk tárvanyitva, s a győztes sereg elszéledve az ellenséges házakat fosztogatta.

Így hát Sutrium ugyanazon a napon másodszor is elesik, a győzelemittas etruszkokat az új ellenség halomra öli, kaszabolja, nem hagy nekik időt, hogy összegyülekezve egyesüljenek vagy fegyvert ragadjanak. S mikor ki-ki a maga feje szerint a kapuk felé igyekezik, hátha valahogy ki tudna menekülni a szabadba, a kapukat zárva találják, a dictatornak ugyanis az volt első parancsa, hogy zárják be a kapukat. Ekkor némelyek fegyvert fognak, mások, akiket fegyveresen lepett meg a támadás, övéik után kiáltanak, hogy kezdjenek harcot: fel is lángolt volna az ellenség kétségbeesett helyzete miatt a küzdelem, csakhogy a városban szétküldött kikiáltók megparancsolták, le kell tenni a fegyvert, meg kell kímélni a fegyverteleneket, s csak annak eshet bántódása, aki fegyvert visel. Erre még azok is, akik végső elkeseredésükben utolsó leheletükig akartak küzdeni - most, hogy felvillant számukra az életbenmaradás reménye -, mindenhol eldobták a fegyvert, s a sors kínálta jobb megoldást választva, fegyvertelenül megadták magukat az ellenségnek. A nagy fogolytömeget a rómaiak csoportokra szétosztva őrizték. A sutriumiak még az éjszaka beállta előtt teljes épségben visszakapták városukat, amelyben semmi kárt nem tett a háború, hiszen nem ostrommal cserélt gazdát, hanem megállapított feltételek mellett adták fel.

4. Camillus, miután három háborúban győzött egyszerre, diadalmenetben tért vissza a városba. A szekere előtt vezetett hadifoglyok legtöbbje etruszk volt. A hivatalos árverésen annyi pénz folyt be értük, hogy visszafizették belőle a matrónáknak a beadott

arany értékét, a maradék összegből pedig három aranykelyhet csináltattak, s mindegyikbe belevésték Camillus nevét; mint ismeretes, ezek a kelyhek a Capitolium leégéséig Iuppiter szentélyében, Iuno lába előtt álltak.
Ebben az évben mindazokat a veiibelieket, capenaiakat és faliscusokat, akik átpártoltak a rómaiakhoz, felvették a polgárok sorába, s minden új polgárnak földet is adtak. Senatusi határozattal hazahívták azokat is, akik - restek lévén vállalni Rómában az újjáépítés munkáját - Veiiben kisajátítottak egy-egy üres házat, s a városban telepedtek meg. Először morgolódtak, és semmibe vették a rendelkezést, de mikor a senatus határnapot tűzött ki, és halálbüntetéssel fenyegette mindazokat, akik addig nem költöznek vissza Rómába, akkor a dacosan tiltakozó közösség a maga életét féltő egyénekre szakadt, és mindannyian engedelmeskedtek. Rómát nemcsak a lakosság gyarapodása növelte: a Város minden részében egyszerre nőttek ki az új épületek, minthogy az állam is hozzájárult a költségekhez, s az aedilisek is úgy sürgettek minden munkát, mintha állami vállalkozás volna, s maguk a tulajdonosok is igyekeztek befejezni az építkezést, hogy minél hamarabb beköltözhessenek házukba; így egy éven belül állt az újjászületett Város.

Az év végén megtartott gyűlésen a következőket választották meg consuli jogkörrel felruházott katonai tribunusnak: T. Quinctius Cincinnatust, Q. Servilius Fidenast (ötödször), L. Iulius Iulust, L. Aquilius Corvust, L. Lucretius Tricipitinust, Ser. Sulpicius Rufust. Az egyik sereg az aequusok ellen indult - nem háborúzni, hiszen már beismerték vereségüket, hanem - gyűlöletből határaikat végigdúlni, nehogy erejük maradjon újabb vállalkozásra, a másik sereg pedig a tarquiniibeliek földjére vonult, ahol rohammal elfoglalt két etruszk várost, Cortuosát és Contenebrát. Cortuosát harc nélkül vették be a rómaiak egyetlen támadással; váratlanul jelentek meg, csatakiáltást hallattak, majd kirabolták és felgyújtották a várost. Contenebra néhány napig állta az ostromot, de állandóan, éjjel-nappal, szünet nélkül szorongatták, ezért megadásra kényszerült. A római sereg ugyanis hat részre oszlott, ezek hat óránként váltották egymást a küzdelemben, a városban viszont a lakosok kis száma miatt, bármilyen kimerültek voltak is, mindig ugyanazok állták a harcot, s végül összeroppantak, így a rómaiak megvethették a lábukat egy ponton, ahonnan behatolhattak a városba. A tribunusok azt akarták,

hogy a zsákmány az államé legyen, de az elhatározástól túlságosan elmaradt a parancs, s míg haboztak, a zsákmány már a katonák kezére jutott, és tőlük csak nagy elégedetlenkedés árán lehetett volna visszaszerezni.

Ugyanabban az évben, hogy ne csak magánépületekkel gyarapodjon a Város, négyszögletes kövekkel körülfalazták a Capitoliumot: olyan alkotás ez, amelyet még ma is, amikor a Város olyan nagyszerűvé fejlődött, érdemes megtekinteni.

5. Míg a polgárságot lekötötte az építkezés, a néptribunusok a földtörvények emlegetésével próbálták szaporítani a népgyűlések hallgatóinak számát. A pomptinusi vidék iránt keltettek reményt, minthogy Camillus már szétzúzta a volscusok hatalmát, és így a terület hovatartozása nem volt kétséges. Azzal vádolták a nemeseket, hogy sokkal nagyobb veszélyt jelentenek e területre, mint korábban a volscusok, akik csak addig pusztították, míg volt erejük és fegyverük, a nemesek azonban abban sántikáltak, hogy közterületet sajátítanak ki, s ha a föld nem kerül felosztásra, még mielőtt magukhoz ragadnák az egészet, a népnek egy talpalatnyi sem marad. A néptribunusok szavai azonban nem tettek nagy hatást a népre, amely gyéren jelent meg a Forumon, minthogy lekötötte és annyi költségbe verte az építkezés, hogy nem is gondolhatott földbirtokra, mivel a felszereléshez nem volt meg a lehetősége.
A mindig is vallásos polgárság mellett most, a legújabb vereség hatására, az előkelőbbeken is erőt vett a babonás félelem, s hogy a jósjeleket megújíthassák, visszatértek az interregnumhoz. Interrexek lettek egymás után: M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus, ő tartott végül választógyűlést, amelyen a következő consuli jogkörrel felruházott katonai tribunusokat választották meg: L. Papiriust, C. Corneliust, C. Sergiust, L. Aemiliust (másodszor), L. Meneniust, L. Valerius Publicolát (harmadszor); az interregnum után ők léptek hivatalba.
Ebben az évben avatta fel a gallusok ellen vívott háborúban Marsnak felajánlott templomot T. Quinctius, a vallási ügyek intézésével megbízott duumvir. Az új polgárokból négy új tribust szerveztek: a Stellatina, Tromentina, Sabatina és Arniensis tribusokat, így számuk huszonötre emelkedett.

5. L. Sicinius néptribunus javaslatot terjesztett a pomptinusi földről a nép elé, amelyben most már jobban fel lehetett kelteni a földbirtok utáni vágyat. Szóba került a senatusban, hogy kezdjenek háborút a latinok és a hernicusok ellen, de mivel egész Etruria fegyverben állott, egy nagyobb háború kitörésétől félve, a terv megvalósítását későbbre halasztották. A vezetés ismét Camillus kezébe került, aki consuli jogkörrel felruházott katonai tribunus lett, és öt tiszttársat adtak melléje: Ser. Cornelius Maluginensist, Q. Servilius Fidenast (hatodszor), L. Quinctius Cincinnatust, L. Horatius Pulvillust és P. Valeriust.
Az év elején elterelődött a figyelem az etruszk háborúról, mert a pomptinusi földről menekülők serege azzal a hírrel érkezett a Városba, hogy az antiumiak fegyverben állnak, s a latin népek is elküldték fiatalságukat a háborúba, mondván, hogy nem országaik viselnek hadat, csupán nem tudják megakadályozni, hogy ifjaik ott harcoljanak önkéntesen, ahol akarnak.

Elmúlt már az az idő, amikor bármilyen háborút félvállról lehetett venni: a senatus hálát adott az isteneknek, hogy Camillus tisztséget visel, mert ha magánember volna, dictatorrá kellene megválasztani. Tiszttársai is kijelentették: ha ismét háborús veszély támad, ezt az egy férfiút illeti a legfőbb vezetés, ők készek rá, hogy hatalmukat Camillusé alá rendeljék, s nem hiszik, hogy tekintélyük a legkisebb mértékben is csorbát szenvedne, ha elfogadják egy ilyen személy fennhatóságát. A tribunusokat a senatus elismerésben részesítette, Camillus is megrendülten mondott nekik köszönetet:

Súlyos terhet tett a vállára a római nép, amely immár negyedízben választotta meg őt dictatornak - jelentette ki -, nagy felelősséget a senatus azzal, hogy a testület ilyen véleménnyel van róla, de a legnagyobbat tiszttársai, mikor oly megtisztelő alkalmazkodással elismerték vezetőjüknek. Ezért, ha munkakedvét és tettrekészségét még növelni lehet, önmagával vetekedve arra fog törekedni, hogy tartóssá tegye az államnak róla táplált egyhangú jó véleményét. Ami a háborút és az antiumiakat illeti, itt több ugyan a fenyegetés, mint a veszély, és ő semmi okot nem lát a félelemre, de azt sem tartaná helyesnek, ha nem törődnének a dologgal. Róma városát a szomszédok irigysége és gyűlölete veszi körül, így az államvezetésnek több seregről és hadvezérről kell gondoskodnia.

„Te, P. Valerius - folytatta -, az antiumi ellenség ellen fogod velem együtt vezetni a legiókat, és megosztjuk a vezetés, a tervezés gondját; te, Q. Servilius, másik, felszerelt és harcra kész hadsereggel a Város előtt táborozol, s azt figyeled, nem fenyeget-e valami mozgolódás - mint nemrégiben is - az etruszkok és az újabban annyi gondot okozó latinok és hernicusok részéről. Meg vagyok győződve, úgy fogod feladatodat teljesíteni, ahogy az atyádhoz, nagyatyádhoz, tenmagadhoz és hat tribunatusodhoz méltó. L. Quinctius szervezzen egy harmadik sereget a felmentettekből és az öregekből a Város falainak oltalmazására. L. Horatius gondoskodjon harci eszközökről, fegyverekről, gabonáról s minden egyébről, amire a háborús időben szükség van. Téged pedig, Servius Cornelius, mi, tiszttársaid, megbízunk azzal, hogy vezesd ezt a törvényhozó testületet, legyen gondod az istenek tiszteletére, a választógyűlésekre, a törvényekre, a Város minden ügyére."
Miután mindnyájan megígérték, hogy a rájuk bízott feladatot készségesen teljesítik, a vezértárs, Valerius, hozzáfűzte: M. Furiust dictatornak, önmagát pedig a lovasság főparancsnokának tekinti, tehát amennyire bíznak a kiváló főparancsnokban, ugyanolyan reménnyel nézzenek a háború kimenetele elé. Az atyák örvendező felkiáltásokkal fejezték ki, milyen remény tölti el őket, akár a háborúra, akár a békére, akár általában az állam helyzetére gondolnak, és Rómának soha nem lesz szüksége dictatorra, ha ilyen férfiak töltik be a tisztséget, ha ilyen egyetértés kapcsolja őket össze, ha egyaránt hajlandók parancsolni és engedelmeskedni, és inkább feláldozzák önnön dicsőségüket a közérdekért, mintsem a közös dicsőséget maguknak sajátítsák ki.

7. Furius és Valerius, miután elrendelték a törvénykezési szünetet, és megtartották a sorozást, Satricum ellen vonultak, ahová az antiumiak nemcsak a volscusok új nemzedékéből sorozott ifjúságot gyűjtötték össze, hanem a hosszú békében sértetlenül megmaradt latin és hernicus népek roppant tömegét is. A római katonákat nyugtalanította, hogy a régi ellenséghez újabb is csatlakozott. Camillus már az arcvonalat rendezte, mikor főemberei jelentették, hogy a katonákon csüggedés vett erőt, kedvetlenül fegyverkeztek fel, húzódozva, tétován vonultak ki a táborból, sőt olyan megjegyzéseket is tettek, hogy mindegyiküknek száz ellenséggel kell megküzdenie, és ekkora tömegnek még akkor is nehéz ellenállni, ha

nincs felfegyverkezve, hát még ha fegyvere is van. Erre ő gyorsan lóra ült, végigment a sorok között, és a hadijelvények előtt, szemben a csatarenddel, ezeket mondta:

„Katonák, miért ez a csüggedés, miért ez a szokatlan vonakodás? Az ellenséget nem ismeritek, vagy engem vagy saját magatokat? Mi más az ellenség, mint állandó lehetőség arra, hogy megmutassátok bátorságotokat, és dicsőséget szerezzetek? Hiszen ti - hogy ne is beszéljek Falerii és Veii bevételéről s az elfoglalt haza földjén levágott gallus legiókról nemrég éppen az én vezetésemmel ezeken a volscusokon, aequusokon és ezen az Etrurián aratott háromszoros győzelmeteket ünnepeltétek háromszoros diadalmenetben. Vagy talán, ha nem mint dictator, hanem mint tribunus adok jelt a támadásra, nem ismertek el vezérnek? Nem óhajtok fölöttetek korlátlan hatalmat, s nektek sem szabad bennem mást látnotok, mint saját magamat, mert a dictatori hatalom sose növelte bátorságomat, mint ahogy a száműzetés se csökkentette. Így hát mindnyájan ugyanazok vagyunk, akik voltunk, mindnyájan ugyanazt visszük magunkkal ebbe a háborúba is, mint az előzőkbe, ezért éppolyan eredményt is kell várnunk a harctól. Mikor az ellenséggel összecsaptok, mindkét fél azt csinálja, amit megtanult és megszokott: ti győztök, ők megszaladnak!"

8. Ezután, jelt adva, leugrott lováról, a hozzá legközelebb álló jelvényhordozót megragadta, magával húzta az ellenség felé, és így kiáltozott: „Emeld fel a jelvényt, katona!" Látva, hogy Camillus, akinek kortól elnehezült teste már nehezen bírta a megerőltetést, maga is az ellenségre támad, csatakiáltást hallatva mind egyszeribe utána rohant, és egymást biztatták: „Kövessük a fővezért!" Sőt azt is mondják, hogy Camillus egy hadijelvényt az ellenséges csatasorba dobatott, s a rohamcsapatot arra tüzelte, hogy szerezzék vissza. Ezzel vette kezdetét az antiumiak veresége, s a rémület az első hadsorokról a hátul állókra is átterjedt, nemcsak azért, mert a római katonák harci kedvét megnövelte a vezér jelenléte, hanem azért is, mert a volscusokat az rémítette meg legjobban, hogy oly váratlanul felbukkant. Így bárhová is ment, a biztos győzelmet vitte magával. Ez különösen akkor lett nyilvánvaló, mikor - kezében egy gyalogos pajzzsal - egy hamarjában elkapott lovon a már-már meghátráló

balszárnyra nyargalt, s megjelenésével és ahogy a többi, győztes seregrészre mutatott, elérte, hogy újult erővel vették fel a harcot. Majdnem eldőlt már a csata, de egyrészt az ellenséget nagy tömege is akadályozta a menekülésben, másrészt ilyen hatalmas sokaság megsemmisítése hosszan tartó öldöklést kívánt volna fáradt katonáinktól, s a hatalmas szélvihar, a hirtelen lezúduló zápor is inkább a biztos győzelmet, mint a harcot szakította félbe.
Visszavonulót fújtak, s a rákövetkező éjszaka a rómaiak beavatkozása nélkül eldőlt a csata. A latinok és a hernicusok - cserbenhagyva a volscusokat - hazavonultak: a gonosz tervek kiötlői pórul jártak. A volscusok, látva, hogy azok futamodtak meg mellőlük, akiknek a segítségére számítva újították fel a háborút, táborukat itthagyva elvonultak, és Satricum falai közé vették be magukat. Camillus először arra készült, hogy sánccal veszi körül őket, s töltéssel és ostromművekkel támadja a várost. Ám később - látva, hogy még ki sem törnek a munkák akadályozására - abban a feltevésben, hogy az ellenségben túl kevés a harci kedv, és ő csak hosszabb idő után remélhetne győzelmet, arra buzdította katonáit, ne gyötörjék magukat hosszadalmas sáncmunkákkal, mint Veii ostrománál, a győzelem már a kezükben van. Így a katonák fellelkesedtek, mindenütt létrákkal hatoltak fel a falakra, s a város elesett. A volscusok, fegyvereiket eldobálva, megadták magukat.

9. A vezér gondolatait egyébként már sokkal nagyobb feladat foglalkoztatta: Antium, a volscusok fővárosa, a legutóbbi háború okozója. De minthogy ilyen jól megerősített varost csak nagy felkészültséggel, hajító- és ostromgépekkel lehet elfoglalni, tiszttársát a seregnél hagyva, Rómába utazott, hogy a senatust Antium elpusztítására ösztönözze. Beszéde közben követek érkeztek Nepetéből és Sutriumból - azt hiszem, azért, mert az istenek úgy döntöttek, hogy Antium még álljon egy ideig -, és segítséget kértek az etruszkok ellen, egyben emlékeztették a senatust, hogy nem sokáig lesz alkalom a segítségnyújtásra.

A sors tehát Camillus haderejét Antium helyett ide irányította, mert a két város Etruriával szemben mintegy e terület kulcsa és kapuja volt, s valahányszor az etruszkok támadást indítottak Nepete és Sutrium elfoglalására, a rómaiak igyekeztek visszafoglalni és megtartani a két várost. Ezért a senatus úgy döntött: megbízza

Camillust, hogy Antiumot mellőzve, vegye át az etruszk háború vezetését, s alája rendelték a Quinctius parancsnoksága alatt álló városi legiókat. Camillus szívesebben választotta volna a volscus földön álló, tapasztalt, parancsnokságához már hozzászokott sereget, de egy szóval sem tiltakozott, csupán csak annyit kért, hogy Valerius legyen vezértársa. Valerius helyére a volscus földre Quinctiust és Horatiust küldték.

Mire Furius és Valerius Rómából Sutrium elé érkezett, a város egyik részét már elfoglalták az etruszkok, s a lakosság, torlaszokat emelve az utcákon, alig bírta megakadályozni, hogy be ne hatoljanak a másikba is. Mikor a római segélycsapatok megérkeztek, Camillusnak az ellenség és a szövetségesek előtt egyaránt jól ismert neve nemcsak az azonnali vereséget akadályozta meg, de időt engedett a segítségnyújtásra is.
Így hát Camillus kettéosztja seregét, s meghagyja tiszttársának, hogy kerülő úton vezesse el csapatait az ellenség által megszállott városrészhez, és indítson támadást a falak ellen. Nem remélte, hogy a várost létrákon felhatolva beveszik, inkább arra számított, hogy az ellenséget azon a ponton lekötik, a harctól már kimerült városiak lélegzethez jutnak, s közben ő maga küzdelem nélkül meg tudja szállni a falakat. Mikor e tervet mindkét ponton egyidőben végrehajtották, s az etruszkok két tűz közé kerülve látták, hogy az ellenség nemcsak a falakat támadja teljes erővel, de a falakon belül is ott van, egy tömegben, hanyatt-homlok rohantak ki az egyetlen kapun, amely véletlenül nem állt ostrom alatt. A rómaiak nagy vérengzést rendeztek a menekülők között a városban és a földeken egyaránt. A falakon belül a legtöbb ellenséget Camillus emberei vágták le, Valerius katonái az üldözésben bizonyultak fürgébbnek, s csak akkor hagyták abba az öldöklést, amikor a leszálló éjszakában már nem lehetett látni. A sereg, miután elfoglalta Sutriumot, és visszaadta a szövetségeseknek, Nepete alá vonult, amely - minthogy védői feladták - teljesen az etruszkok birtokába jutott.

10. A város visszafoglalása nehéz feladatnak látszott. Nemcsak azért, mert teljesen az ellenség kezében volt, hanem azért is, mert feladásában közrejátszott a nepetei polgárok egy részének árulása. Mégis úgy döntöttek, hogy a város vezetőit üzenetben felszólítják: szakadjanak el az etruszkoktól, s maguk is adják tanúbizonyságát

annak a szövetségi hűségnek, amelyért a rómaiakhoz esdekeltek. Mikor az a válasz érkezett, hogy teljesen tehetetlenek, hiszen az etruszkok tartják megszállva a falakat és őrzik a kapukat, az ostromlók először a földek feldúlásával igyekeztek a város lakóiban rémületet kelteni, majd mikor kiderült, hogy azoknak szentebb a várost feladó megállapodás, mint a szövetség, a sereg a földekről összeszedett rőzsekötegekkel a falakhoz vonult, betemette az árkokat, a katonák létrákat állítottak fel, és az első csatakiáltásra és támadásra bevették a várat. A nepetebelieket felszólították, hogy tegyék le a fegyvert, majd elhangzott a parancs, hogy kímélni kell a fegyverteleneket, de az etruszkokat, fegyverest és fegyvertelent egyaránt, mind leöldösték. A nepetebeliek közül is a megadás kezdeményezőit bárddal lenyakazták, az ártatlan tömegnek visszaadták javait, s a városban őrséget hagyva hátra, elvonultak. A tribunusok, miután visszafoglalták az ellenségtől a két szövetséges várost, hazavezették Rómába a sok dicsőséget szerzett győztes sereget.

Ugyanebben az évben kártérítést követeltünk a latinoktól és hernicusoktól, és felelősségre vontuk őket, miért nem adtak az elmúlt években a szerződés szerint katonákat. A két nép nagy tömeget megmozgató népgyűlése ezt a választ adta: nem államuk hanyagságából vagy szándékosan történt, hogy egynémely ifjú a volscusok oldalán harcolt, de már el is nyerték büntetésüket eltévelyedésükért: senki sem tért haza közülük. Katonát pedig azért nem adtak, mert szüntelen rettegésben tartották őket a volscusok; ez a veszedelem állandóan fenyegeti őket, és annyi, egymást követő háborúban sem tudták megszüntetni. Az atyák nem válaszoltak háborúval erre a feleletre, nem mintha olyan meggyőző lett volna, inkább az időpontot nem tartották alkalmasnak.

11. A következő évben - amikor a következők lettek consuli jogkörrel felruházott tribunusok: A. Manlius, P. Cornelius, T. és L. Quinctius Capitolinus, L. Papirius Cursor (másodszor) veszedelmes háború támadt az ország határain kívül, s még veszedelmesebb lázongás itthon. A háborút a volscusok indították, ráadásul a latinok és a hernicusok elpártoltak, a lázongást pedig olyasvalaki szította, akiről a legkevésbé hitték volna, hogy félni kell tőle. A patrícius születésű, hírneves M. Manlius Capitolinus.
Túláradó gőgjében a többi vezető patríciust is lenézte, csupán egyre

irigykedett, a tisztségeivel, erényeivel egyaránt kitűnő M. Furiusra. Alig tudta elviselni, hogy csak Camillus számít a tisztségviselők közül a hadseregben, s már oly magasságban van, hogy azokat, akiket vele együtt, hasonló módon választottak meg, már nem tiszttársainak, hanem szolgáinak tekinti. Pedig - úgymond - ha az igazságnak megfelelően ítélünk, M. Furius nem tudta volna felszabadítani a hazát az ellenséges megszállás alól, ha ő, M. Manlius, nem menti meg még előbb a Capitoliumot és a várat; s Camillus éppen az arany átvétele közben támadta meg a gallusokat, amikor harci kedvük, a béke reményében, már lelohadt, ő viszont akkor űzte le őket, amikor fegyveresen már-már elfoglalták a várat. Továbbá: Camillus dicsőségében minden vele együtt győztes katonája osztozik, ő maga viszont úgy győzött, hogy abban más halandónak semmi része nem volt.
Efféle önhitt gondolatoktól felfuvalkodva, s minthogy ráadásul szerencsétlen természetű, lobbanékony és féktelen is volt, s az atyák között sem tudta kivívni a szerinte őt megillető, óhajtott tekintélyt, mint egyetlen senator a nép pártjára állt, részt vett a plebeius vezetők tanácskozásain, vádakat szórt az atyákra, próbálta megnyerni a népet, s a népszerűség vágyától hajtva, nem pedig a józanésztől vezérelve, inkább rendkívüli, semmint makulátlan hírnévre törekedett. Nem volt megelégedve a földosztási törvényekkel, a néptribunusi lázítás e bármikor alkalmazható eszközeivel, megpróbálta aláásni a pénzhitelbe vetett bizalmat, hiszen sokkal kegyetlenebb ösztönző az adósság, mely nem csupán gyalázattal és nyomorral fenyeget, de fogsággal és láncokkal is rémíti a szabad embert. S valóban, az építkezésekkel járó és még a gazdagokat is sújtó kiadások miatt nagy volt az eladósodás. Így az önmagában is aggasztó volscus háború, amelyet a latinok és hernicusok elpártolása csak súlyosbított, jó ürügy volt, hogy megokolják, miért van szükség egy nagyobb tekintélyű vezetőre; de főként Manlius felforgató tervei késztették a senatust arra, hogy dictatort válasszon A. Cornelius Cossus személyében, aki T. Quinctius Capitolinust nevezte ki a lovasság főparancsnokává.

12. A dictator, noha úgy látta, nagyobb küzdelem várható itthon, mint odakint, mégis - talán, mert a háború gyors intézkedéseket követelt, vagy mert azt remélte, hogy a győzelem és a diadalmenet az ő dictatori hatalmát is megszilárdítja - sorozást tartott, majd a

pomptinusi vidékre nyomult, ahová - a hírek szerint - a volscus sereg betört.

Olvasóim már bizonyára torkig vannak az annyi könyvben elbeszélt szakadatlan volscus háborúkkal, másfelől az a kérdés is felmerül bennünk, ami magamat is csodálkozásba ejtett, mikor a közelebbi korokban élő, az eseményeket megörökítő történetírókat átnéztem: honnan tudtak az annyiszor legyőzött volscusok és aequusok mindig új katonákat előteremteni? Miután a régiek nem nyilatkoznak, s átsiklanak a kérdés fölött, mi mást mondhatnék erről, mint saját véleményemet, ahogy - feltevései alapján - mindenki elmondhatja a maga nézetét. Igen valószínű, hogy a háborúk szüneteiben, akárcsak ma Rómában a sorozásokon, az ifjaknak mindig újabb nemzedékét készítették fel az újra meg újra fellángoló küzdelmekre; vagy pedig nem mindig ugyanazokból a törzsekből sorozták a sereget, bár a háborút mindig ugyanaz a nép viselte; vagy talán rendkívül nagy számban éltek szabadon születettek azon a területen, amelyet most - nem számítva a hadra foghatók kicsiny, maradék csemeteerdejét - a római rabszolgák mentenek meg a teljes elnéptelenedéstől. Mindenesetre abban minden tör ténetíró egyetért, hogy seregük - bármily súlyos csapást mért is népükre nemrégiben Camillus hadvezéri tudása - rendkívül nagy volt. Ehhez még latinok és hernicusok csatlakoztak, néhányan Circeiiből, sőt a velitraei római telepesek közül is.

A dictator még aznap tábort veretett, másnap megtekintette a jósjeleket, s miután áldozatállatot vágva könyörgött az istenek segítségéért, vígan lépett a sereg elé, amely parancs szerint, a csatát jelző zászló kitűzésekor, hajnalban fegyvert öltött, s a következőket mondotta: „Katonák, ha az istenek és vateseink jól látják a jövőt, miénk a győzelem! Tehát úgy illenék, hogy mi, akik biztosak vagyunk győzelmünkben, s nem egyenlő ellenséggel kelünk viadalra, tegyük a hajítófegyvert lábunkhoz, s a kard legyen jobb kezünk egyetlen fegyvere. Nem is kívánom, hogy a csatasorból előretörjetek, csupán azt, hogy rendíthetetlenül helytállva várjátok be az ellenség támadását. Majd ha aztán hiába szórták el dárdáikat, és rendezetlenül rontanak soraitokra, akkor villanjanak fel a kardok, akkor jusson mindenkinek eszébe, hogy maguk az istenek állnak a római ügy mellett, s ők küldtek minket kedvező madárjóslattal a csatába. Te, T. Quinctius, figyeld, mikor kezdődik a harc, tartsd

készenlétben a lovasságot, s ha látod, hogy az arcvonalak közelharcban összeakaszkodnak, s így más köti le figyelmüket, intézz rémületes rohamot ellenük, s rájuk nyargalva ziláld szét soraikat." Lovas és gyalogos úgy harcolt, ahogy megparancsolta; a vezér nem hagyta cserben legióit, szerencséje sem a vezért.

13. Az ellenséges tömeg, amely csupán nagy számában reménykedhetett, csak szemmel mérte fel a hadsorokat, ezért meggondolatlanul kezdte meg a harcot, s meggondolatlanul hagyta is abba. Harciasságot csak a csatakiáltásban, a dárdahajításban s az első rohamban mutatott, de sem a kardokkal vívott közelharcot, sem az ellenfelek elszántan villogó tekintetét nem bírta elviselni. Meginogtak az első sorok, fejvesztettség lett úrrá a tartalékokon is, s a rémületkeltésben lovasságunk is megtette a magáét. Az ellenség hadsorait több ponton áttörték, egész vonala megingott, hullámszerű mozgásba jött. Majd, hogy az elsők elestek, látva, hogy az öldöklés mindenkit fenyeget, ki-ki hátat fordított. A római sereg a sarkukban. Amíg az ellenség fegyveresen s egy csoportban futott, az üldözés feladata a gyalogosokra hárult. Mikor azonban látni lehetett, hogy menekülés közben fegyvereiket elhányják, és seregük szétszóródik a földeken, akkor, adott jelre, megindultak a lovascsapatok, nehogy az egyének pusztítása közben a tömeg időt nyerjen a menekülésre. Úgy gondolták, elég, ha dárdákkal és rémületkeltéssel akadályozzák, s eléjük lovagolva feltartják őket a futásban, amíg odaér a gyalogság, és befejezve az öldöklés munkáját, végleg megsemmisítheti az ellenséget. A menekülésnek és az üldözésnek csak az éjszaka vetett véget. Még aznap elfoglalták és kirabolták a volscusok táborát is, a szabadon születettek kivételével az egész zsákmány a katonáknak jutott. A foglyok nagyrészt latinok és hernicusok voltak, nem zsoldért katonáskodó közrendűek, hanem előkelő fiatalemberek, nyilvánvaló bizonyítékául annak, hogy a velünk ellenséges volscusokat államuk megbízásából támogatták. Felismertek néhány circeii polgárt is és néhány telepest Velitraeból. Rómába küldték őket, s ott az atyák vezetőinek kérdéseire - akárcsak a dictator előtt - kertelés nélkül beismerték népük elpártolását.

14. A dictator továbbra is állandó táborban tartotta hadseregét, mert egy percig sem kételkedett, hogy az atyák hadat fognak üzenni az említett népeknek, de az otthon támadt, sokkal nagyobb veszély hazaszólította Rómába, ahol napról napra terjedt a vezető személye miatt a szokottnál sokkal félelmetesebb lázadás. Mert M. Manlius nem elégedett meg a beszédekkel, hanem cselekedett is, látszólag azért, hogy népszerűségét növelje, valójában, mint mindenki észrevehette, azért, hogy felkelést szítson. Egyszer látva, hogy egy centuriót, aki haditetteivel sok dicsőséget szerzett, adóssága miatt megbilincselve elvezetnek, kísérőivel a Forumra rohant, ki akarta szabadítani, s nagy hangon emlegetve az atyák gőgjét, az uzsorások szívtelenségét, a nép szenvedéseit, a férfi hőstetteit és balsorsát, kijelentette: „Hát valóban hiába mentettem meg jobbommal a Capitoliumot és a fellegvárat, ha most azt kell látnom, hogy polgártársamat és katonabajtársamat, akárha a győztes gallusok kezébe esett volna, bilincsbe verve szolgaságba hurcolják?" Ezután a tartozást a nép előtt nyilvánosan kiegyenlítette, a szokásos módon szabadnak nyilvánította az adóst, aki istenhez és emberhez könyörgött, hogy juttassanak ezért méltó jutalmat M. Manliusnak, az ő megmentőjének, a római nép atyjának. Majd elvegyült a lázongó tömegben, s még jobban feltüzelte, megmutatva Veiinél, a gallus és egyéb háborúkban kapott sebeit, s elmondta, hogy míg katonáskodott, majd helyreállította tönkrement hajlékát, a tőkét mindig elnyelő kamatokkal többszörösen visszafizette a kölcsönt, s elsüllyedt az adósság terhe alatt. Az, hogy láthatja a napfényt, a Forumot s polgártársai arcát, mind M. Manlius műve; neki köszönheti mindazt a jótéteményt, amiért mások szüleiknek hálásak, s neki adja, amit testi erejéből, életéből, véréből még felajánlhat; minden kötelék, amely eddig hazájához, az állam és háza védőisteneihez fűzte, most ehhez az egyetlen emberhez kapcsolja.

S mikor az ilyen szavaktól lázba jött tömeg annak az egyetlen embernek a híve lett, ő a túlfűtött hangulatot felhasználva újabb, az egész helyzet felkavarására még alkalmasabb vállalkozásba kezdett. Veiiben levő földjét, apai birtokát, kikiáltó útján árverésre bocsátotta, mondván: „Amíg egy talpalatnyi földem van, nem tűröm el, polgárok, hogy bármelyikőtöket elítélve vagy rabszolgaságra kárhoztatva elhurcolják." Ezzel aztán annyira felkorbácsolta a szenvedélyeket, hogy a nép szemmel láthatóan kész volt arra, hogy

szabadsága megmentőjét minden - törvényes vagy törvénytelen - tettében követi.
Ráadásul otthonában, mint valami népgyűlésen, az atyákra szórt vádaktól hemzsegő szónoklatokat tartott. Valót-valótlant összehordott, és többek között azt is kijelentette, hogy az atyák elrejtették a gallusoktól visszaszerzett aranykincset, mert már nem elég nekik az állami földek birtoklása, az állam pénzére is rátették a kezüket. Ha fényt derítenének a dologra, a nép minden adósságát ki lehetne fizetni. Mikor ezt a reményt megcsillogtatta előttük, valóban szörnyű gaztettnek látták, hogy annak idején, mikor aranyat szedtek össze, hogy a Várost a gallusoktól megváltsák, az az ő felajánlásaikból gyűlt össze, s most azt az aranyat, miután az ellenségtől visszaszerezték, néhány személy kaparintotta meg. Így hát kérdésekkel rohanták meg: hol lehet elrejtve a töméntelen ellopott kincs, s mikor ő azt ígérve, hogy kellő időben majd meg fogja mondani, kitért a válasz elől, semmi egyébbel nem törődtek, mindenkinek minden gondolata csak ekörül forgott, s nyilvánvaló volt, hogy ha igazat mondott, nem lesz csekély a nép hálája, s ha valótlant, felháborodása.

15. Ilyen feszült hangulatban érkezett meg a dictator, akit a sereg éléről hívtak haza a Városba. Másnap összehívta a senatust, s miután eléggé kipuhatolta a hangulatot, felszólította az atyákat, hogy ne távozzanak mellőle. Bírói székét a tömeg kellős közepén, a comitiumon állíttatta fel, s törvényszolgát küldött M. Manliusért. Amikor megérkezett a dictator idézése, Manlius közölte párthíveivel, hogy itt az ütközet pillanata, s nagy sokaság kíséretében jelent meg a bírói emelvény előtt. Mintegy csatarendben sorakoztak fel, itt a senatus, ott a nép, mindegyik a maga vezérére függesztve tekintetét. Ekkor a dictator, csendet parancsolva, így szólt: „Bárcsak én és Róma atyái minden egyéb dologban is annyira egyetértenénk a néppel, mint ahogy, szilárd meggyőződésem szerint, meg fog egyezni véleményünk személyednek és annak az ügynek megítélésében, amely felől megkérdezlek. Úgy veszem észre, a polgárokban azt a reményt keltetted, hogy anélkül, hogy kár érné a hitelezőket, megfizethetik adósságaikat a gallus kincsekből, amelyeket az atyák vezetői rejtettek el. Annyira nem óhajtok ez elé akadályt gördíteni, M. Manlius, hogy, éppen ellenkezőleg,

felszólítlak, szabadítsd meg a római népet az uzsora terhétől, és kergesd el az állam kincseitől azokat a ragadozókat, akik titkon szerzett zsákmányukon kotlanak. Ha nem teszed meg, akár mert magad is részes vagy a rablásban, akár mert hamis vádat emeltél, bilincsbe verve vitetlek el, s nem tűröm tovább, hogy hamis reményekkel áltasd a tömeget."

Manlius erre azt válaszolta, őelőtte sem titok, hogy a dictatort nem a volscusok ellen választották meg, akikkel mindig akkor kezdünk hadakozni, amikor az az atyáknak kapóra jön, s nem is a latinok és a hernicusok ellen, akiket alaptalan vádakkal szoktak fegyverfogásra kényszeríteni, hanem őellene és a római nép ellen, s most már teljesen félretolva az ürügyként felhasznált háborút, ellene irányítják a támadást, s a dictator kinyilatkoztatja, hogy megvédi az uzsorásokat a néppel szemben, most, mivel a nép szereti, őt helyezik vád alá, és vele akarnak végezni. „Bántja a szemeteket, A. Cornelius és összeírt atyák, a mellettem álló, körém sereglett tömeg? - folytatta. - Miért nem tántorítjátok el őket tőlem a ti saját, egyéni jótéteményetekkel, miért nem vállaltok értük kezességet, és így miért nem mentitek meg polgártársaitokat a börtöntől, s akadályozzátok meg, hogy az elítélteket szolgaságba hurcolják, gazdagságotok túláradó fölöslegéből miért nem támogattok másokat ínségükben? De miért is biztatlak benneteket arra, hogy a magatokéból áldozzatok? Szabjátok meg határozottan az adósság összegét, vonjátok le a tőkéből a befizetett kamatokat, s akkor az én kíséretem nem lesz feltűnőbb, mint bárki másé. De miért én egyedül vállalom ezt a gondot polgártársaimért? Erre éppoly kevéssé tudnék felelni, mintha azt kérdeznék, miért én egyedül mentettem meg a Capitoliumot és a fellegvárat. Akkor erőmhöz képest az egész közösségen segítettem, most az egyes embereket akarom támogatni. Ami pedig a gallusok kincsét illeti, kérdésetek megnehezíti ezt az önmagában könnyű ügyet. Mert miért kérdezitek azt, amit úgyis tudtok? Ha nem rejlik itt semmi álnokság, miért késztettek arra, hogy mi rázzuk ki togátok öbléből az eldugott pénzt, ahelyett, hogy előadnátok? Minél inkább arra kényszerítetek, hogy leleplezzük szemfényvesztő csalásotokat, annál jobban félek, hogy a rátok figyelőnek még a szemét is kilopjátok. Tehát nem engem kell kényszeríteni, hogy fölfedjem, hol a zsákmány, hanem benneteket, hogy előadjátok."

16. Ekkor a dictator felszólította, ne köntörfalazzon tovább, és ráparancsolt, vagy bizonyítsa be állítását, vagy ismerje be a bűnét, azt, hogy koholt váddal rágalmazta meg a senatust, alaptalanul tolvajlással gyanúsította meg, és gyűlöletet keltett ellene. Manlius azt válaszolta, ő sose lesz hajlandó ellenségei szája íze szerint beszélni, mire a dictator elrendelte, hogy vessék fogságba. Manlius, mikor a poroszló megragadta, felkiáltott: „Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter, Minerva királynő, s ti, a Capitolium várában lakozó istenek és istennők mind, hát tűritek, hogy ellenségei így bánjanak el a ti harcosotokkal és oltalmazótokkal? Ezt a jobbot, amellyel elűztem szentélyeitektől a gallusokat, lánc és béklyó fogja nyűgözni?" Nem akadt híve, aki e jogtalanságot ne felháborodva nézte és hallgatta volna végig. De a hivatalos felsőbbséget olyannyira tisztelő nép némely törvényt még önmaga által is áthághatatlannak alkotott meg, így sem a néptribunusok, sem a nép egyetlen pillantással, egy hangos szóval nem mertek tiltakozni a dictatori erőszak ellen. Arról elég biztos értesüléseink vannak, hogy Manlius bebörtönzése után a nép nagy része gyászruhát öltött, sokan megnövesztették hajukat és szakállukat, s a tömeg szomorúan ácsorgott a börtön bejáratánál.

A dictator a volscusokon aratott győzelemért diadalmenetet tartott, de a triumphus sokkal inkább gyűlöletet eredményezett, mint dicsőséget. Megjegyzések hangzottak el, hogy otthon és nem a csatatéren vívta ki, s nem is az ellenség, de egy polgártársa felett tartja; gőgje betetőzéséhez csak az hiányzik, hogy M. Manliust is ott vezessék kocsija előtt. Már érett a zendülés. A senatus, hogy a feszült helyzetet enyhítse - bár senki nem kérte -, váratlanul, önkéntelen jóindulattal elrendelte, hogy kétezer római polgárt telepítsenek le Satricum coloniában, s osszanak mindegyiknek harmadfél iugerum földet. Minthogy azonban az volt a közhangulat, hogy ez csekély s csak néhány embernek szóló adomány, s díj azért, hogy Manliust hagyják sorsára, az orvoslás csak szította a lázadást. Egyre jobban feltűnt a Manliuspártiak vádlottak módjára gyászt viselő sokasága, s mikor a dictator, diadalmenete után, tisztségéről leköszönt, megszűnt a félelem, szabadabb tere nyílt a véleménynyilvánításnak és az érzelmeknek.

17. Ezután nyíltan olyan hangok hallatszottak, amelyek elmarasztalták a tömeget, mondván, hogy védelmezőit rajongásával szédítő magasba emeli, s a veszedelem döntő pillanatában cserbenhagyja. Így okozta Sp. Cassius vesztét, hogy a népet felhívta a föld felosztására, így járt Sp. Maelius, mert vagyona feláldozásával igyekezett polgártársait az éhínségtől megszabadítani, s nemkülönben M. Manliust is azért szolgáltatták ki ellenségeinek, mert a polgárság adósságban vergődő és fuldokló részét hozzá akarta juttatni a szabadság napfényéhez. A nép mintha csak levágásra hizlalná fel jótevőit! Hát tűrjük, hogy így bánjanak egy volt consullal, csak azért, mert nem engedelmeskedett első szóra a dictatornak? S ha esetleg fel is tételezzük, hogy előzőleg nem állított igazat, és ezért nem tudott válaszolni, akkor is: börtönre ítéltek-e valaha akár egy rabszolgát is hazugságért? Hát már nem emlékeznek arra a bizonyos éjszakára, amely kis híján a római név örök és végső éjszakájává lett? Nem tűnik-e fel előttük a gallus csapat, amint felfelé kúszik a tarpeii sziklán? S nem látják-e újra M. Manliust is, amint kezében fegyverrel, verejtékezve és véresen, szinte Iuppitert is úgy ragadja vissza az ellenség kezéből? S azt, hogy a haza megmentőjének hálából fejenként fél-fél font lisztet adnak? S eltűrik, hogy annak a férfiúnak, akit majdnem az égbe emeltek, vagy legalábbis a neki adományozott melléknévvel a capitoliumi Iuppiterrel helyeztek egy sorba, most, hogy megkötözve fekszik a börtön sötétjében, még lélegzetvétele is a hóhér kegyelmétől függjön? Mindenkin segíteni tudott, s most annyi megsegített közül senki se segít rajta? Most már éjszakára sem távozott el börtöne elől a tömeg; azzal fenyegetőztek, hogy feltörik ajtaját. Ekkor a senatus váratlan határozata valóra váltotta, amire ők készültek: Manliusról lehullottak a bilincsek. Ezzel nem vetettek véget a lázongásnak, csupán vezért adtak neki.

Ezekben a napokban a latinok és a hernicusok Circeii és Velitrae coloniákkal együtt megpróbálták tisztázni magukat a volscus háborúban való részvétel vádja alól, s kérték foglyul esett polgáraik kiadását, hogy saját törvényeik szerint vonják őket felelősségre. Nagyon kemény választ kaptak, s még keményebbet a coloniák lakosai, mert - római polgár létükre bűnös támadást terveztek hazájuk ellen. A foglyok ügyében Róma nemcsak hogy visszautasító választ adott, hanem - minthogy a szövetségesekkel mégis kíméletesen akartak bánni a senatus nevében felszólították a

követeket, hogy a lehető leggyorsabban távozzanak el a Városból, a római nép színe és tekintete elől, különben félő, hogy a követeknek biztosított jog, amelyet a külföldiek s nem a polgárok védelmére alkottak, sem lesz képes őket megoltalmazni.

18. Év vége felé - éppen, amikor Manlius mozgalma új erőre kapott - megtartották a választási gyűlést, és Ser. Cornelius Maluginensist (másodszor), P. Valerius Potitust (másodszor), M. Furius Camillust (ötödször), Ser. Sulpicius Rufust (másodszor), C. Papirius Crassust és T. Quinctius Cincinnatust (másodszor) választották meg consuli jogkörrel felruházott katonai tribunusnak. Az év elején a szomszédokkal béke volt, amit az atyák és a nép egyaránt örömmel fogadtak; a nép azért, mert nem szólította el a sorozás, s így reménye lehetett arra, hogy ily hatalmas vezér segítségével kiküzdi adósságai elengedését; az atyák azért, mert semmiféle külső fenyegetés nem vonta el figyelmüket a belső bajok orvoslásától. Minthogy a szenvedélyek mindkét félben egyre magasabbra csaptak, Manlius is készült a már igen közelinek látszó összecsapásra. A népet házába hívta, a vezetőkkel éjjel-nappal felforgató terveiről tanácskozott; sokkal több vállalkozókedv és düh élt benne, mint ezelőtt. Dühét szította a legutóbb elszenvedett szégyen, mert lelke nem volt hozzászokva a gyalázathoz, s elbizakodottságát növelte, hogy a dictator nem mert úgy elbánni vele, ahogy annak idején Cincinnatus Quinctius bánt el Sp. Maeliusszal, s hogy a bebörtönzés miatt támadt gyűlölet elől nemcsak a dictator tért ki azzal, hogy hatalmáról lemondott, de a senatus sem tudta sokáig elviselni annak terhét.

Ezért egyszerre töltötte el önhittség és elkeseredés, s így szította a nép amúgy is izzó hangulatát: „Meddig akartok még megfeledkezni saját erőtökről, hiszen a természet még az állatoknak is megadta önnön erejük tudatát?! Legalább azt vegyétek tekintetbe, hányan vagytok ti, s mennyien ellenségeitek! De még ha mindegyikőtökre egy-egy ellenfél jutna is, biztos vagyok benne, hogy ti sokkal lelkesebben küzdenétek a szabadságért, mint ők a hatalomért. Mert ahányan - mint cliensek - körülvettetek egyetlen patronust, most is annyian lesztek egyetlen ellenséggel szemben. Fenyegetőzzetek háborúval, s megkapjátok a békét. Hadd lássák, hogy el vagytok

szánva az erőszakra, s önként engednek jogaikból. Vagy mindenkinek kockáztatnia kell valamit, vagy az egyesnek kell eltűrnie mindent. Vajon meddig függesztitek még rám szemeteket segítséget kérve? Én ugyan senkit sem fogok cserbenhagyni, de a ti dolgotok, hogy a szerencse se hagyjon cserben engem. Én, a ti oltalmazótok, mikor ellenfeleim kénye-kedve úgy akarta, egyszerre semmivé lettem, s ti mind csak néztétek, miképpen hurcolnak fogságba engem, aki mindegyikőtöket megmentettem a fogságtól. S mire számíthatnék, ha ellenségeim még többet is merészelnének ellenem? Talán olyan végre készüljek fel, mint a Cassiusé és Maeliusé volt? Nagyon helyes, hogy erre elborzadva kiáltjátok: »Az istenek ne tűrjék, hogy így legyen!« Igen, csakhogy ők sose fognak az én kedvemért leszállni az égből. Benneteket kell arra késztetniük, hogy ti ne tűrjétek el, mint ahogy nekem is erőt adtak, hogy - akkor - fegyverrel kezemben a barbár ellenségtől - most - polgári togában, a gőgös polgároktól megvédelmezzelek mindannyiatokat. Hát olyan kicsi a bátorság ilyen nagy népben, hogy minden esetben kielégít titeket az ellenséggel szemben kapott segítség, s el se tudjátok képzelni, hogy az atyák ellen vívott harcotoknak más célja is lehet, mint az, hogy milyen mértékben tűrjétek el rátok nehezedő uralmukat? Ezt nem a természet oltotta belétek, hanem a megszokással vált jellemvonásotokká. Miért tudtok külső ellenség ellen oly lelkesedéssel harcolni, és miért tartjátok jogosnak, hogy leigázzátok és uralkodjatok rajta? Mert megszoktátok, hogy ott a hatalomért folyik a küzdelem, az atyákkal szemben viszont csak kísérleteket tesztek szabadságotok védelmére, ahelyett, hogy kivívnátok. Mégis, bármilyen vezéreitek voltak is, és bármilyenek voltatok magatok, eddig, amit csak akartatok, az erő vagy szerencse kezetekbe adta. Itt az idő, hogy még sokkal többet merjetek. Próbáljátok hát ki szerencséteket és engem is, akit, remélem, egyszer már elég sikeresen tettetek próbára. Kevesebb fáradságba kerül valakit az atyák fölé rendelni, mint régebben olyanokat választani, akik ellenszegültek parancsaiknak. Gyökerestül ki kell irtani a dictaturát és consulatust, hogy a római nép fennen hordhassa fejét. Ezért jelenjetek meg, s akadályozzátok meg az adósok elítélését. Én a nép oltalmazójának nyilvánítom magam: ezt a nevet ruházta rám gondoskodásom és hűségem. Ha azonban ti olyan névvel akarjátok felruházni vezéreteket, amely még jobban kifejezi rendkívüli hatáskörét és hivatalát, akkor még sokkal nagyobb hatalommal buzgólkodhatom kívánságaitok

megvalósításán."
Ezután állítólag a királysággal kapcsolatos tervekről kezdtek tárgyalni, de hogy kikkel s milyen eredménnyel, arról elég homályosan szól a hagyomány.

19. Másrészről a senatusban is szóba jött, hogy a nép egy magánházba - méghozzá a fellegvárba - vonul el, s hogy milyen veszedelem fenyegeti a szabadságot. Sokan azt kiáltozták,
hogy egy új Servius Ahalára volna szükség: ő nem bebörtönzéssel ingerelné fel még jobban az állam ellenségét, hanem egy polgár feláldozásával vetne véget a belső harcnak. Végül is egy enyhébb szövegű, de lényegében éppen olyan súlyos határozatot hoztak: „Gondoskodjanak róla a vezetők, hogy az állam M. Manlius veszedelmes tervei miatt ne szenvedjen kárt."
Majd a consuli hatalommal felruházott katonai tribunusok és a néptribunusok - akik belátva, hogy a közös szabadsággal együtt az ő hatalmuk is veszélyben forog, a senatus véleményéhez csatlakoztak - közösen megtanácskozták a szükséges intézkedéseket. Miután senki sem látott az erőszakon és kivégzésen kívül más megoldást - ami azonban nyilvánvalóan hatalmas összeütközést váltana ki -, M. Menenius és Q. Publilius néptribunusok szólaltak fel: „Miért tesszük ezt a harcot az atyák és a nép küzdelmévé, holott valójában az egész állam áll szemben egyetlen ártalmas polgárral? Miért támadjuk a polgárságot is azzal együtt, akit sokkal biztosabban megtámadhatunk a polgárság segítségével, hogy végül saját hatalmának a súlya nyomja agyon? Elhatároztuk, hogy törvénybe idézzük. Semmi sem olyan népszerűtlen, mint a királyi hatalom. Ha a tömeg belátja, hogy nem ellene folyik a küzdelem, ha védőiből bíráivá tesszük őket, mihelyt a nép nevében fellépő vádlók a vádlottban egy patríciust látnak maguk előtt, s meghallják bűnét, hogy király akart lenni, nincs az az ember, akinek pártját fognák saját szabadságukkal szemben."

10. Ezután Manliust egyhangú határozattal törvénybe idézik. Ez az intézkedés először felkavarta a népet, különösen, hogy a vádlottat gyászruhában látták, s nemcsak az atyák nem mutatkoztak vele, de ismerősei és rokonai sem, sőt még fivérei, A. és T. Manlius is kerülték. Hiszen addig még sose akadt rá példa, hogy ha valaki

ilyen veszélybe kerül, a hozzá legközelebb állók ne öltöttek volna gyászt. Mikor Ap. Claudiust fogságba vitték, gyászba öltözött ellensége, C. Claudius és az egész Claudius nemzetség. - Összebeszéltek, hogy megsemmisítik a népnek ezt a pártfogóját, az elsőt, aki az atyák közül a nép oldalára állott.
Egyetlen szerzőnél sem találok adatot arra, hogy a tárgyalás napján vádlói a nagy tömeggyűlések összehívásán, a lázító beszédeken, az ajándékosztogatáson, ama valótlan vádaskodáson kívül, hogy királyi hatalomra törekedett, még mást is felhoztak volna ellene, de abban bizonyos vagyok, hogy ez sem lehetett jelentéktelen vád, hiszen a nép az ítéletet pusztán a tárgyalás helye és nem az ügy miatt halasztotta későbbre. Nem árt feljegyezni az utókor okulására, hogy a királyság megszerzésére irányuló aljas törekvése fényében mennyi nagy tette tűnt fel nemcsak érdemtelennek, hanem egyenesen gyűlöletesnek.
Azt mondják, közel négyszáz embert vonultatott fel: mindazokat, akiknek kamatmentes kölcsönt adott, akiknek jószágát nem engedte elárverezni, s akiket megmentett attól, hogy rabszolgasorsra ítéljék őket. Ráadásul hadi dicsősége jeleit nemcsak felsorolta, de be is mutatta: a megölt ellenségtől zsákmányolt mintegy harminc hadifelszerelést, a hadvezérektől kapott körülbelül negyven kitüntetést, köztük a legékesebbeket: a két ostrom- és nyolc polgári koronát. Mi több, azokat a polgárokat is felvonultatta, akiket ő mentett meg az ellenségtől, s közéjük sorolta a lovasság főparancsnokát, a távol lévő C. Serviliust is. Mindazt, amit a háborúban véghezvitt, nagyszerű hőstettekhez méltó szavakkal idézte fel, megcsupaszította háborús sebekkel borított keblét, s közben a Capitoliumra tekingetve Iuppitert és a többi istent szólongatta, jöjjenek segítségére szorongatott helyzetében, s könyörögve kérte őket, töltsék el a római népet - mikor ő ilyen veszedelemben van - azzal a lelkülettel, amely őbenne is élt a capitoliumi vár megvédése idején, és oly nagyon üdvére vált a római népnek. Egyenként és együtt kérte a polgárokat, függesszék tekintetüket a Capitoliumra és a várra, és a halhatatlan istenek felé fordulva mondjanak felette ítéletet.

Ezért, mikor a népet a Campus Martiuson centuriánként szavazásra szólították, s a vádlott, kezét a Capitolium felé tárva, az emberektől az istenekhez fordult, a néptribunusok előtt világossá vált: ha nem tűnik el a tekintetek elől a roppant dicsőséget felidéző látvány, a

nagy szolgálatok emléke már eleve annyira betölti a lelküket, hogy nem marad benne hely az ítélet igazságos voltáról való meggyőződésnek. Új tárgyalási napot tűztek ki, és a népgyűlést a petelinumi ligetbe hívták össze, a Porta Flumentana mellett, ahonnan nem nyílik kilátás a Capitoliumra. Itt megállapították a bűnösségét, és szilárd lélekkel mondták ki a kemény, még bírák előtt is gyűlöletes ítéletet. Egyesek szerint a hazaárulási ügyek kinyomozására választott duumvirek ítélték el. A tribunusok a tarpeii szikláról letaszították, így ugyanaz a hely egyazon férfiú fényes dicsőségére és legszörnyűbb büntetésére emlékeztet. Még halála után is zúdult rá a megszégyenítés. Egyfelől az állam részéről: háza ugyanis ott állott, ahol most Moneta szentélye és pénzverdéje, ezért javaslatot terjesztettek a nép elé, hogy patrícius nem lakhat a várban és a Capitoliumon; másfelől családja részéről: a Manlius-nemzetség megtiltotta, hogy a jövőben bárki is a M. Manlius nevet kapja. Így végezte az a férfi, aki emlékezetes nevet szerezhetett volna, ha nem szabad államban születik.

Amikor már nem kellett tőle félni, a nép nemsokára már csak az erényeire emlékezett, és vágyódni kezdett utána. Rövidesen járvány tört ki: nagyon sokan, nem tudván e súlyos szerencsétlenségnek más okot adni, ebben is Manlius kivégzésének a következményét látták. „Megmentője vérével szentségtelenítettük meg a Capitoliumot, s az isteneket borzalommal töltötte el, hogy szinte a szemük előtt végezték ki azt, aki szentélyeiket az ellenség kezéből visszaszerezte."

21. A következő évben, amikor L. Valerius (negyedszer), A. Manlius (harmadszor), Ser. Sulpicius (harmadszor), L. Lucretius (harmadszor), L. Aemilius (harmadszor) és M. Trebonius lett consuli jogkörrel felruházott katonai tribunus, a járvány után gabonaínség támadt, s amikor a két csapás híre elterjedt, többfelé is kitört a háború. A volscusokon - akiket a sors szinte már örök időkre arra rendelt, hogy a római seregnek szüntelenül alkalmat adjanak a haditudomány gyakorlására -, az elpártolásra már régóta készülődő Circeii és Velitrae coloniákon s a gyanús Latiumon kívül váratlanul új ellenség is jelentkezett az addig rendkívüli hűséget tanúsító lanuviumiak személyében. Az atyák - abban a meggyőződésben, hogy a lanuviumiak Róma erejét lekicsinyelve cselekedtek így, minthogy velitraei polgártársaink elpártolása is oly sokáig

büntetlenül maradt - elhatározták, hogy a lehető leggyorsabban javaslatot terjesztenek a nép elé a háború megindításáról. S hogy a nép minél készségesebben vegyen részt a háborúban, ötös bizottságot neveztek ki a pomptinusi földek felosztására és hármas bizottságot Nepetében colonia alapítására. Ezután terjesztették a nép elé a javaslatot, hogy döntsön a háború kérdésében, s a tribusok a néptribunusok tiltakozása ellenére is kivétel nélkül a háború mellett foglaltak állást.
Ebben az évben csak hadi készülődések folytak, a seregek a járvány miatt nem vonultak ki. A késlekedéssel időt hagytak a coloniáknak, hogy megkövessék a senatust; a telepesek nagy része hajlott is arra, hogy engesztelő követséget küldjenek Rómába, csakhogy, mint lenni szokott, egyesek összekapcsolták félelemérzetüket az állam érdekével, azok pedig, akik az elpártolást kezdeményezték, a rómaiaktól való félelmükben, nehogy egyedül rájuk hárítsák a felelősséget, s őket dobják oda áldozatul a rómaiak haragjának, lebeszélték a coloniákat a béketervekről. Így aztán megakadályozták a tanácsban a követküldést, és rá is beszélték a polgárok nagy részét, hogy induljanak zsákmányszerző hadjáratra római területre. Ez az új jogtalanság eloszlatta a béke minden reményét.

A praenesteiek elpártolásáról is ebben az évben érkezett az első hír. S mikor a tusculumiak, a veii- és labiciumbeliek, akiknek a földjére betörtek, panaszt emeltek, a senatus oly higgadtan válaszolt, hogy: nem nagyon ad hitelt a vádnak, mert nem szeretné, ha igaznak bizonyulnának. 22. A következő évben az új consuli jogkörrel felruházott katonai tribunusok, Sp. és L. Papirius, Velitrae ellen vezették a legiókat, s négy tiszttársukat, Ser. Cornelius Maluginensist, aki harmadszor, Q. Serviliust, C. Sulpiciust és L. Aemiliust, aki negyedszer lett tribunus, hátrahagyták a Város védelmére, hátha Etruriából, amely mindig is gyanús volt, valamilyen új mozgolódás híre érkezik.

Velitraenél, ahol a praenestei segélycsapatok száma majdnem nagyobb volt, mint a colonia tekintélyes serege, kedvezően végződött a csata, minthogy a város közelsége az ellenséget egyfelől túl korai menekülésre csábította, másfelől megfutása után egyetlen menedékévé vált. A tribunusok nem vették ostrom alá a várost, mert nem bíztak a sikerben, és mert nem akarták a colonia megsemmisítéséig folytatni a harcot. A senatusnak küldött levélben,

amelyben a győzelmet bejelentették, sokkal keményebb szavakkal nyilatkoztak a praenesteiek, mint a velitraebeliek ellenséges indulatáról. Így tehát a senatus határozatára és a nép kívánságára harcba indultak a praenesteiek ellen, akik a rákövetkező évben, szövetségben a volscusokkal, a lakosság hősi védekezése ellenére is rohammal elfoglalták Satricum római coloniát, és a legyőzöttekkel szemben rendkívül kegyetlenül használták ki győzelmüket. A rómaiak, ezen felháborodva, M. Furius Camillust hatodízben is katonai tribunusszá választották, tiszttársa lett: A. és L. Postumius Regillensis, L. Furius, L. Lucretius és M. Fabius Ambustus.
A volscus háborút a hivatalos eljárások mellőzésével M. Furiusra bízták, helyettesül a sorshúzás útján kijelölt L. Furiust adták melléje, de ez nem annyira az államnak, inkább Camillusnak vált hasznára, hiszen tiszttársa alkalmat adott neki minden lehetséges dicsőség megszerzésére, mert amit az elhamarkodva elrontott, a fővezér helyrehozta, de jól járt maga Furius is, hiszen Camillus társa hibáit inkább az ő lekötelezésére s nem saját dicsősége növelésére használta fel. Camillus ekkor már előrehaladott korban volt - a választási gyűlésen el akarta mondani a szokásos esküt, hogy gyenge egészsége miatt felmentését kéri, de a nép egyhangúan tiltakozott -, életereje azonban töretlen, szelleme tettre kész volt, s noha polgári ügyekkel már nem nagyon foglalkozott, a háború megújította erejét.
Miután négy legióba négy-négyezer férfit besorozott, seregét másnapra a Porta Esquilinához rendelte, és megindult Satricum ellen. A colonia megszállói, bízva számbeli fölényükben, minden félelem nélkül várták. Mikor észrevették a közeledő rómaiakat, tüstént csatarendbe álltak, hogy a végső döntést haladék nélkül kikényszerítsék: azt hitték, hogy az ellenség gyengeségét egyetlen reményének, rendkívüli hadvezérének a képességei sem tudják ellensúlyozni.

23. Hasonló harci kedv fűtötte a római sereget és második vezérét is; csupán egyetlen férfiú bölcsessége és tekintélye akadályozta meg, hogy azonnal megkezdjék a kockázatos kimenetelű harcot: a háború elhúzásával csak az alkalmas pillanatot várta, hogy erőit tudatos ésszerűséggel használhassa fel. Viszont annál kihívóbban viselkedett az ellenség: csatarendjét a tábor előtt állította fel, sőt a síkságon

előrenyomulva hadijelvényeit majdnem az ellenség sáncáig vitte előre, és gőgös elbizakodottsággal fitogtatta harci erejét. Az ilyesmit nehezen viseli el a római katona, még nehezebben viselte el L. Furius katonai tribunus, akit kora és egyénisége amúgy is féktelenné tett, ráadásul fűtötte a legkiszámíthatatlanabb dolgokból is mindig önbizalmat merítő tömeg reménykedése. Így az egyébként is felbőszült katonaságot tovább ingerelte, s - minthogy mást nem tudott vezértársa ellen felhozni -, korára hivatkozva, állandó megjegyzésekkel igyekezett tekintélyét gyengíteni. „A háború az ifjak dolga, a testtel együtt virul, majd hervad le a harci kedv is; késlekedni kezd az egykor oly félelmetes harcos, aki hajdan, amint a színhelyre érkezett, rohammal vett be tábort és várost, most pedig a sáncok mögé bújva, tétlenül tölti az időt. Miben reménykedik, miféle alkalomtól, időponttól, milyen cselvetésre alkalmas helytől várja, hogy a mi erőnk megnövekedik, az ellenségé pedig meggyengül? Az öregek elgondolásaiból hiányzik a tűz és gyorsaság. De hiszen Camillus oly sokáig élt már, a dicsőségből is bőven kijutott neki. Mi lenne, ha hagynók, hogy egyetlen ember életével együtt elöregedjék a halhatatlanságra rendelt állam is?"

E szavakkal megnyerte magának az egész tábort, s mikor mindenfelől a csatát követelték, így szólt: „M. Furius, nem állhatunk ellen katonáink követelésének, az ellenség pedig, amelynek bátorságát késlekedésünk csak fokozza, már szinte kibírhatatlanul gúnyol minket. Engedj egyetlen ember - a közösségnek, fogadd el érvelésünket, hogy minél hamarabb diadallal fejezhesd be a háborút."
Erre Camillus kijelentette, hogy azokban a háborúkban, amelyeket addig a napig egyedül vezetett, sem neki magának, sem a római népnek nem lehetett oka, hogy az ő szerencséjére vagy döntéseire panaszkodjék. Jól tudja, hogy most vezértársa van, aki jogait és hatáskörét tekintve vele egyenrangú, sőt ifjúi életerőben még felette is áll. Ami a hadsereget illeti, ő megszokta, hogy parancsoljon, ne engedelmeskedjen neki, de tiszttársa parancsnoki jogkörét nincs joga korlátozni. Az istenek segítségével tegye azt, amit az állam érdekében a legjobbnak tart. Sőt, ha elnézést kér is, hogy ha kora miatt nem állhat a csatasor élére, de ama feladatok alól, amelyeket egy aggastyán a harcban elvállalhat, nem fogja kivonni magát. Csak arra kéri a halhatatlan isteneket, nehogy valami váratlan balsiker őt igazolja.

Az emberek nem hallgatták meg az üdvös tanácsot, az istenek sem az oly kegyes kérését. Az első hadsort a csata kezdeményezője rendezte el, Camillus a tartalékot erősítette meg, jól védett megfigyelőhelyet rendezett be a tábor előtt, s egy magaslaton állva, mint néző, feszülten figyelte, sikerül-e a másik vezér terve.

24. Mikor az első összecsapásban megcsördültek a fegyverek, az ellenség - nem félelemből, hanem cselből - meghátrált. Mögötte, a csatasor és a tábor között, enyhe lejtő emelkedett, s minthogy bőven volt csapata, néhány erős egységet felfegyverkezve és harcra készen a táborban hagyott hátra, hogy ha megkezdődik a küzdelem, rohanják meg a sáncokhoz közelítő ellenséget. A hátráló sereget felbomlott csatarendben követő rómaiakat ide, e számukra kedvezőtlen terepre csalták, ahol ki voltak szolgáltatva a kitörő ellenségnek. Így a rémület a győztesbe költözött át, a római csatasor az új ellenség és a völgymélyedés miatt meghátrálásra kényszerült.
A táborból kitörő, pihent volscus csapatok, s azok is, akik az előbb menekülést színleltek, most újból felvették a harcot. A római katonaság már nem visszavonult, hanem feledve előző napi elszántságát s az ősi hadidicsőséget, mindenütt hátat fordított, s rendetlen futásban igyekezett tábora felé. Ekkor Camillus, akit a körülötte állók lovára segítettek, a tartalékkal nyomban feltartóztatta a menekülőket, és így rivallt rájuk: „Katonák, hát ez az a csata, amelyet úgy követeltetek? Van-e isten vagy ember, akit ezért vádolhattok? Ti voltatok tegnap oly elhamarkodottak, ti vagytok ma ily gyávák. Ha eddig más vezért követtetek, kövessétek most Camillust, s ahogy vezetésem alatt megszoktátok, vívjátok ki a győzelmet! Mit nézitek a sáncot és a tábort? Ide csak a győztes térhet vissza közületek!" A futókat először a szégyenérzés állította meg, majd látva, hogy a hadijelvények visszafordulnak, a csapatok újra megindulnak az ellenség felé, s hogy az annyi győzelemről híres, ráadásul kora miatt is tiszteletre méltó vezér az első sorokban rohamoz, ahol a legtöbb a fáradság és a veszély, ki-ki magát kezdte korholni, majd egyik katona a másikat, s a kölcsönös buzdítás lelkesítő kiáltozása végigharsogott az egész arcvonalon.

A másik tribunus sem vonta ki magát, őt a gyalogos sorokat helyreállító tiszttársa a lovassághoz küldte. Itt nem tett szemrehányást - erre neki, a balsiker okozójának, vajmi kevés joga

maradt -, hanem a parancsolásról teljesen a kérésre váltva át, mindenkihez egyenként és együttesen könyörgött, vegyék le vétke terhét róla, a mai szerencsétlen nap előidézőjéről: „Tiszttársam tanácsa és tiltakozása ellenére inkább akartam osztozni mindenki meggondo latlanságában, mint egyetlen ember előrelátásában. Akár jól, akár rosszul alakul ma sorsotok, Camillust mindenképpen dicsőség övezi, de nekem, ha nem fordítjuk meg a hadihelyzetet, a szerencsétlenség terhét mindenkivel együtt, de a gyalázatát egyedül kell hordanom!"

Az ide-oda hullámzó csatasorok között legjobbnak látszott, ha a lovakat mellőzik, és gyalogos harcban támadnak az ellenségre. Vitézül, minden erejüket bevetve mindig oda siettek, ahol a gyalogosok a legszorongatottabb helyzetbe kerültek. Vezérek és katonák egymást múlták felül a hallatlan lelkesedésben. A siker megmutatta, mire képes a mindenre elszánt vitézség. S a nemrég még színlelt félelemből megfutamodó volscusok most megint menekültek, de ezúttal igazán. Nagy részüket harcban, vagy utána, futás közben kaszabolták le, a többit a táborban, amelyet ugyanennek a rohamnak a lendületével foglaltak el. De nagyobb volt a foglyok, mint a megöltek száma.

25. A foglyok számbavételénél néhányra rábizonyult, hogy tusculumiak, ezeket a többitől elkülönítve, a tribunusok elé vezették: itt a kihallgatás során beismerték, hogy államuk megbízásából vettek részt a harcban. Camillus félt, hogy emiatt új háború fenyeget oly közeli szomszédunkkal, ezért kijelentette, hogy a foglyokat maga viszi azonnal Rómába, nehogy az atyák előtt rejtve maradjon a tusculumiak hitszegése. Addig is tiszttársa, ha akarja, vegye át a tábor és a sereg parancsnokságát. L. Furiusnak elég volt egyetlen nap, hogy megtanulja: ha vannak jobb elgondolások, ne ragaszkodjon a maga terveihez. Mégis, tiszttársa éppoly kevéssé volt meggyőződve, mint a táborban akárki más, hogy Camillus elég engedékeny lesz megbocsátani hibáját, amellyel az államot oly nagy veszélybe sodorta. Hiszen míg volscus földön váltakozó szerencsével folyt a háború, a seregben és Rómában egybehangzóan az a vélemény alakult ki, hogy a csatavesztés és a megfutamodás szégyene L. Furiust terheli, a győzelem minden dicsősége pedig M. Furiust illeti. A foglyokat a senatus elé vezették,

s az atyák úgy döntöttek, hogy háborút indítanak Tusculum ellen, s a parancsnokságot Camillusra bízzák. Ő segítőtársat kért, s mikor rábízták, hogy tiszttársai közül tetszése szerint maga jelöljön ki valakit, az általános várakozással ellentétben L. Furiust választotta. Önmérsékletével helyreütötte a tiszttársa becsületén esett csorbát, és magának is nagy dicsőséget szerzett. A tusculumiakkal egyébként mégsem került sor háborúra; a római túlerő ellen - minthogy fegyverrel nem voltak képesek ellenállni -, állhatatos békével védték meg magukat.
Mikor a rómaiak benyomultak területükre, nem ürítették ki a sereg útjába eső helységeket, a földek művelését sem hagyták abba: a togába öltözött polgárok a nyitott városkapukon nagy számban vonultak ki a fővezér elé. A városból és a vidékről készségesen szállítottak élelmet a seregnek a táborba. Camillus tábort ütött a kapuk előtt, majd - meg akarván tudni, vajon ugyanaz a béke fogadja-e, mint a földeken - benyomult a városba. Az ajtókat tárva-nyitva találta, a nyitott boltokban ki volt rakva minden áru, a kézművesek mind munkájukba merültek, az iskolából kiszűrődött az olvasni tanuló gyerekek mormolása, a zsúfolt utcákon a gyerekek és asszonyok nagy tömegben siettek a dolguk után. Sehol semmi jele nem volt a rémületnek, de még a legcsekélyebb csodálkozásnak sem. Camillus vizsgálódó pillantással kutatta mindenfelé, hol is van itt tulajdonképpen háború. Annak sem látta semmi nyomát, hogy a harci események miatt bármit is eltávolítottak vagy előhoztak volna, annyira a zavartalan, mélységes béke képét mutatta minden, hogy azt kellett hinnie, a háborúnak még a híre sem jutott el idáig.

26. Lefegyverezte az ellenség engedékenysége, ezért összehívta a senatusukat, s így beszélt: „Tusculumiak! Eddig egyedül ti találtátok meg az igazi fegyvert és az igazi erőt, amellyel a rómaiak haragjától javaitokat megoltalmazhatjátok. Menjetek Rómába, s az atyák majd eldöntik: a múltért érdemeltek-e büntetést, vagy inkább a jelenért bocsánatot. Nem akarom
magamnak kisajátítani a nagylelkűségért az államnak járó hálát, én csak lehetőséget nyújtok, hogy a senatust megkérleljétek, s az atyák belátása dönti majd el, eredményes lesz-e kérésetek." A tusculumiak megérkeztek Rómába: az atyákat, látva, hogy hajdani hűséges szövetségeseik senatusa leverten várakozik a Curia előcsarnokában, tüstént szánalom fogta el, s inkább úgy fogadták őket, ahogy

vendégbarátokat, nem pedig ellenségeket szokás.
A tusculumi dictator így beszélt: „Összeírt atyák! Mi, akiknek megüzentétek, s akik ellen megindítottátok a háborút, pontosan olyan fegyverzettel és hadikészültséggel vonultunk ki vezéreitek és legióitok ellen, ahogy itt, a Curia előcsarnokában, állni láttok bennünket. Ilyen volt s ilyen is lesz mindig a magunk és polgártársaink magatartása, kivéve, ha egyszer tőletek kapunk, vagy értetek ragadunk fegyvert. Köszönjük vezéreiteknek és seregeiteknek, hogy inkább hittek a szemüknek, mint a fülüknek, s hogy, mivel semmiféle ellenállást nem tapasztaltak, maguk sem tanúsítottak ellenséges magatartást. Azt a békét kérjük tőletek, amelyhez mi is tartottuk magunkat, s kérjük, oda fordítsátok a háborút, ahol megtalálható. Ha rajtunk akarjátok kipróbálni fegyvereitek erejét, mi ellenállás nélkül tűrjük a próbát. Adják a halhatatlan istenek, hogy érzületünk éppen olyan üdvös legyen, mint amilyen hűséges. Ami pedig a vádakat illeti, amelyeken felindulva hadat üzentetek, kár is fáradni, hogy szavakkal cáfoljuk meg azt, amit a tények úgyis meghazudtoltak; de még ha igazak volnának szavaink, akkor is biztonságosabbnak éreznénk a beismerést, mert annyira őszinte a megbánásunk. Vétkezni is lehet ellenetek, amíg csak érdemesnek bizonyultok arra, hogy ily módon kapjatok elégtételt." Nagyjából így hangzott a tusculumiak beszéde. Azonnal megkapták a békét, s nem sokkal később a polgárjogot is. A legiókat hazavezényelték Tusculumból.

27. Camillus, miután a volscus háborúban körültekintésével és bátorságával, a tusculumi hadjáratban szerencséjével, s mindkét alkalommal tiszttársa iránt tanúsított páratlan türelmével és önmérsékletével oly fényes érdemeket szerzett, letette tisztségét. A következő évre L. és P. Valeriust, Luciust (ötödször), Publiust (harmadszor), C. Sergiust (harmadszor), L. Meneniust (másodszor), P. Papiriust, Ser. Cornelius Maluginensist választották meg katonai tribunusnak.
Ebben az évben censorokra is szükség volt, főképpen azért, mert ellentmondó híresztelések terjedtek el az adósságokról, s a néptribunusok beszédeikben még el is túlozták a gyűlöletes adósságok összegét, azok viszont, akiknek az volt az érdeke, hogy a hitelélet nehézségeit ne az adósok nehéz körülményeivel, hanem megbízhatatlanságával magyarázzák, igyekeztek kisebbnek

feltüntetni. C. Sulpicius Camerinust és Sp. Postumius Regillensist választották meg censornak. Munkájukat Postumius halála szakította félbe, mert a közvélemény tilalmasnak találta, hogy új censort válasszanak a régi mellé. Erre Sulpicius lemondott, de az újonnan választott censorok nem léphettek hivatalba, mert választásuknál megsértették a vallási előírásokat. Harmadszor választani kegyeletsértés lett volna, hiszen az istenek kinyilvánították, hogy erre az évre nem engedik meg a censorok működését.

De a néptribunusok kijelentették: nem tűrik, hogy ilyen módon űznek gúnyt a népből. A senatus fél betekinteni a hivatalos jegyzékekbe - hangoztatták -, amelyek kinek-kinek vagyoni helyzetéről tanúskodnak, mert nem akarják nyilvánosságra hozni az adósságok összegét, hiszen kiderülne, hogy a polgárság egyik fele elemészti a másikat, miközben az eladósodottakat egyre újabb ellenségeknek szolgáltatják ki. Mindenfelé és minden válogatás nélkül okot keresnek a háborúra. Antiumból Satricumba, Satricumból Velitraebe, innen Tusculumba vezették a legiókat. A latinokat, hernicusokat, praenestebelieket fegyveres beavatkozással fenyegették meg: sokkal inkább a polgártársaik, mint az ellenség ellen érzett gyűlölet vezette őket. Mindezt azért teszik, hogy a nép erejét fegyveres szolgálattal őröljék fel, nehogy a Városban szabadon élhessen, s pihenés közben eszébe jusson a szabadság, vagy azért, hogy ne jelenhessen meg a népgyűléseken, s ne hallja meg végre valamelyik tribunus szavát, aki az uzsoraterhek könnyítését s egyéb jogtalanságok megszüntetését követeli. Ha a nép lelkében élne atyái szabadságának emléke, nem tűrné, hogy egyetlen római polgárt is adósságaiért szolgasorsra ítéljenek, vagy hogy még egy sorozást tartsanak, amíg be nem tekintenek az adósok jegyzékébe, és nem hoznak intézkedéseket a tartozások csökkentésére, hogy mindenki tudja, mi az övé, és mi a másé, s vajon szabadon rendelkezik-e még saját személyével, vagy azzal is a börtönnek adós?

A felkelés várható eredményeinek megcsillogtatásával ki is robbantották a felkelést. Mert egyrészt sokan váltak bírói ítélettel szolgává, másrészt arra a hírre, hogy Praeneste háborúra készül, az atyák új legiók sorozását rendelték el. E két jelenség ellen közösen léptek fel: a tribunusok támogatásukkal, a nép egyhangú

állásfoglalással. A tribunusok nem engedték meg, hogy bárkit is szolgasorsra ítéljenek, az ifjúság pedig nem jelentkezett katonai szolgálatra. Míg az atyáknak sokkal kisebb gondot okozott az adósságok törvényes behajtása, és sokkal nagyobbat a sorozás megtartása - hiszen az ellenség a hírek szerint már felkerekedett, és Gabii területén ütött tábort -, a tribunusokat éppen ellenkezőleg, ez a hír nemhogy elijesztette volna, hanem sokkal inkább vállalkozásuk folytatására ösztönözte; így a lázadást már csak majdnem a falak közé behatoló háború fojthatta el.

28. A praenestei vezérek ugyanis, mikor hírét vették, hogy Rómában nem soroztak hadsereget, nem jelöltek ki fővezért, és az atyák és a nép egymás ellen fordultak, úgy gondolták, itt a jó alkalom, s erőltetett menetben, útközben minden földet végigpusztítva, hadijelvényeikkel a Porta Collináig nyomultak előre. A Városban roppant riadalom támadt. „Fegyverbe!" kiáltások hallatszottak, a lakosok a falakra és a kapukhoz rohantak, s a lázadásról végre a háborúra irányult a figyelem. Dictatorrá T. Quintus Cincinnatust választották, aki a lovasság főparancsnokává A. Sempronius Atratinust nevezte ki. E hírre - olyan félelmet keltett a dictator neve! az ellenség azonnal visszahúzódott a falaktól, s a római ifjúság is vonakodás nélkül teljesített minden parancsot. Míg Rómában a sereget sorozták, az ellenség az Alia folyótól nem messze ütötte fel táborát, s innen kiindulva körös-körül nagy területen végigdúlta a földeket. Egymás között azzal hencegtek, hogy Róma számára végzetes helyet vettek birtokukba, a rómaiak éppen olyan rémülten fognak innen menekülni, mint a gallus háborúban; hiszen ha már a hely nevével jelölt baljós naptól is annyira félnek, Alia napjánál még jobban elborzasztja majd őket Alia, roppant vereségük emlékezetes helye. Nyilván elvakítja, megsüketíti majd őket az ordítozó gallusok rémületes látványa.
Ilyen hiábavaló és üres képzelgésekkel eltelve minden reményüket a hely végzetes voltába vetették. A rómaiak azonban jól tudták, hogy a latinok, bárhol kerülnek szembe velük, ugyanazok, akiket a Regillus tónál legyőztek, s száz évig tartó békében uralmuk alatt tartottak. A vereség miatt hírhedt hely inkább a gyalázat emlékének eltörlésére fogja biztatni őket, nem tölti el őket félelemmel, hogy akadhat föld, ahol a sors akaratából nem győzhetnek. Sőt, ha itt most a gallusok támadnának rájuk, azok ellen is úgy küzdenének,

ahogy Rómában harcoltak hazájuk visszaszerzéséért, vagy a rákövetkező napon Gabii mellett, ahol úgy küzdöttek, hogy a Róma falai közé benyomult ellenségből egyetlenegy sem maradt életben, aki megvihette volna az otthoniaknak sikereik és pusztulásuk hírét.

29. Ilyen hangulatban érkezett az Aliához a két sereg. A római dictator, amikor feltűnt a hadirendben álló, harcra kész ellenség, így szólt A. Semproniushoz: „Látod, ezek bíznak abban, hogy a hely szerencsét hoz nekik, ezért az Alia mellett sorakoztak fel. Soha ne is adjanak nekik erősebb biztosítékot és nagyobb segítséget a halhatatlan istenek! Te azonban bízz fegyvereinkben és bátorságunkban, rohamozd meg hadsoruk közepét, s ha majd megzavarodnak és megijednek, én is rájuk rontok a legiókkal. Istenek, szerződésünk tanúi, ti segítsetek minket, álljatok méltó bosszút azokon, akik minket is, benneteket is megsértettek, és ezzel megszegték szent nevetekre tett esküjüket!"

A praenesteiek nem tudták feltartóztatni sem a lovas, sem a gyalogos támadást. Soraik az első rohamra és csatakiáltásra szétszóródtak. Hadsoruk egy ponton sem volt képes ellenállni, ezért hátat fordítottak, s félelmükben megzavarodva még saját táboruk mellett is elrohantak; rendetlen futásukban csak akkor álltak meg, amikor Praenestét megpillantották. A futás közben szétzilálódott csapatok egy sebtében megerősített állást foglaltak el, nehogy az ellenség - ha ők bevennék magukat a falak mögé - tüstént felégesse a földeket, s mindent elpusztítva ostromzár alá vegye a várost. De alighogy megjelent a győztes római sereg, amely már kifosztotta az Alia menti tábort, ezt a megerősített helyet is feladták, s nem nagyon bízva a falak védelmében, városukba, Praenestébe zárkóztak be. Ezen kívül még nyolc város állt Praeneste fennhatósága alatt. Ezekre is kiterjesztettük a háborút, s mikor rövid harc után mind elesett, a sereg Velitrae alá vonult, s azt is bevette. Ezután indultak meg seregeink a háború kezdeményezője, Praeneste ellen, de ezt nem ostrommal vettük be: megadta magát, úgy került a kezünkbe.
T. Quinctius, miután egyszer a csatatéren győzött, rohammal bevett két ellenséges tábort és kilenc várost, s Praenestét megadásra kényszerítette, visszatért Rómába. A győzelmes Iuppiter Praenestéből hozott szobrát diadalmenetben vitte a Capitoliumra,

ott Iuppiter és Minerva szentélye között állították fel a vezér tetteit megörökítő, nagyjából ilyen szövegű felirattal: „Iuppiter s a többi isten segítségével T. Quinctius dictator kilenc várost foglalt el." A dictator, a megválasztásától számított huszadik napon, lemondott tisztségéről.

30. Ezután gyűlést tartottak a consuli jogkörrel felruházott katonai tribunusok - egyenlő számban patríciusok és plebeiusok - megválasztására. A patríciusok közül P. és C. Manliust és L. Iuliust, a plebeiusok közül C. Sextiliust, M. Albiniust és L. Antistiust választották meg. A két Manlius, plebeius származása miatt, sokkal népszerűbb volt Iuliusnál, ezért minden szokásos eljárás - sorsolás, kölcsönös megállapodás - teljes mellőzésével rájuk bízták a volscusok elleni háborút. Ezt később nemcsak ők maguk bánták meg, hanem az atyák is, akik ezt lehetővé tették. Minden földerítés nélkül cohorsokat küldtek ki takarmányért, s amikor az a hamis hír érkezett, hogy körülfogták őket, gyorsan segítségükre siettek, meg sem nézték, ki hozta a hírt - ugyanis egy latin katona szedte rá őket, rómainak adva ki magát -, s így kelepcébe rohantak. A kedvezőtlen terepen, ahol az egyetlen remény a katonák vitézsége lehetett, csapásokat adtak és kaptak, közben az ellenség a másik oldalról megrohanta a síkságon álló római tábort. Mindkét arcvonalon a vezérek tudatlansága és meggondolatlansága miatt vesztettek csatát. S ami lehetőséget még a római népnek meghagyott a sors, azt a katonák bátorsága, szilárdsága a vezérek nélkül is biztosította. Mikor a hír Rómába ért, az első döntés az volt, hogy dictatort választanak. Később, amikor a volscusok felől megnyugtatóbb hírek érkeztek, s nyilvánvaló lett, hogy sem győzelmüket, sem az alkalmat nem tudják kihasználni, Róma tüstént hazahívta a sereget és a vezéreket; ezután a volscusoktól nyugalomban lehettek. Csak az év végén keltett izgalmat az a hír, hogy a praenesteiek, fellázítva a latin népeket is, megújították a háborút.
Ugyanebben az évben új telepeseket küldtek Setiába, minthogy a város panaszkodott polgárai csekély száma miatt. A balszerencsés háborúra vigaszul szolgált a belső béke, melyet az is biztosított, hogy a plebeius katonai tribunusokat a nép kedvelte és tisztelte.

31. A következő év első napjaiban, amikor Sp. Furiust, Q. Serviliust

(másodszor), L. Meneniust (harmadszor), P. Cloeliust, M. Horatiust és L. Geganiust választották consuli
jogkörrel felruházott katonai tribunussá, rendkívüli erővel lángolt fel az elégedetlenség. A lázadás oka és alapja az eladósodás volt, amelynek kivizsgálására Sp. Servilius Priscust és Q. Cloelius Siculust censorrá választották, de a háború megakadályozta őket feladatuk teljesítésében. Mert először rémült hírhozók, majd a földekről menekülők jelentették, hogy volscus csapatok törtek be római területre, s mindenfelé pusztítják a földeket. A riadalomban a külső okok annyira nem szorították háttérbe a polgári villongást, hogy - éppen ellenkezőleg - a tribunusok, hatalmukat felhasználva, még erőszakosabban léptek fel a sorozás megakadályozására, míg az atyák fel nem ajánlották, hogy amíg a háború tart, senkinek sem kell adót fizetnie vagy adósságért törvény elé állnia.
Így tehát, miután a népnek engedményt tettek, a sorozás már nem ütközött ellenállásba. Úgy határoztak, hogy új legiókat toboroznak, s az erőket megosztják. Két sereget küldenek a volscus földre, Sp. Furius és M. Horatius balra, a tengerparti vidék és Antium, Q. Servilius és L. Geganius jobbra, a hegyek és Ecetra irányában vonul. Egyik sereg sem ütközött ellenállásba; pusztítani kezdtek, de nem úgy, ahogy a volscusok, akik útonállók módjára, az ellenség széthúzásában bízva és vitézségétől remegve, nagy sietve és félve szoktak portyázni; nem, ez szervezett seregek jogos megtorló hadjárata volt, amelyet a hosszú időtartam még félelmesebbé tett. A volscusok ugyanis, félve, hogy Rómából is érkezik egy sereg, csak a határvidékre törtek be, a rómaiak viszont éppen azzal a céllal időztek ellenséges területen, hogy az ellenséget ütközetre odacsalogassák. Ezért körös-körül a földeken mindent felégettek, egyedül álló tanyákat, sőt falvakat is, pusztításuk után egy gyümölcsfa sem maradt, a vetés nem ígért aratást, s ami embert vagy jószágot a falakon kívül találtak, zsákmányként elhajtották; ezután mindkét sereg visszatért Rómába.

32. Az adósok kaptak ugyan egy kis időt, hogy lélegzethez jussanak, de mihelyt az ellenség nem nyugtalanította Rómát, teljes erővel megindultak a bírósági eljárások; semmi remény nem volt a régi tartozások csökkentésére, ráadásul az adó még növelte az adósságokat, minthogy a cenzorok elrendelték, hogy négyszögletes kövekből helyre kell állítani a városfalat. A nép kénytelen volt

vállalni a terhet, mivel nem volt sorozás, amit a néptribunusok megakadályozhatnának. Az előkelőek nyomására katonai tribunusnak is egytől egyig patríciust választottak meg: L. Aemiliust, P. Valeriust (negyedszer), C. Veturiust, Ser. Sulpiciust, L. és C. Quinctius Cincinnatust.
Hasonló kényszerrel azt is elérték, hogy a Satricumnál táborozó, egyesített latin és volscus seregek ellen indítandó háborúra a fiatalok akadálytalanul és teljes számban felesküdtek. Három sereget állítottak ki; egyet a Város biztosítására, a másikat arra az esetre, hogy ha valami mozgolódás támadna, gyorsan be lehessen vetni, a harmadikat pedig, messze a legerősebbet, P. Valerius és L. Aemilius vezette Satricum ellen. Ezek, mihelyt megpillantották a síkságon az ellenség harcra kész csatasorát, tüstént ütközetbe bocsátkoztak. A jó kilátásokkal kezdődő harc csak azért nem hozott kétségtelenül biztos győzelmet, mert végét vetette a roppant mennydörgések közepette rájuk zúduló felhőszakadás. Másnap megújult a harc; egy ideig az ellenség egyenlő bátorsággal és szerencsével állt helyt, különösen a hosszú szövetség ideje alatt a római katonai fegyelemhez szokott latin legiók. De a lovasság támadása megzavarta hadrendjüket, s a felbomlott sorok közé behatolt a gyalogság. Ahogy a római csatasor előrehaladt, úgy hátrált lépésről lépésre az ellenség, s a csata fordulópontja után már nem lehetett ellenállni a rómaiak lendületének. A szétszórt ellenség nem tábora, hanem az attól két mérföldnyire fekvő Satricum felé menekült, ezért főként a lovasság rendezett benne nagy vérfürdőt, a tábort pedig elfoglalta és kifosztotta.

Satricumból, az ütközetre következő éjjel, Antiumba vonultak, vagy inkább menekültek. S noha a római sereg szinte a sarkukban volt, a rémület gyorsabbnak bizonyult, mint a bosszú. Így hát az ellenség elérte a falakat, mielőtt üldözői képesek lettek volna megzavarni az utóvédet, vagy útját vágni. Ezután a rómaiak néhány napig a földeket dúlták, de megfelelő ostromgépek híján ők sem rohamozták meg a falakat, s az ellenség sem vállalta a nyílt ütközet kockázatát.

33. Közben feszültség támadt az antiumiak és a latinok között; az antiumiak, miután annyi csapás - és a háborúban, amelybe

beleszülettek, s amely végigkísérte életüket, annyi vereség érte őket, megadásra gondoltak, ám a töretlen harci kedvű latinokat a hosszú béke után bekövetkezett elpártolás a háború még elszántabb folytatására ösztönözte. Viszálykodásuknak az a kölcsönös belátás vetett véget, hogy egyik fél sem tudja a másikat szándéka megváltoztatására bírni. A latinok elvonultak, és nem vettek részt a véleményük szerint tisztességtelen békekötésben, s az antiumiak pedig, miután megszabadultak üdvös elhatározásuk kellemetlen bírálóitól, átadták városukat és földjeiket a rómaiaknak.
A latinok, minthogy nem tudtak a rómaiaknak a háborúval ártani, sem a volscusokat fegyverben tartani, azzal elégítették ki bosszúvágyukat és dühüket, hogy Satricum városát vesztett csatájuk után első menedékhelyüket - felégették. A szent célra szolgáló és a profán épületeket egyaránt elárasztották gyújtócsóváikkal, a várban is csak Matuta anya temploma maradt épen; mondják, hogy a templom felgyújtásától sem az áhítat és az istenfélelem tartotta őket vissza, hanem az épületből kihangzó félelmetes hang, amely iszonyú büntetéssel fenyegette meg őket, ha dühödt lángjaiktól nem kímélik meg a szentélyt.
Majd izzó dühük és elkeseredésük Tusculumra zúdította őket, mivel a város lakosai, hátat fordítva a latin népek közös tanácskozásának, nemcsak a római szövetséget, de a polgárjogot is elnyerték. Váratlanul benyomultak a nyitott kapukon, a várost a vár kivételével az első csatakiáltásra elfoglalták. A lakosság az asszonyokkal és a gyermekekkel együtt a várba menekült, és követeket küldtek Rómába, hogy jelentsék a senatusnak az őket ért csapást. A Város, amint ezt a római nép hűsége megkívánta, L. Quinctius és Ser. Sulpicius katonai tribunusok vezetésével azonnal sereget küldött Tusculumba.
Tusculum kapuit zárva találják, s a latinok, egyszerre ostromlók és ostromlottak, egyszerre reménykedve és rettegve készülnek az egyik oldalon Tusculum falainak a védelmére, a másikon a vár ostromára. A rómaiak megérkezése mindkét fél hangulatát megváltoztatta. A tusculumiak lelkében a szörnyű rettegést kitörő lelkesedés váltotta fel, a várost megszállva tartó latinokat a fellegvár közeli elfoglalásának a reménye helyett majdnem reménytelen helyzetük tudata töltötte el. Felhangzik a várban a tusculumiak csatakiáltása, amelyre a római sereg még sokkal mennydörgőbb kiáltása felel. A latinokat két oldalról szorongatják, nem tudnak ellenállni a magasból lezúduló tusculumiak rohamának, a falak alá nyomuló és

a kapuk zárait feszegető rómaiakat sem tudják feltartóztatni, akik a létrákon felmászva elfoglalják a falakat, majd letörik a kapuk zárait. A két oldalról, szemből és hátulról fenyegető ellenség között a latinoknak nem maradt erejük a harcra, sem terük a menekülésre, így aztán közrefogva mind egy szálig levágták őket. A római sereg, miután Tusculumot visszaszerezte az ellenségtől, hazatért Rómába.

34. Ebben az évben a katonai sikerek Rómán kívül minden arcvonalon teljes nyugalmat biztosítottak, ám a Városban napról napra fokozódott az atyák hatalmaskodása és a nép nyomora; a népet ugyanis könyörtelenül fizetésre kényszerítették, és ezzel elvették tőle a lehetőséget, hogy adósságait ki is fizesse. S ha már nem maradt vagyona, amiből fizethetett volna, elítélték, szolgává tették, és így becsületével és saját személyével kellett hitelezőjét kielégítenie; a törlesztés helyébe a büntetés lépett. Kiszolgáltatottságuk tudatában oly remény telenség vett erőt nem csupán a nép alacsonyabb sorsú, de vezető szerepet betöltő tagjain is, hogy nemcsak arra nem volt kedve egyetlen erélyes és tapasztalt férfinak sem, hogy a patríciusokkal együtt megpályázza a katonai tribunusi tisztséget - amely lehetőségért pedig eddig oly hevesen küzdöttek -, de még a plebeiusoknak fenntartott hivatalok elnyerését sem igényelték, ezért úgy látszott, hogy az atyák végérvényesen visszaszerzik azokat a tisztségeket is, amelyek csak néhány éve nyíltak meg a plebeiusok előtt. De hogy egyik fél öröme se legyen tartós, közbejött egy kis eset, és ez - mint már lenni szokott - nagy eseményeket indított el.

M. Fabius Ambustus igen nagy tekintélynek örvendett, nemcsak a vele egyenrangúak, hanem a nép körében is, mert tudták róla, hogy nem nézi le a plebeiusokat. Két lánya közül az idősebb Ser. Sulpiciushoz, a fiatalabb az egyébként nagyon kiváló, de plebeius L. Licinius Stolóhoz ment feleségül, s Fabius népszerűségét fokozta, hogy nem restellte ezt a rokonságot. Egyszer úgy esett, hogy miközben a nővérek Ser. Sulpicius katonai tribunus házában asszonyi szokás szerint beszélgetéssel töltötték az időt, Sulpiciusnak a Forumról hazatérő lictora, mint mindig, vesszőjével az ajtóra ütött. Az ifjabb Fabia, nem ismerve ezt a szokást, megijedt, mire nővére, csodálkozva húga tájékozatlanságán, kinevette. De ennek a

nevetésnek a tüskéje beletört a gyakran apróságokra is oly érzékeny asszonyi szívbe. Gondolom, Sulpicius nagyszámú, s állandóan ura parancsait leső kísérete is erősíthette elégedetlenségét, mert hatalmába ejtette az a fonák előítélet, amely szerint éppen a hozzánk legközelebb állók mögött szeretnénk a legkevésbé lemaradni, és bosszankodni kezdett, hogy nővére ragyogó házasságot kötött, ő pedig jelentéktelent. Ezen a friss bánatán emésztődött, mikor véletlenül összetalálkozott apjával, s annak a „Csak nincs valami bajod?" kérdésére nem akarta elárulni levertsége okát, nehogy úgy tűnjék, mintha nem szeretné eléggé nővérét, és nem tisztelné eléggé férjét. De a szeretetteljes unszolás mégis kicsalta belőle a vallomást, hogy mi is fáj neki igazából: az, hogy nem egyenrangúval kötött házasságot, s olyan házba került, ahová nem találhat utat sem a rang, sem a befolyás. Ambustus megvigasztalta lányát, biztatta, legyen jó reménységgel, nemsokára ugyanazt a pompát láthatja a maga házában is, mint nővérénél. Azután vejével kezdett tanácskozni, bevontak egy kiváló ifjút, L. Sextiust is, akinek nagy reményeihez csak a patrícius származás hiányzott.

35. Úgy látták, a felkelés kirobbantására jó ürügy, hogy az adóteher roppant összegre növekedett, s e helyzet enyhítésére a népnek semmi reménye, hacsak nem a saját embereit ülteti a legmagasabb tisztségekbe. Ennek a tervnek a jegyében kell a jövőre készülni. A plebeiusok vállalkozó kedvükkel és tetterejükkel már nagy lépést tettek előre, most még egy kis erőfeszítés kell, és elérnek a csúcsra: méltóságban és érdemben egyenlővé válnak az atyákkal.
Elhatározták, egyelőre néptribunusok lesznek, hogy hivatalukból egyengethessék útjukat még magasabb tisztségek felé. Miután megválasztották őket, C. Licinius és L. Sextius csupa olyan törvényt terjesztett elő, amely az atyák hatalmát megnyirbálja, és a nép érdekeit szolgálja. Egyet az adósságok ügyében: eszerint a kifizetett kamatokat le kell vonni a tőkéből, s a megmaradt adósságot három év alatt, egyenlő részletekben kell kiegyenlíteni; egy másikat a földbirtok nagyságának korlátozásáról; ez megtiltja, hogy bárkinek is ötszáz iugerumnál nagyobb földje legyen; a harmadik törvény szerint nem kell katonai tribunusokat választó gyűlést tartani, s az egyik consul mindig a népből kerüljön ki. Csupa nagyjelentőségű, csak a legnagyobb küzdelem árán megvalósítható javaslat.

Minthogy csupa olyan célért indult meg a küzdelem, amelyekért mérhetetlen vágy gyötri a halandókat - föld, pénz, tisztségek -, az atyák megrettentek, s tanácstalanságukban a hivatalos és nemhivatalos megbeszéléseken nem találtak jobb eszközt a már korábban is annyi küzdelemben jól bevált vetojognál: arra biztatták a tribunusok tiszttársait, éljenek tiltakozási jogukkal a néptribunusok javaslataival szemben. A néptribunusok, látva, hogy Licinius és Sextius szavazásra hívja össze a tribusokat, nagyszámú patrícius kísérő védelme alatt megjelentek, megakadályozták a javaslatok felolvasását s a néphatározat kimondásához szükséges minden egyéb formaságot. Miután a gyűlést már többször és eredménytelenül hívták össze, s így a javaslatot elvetettnek kellett tekinteni, Sextius kijelentette: „Rendben van! Ha a tiltakozásnak ennyire érvényt kell szerezni, mi is ezzel, éppen ezzel a fegyverrel fogjuk megvédeni a nép érdekeit. Csak rajta, atyák, hívjátok össze a gyűlést katonai tribunusok választására, mi majd gondoskodunk róla, hogy elmenjen a kedvetek attól a ti bizonyos »tiltakozom« szavatoktól, amelyet most tiszttársaink oly nagy örömötökre egybehangzóan hajtogatnak."

Szava nem maradt üres fenyegetés: nem volt semmi egyéb gyűlés, csak a plebeius aediliseket és néptribunusokat választották meg. Licinius és Sextius, miután megint néptribunusok lettek, egyetlen főtisztviselőt sem engedtek megválasztani. A Város öt éven át volt főhivatalnokok nélkül; a nép mindig újra kettőjüket tette meg néptribunusnak, s ők megakadályozták a katonai tribunusok választását.

36. Ekkor, szerencsére, nem volt egyéb háború, csak Velitrae colonusai - akikben a hosszú tétlenségük miatt duzzadt a tettvágy, és mivel nem állt készenlétben római hadsereg - törtek be néha római területre, majd Tusculum ostromára készülődtek. S mikor a tusculumiak hajdani szövetségeseink s újdonsült polgártársaink - segítséget kértek, nemcsak az atyákat, de a népet is szégyenérzés fogta el. A néptribunusok sem tiltakoztak, hogy - interrex vezetésével - gyűlést tartsanak, ahol a következőket választották meg katonai tribunusnak: L. Furiust, A. Manliust, Ser. Sulpiciust, Ser. Corneliust, P. és C. Valeriust. Ám a sorozás kérdésében a nép korántsem bizonyult olyan készségesnek, mint a választás ügyében.

Rendkívüli erőfeszítéssel sikerült egyetlen hadsereget szervezni, így az ellenséget nemcsak Tusculum alól szorították vissza, de egészen saját várfaláig kergették. S most Velitraenál sokkal hevesebb ostrom kezdődött, mint előbb Tusculumnál, de azoknak, akik megkezdték, már nem volt idejük elfoglalni a várost. Korábban új katonai tribunusokat választottak ugyan, Q. Serviliust, C. Veturiust, A. és M. Corneliust, Q. Quinctiust és M. Fabiust, de ezek nem cselekedtek Velitrae alatt semmi érdemlegeset.

Sokkal válságosabban alakult az otthoni helyzet. Mert a javaslatok beterjesztői, a már nyolcadízben néptribunussá választott Sextius és Licinius mellett, Fabius katonai tribunus, Stolo veje is leplezetlenül támogatni kezdte a törvényeket, amelyeket ő sugalmazott. S míg a néptribunusok testületében eleinte nyolcan emelték fel szavukat a törvények ellen, most csak öten, akik is, mint általában az osztályukat cserbenhagyók, tehetetlenségükben és szellemi elpuhultságukban csak másoktól kölcsönzött, otthon beléjük vert s leckeként felmondott szavakkal indokolták tiltakozásukat, mondván: „A nép nagy része Velitraenál van a hadsereggel, várni kell a gyűléssel, hogy a nép teljes számban dönthessen arról, ami az ő javára szolgál." Sextius és Licinius - tiszttársaik egy részének és a katonai tribunus, Fabiusnak a segítségével, akiknek már többéves mesteri gyakorlatuk volt abban, hogyan kell a nép nyelvén beszélni - az atyák vezetőit is a gyűlésre kényszerítették, és a nép elé terjesztett javaslatokkal kapcsolatban különböző kérdésekkel gyötörték őket: „Van-e bátorságuk megkövetelni, hogy míg a népnek fejenként két iugerum földet juttatnak, nekik maguknak joguk legyen több mint ötszáz iugerum birtoklására, tehát mindegyiküknek majdnem háromszáz polgárt megillető föld legyen a tulajdonában, míg egy-egy plebeius birtokán még a szükséges lakóháznak és a temetkezőhelynek sem jut elegendő terület? Helyesnek látják-e, hogy az uzsorával agyonsanyargatott nép inkább adja oda testét, hogy megbilincseljék és megkínozzák, semminthogy a kölcsönvett tőkét visszafizesse; s így mindennap, mint a nyájat, hajtják haza a Forumról a

szolgaságra ítélteket, s az előkelők házai megtelnek foglyokkal, úgy,

hogy minden patrícius háza egyben külön börtön is?"

37. Miután e hallani is lázító és szánalmat ébresztő tényeket nagy hangon ecsetelték hallgatóik előtt - akiket, minthogy ki-ki hasonló sorstól rettegett, nagyobb felháborodás töltött el, mint magukat a szónokokat -, határozottan kijelentették, hogy az atyák csak akkor mondanak le a földek elfoglalásáról vagy a népnek uzsorával való gyötréséről, ha a nép az egyik consult, szabadsága őrét, saját soraiból választja. A néptribunusokat most már mindenki megveti, mert hatalmuk olyan erő, amely, a tiltakozások miatt, önmagát semmisíti meg. Nem lehet egyenlő jogokról beszélni, ha a két fél közül az egyik rendelkezik a hatalommal, a másik csak az önvédelem lehetőségével. A nép, míg nem osztozik a hatalomban, sose kap egyenlő jogot az állam irányításában. Senki sem elégedhetik meg azzal, hogy a consulválasztó gyűlésen a plebeiusok pályázását is elfogadják; amíg nem mondjuk ki, hogy az egyik consult feltétlenül a népből kell választani, sose lesz plebeius consul. Vagy talán már elfelejtették; noha ennek érdekében döntöttek consulok helyett katonai tribunusok választása mellett, hogy a plebeiusok előtt is megnyíljék a magasabb tisztségekhez vezető út, mégis negyvennégy év alatt egyetlen plebeius katonai tribunust sem választottak? Csak nem gondolják, hogy azok, akik a katonai tribunusok választásánál megszokták, hogy nyolc helyet foglaljanak el, két tisztség közül az egyiket önként átengedik a népnek, s lehetővé teszik, hogy olyanok áhítozzanak a consulságra, akik elől hosszú időn keresztül még a tribunusi tisztségeket is elzárták? A törvény erejével kell kikényszeríteni, amit a gyűléseken hiába vártak befolyásuktól, s az egyik consulságot, függetlenül a választási harc kimenetelétől, fenn kell tartani a nép számára, mert ha erre is kiterjed a választási küzdelem, e tisztség is mindig az erősebb fél jutalma marad.
S most már azt sem lehet állítani, amivel régebben szívesen érveltek, hogy a plebeiusok között nem akad curulisi tisztségekre alkalmas férfiú. Hát talán erélytelenebbül és hanyagabban intézték az állam ügyeit a népből elsőnek megválasztott P. Licinius Calvus tribunatusa óta, mint azokban az években, amikor a patríciusokon kívül más nem lehetett katonai tribunus? Éppen ellenkezőleg: nem egy patríciust ítéltek már el, miután tribunus volt, de plebeiust még

soha. Néhány éve, akárcsak a katonai tribunusokat, a quaestorokat is a népből választják, s a római népnek nem volt oka rá, hogy egyszer is megbánja választását. Most már csak az van hátra, hogy a nép a consulságot is megszerezze, mert ez szabadságának vára és védoszlopa. Ha ezt elérte, akkor töltheti el Róma népét az az érzés, hogy valóban elűzte a Városból a királyokat, s maradandóvá tette szabadságát. Mert attól a naptól kezdve a nép birtokába kerül minden, ami most a patríciusokat kiváltságossá teszi: hatalom, tisztség, hadi dicsőség, a születéssel járó rang, nemesség - csupa öröm és érték önmagunknak, s még értékesebb örökség gyermekeinknek.
Látva, hogy ilyenféle szónoklataik mily kedvező fogadtatásra találnak, új javaslatot terjesztettek elő. Eszerint a vallási ügyeket intéző duumvirek helyett válasszanak decemvireket, s ez a testület fele-fele arányban patríciusokból s plebeiusokból álljon. A javaslatok megvitatását akkorra halasztották, amikor a Velitraet ostromló sereg hazaérkezik.

38. De az év elmúlt, s Velitrae alól még mindig nem hozták haza a legiókat. Így a javaslatok megtárgyalása elhúzódott, s az új katonai tribunusokra maradt; mert a nép újraválasztotta a néptribunusokat, elsősorban a javaslatok két beterjesztőjét. Katonai tribunus lett T. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius és L. Veturius.

Mindjárt az év elején döntő összecsapásra került sor a törvényjavaslatok ügyében. Miután összehívták a tribusokat és egyik tiszttársuk sem tiltakozott a javaslatok ellen, a megrémült atyák a két legvégső segítséghez menekültek: a legfelső hatalomhoz és a legtekintélyesebb polgárhoz. Úgy döntöttek, hogy dictatort választanak, s megválasztották M. Furius Camillust, aki L. Aemiliust tette meg a lovasság főparancsnokának. De a javaslat előterjesztői - válaszul az ellenfél nagyarányú előkészületeire - a nép érdekében maguk is a legnagyobb elszántsággal fegyverkeztek fel, s meghirdetve a népgyűlést, szavazni hívták a tribusokat.

A dictator, a patríciusok seregétől kísérve, haragosan fenyegető arccal foglalta el helyét, s a javaslatot támogató és ellenző néptribunusok között szokásos vitával megkezdődött a tárgyalás:

amennyire nyomatékossá tette a tiltakozást a törvényes alap, annyit el is vett erejéből a javaslatok és előadóik népszerűsége. Mikor az első tribusok igennel szavaztak, Camillus felszólalt: „Polgárok, benneteket most már nem a tribunusok hatalma, hanem önkénye kormányoz, s ugyanolyan erővel igyekeztek érvényteleníteni a hajdan a nép kivonulásával kiharcolt tiltakozási jogot, mint amilyennel megszereztétek; ezért nemcsak az egész állam, de a magatok érdekében is, mint dictator, a tiltakozási jog mellett foglalok állást, s erejét vesztett támaszotokat hatalommal védem meg. Tehát ha C. Licinius és L. Sextius enged a tiszttársak tiltakozásának, én, a patrícius tisztségviselő, nem fogok beavatkozni a nép tanácskozásába; ha azonban, mintha leigáznák a népet, tiltakozása ellenére is megpróbálják kierőszakolni a törvények megszavazását, nem fogom tűrni, hogy a tribunusi méltóság önmagát semmisítse meg!"
Ám a tribunusok ennek ellenére semmibe vették szavait, és változatlan buzgalommal igyekeztek céljukat elérni, ezért Camillust elöntötte az indulat, s odaküldte a lictorokat, hogy oszlassák szét a népet a térről, s fenyegetésül megüzente, ha tovább folytatják, az egész ifjúságot felesketi katonának, s a sereget azonnal elviszi a Városból. Ezzel nagy rémületet keltett a népben, de a vezetőket nem csillapította le, inkább újabb harcra tüzelte. Azonban, mielőtt az ügy bármerre eldőlt volna, Camillus lemondott dictatori tisztségéről, vagy azért, mert - mint egyes forrásaim állítják - megválasztásánál valami hiba történt, vagy mert a néptribunusok azt javasolták a népnek, amit az el is fogadott, hogy Camillusra, ha dictatori hatalmával élve bármilyen intézkedést tesz, rójanak ki 50 000 as büntetést. Azt hiszem, sokkal inkább a kedvezőtlen jósjelek ijesztették el, mint ez a példátlan javaslat; erről győz meg Camillus jelleme, s az is, hogy utána közvetlenül P. Manliust tették meg dictatornak - hiszen mi értelme lett volna őt választani vezérré olyan ütközetben, amelyet M. Furius elvesztett? Egyébként a következő évben megint Camillus lett dictator, s nyilván nem vállalhatta volna megszégyenülés nélkül ezt a tisztséget, ha ennek erejét előző évben éppen az ő személyében törték volna meg, s azért sem, mert abban az időben, mikor állítólag pénzbüntetéssel akarták sújtani, sem ezt a tekintélyét szemmel láthatóan támadó javaslatot nem tudta megakadályozni, sem a küzdelmet, amelyből ez a javaslat született - s végül is: a tribunusok és a consulok emberemlékezet óta viaskodtak egymással, a dictator azonban

mindig magasan az ilyen küzdelmek felett állott.

39. Az előbbi dictator lemondása s az új dictator, Manlius hivatalba lépése között a tribunusok, mintha interregnum volna, népgyűlést tartottak, s itt kiderült, hogy a benyújtott törvények közül melyek kedvesebbek a népnek s melyek a tervezet benyújtóinak. Mert az adósságokról és a földről szóló javaslatot helyeselték, de azt, amelyik plebeius consult követelt, elvetették. S így is történt volna mindkét esetben, ha a tribunusok ki nem jelentik, hogy ők mindhármat egyszerre terjesztik a nép elé. P. Manlius dictator azzal billentette a mérleget a nép oldalára, hogy a plebeius C. Licinius volt katonai tribunust nevezte ki a lovasság főparancsnokának. Ezt, mint olvasom, az atyák nagyon rossz néven vették, s a dictator mindig azzal mentegetőzött előttük, hogy Licinius közeli rokona, és hozzáfűzte, hogy nem nagyobb tisztség lovassági főparancsnoknak lenni, mint katonai tribunusnak.

Licinius és Sextius, mikor közeledett a néptribunusokat megválasztó gyűlés napja, nagy ravaszul úgy tettek, mintha nem óhajtanák tovább viselni e tisztséget, s így ajzották fel a népet, hogy nekik juttassa azt, amit képmutató módon elhárítanak maguktól, pedig forrón áhítják. Már kilencedik éve harcolnak, szinte fegyverrel a kezükben, az optimaták ellen, a legnagyobb veszélyeknek teszik ki magukat - mondták -, de semmi hasznot nem hoztak a közösségnek, s velük együtt aggottak el törvényjavaslataik és a tribunusi tisztség minden ereje. Először tiszttársaik tiltakozását felhasználva folytatták a harcot a törvények ellen, azután az ifjakat távolították el a Velitrae elleni háborúba, végül a dictatura mennyköveivel fenyegették meg őket. Most már nem állnak útjukban sem tiszttársaik, sem a háború, sem a dictator; hiszen éppen Manlius választott a népből lovassági főparancsnokokat, amivel már előrevetette árnyékát a plebeius consul. Tehát éppen a nép nem törődik a maga érdekével! Amelyik percben akarja, a Város és a Forum megszabadulna a hitelezőktől, a földek az önkényes birtokosoktól. Mikor fogja ezeket a jótéteményeket illő hálával valaha is eléggé megbecsülni, ha a saját érdekeit biztosító javaslatokat elfogadja, de megsemmisíti a törvények szerzőinek magasabb tisztségre irányuló reményeit? Nem fér össze a római nép

szerénységével egyrészt azt követelni, hogy szabadítsák meg az uzsora terhétől, iktassák vissza a hatalmasoktól jogtalanul elbitorolt földek birtokába, másrészt azokat, akiknek segítségével mindezt elérte, akik tribunusként öregedtek meg, nemhogy tisztségek, de a tisztségek reménye nélkül hagyni. Tehát először ők döntsék el magukban, voltaképpen mit akarnak, majd a tribunusválasztó gyűlésen nyilvánítsák ki akaratukat. Ha az az óhajuk, hogy a javaslatokat együttesen terjesszék elő, akkor szó lehet arról, hogy ugyanazokat válasszák meg újra, mert ezek keresztül is viszik, amit előterjesztettek. De ha csak azt hajlandók elfogadni, amit egyéni érdekük megkíván, akkor semmi szükség tisztségük gyűlöletes meghosszabbítására; ők lemondanak a tribunatusról, a nép is az előterjesztett törvényekről.

40. Miután a többi atyát a tribunusok megátalkodott beszéde oly ellenérzéssel és felháborodással töltötte el, hogy elképedésükben szóhoz sem jutottak, állítólag Ap. Claudius Crassus, a decemvir unokája lépett elő, s inkább haragtól és gyűlölettől, mint a meggyőzés reményétől fűtve, nagyjából ilyen értelemben beszélt:

„Nem fogom, polgárok, sem újnak, sem meglepőnek találni, ha most engem is ugyanaz a vád ér, amelyet a lázadást szító tribunusok családom ellen is mindig fel szoktak hozni, azaz, hogy a Claudius-nemzetség kezdettől fogva az atyák tekintélyét becsülte legtöbbre az államban, és mindig a nép érdekei ellen küzdött. Az első állítást nem tagadom és nem is cáfolom; amióta megkaptuk a polgárjogot, és bekerültünk az atyák közé, minden törekvésünk az volt, hogy joggal mondhassák el rólunk: azoknak a nemzetségeknek a tekintélye, amelyek közé minket is sorolnak, általunk inkább gyarapodott, mint csökkent. Ami a második vádat illeti, polgárok, nyugodtan állíthatom magamról és őseimről - hacsak valaki nem azt a meggyőződést vallja, hogy ami az egész állam érdekében történik, az a népnek, mintha idegen városban élne, kárára van -, hogy mi, akár állami tisztséget viseltünk éppen, akár nem, tudatosan soha nem cselekedtünk a nép érdeke ellen, és bármit mondtunk vagy tettünk - néha kívánságotok ellenére -, sohasem az a cél vezetett bennünket, hogy nektek kárt okozzunk. S vajon, ha nem a Claudiuscsaládból, nem patrícius vérből születtem volna, hanem olyan polgár volnék, mint bárki más, aki csak annyit tud magáról,

hogy szabad állam polgára, és két szabad szülőtől származik, akkor haboznék-e kimondani, hogy ez a L. Sextius és C. Licinius, ezek a - ha az istenek is úgy akarják - örökös tribunusok uralkodásuk kilenc éve alatt arra a kijelentésre ragadtatták magukat: nem engedik meg, hogy a választási gyűléseken vagy a törvények elfogadásáról szabadon szavazzatok. »Csak ha feltételeinket elfogadjátok - mondják ők -, akkor válasszatok meg tizedszer tribunusnak.« Mi mást jelent ez, más szavakkal, mint azt, hogy azt a tisztséget, amelyet mások óhajtanak, mi annyira megvetjük, hogy csak nagy jutalom ellenében vagyunk hajlandók elfogadni. De végtére is, miféle jutalom ez, amiért ti örökös néptribunusaink lesztek? Erre ti így válaszoltok: »Az, hogy javaslatainkat, akár tetszenek, akár nem, akár hasznosnak, akár haszontalannak tartjátok őket, mind, együtt fogadjátok el.« Kérdem tőletek, ti, tarquiniusi tribunusok - képzeljétek, hogy most egy közönséges polgár kiált rátok a népgyűlésen -: Nagy kegyesen megengeditek-e, hogy a javaslatokból kiválasszuk a számunkra üdvöseket, s visszautasítsuk a többit? »Nem - mondja ő -, nem engedem meg! Mert majd meg fogjátok szavazni a mindnyájatokat érintő uzsora- és a földtörvényt, de nem tűritek el Róma városában azt a benneteket tiltakozással és iszonyattal eltöltő szörnyűséget, hogy egy L. Sextiust és egy C. Liciniust kell látnotok a consuli székben. Szavazd meg mindegyiket, vagy nem terjesztem elő egyiket sem!« Éppen úgy, mintha valaki az éhségtől elgyötörtnek az étellel együtt mérget is adna, s kényszerítené, hogy ne nyúljon az életét megmentő táplálékhoz, vagy elegyítse össze az életadót és a halálost. Vajon, ha független volna a polgárság, nem ezt kiáltaná-e neked a tömeg: »Tűnj el tribunusi tisztségeddel és javaslataiddal együtt!« Miért? Talán ha te nem akarod javasolni, amit hasznos elfogadni a népnek, nem akad más, aki javasolja? S ha egy patrícius vagy egy általuk még gyűlöletesebbnek feltüntetett Claudius ezt mondaná: »Vagy mindet fogadjátok el, vagy egyiket sem javaslom!«, ki viselné el közületek, polgárok? Hát soha nem tanuljátok meg, hogy ne a személyt nézzétek, hanem a lényeget? Nem, éppen ellenkezőleg, mindenre kinyitjátok a fületeket, amit egy néptribunus mond, de minden elől becsukjátok, amit közülünk való mond. Netán a mi szavainknak nincs elég polgári csengése? S vajon az az indítvány, amelyet nagy felháborodásukra visszautasítottatok, nem a mi szavainkhoz egészen hasonlóan hangzik-e? »Nem tűrjük - mondják -, hogy azt merészeljétek consulnak megválasztani, akit ti akartok!« Vagy mi

egyebet jelentene az a javaslat, amely szerint az egyik consult a népből kell választani, s nem ad nektek lehetőséget, hogy két patrícius consult válasszatok? Ha ma olyan háborút vívnánk, mint az etruszkokkal vívtunk, amikor Porsenna megszállta a Ianiculumot, vagy mint nemrég a gallusokkal, amikor a Capitoliumon és a váron kívül minden az ellenség kezébe került, s ebben a helyzetben egy M. Furiusszal vagy az atyák közül valaki mással együtt ez a L. Sextius is pályáznék a consulságra, elviselnétek-e, hogy Sextius minden bizonnyal consul lesz, Camillusnak azonban vállalnia kell a visszautasítás kockázatát? A tisztségeken való megosztozás netán azt jelenti, hogy két plebeius lehet consul, két patrícius azonban nem? Hogy az egyik tisztséget feltétlenül plebeiusnak kell fenntartani, de a patríciusokat egyiknél se veszitek figyelembe? Miféle arányosság, miféle társulás ez? Nem elég, hogy egy részt kapsz abból, amiben eddig egyáltalán nem volt részed, hanem a rész után nyúlva meg akarod kaparintani az egészet? »Félek - hangzik a felelet -, hogy ha két patríciust lehet választani, egyetlen plebeiust sem választotok.« S mi mást mond ezzel, mint ezt: »Miután nem vagytok hajlandók érdemteleneket megválasztani, kényszerhelyzet elé állítalak benneteket: azokat válasszátok meg, akiket nem akartok!« S nem az következik-e ebből, hogy ha egy plebeius fog pályázni két patríciussal együtt, elmondhatja, hogy ő nem a népnek köszönheti tisztségét, hiszen nem a szavazás, hanem a törvény előírása alapján választották meg.

41. Ők nem annak a módját keresik, miként pályázzák meg, hanem hogy miképpen zsarolják ki a tisztségeket. Úgy akarják megkapni a legnagyobbat, hogy a legkisebb apróságért se kelljen hálásnak lenniük, s inkább a megfelelő alkalom kihasználásával s nem rátermettségükkel óhajtják a tisztségeket elnyerni. Íme, megjelenik valaki, gőgösen visszautasítja, hogy véleményt alkossanak róla, és megmérjék alkalmasságát; természetesnek tartja, hogy a vele együtt pályázókkal szemben vitathatatlanul őt illeti a tisztség, függetleníti magát a véleményektől, s a szavazás önkéntességét kényszerré, szabadságát pedig szolgalelkűséggé változtatja. - S most nem is Liciniusról és Sextiusról beszélek, hiszen az ő hatalmuk hosszú éveit a Capitoliumon a többi királyé mellett kell megörökítenünk. De hol

akadhat ma annyira jelentéktelen polgár, akinek a törvény kivételezése folytán ne nyílnék biztosabb útja a consulsághoz, mint nekünk és gyermekeinknek? S így, végső soron, minket - ha nem óhajtottátok - nem kellett megválasztanotok, őket azonban akkor is kénytelenek vagytok elfogadni, ha nem akarjátok.

Elég is ennyi a törvény méltánytalanságáról; hiszen a méltányosság elsősorban emberi dolog, de mit mondjak a vallási szertartásokról, a jósjelkérésekről, amelyeknek megsértése és meggyalázása egyben a halhatatlan istenek semmibevétele is? Ki ne tudná, hogy jósjelkéréssel alapították ezt a Várost, hogy háborúban és békében, otthon és hadakozás közben őseink mindent a jósjelek útmutatása szerint cselekedtek? S kire szállott tőlük a jósjelkérés előjoga? Kétségtelenül az atyákra, hiszen plebeius tisztségek betöltésénél sose kérdezik meg az isteneket, s az istenek megkérdezése annyira a mi hagyományos jogunk, hogy nemcsak a nép nem választhatja meg jósjelkérés nélkül azokat a patrícius tisztségviselőket, akikről az ő szavazatuk dönt, hanem mi magunk is, külön, a nép szavazata nélkül, pusztán jósjelkéréssel választunk interrexet, és ha nem hivatalról van szó, akkor is megkérdezzük az isteneket, amit ők még saját tisztségeik betöltésénél sem tesznek meg. Tehát, aki plebeius consulokat választva elveszi az atyáktól a jósjelkérés kizárólagos jogát, tulajdonképpen a szertartásoktól fosztja meg az egész államot. Nos, jól van, ám tegyék most gúny tárgyává a szent cselekedeteket, mondván: »Miért baj, ha a szent csirkék nem esznek? Ha vonakodva jönnek ki ketrecükből? Ha baljóslatú madárhang hallatszik?« - Ezek valóban kicsiségek, de őseink éppen azzal tették naggyá az államot, hogy nem vették semmibe az ilyen kicsiségeket; mi ellenben, mintha bizony már egyáltalán nem volna szükségünk az istenek jóindulatára, minden szertartásukat megszentségtelenítjük. Nos, hát akkor különbségtétel nélkül válasszuk meg a fő- és jóspapokat, a királyi áldozatok papjait, s nyomjuk a fejébe akárkinek - csak ember legyen! - Iuppiter papjának a süvegét, bízzuk rá azokra, akiknek odaadni szentségtörés, az ancile-pajzsokat, a szent tárgyakat, az isteneket s a róluk való gondoskodást. Jósjelkérés nélkül hozzuk a törvényt, válasszunk tisztviselőket, az atyák jóváhagyása ne legyen szükséges sem a centuriák, sem a curiák határozataihoz. Sextius és Licinius - miként Romulus és Tatius - uralkodjanak Róma felett, mert szétajándékozzák mások pénzét és földjét. Hiszen nincs édesebb

érzés, mint másokat kifosztani! S eszükbe sem jut, hogy az egyik törvényükkel elűzve a birtokokról gazdáikat - földjeinket teszik kietlen pusztasággá, a másikkal minden emberi közösség alapját, a hitelt semmisítik meg. Mindezen okok alapján, véleményem szerint, törvényjavaslataikat el kell utasítanotok. Az istenek vigyék jó véghez, amit cselekedni óhajtotok!"

42. Appius beszédének csak annyi hatása volt, hogy elhalasztották a szavazást a törvényjavaslatok felett. A tizedszer is tribunusszá választott Sextius és Licinius keresztülvitte a törvényt, hogy az áldozati ügyekkel foglalkozó decemvirek között plebeiusok is legyenek, így öt patríciust és öt plebeiust választottak meg, s ezzel a lépéssel úgy látszott, már megnyílt a consulság felé vezető út. A nép, megelégedve győzelmével, pillanatnyilag nem tett említést a consulokról, s annyiban engedett az atyáknak, hogy beleegyezett katonai tribunusok választásába. A. és M. Corneliust (másodszor), M. Geganiust, P. Manliust, L. Veturiust, P. Valeriust (harmadszor) választották meg. Minthogy - Velitrae inkább elhúzódó, mint balsikert ígérő ostromát nem számítva - a Városon kívül nyugalom uralkodott, a gallusok támadásáról érkező váratlan hír úgy megrémítette a polgárságot, hogy M. Furiust - ötödízben - dictatorrá választotta, ő pedig a lovasság főparancsnokának T. Quinctius Poenust nevezte ki.

Claudius tudósítása szerint ebben az évben az Anio folyó környékén dúlt a gallusok ellen a háború, s itt zajlott le a hídon a nevezetes küzdelem, amelyben T. Manlius az őt párviadalra kihívó gallust a két sereg szeme láttára levágta, s elzsákmányolta nyakláncát. Több szerző véleménye alapján mégis inkább azt kell hinnem, hogy ez az eset legalább tíz évvel később történt, abban az évben pedig M. Furius dictator albai területen ütközött meg a gallusokkal.

A rómaiak győzelme nem volt sem kétes, se nehéz, noha a gallusok - a hajdani vereség emléke miatt - igen nagy rémületet keltettek. A rómaiak sok ezer barbárt kaszaboltak le harc közben, sok ezret táboruk elfoglalása után. A többiek - rendezetlen sorokban - főként Apuliába igyekeztek, s részben nagy távolságra menekülve, részben rémületükben és félelmükben ide-oda kószálva tudták csak kikerülni az ellenséget. A dictatornak az atyák és a nép egyhangúlag

diadalmenetet szavaztak meg.

Alig fejezte be a háborút a dictator, máris sokkal félelmesebb lázadás várta otthon. A dictatort és a senatust heves küzdelem után rákényszerítették, hogy fogadja el a tribunusok javaslatait, s a főrendűek tiltakozása ellenére is megtartották a consulválasztó gyűlést, ahol első ízben választottak consullá egy plebeiust, L. Sextiust. De ezzel még nem ért véget a harc. Minthogy a patríciusok megtagadták jóváhagyásukat, a nép kivonulása s a polgárharc minden egyéb borzalma fenyegetett, míg végre a dictator elsimította javaslataival az ellentétet; a nemesség engedményt tett a népnek: legyen az egyik consul plebeius; a nép, a nemességnek: válasszák az egyik praetort, aki a Városban az igazságszolgáltatást intézi, az atyák közül, s így a rendek hosszú viszálykodása után végre helyreállt az egyetértés. A senatus méltónak ítélte az alkalmat, hogy nagyszerű játékokkal s a háromnapos ünnep egynapos megtoldásával tegyék emlékezetessé; hiszen ha a halhatatlan istenek valaha, most valóban rászolgáltak jóindulatú segítségükkel. Minthogy a plebeius aedilisek nem vállalták ezt a megbízást, az ifjú patríciusok egyhangú felkiáltással megígérték, hogy ha ők lesznek aedilisek, szívesen elvégzik ezt a feladatot a halhatatlan istenek tiszteletére. Mindenki köszönetet mondott nekik. A senatus úgy határozott, hogy javasolja a népnek két aedilis megválasztását az atyák közül, s az atyák a maguk részéről ebben az évben jóvá fognak hagyni minden népgyűlési határozatot.

HETEDIK KÖNYV

1. Ezt az esztendőt nevezetessé teszi majd egy nem patrícius consul, nevezetessé két új tisztség: a praetori és a curulis aedilisi. A patríciusok e hivatalokat sajátították ki maguknak cserében a népnek átengedett egyik consulságért. A nép a consulságot L. Sextiusnak juttatta, aki a törvényjavaslattal lehetővé tette a tisztség megszerzését. Az atyák, minden befolyásukat latba vetve, a praeturát Sp. Furius Camillusnak - Marcus fiának -, az aedilisi tisztet Cn. Quinctius Capitolinusnak és P. Cornelius Scipiónak, csupa saját rendjükbe tartozó férfinak szerezték meg a Campus Martiuson. L. Sextius mellé az atyák közül tiszttársul L. Aemilius Mamercinust adták.

Az év elején többször esett szó a gallusokról, akik eddig szét voltak szóródva Apuliában, de most a hírek szerint újra egyesültek, és arról, hogy a hernicusok elpártoltak. Minthogy azonban az ügyeket szántszándékkal húzták-halasztották, nehogy a plebeius consul cselekvési lehetőséghez jusson, minden téren - mintha törvénykezési szünet volna - csend és nyugalom uralkodott. Csupán a néptribunusok nem tudták szó nélkül elviselni, hogy a nemesség, kárpótlásul az egy consulságért, három tisztségbe is patríciust ültetett, akiket, akár a consulokat, szegélyes toga és curulisi szék illet meg, nem is szólva a praetorról, aki ráadásul az igazságszolgáltatást is intézi, s akit éppen olyan jósjelekkel választottak meg tiszttársukká, mint a consulokat. Ezért a senatus, mérsékletre kényszerülve, nem ragaszkodott hozzá, hogy a curulis aediliseket is az atyák közül válasszák. Először abban egyeztek meg, hogy minden második évben a népből kerüljenek ki az aedilisek, később megszűnt ez a megkülönböztetés.

Így aztán L. Genucius és Q. Servilius consulsága alatt se felkelés, se háború nem zavarta a nyugalmat, de hogy mindig legyen veszély, amelytől félni kell, járvány tört ki, elragadott egy censort, egy curulis aedilist, három néptribunust és ugyanilyen arányban szedett áldozatokat a nép körében is. A járványt különösen emlékezetessé tette M. Furiusnak ha nem is korai, de mindenesetre megrendítő halála. Ez a férfiú, bármiképpen fordult sorsa, mindig valóban páratlanul viselkedett, már számkivetése előtt békében és háborúban egyaránt messze kimagaslott; s a száműzetésben csak

növelte dicsőségét az a sóvárgás, amellyel az ellenség hatalmába került nép a távollevő segítségéért könyörgött, és a szerencsés végzet, amely visszaadta őt hazájának és vele együtt a hazát is a polgároknak. A rákövetkező huszonöt évben - mert még ennyi ideig élt - méltónak bizonyult ekkora dicsőségre, s kiérdemelte, hogy őt nevezték Romulus után a Város második megalapítójának.

2. Ebben és a rákövetkező évben is, C. Sulpicius Peticus és C. Licinius Stolo consulsága alatt, tovább dühöngött a járvány. Így nem is történt más említésre méltó esemény, csupán az, hogy a haragvó isteneket kiengesztelendő - a Város alapítása óta harmadízben - szent lakomát rendeztek tiszteletükre. A járvány erejét sem az emberi tudomány, sem az isteni segítség nem enyhítette, így hát babonás félelem lett úrrá a lelkeken, s az égiek haragjának kiengesztelésére szolgáló egyéb eszközök mellett megpróbálkoztak az eddig csak cirkuszi látványosságokban gyönyörködő és harchoz szokott nép előtt újdonságnak számító színjátszással is. Egyébként, mint minden kezdet, ez is nagyon szerény, ráadásul idegen eredetű is volt. Az Etruriából behívott színészek nem mondtak szöveget, a szöveg tartalmát mozgással sem fejezték ki, csupán fuvolaszóra, tuscus módon, nem is bájtalan táncot lejtettek. Az ifjak utánozni kezdték őket, tréfás, rögtönzött versekkel csipkedték egymást, és mozgásukat a szavakhoz igazították. Így a kezdeményezés népszerűvé vált, és a gyakori előadásokon mind tovább fejlődött. S minthogy a színész neve tuscus nyelven „ister", a hazai szereplőket is „histrio"-nak nevezték el. Most már nem a fescenniumi játékhoz hasonló, rögtönzött, csiszolatlan és darabos alkalmi versekkel feleseltek egymásnak, hanem szorosan a dallamhoz kötött, megfelelő mozdulatokkal kísért saturákat adtak elő, és az énekkel alkalmazkodtak a fuvolakísérethez. Néhány évvel később, mint mondják, Livius vállalkozott elsőnek arra, hogy a saturák után egységes cselekményű művet alkosson. Mint akkoriban mindenki, fel is lépett saját darabjában, de a sok előadás következtében elvesztette hangját, ekkor engedélyt kapott, hogy a fuvolás mellé egy fiút állítson, s rábízza az éneklést, amelyet ő erőteljesebb kifejező mozgással tudott kísérni, mert nem akadályozta, hogy a hangját is használnia kell. Ekkor kezdték a színészek játékát énekkel

aláfesteni, és a színészekre csak a beszélt részek elmondását bízták. S miután az így kialakult műfaj kiszorította a történetekből a kacagást, a kötetlen tréfát, s a mulatság lassan művészetté fejlődött, az ifjúság, átengedve az ilyen darabok előadását a színészeknek, visszatért a régi megszokott verses, tréfás rögtönzésekhez. Ezeket később utójátéknak nevezték, s az Atellana-bohózattal hozták kapcsolatba. Az ifjúság ugyanis tisztán megőrizte ezt az oscusoktól átvett műfajt, nem hagyta, hogy a színészek beszennyezzék. Innen maradt meg az a rendelkezés, hogy az Atellana szereplőit nem kell kizárni a tribusokból, s mintha nem is volna közük a színjátszáshoz, katonai szolgálatot is teljesíthetnek. Szükségesnek tartottam, hogy egyéb intézmények mellett a színjátszás eredetéről is megemlékezzem, hadd legyen nyilvánvaló, milyen józan kezdeményezésből nőtt a színház e napjainkban látható esztelenséggé, melynek terheit még egy dúsgazdag birodalom is alig képes elviselni.

3. De még tulajdonképpen a baljós jelek kiengesztelésére meghonosított játékok sem szabadították meg a lelkeket a babonás szorongástól, sem a testeket a ragálytól; sőt, mikor a Tiberis áradása félbeszakította a játékokat, és elöntötte a circust, olyan rémület támadt, mintha ez is azt bizonyítaná, hogy az istenek elfordultak tőlünk, és mindent visszautasítanak, amivel haragjukat engesztelni akarjuk. Az újra megválasztott Cn. Genucius és L. Aemilius Mamercinus másodszori consulsága idején jobban gyötörte a lelkeket a gond, hogy megtalálják az engesztelés módját, mint a testeket a betegség; ekkor, mint mondják, az öregek hirtelen visszaemlékeztek arra, hogyan vetettek egykor véget a járványnak. Úgy, hogy egy dictator szöget vert be. E kegyes hiedelemtől vezéreltetve a senatus elhatározta, hogy dictatort nevez ki a szög beverésére. L. Manlius Imperiosust tették meg dictatornak, aki L. Pinariust nevezte ki a lovasság főparancsnokává.
Hajdani írásokban és a szájhagyományban rögzített ősi törvény, hogy szeptember idusán a legfőbb elöljárónak egy szöget kell bevernie a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter templomának a Minerva szentélye felőli jobb falába. Úgy mondják, e szög az évszám jelölésére szolgált, mert akkoriban alig ismerték az írást. S azért helyezték e törvényt Minerva védelme alá, mert ő találta fel a

számokat. Az efféle hagyományokat lelkesen kutató Cincius igazolja, hogy a volsiniibeliek is Nortia, etruszk istennő templomába bevert szögekkel tartották nyilván az évek számát. Horatius consul e törvény előírásai szerint avatta fel a királyok elűzését követő évben a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter templomát; az ünnepélyes szögbeverés joga később a consulokról a nagyobb hatáskörrel rendelkező dictatorokra szállt át. E feladat teljesítésére választották meg dictatornak L. Manliust, de ő, mintha az állam kormányzására s nem az átok megszüntetésére kapta volna tisztét, a hernicusok elleni háború vezetésére áhítozott, és ezért az ifjúságot kegyetlen sorozással zaklatta. Végül is, mikor a néptribunusok egységesen léptek fel ellene, vagy az erőszaktól vagy a szégyenérzettől kényszerítve, lemondott dictatori tisztéről.

4. Ennek ellenére a következő évben, amikor Q. Servilius Ahala és L. Genucius lett consul, M. Pomponius néptribunus törvénybe idézte Manliust, akit gyűlöletessé tett a sorozásnál tanúsított könyörtelensége; a polgárokat ugyanis nemcsak pénzbüntetéssel, hanem testi fenyítéssel is sújtotta, és azokat, akik nevük említésekor nem jelentkeztek, megvesszőztette,
vagy börtönbe vetette. Mérhetetlenül gyűlölték kegyetlen természetét s egy szabad állam polgárai számára elviselhetetlen Imperiosus melléknevét, amelyet azért kapott, mert nem csupán az idegenekkel, de rokonaival, sőt gyermekeivel is egyformán kegyetlenül viselkedett. A tribunus egyebek között azzal is megvádolta, hogy serdülő fiát minden ok nélkül száműzte a Városból, otthonából, háziistenei köréből, eltiltotta a Forumtól, a nyilvánosságtól, a vele egykorúak társaságától, s rabszolgamunkára kárhoztatva majdnem hogy börtönbe, dologházba zárta: az előkelő születésű ifjúnak - egy dictator fiának! - a mindennapi nyomorúságban kellett megtanulnia, mennyire igaz, hogy hatalmaskodó atyától született. De hát mi is volt a vétke? Nem tudta magát jól kifejezni, nehezen forgott a nyelve! Vajon egy atyának, akiben van valami emberi érzés, nem inkább az lett volna a kötelessége, hogy ezt a születési hibát szerető gondoskodással eltüntesse, nem pedig az, hogy büntetéssel és méltatlan bánásmóddal még feltűnőbbé tegye? Még az oktalan állatok sem táplálják és ápolják kevesebb gonddal azt a sarjukat, amelyik nem egészen tökéletes. Hiszen, az egekre is, L. Manlius csak fokozta fia

fogyatékosságát, még jobban megbénította nehézkes szellemét, és megmaradt természetes életerejét is elsorvasztotta azáltal, hogy sanyarú életmódba, paraszti nyomorúságba taszítva állati sorban tartotta.

5. E vádakon mindenki felháborodott, csak éppen az ifjú nem, aki, éppen ellenkezőleg, fájlalta, hogy okot adott az apja ellen felhozott gyűlöletes vádakra, ezért isten és ember előtt be akarván bizonyítani, hogy apjának, nem pedig ellenségeinek kíván segíteni, tervet eszelt ki, amely nyers és paraszti észjárásra vallott ugyan, de ha nem volt is a polgárok számára követendő példa, dicséretes módon bizonyította a fiúi szeretetét. Kést rejtve ruhája alá, kora reggel titokban bement a Városba, egyenesen M. Pomponius néptribunus házához sietett, és szólt a kapusnak, hogy azonnal szeretne beszélni gazdájával; elég, ha csak annyit mond, hogy T. Manlius van itt, Lucius fia. Azonnal beengedték, hiszen azt lehetett remélni, hogy apja ellen felbőszülve új vádakat közöl, vagy a per sikeréhez szükséges jótanácsokkal szolgál. A kölcsönös üdvözlés után kijelentette, hogy tanúk nélkül akar Pomponiusszal tárgyalni. Mikor a néptribunus mindenkit kiküldött, a fiú előrántotta és a fekvő férfiúnak szegezve kését, megfenyegette Pomponiust, hogy azon nyomban leszúrja, ha nem mondja utána szóról szóra ezt az esküt: »Sose hívom össze a népgyűlést az apád ellen felhozott vádak megtárgyalására.« A tribunus megrémül, látja, hogy a szeme előtt villog a kés, ő pedig egyedül van és fegyvertelen, látja, milyen izmos az ifjú - s ami nem kisebb ok a rémületre -, milyen kegyetlen elszántsággal bízik saját erejében, utána mondja hát a rákényszerített esküt. Azután a nyilvánosság előtt bejelentette, hogy miután erőszakkal kényszerítették rá, visszavonja a vádat. A nép sokkal jobban szerette volna, ha szavazati jogával élve, bűnösnek nyilváníthatja ezt a kegyetlen és gőgös vádlottat, mégsem vette oly rossz néven a fiútól, hogy ezt merészelte megtenni apjáért, sőt - mondogatták - még külön dicséretet is érdemel, hogy a szörnyű atyai zsarnokság sem tudta kiölni szívéből a fiúi szeretetet.
Így az apának nem kellett a törvény előtt védekeznie, és a fiatalember tekintélye is megnövekedett, és mikor úgy döntöttek, hogy a legiók tribunusait - ez évben először - a katonák fogják megválasztani (mert régebben a hadvezérek választották őket, mint választják ma is azokat, akiket Rufulusoknak neveznek), ő a hat

között a második helyre került, noha ezt a kitüntetést sem otthon, sem a háborúban nem érdemelte ki nagy tettekkel, hiszen fiatalságát, az emberi közösségtől távol, vidéken töltötte.

6. Ugyanebben az évben, mint mondják, a Forum közepén, földrengés vagy egyéb erő hatására, roppant barlanggá táguló feneketlen szakadék nyílt, és hiába hordta mindenki a földet, csak akkor tudták betemetni, amikor isteni intésre feltették a kérdést: miben legnagyobb a római nép? Mert - jelentették ki a jósok - azt kell a hely megszentelésére felajánlani, ha azt
akarják, hogy a római állam örök időkig álljon. Ekkor M. Curtius, egy kiváló ifjú harcos, a bizonytalankodókat korholva megkérdezte: lehet-e nagyobb kincse Rómának, mint fegyvere és vitézsége? Erre mindenki elnémult, ő pedig föltekintett a halhatatlan isteneknek a Forum felett emelkedő templomaira s a Capitoliumra, és kezét imádkozva előbb az égre, majd a földben tátongó szakadék s a mélység istenei felé tárva, magát ajánlotta fel áldozatul; aztán legnagyobb pompával felékesített lovára ülve a mélységbe ugratott, s a férfiak és asszonyok nagy tömege áldozati ajándékokat, terményeket dobált utána. Őróla kapta nevét a Curtius-tó, nem pedig az egykori Curtius Mettiusról, T. Tatius katonájáról. Én a magam részéről nem sajnálom a fáradságot, ha meg kell találni az igazsághoz vezető biztos utat, de itt el kell fogadnunk a mondát, mert régvolt eseményekről lévén szó, lehetetlen a hiteles bizonyítás, egyébként kétségtelen, hogy a tó nevét sokkal inkább az utóbbi monda tette híressé.
E rendkívüli csodajel kiengesztelése után a senatus ülést tartott a hernicusok ügyében, s minthogy a fetialisok útján hiába kért elégtételt, elhatározta, hogy a legközelebbi kedvező napon javaslatot terjeszt a népgyűlés elé, hogy üzenjenek nekik hadat: a nagy számban összegyűlt nép meg is szavazta a háborút. A provinciát, sorshúzás útján, L. Genuciusra bízták. A polgárságot feszült várakozás töltötte el, hiszen először indul plebeius consul a saját jósjelei biztatásával háborúba, és az eredménytől tették függővé, üdvös vagy balszerencsés lépésnek tartsák-e a consuli tisztség megosztását. A véletlen úgy hozta, hogy Genuciust, aki nagy elszántsággal indult támadásra, tőrbe csalták, legióit a váratlan támadás szétszórta, a consult az ellenség körülfogta, s nem tudván, ki került a kezébe, megölte.

Mikor Rómába érkezett a hír, az atyákat sokkal kevésbé szomorította el a közösséget ért csapás, inkább gőggel teltek el a plebeius consul szerencsétlen hadvezetése miatt, ezért városszerte tele torokkal hirdették: csak válasszanak plebeius consult, s ruházzák a jósjeleket olyanokra, akikre isten ellen való vétek rábízni. Az atyákat a nép határozatával ki lehetett szorítani az őket megillető tisztségekből, de vajon a megkérdezésük nélkül hozott törvény kötelezi-e a halhatatlan isteneket is? Lám, most maguk védték meg hatalmukat s ezt kinyilvánító szertartásaikat. S mivel ezeket az isteni és emberi jog ellenére megszentségtelenítették, a vezérével együtt ott pusztult sereg intő például szolgálhat: ne tartsanak olyan választógyűlést, ahol lábbal tiporják a nemzetségek ősi jogait! - Efféle kijelentésektől visszhangzott a Curia és a Forum. Servitius consul az atyák egyetértésével dictatort nevezett ki Ap. Claudius személyében, aki ellenezte a törvényt, s így most nagyobb erkölcsi súllyal kárhoztathatta annak a határozatnak a következményét, amely ellen már kezdetben is tiltakozott. Ezután bejelentették a sorozást és a törvénykezési szünetet.

7. Mielőtt még a dictator és az új legiók hernicus földre értek volna, a katonák, kihasználva az alkalmat, C. Sulpicius legatus vezetésével nagyszerű haditettet hajtottak végre. Mikor a hernicusok a consul halála után elbizakodottan a római táborig nyomultak előre, abban a biztos reményben, hogy elfoglalják, az amúgy is felbőszült és elkeseredett harcosok a legatus buzdítására kitörtek ellenük. Meghiúsult a hernicusok minden reménye, hogy sáncainkat megközelíthetik, ezért zilált sorokban visszavonultak. Amikor a dictator megérkezett, a régi és az új sereg egyesült, és a csapatok száma megkétszereződött. A dictator a sereg színe előtt dicsérte meg a legatust és katonáit, hogy ily hősiesen megvédték a tábort; a megérdemelt magasztalás még jobban felszította elszántságukat, és a többiekben is vágy ébredt, hogy vitézségben versenyre keljenek velük. Nem kisebb hévvel készült az összecsapásra az ellenség sem; emlékezve előbbi diadalára, s értesülve a rómaiak megerősödéséről, ugyancsak megnövelte erőit. Mindenkit mozgósítottak, aki a hernicus nevet viselte, minden katonaköteles férfit, és nyolc, egyenként négyszáz főből álló cohorsot szerveztek a legerősebb, válogatott férfiakból. Ide gyűjtötték az ifjúság színe-virágát, s

reményüket és lelkesedésüket még azzal is fokozták, hogy duplájára emelték a zsoldot, sőt a sáncmunkák alól is felmentették a harcosokat, hadd legyenek tudatában annak, hogy rájuk csupán egyetlen feladatot bíznak, a harcot. És sokkal többet várnak tőlük a harcosok megszokott bátorságánál. A csatasorban is külön állították őket, hogy hősiességük annál jobban kitűnjön.

Mintegy két mérföld átmérőjű síkság választotta el a római és a hernicus tábort, s a kettőtől nagyjából egyforma távolságra, középen csaptak össze. Kezdetben egyenlő esélyekkel folyt a harc: a római lovasság sikertelenül próbált megismételt támadásaival zavart kelteni az ellenség csatarendjében. Minthogy a lovasok rohama, a lendülethez képest, alig járt eredménnyel, a dictator engedélyével lovaikat hátrahagyták, hatalmas rivalgással a hadijelvények elé rohantak, újra kezdték a harcot, s nem is lehetett volna feltartani őket, ha a válogatott csapatok nem éppoly elszántan és keményen szállnak szembe velük.

8. Most már a két nép legjobbjai viaskodtak, és annyit ragadott el közülük mindkét oldalon a háború közös végzete, hogy veszteségük sokkal nagyobb volt, semhogy számokban ki lehetne fejezni. S a többiek, a fegyveres tömeg, mintha a küzdelmet a legjobbakra bízták volna, csak várták, hogy sorsukról mások fegyverei döntsenek. Mindkét oldalon sok volt a halott, még több a sebesült; végül is a lovasok szemrehányóan kérdezgetni kezdték egymástól: mi jöhet még ezután, ha lóháton sem tudták megfutamítani az ellenséget, és gyalogos harcban sem értek el semmit. Hát miféle harmadik küzdelemre várnak? Miért szöktek ki olyan szilajon a hadsereg elé, miért vállalták mások helyett a harcot? Ilyen kölcsönös biztatásoknak közepette újra felharsanó csatakiáltással az ellenségre rohantak, sorait először megingatták, majd hátrálásra, végül teljes menekülésre kényszerítették. Nem könnyű megmondani, mi döntötte el az egyenlő erők küzdelmét. Talán az, hogy a két nép oly sokáig közös sorsának emléke itt szította, amott csökkentette az elszántságot. A menekülő hernicusokat a rómaiak egészen táborukig üldözték, de ezt, mivel már későre járt, nem vették ostrom alá. A dictator ugyanis, kedvező jóslatok híján, csak délelőtt tudott jelt adni a csatára, ezért húzódott el a harc késő éjszakáig. Másnapra a hernicus sereg elmenekült, az üres táborban

csak néhány hátrahagyott sebesültet találtak. A signiumiak, mikor meglátták a falaik alatt elvonuló, gyér csapatoktól kísért hadijelvényeket, szétverték a menekülő sereget, s a rémülten futó csapatok szétszóródtak a földeken. A rómaiak se véráldozat nélkül vívták ki a győzelmet; katonáik negyedrésze veszett oda, s ami nem kisebb veszteség, elesett több római lovag is.

9. A következő évben C. Sulpicius és C. Licinius Calvus consulok sereget vezettek a hernicusok ellen, de mivel nyílt mezőn nem találkoztak össze az ellenséggel, rohammal bevették városukat, Ferentinumot, majd innen hazafelé vonultak, ám Tibur lakosai bezárták előttük kapuikat. Ezzel, annyi kölcsönös vádaskodás után, végleg betelt a pohár, s Róma, miután a fetialis papok útján elégtételt kért, hadat üzent a tiburi népnek.

Tény, hogy ebben az évben T. Quinctius Poenus volt a dictator és Ser. Cornelius Maluginensis a lovasság főparancsnoka. Macer Licinius azt írja, hogy a dictatort a választási gyűlés megtartására nevezte ki Licinius consul, mert elébe akart vágni consultársa szándékának, aki, hogy meghosszabbítsa consulságát, a választási gyűlést még hadba vonulása előtt szerette volna megtartani. Licinius állításának hitelét azonban gyengíti szándéka, az tudniillik, hogy saját családjának akart dicsőséget szerezni. S minthogy a régebbi évkönyvekben semmi erre vonatkozó adatot nem találok, inkább a felé a vélemény felé hajlok, hogy a dictatort a gallus háború miatt nevezték ki. Mert tény, hogy ebben az évben a gallusok, a Via Salaria harmadik mérföldkövénél, az Anio-híd túlsó oldalán ütöttek tábort.

A dictator, miután a gallusok betörése miatt törvénykezési szünetet hirdetett, és minden katonaköteles fiatalt felesketett, a Városból nagy sereggel felkerekedve az Anio innenső partján vonult táborba. A közöttük ívelő hidat, nehogy gyávának tűnjék, egyik sereg sem rombolta le. Sűrűn összecsaptak a hídért, de a bizonytalan erőviszonyok mellett nem lehetett tudni, melyik fél birtokába jut. Ekkor az egyik gallus, egy hatalmas óriás, kiállt az üres hídra, és torkaszakadtából elkiáltotta magát: „Rajta, álljon ki velem viadalra a legbátrabb római, hadd döntse el kettőnk küzdelme, melyik nép kiválóbb a harcban!"

10. A római nemes ifjak jó ideig hallgattak, mert szégyellték ugyan a viadal elől kitérni, de a nyilvánvaló veszély kockázatát sem akarták vállalni. Ekkor T. Manlius - Lucius fia, aki megmentette apját a néptribunus zaklatásától - a dictator elé lépve így szólt: „Fővezér! Még az egész biztos győzelem reményében sem kelnék soha engedélyed nélkül viadalra, de ha beleegyezel, szeretném bebizonyítani ennek a baromnak, minthogy veszettül elbizakodva járja haditáncát az ellenséges sorok előtt, hogy annak a családjából származom, aki a gallus csapatot letaszította a tarpeii szikláról." - „T. Manlius - válaszolt a dictator -, üdvözöllek bátorságodért. Teljesítsd, amire atyád és a haza iránt érzett kegyelet kötelez; indulj, s bizonyítsd be az istenek segítségével, hogy a római név legyőzhetetlen!"
Ezután társai gyalogos pajzzsal és közelharcra alkalmas hispán karddal fegyverzik fel, s így ellátva és felkészítve küldik a gallus ellen, aki ostoba hencegésében - mert a régiek ezt is érdemesnek tartották feljegyezni - gúnyolódva a nyelvét is öltögette. Majd visszaállnak a helyükre, s középen hagyják a kettőt, mintha látványosságról, nem pedig a háború törvényei szerint vívott viadalról volna szó. A két küzdő korántsem látszott egyformának. Az egyik hatalmas termetű, tarka színekben játszó ruhát viselt, fegyverein csak úgy vakít a sok cifrázat és arany berakás; a másik középtermetű, de katona a javából, fegyverei nem olyan csillogóak, de annál alkalmasabbak a harcra, nem kurjongat, nem tombol, nem rázza kérkedve fegyvereit, de elszántságtól és néma haragtól duzzadó lelke minden indulatát a harc döntő pillanatára tartogatja. Ahogy ott álltak a két sereg között, körülöttük minden halandó szíve a félelem és a remény között ingadozott. Az ellenfele fölé fenyegetően tornyosuló gallus óriás, pajzsát baljával maga elé tartva, kardjával messze zengő csapást mért ellenfele fegyvereire, de eredménytelenül. A római a magasba emelte rövid kardját, félrenyomta a másik pajzsát, és egész testével amannak teste és fegyvere közé furakodott - oly közel, hogy már nem kaphatott sebet -, s többször egymás után hasába és lágyékába szúrt, mire a gallus teljes hosszúságában elterült a földön. Ezután a római, anélkül, hogy a földön heverő testet ujjal is bántotta volna, csupán nyakláncát zsákmányolta el, amelyet még úgy véresen a maga nyakába akasztott. A gallusokat földhöz szegezte a rémület és az

elképedés; a rómaiak szinte repülve rohantak a csatasorból bajtársukhoz, majd szerencsekívánatokkal és magasztaló szavakkal elhalmozva, a dictatorhoz kísérték. A katonák között szokásos rögtönzött tréfás dalokban ekkor hangzott el a „Torquatus" melléknév, amely, minthogy a nemzetség dicsőségét hirdette, az utódokra is átszállt. A dictator aranykoszorúval ajándékozta meg, s a párviadalról a sereg előtt is elragadtatott szavakkal emlékezett meg.

11. Valóban ez a párviadal olyan hatással volt az egész háború kimenetelére, hogy a gallusok serege rémületében a rákövetkező éjjel sietve elhagyta táborát, s a tiburi területre menekült, majd, miután a tiburiakkal háborús szövetséget kötött, s bőségesen megrakodott élelemmel, Campaniába vonult át.

Ezért a rákövetkező évben C. Poetelius Balbus consul - míg tiszttársára, M. Fabius Ambustusra a hernicusok elleni háborút bízták - a nép akaratából sereget vezetett a tiburiak ellen. Mikor a gallusok, ez utóbbiak segítségére sietve, Campaniából visszatértek - kétségtelenül a tiburiak kalauzolásával -, kegyetlenül végigpusztították a labicusok, tusculumiak és albaiak területét; eleinte az állam elegendőnek tartotta, ha consult bíz meg a tiburiak elleni háború vezetésével, a gallusok betörésére támadt riadalom azonban arra késztette, hogy dictatort válasszon. Q. Servilius Ahalát választották meg, aki T. Quinctiust tette meg a lovasság főparancsnokává, s az atyák beleegyezésével megfogadta: nagy ünnepi játékokat rendez, ha a háború jól végződik.

Ezután úgy rendelkezett, hogy a consul serege ne vonuljon tovább, és külön háborúval kösse le a tiburiakat, majd teljes számban feleskette a katonaköteleseket, akik közül egy sem akarta kivonni magát a szolgálat alól. A csatára, melyben Róma teljes hadereje részt vett, nem messze, a Porta Collinánál került sor, a szülők, gyermekek, hitvesek szeme láttára, akik az elszántságnak távolból is hatalmas ösztönzői szoktak lenni, most pedig a jelenlétükben harcolókat egyszerre lelkesítették hősiességre és töltötték el szánalommal. Mindkét részről sok volt a halálos áldozat, végül a gallusok csatasora hátrálni kényszerült, s Tiburba, a gallus háború támaszpontjára menekült. Szétvert seregüket nem messze Tiburtól

Poetelius consul fogadta, és a segítségükre kitört tiburiakkal együtt visszaűzte őket a kapuk mögé.
A dictator és a consul egyaránt becsülettel teljesítette feladatát. A másik consul, Fabius is először kisebb csatározásokban, majd egy döntő ütközetben, amelyben az ellenség felvonultatta teljes haderejét - legyőzte a hernicusokat. A dictator, miután a két consult - saját dicsőségét is rájuk ruházván - ékes szavakkal dicsérte meg a senatus majd a nép előtt, lemondott tisztségéről. Poetelius kettős diadalmenetet tartott a gallusokon és a tiburiakon aratott győzelemért; Fabiusnak, vélte a senatus, elég jutalom, ha ünnepélyesen vonul be a Városba.
A tiburiak gúnyolódtak Poetelius diadalmenetén, mondván, mikor is volt az a csata, amelyet ellenük vívott? Néhányan ugyanis kimentek a kapuk elé, hogy tanúi legyenek a gallusok rémült menekülésének, majd, látva, hogy a rómaiak őket is megtámadják, s válogatás nélkül mindenkit lekaszabolnak, aki útjukba kerül, visszahúzódtak a városba: hát ezt látták a rómaiak méltónak arra, hogy diadalmenettel jutalmazzák! Nos, hogy ne tartsák oly túlságosan bámulatos hőstettnek, ha egy kis csetepatét rendeznek az ellenség kapuiban, sokkal nagyobb ijedelmet élhetnek majd át saját kapuik előtt!

12. S valóban, a következő évben, M. Popilius Laenas és Cn. Manlius consulsága idején, seregük Tiburból az éjszaka csendjében támadásra készen Róma alá vonult. A váratlan esemény, az éjszakai riadalom nagy rémületet keltett az álmukból felvert polgárok között, ráadásul legtöbben azt se tudták, kik és honnan támadnak rájuk. Mégis gyorsan mindenkit fegyverbe kiáltottak, a kapukba felvonult az őrség, a falakra a védősereg. S mikor hajnalban kiderült, milyen csekély sereg áll a kapuk előtt, s hogy csak a tiburiak támadnak, a consulok, a két kapun kitörve, közrefogták a már-már a falak megmászására készülő támadókat, akikről mindjárt kitűnt, hogy inkább a váratlan meglepetésben, mint vitézségükben bizakodva merészkedtek előre, annyira nem tudtak a rómaiak első rohamának sem ellenállni. Egyébként Rómában úgy vélekedtek, hogy a támadás még szerencsét is hozott, hiszen a közvetlen közelben fenyegető háborútól való rémület elnyomta az atyák és a nép már-már kitörőben levő viszálykodását.

A következő évben egy másik ellenséges támadás sokkal nagyobb rémületet keltett a földeken, mint a Városban: a tarquiniibeliek pusztítva vonultak át Róma területén - főként az Etruriával határos részeken -, s miután eredménytelenül követeltünk kártérítést, az új consulok, C. Fabius és C. Plautius a nép határozatára háborút üzentek nekik; ezt Fabius vezette, a hernicusok ellen vívott harcban Plautius volt a parancsnok.

Közben egyre több hír érkezett a gallusok hadi készülődéséről is. De ennyi fenyegetésnek közepette vigaszul szolgált, hogy a latinokkal - kérésükre - békét kötöttünk, s hogy az éveken át be nem tartott szerződés alapján most megint sok katonát küldtek. S minthogy Róma védelme erre az erősítésre támaszkodott, kevésbé ijesztően hatott a hír, hogy a Praeneste felől érkező gallusok Pedum környékén ütöttek tábort. Rómában úgy döntöttek, hogy C. Sulpiciust kell dictatornak megtenni, s C. Plautius consul, miután felszólították, ki is nevezte. A dictator mellé a lovasság főparancsnokául M. Valeriust rendelték. Vezetésükkel a két consul seregéből kiválogatott csapatok indultak meg a gallusok ellen.
A háború jobban elhúzódott, mint bármelyik fél is szerette volna; kezdetben csak a gallusok óhajtottak mindenáron megütközni, később már a fegyverre és harcra áhítozó rómaiak szilajságban felül is múlták ellenfelüket. De a dictatornak semmi kedve nem volt ahhoz, hogy - ha csak a körülmények nem kényszerítik - a szerencsére bízza magát olyan ellenféllel szemben, amelynek helyzete az idegen vidéken az idő múltával napról napra gyengül; amely nem rendelkezik szervezett utánpótlással és megbízható védőművekkel, s ráadásul - testi-lelki adottságai miatt - minden ereje a gyors támadásban van, de a legkisebb várakozás is elernyeszti.
Ilyen elgondolással húzta-halasztotta a háborút, és súlyos büntetéssel fenyegetett mindenkit, aki parancs nélkül harcba bocsátkozik az ellenséggel. A helyzettel elégedetlen katonák kezdetben csak az őrhelyeken és az éjszakai szolgálatban beszélgetve bírálták a dictatort, egyben szidták az atyákat is valamennyit, hogy nem a consulokra bízták a háborút: „Nagyszerű fővezért, páratlan parancsnokot választottak, aki azt hiszi, hogy tétlenkedhet, úgyis az égből fog az ölébe hullani a győzelem!" Ám később már nyilvánosan, napközben is elhangzottak ilyen, vagy még sokkal vakmerőbb kijelentések: vagy induljanak harcba a

dictator parancsa ellenére is, vagy az egész sereg visszatér Rómába. A katonákhoz csatlakoztak a centuriók is; már nemcsak kisebb csoportok lázadoztak, a tiltakozás zaja a tábor főutcáján és a vezéri sátor előtt egyetlen zúgássá folyt össze; a szinte népgyűléssé nőtt tömegből mindenfelől kiáltások röppentek fel: induljanak azonnal a dictatorhoz, és a sereg nevében Sex. Tullius emeljen szót, ahogy vitézsége alapján el is várható tőle.

13. Tullius már hetedszer volt az első centuria parancsnoka, s a gyalogosok közül egy sem akadt, aki hőstetteivel több dicsőséget szerzett volna. Most a katonák sokasága élén odasietett a fővezér emelvényéhez, s így beszélt Sulpiciushoz, akit nem is annyira a tömeg hökkentett meg, inkább az, hogy a mindig oly engedelmes Tullius állt az élére: „Dictator, tudomásodra kell hoznom: az egész sereg úgy véli, hogy gyávának tartva lenézed s minden bizonnyal megszégyenítő szándékkal kárhoztatod fegyvertelen vesztegelésre, ezért engem kért meg, hogy érdekében előtted szót emeljek. Ha valaha is szemünkre lehetne hányni, hogy meghátráltunk a csatában kijelölt helyünkről, hogy hátat fordítottunk az ellenségnek, hogy hadijelvényeinket becstelenül cserbenhagytuk, azt hiszem, még akkor is méltányosnak tartanók elnyerni engedélyedet, hogy mulasztásunkat bátorságunkkal tegyük jóvá, s az új hadi dicsőséggel borítsuk homályba az előző gyalázat emlékét. Hiszen az Alia mellett szétvert legiók Veiiből visszatérve hősiességükkel újra visszaszerezték a gyávaságukkal elvesztett hazát. Nékünk azonban - hála az istenek kegyének, a magad és a római nép szerencséjének - erőnk és dicsőségünk még csorbítatlan; igaz, aligha beszélhetünk dicsőségről, mikor nemcsak ellenségeink áraszthatnak el bennünket, mint a sáncok mögé megbúvó asszonyokat, minden lehetséges gúnyolódással, de te, fővezérünk is - és ez az, ami még sokkal jobban bánt -, úgy vélekedsz saját seregedről, hogy nem él benne a harci kedv, nincs fegyvere, küzdő karja, és noha nem próbáltál ki bennünket, olyan bizalmatlan vagy irántunk, mintha csonkák és nyomorékok vezére volnál. Mert mi mással magyarázhatnók, hogy te, az oly tapasztalt hadvezér, az oly vakmerő harcos, most, mint mondani szokás, ölbe tett kezekkel üldögélsz? Bárhogy áll a helyzet, az a látszat, hogy te kételkedsz a mi bátorságunkban, s nem mi a tiédben. De ha nem te döntöttél így, hanem az állam, s minket az

atyák határozata, nem pedig a gallusok háborúja tart távol a Várostól és házi isteneinktől, kérlek, vedd úgy, hogy amit elmondtam, nem a katonák szava a fővezérhez, hanem a népé az atyákhoz. S ki vehetné rossz néven, hogy ha nekik megvan a maguk véleménye, akkor mi is elmondjuk a mienket? Katonák vagyunk, nem szolgáitok, minket háborúba és nem számkivetésbe küldtek! Ha valaki jelt ad, és csatába vezet, úgy harcolunk, mint férfiakhoz és rómaiakhoz illik, de ha nincs szükség fegyvereinkre, inkább Rómában s nem a táborban élvezzük a nyugalmat. Mindez az atyáknak szól. Téged, fővezérünket, mint katonáid, arra kérünk: adj lehetőséget a harcra. Azon vagyunk, hogy ha győzünk, a te vezetéseddel győzzünk, neked nyerjünk babérkoszorút, veled vonuljunk diadalmenetben a Városba, és szerencsekívánatoknak, ujjongásnak közepette a te kocsidat követve járuljunk a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter templomához." Tullius szavai után felhangzott a tömeg kérése; mindenünnen azt kiáltozták, adjon jelt, szólítsa őket fegyverbe.

14. A dictatornak az volt ugyan a véleménye, hogy az alapjában jó szándékú vállalkozás nem dicséretre méltó példa, mégis megígérte, hogy teljesíti a katonák kérését. Majd Tulliust félrevonva megkérdezte, miféle eljárás ez, miképpen fér össze a katonai fegyelemmel? Tullius nyomatékosan kérte a dictatort: ne gondolja róla, hogy megfeledkezett a katonai fegyelemről s arról, hogy mivel tartozik önmaga vagy a főparancsnok tekintélyének. De a felizgatott tömeget rendszerint vezetőik befolyásolják, így nem tagadhatta meg, hogy élére álljon, nehogy olyan személyek kerüljenek az élre, amilyeneket a forrongó sokaság szokott választani. Mert ő semmiben sem cselekszik a fővezér szándéka ellen, de annak is minden erővel arra kell törekednie, hogy ura maradjon seregének. Az olyannyira fellángolt szenvedélyeket már nem lehet megfékezni; ha a dictator nem teszi meg, ők maguk választják meg a csata helyét és idejét.
Miközben beszélgettek, két római visszaszerzett néhány lovat, amelyeket - éppen a sáncok előtt legelésztek - egy gallus el akart hajtani. A gallusok kőzáporral árasztották el őket, mire a római őrállomásokról csatakiáltás hangzott fel, mindkét oldalról előrohantak, s már-már szabályos ütközet alakul ki, ha a centuriók

gyorsan szét nem választják a küzdőket. Mindenesetre ez az eset is Tulliust igazolta a dictator előtt, aki - minthogy lehetetlen volt a halogatás közhírré tette, hogy másnap csatába vonulnak. A dictator, inkább a sereg nagy lelkesedésében, mint erejében bízva, szánta rá magát az ütközetre, közben minden lehetőséget számba véve azon töprengett, milyen ravasz fogással rémíthetné meg az ellenségét. Végül nagy találékonysággal olyan újszerű cselt eszelt ki, amelyet őutána, egész napjainkig, sok hazai és külföldi vezér is alkalmazott. A mintegy ezer teherhordó öszvérről leszedette a teherhordó nyergeket, s csak két-két takarót hagyott rajtuk, aztán az öszvérekre ültette a foglyok és a betegek fegyvereivel felszerelt hajcsárokat, száz lovast adott melléjük, és megparancsolta, az éj leple alatt vonuljanak a hegyekbe, a tábor fölé, s az erdőben elrejtőzve addig ne mozduljanak, míg jelt nem ad. Ő maga, mihelyt felvirradt, a hegy lábánál vonultatta fel csatasorát, hogy az ellenség a hegyekkel szemben legyen kénytelen csatára felsorakozni. S minthogy a rómaiak az igazi harci erőknél majdnem nagyobb zavart keltő színlelt támadás előkészítésére használták a felszerelést, a gallus vezérek először azt hitték, hogy a sereg nem is ereszkedik le a síkságra, s mikor egyszerre meglátták, hogy már le is jött, maguk is égő harcvággyal rohantak a küzdelembe; a vezérek még jelt sem adtak, máris állt az ütközet.

15. A gallusok leghevesebben a jobbszárnyon támadtak, s fel se tudták volna őket tartani, ha nem éppen ott tartózkodik a dictator, aki, név szerint korholva Sex. Tulliust, megkérdezte tőle, vajon azt ígérte-e a katonák nevében, hogy így fognak harcolni? Hová lett a fegyvert
követelők zajongása, mi lett a fenyegetésekből, hogy a dictator parancsa nélkül is megkezdik a csatát? Lám, most maga a fővezér küldi őket harsány vezényszóval harcba, ott menetel fegyveresen a hadijelvények előtt! Vajon ki követi azok közül, akik nemrég még vezetni akarták, akik a táborban hősök, ám a csatasorban gyávák?
Igaza volt: a megszégyenítés annyira feltüzelte a katonákat, hogy lelkesedésükben, a veszélyt feledve, a fegyverek sűrűjébe rohantak. Ez a szinte tébolyult roham először megzavarta az ellenséget, szétzilált csapatait hátrálásra kényszerítette a rázúduló lovasság. A dictator, látva, hogy az egyik oldalon a gallusok csatasora meginog, csapatait a balszárny ellen vezényelte, mert észrevette, hogy az

ellenség zöme ide csoportosult, s a hegyen várakozóknak is megadta a megbeszélt jelet. A gallusok, mikor innen is váratlan csatakiáltás harsant fel, és úgy látszott, hogy a hegyoldal teljes szélességében táboruk ellen támadnak, megrettenve, hogy elvágják a visszavonulás útját, feladták a harcot, s rendetlen futással táboruk felé igyekeztek. Minthogy itt M. Valerius, a lovasság főparancsnoka vágott eléjük, aki a jobbszárny tönkreverése után a sáncokat rohamozta meg lovasaival, a hegyek és erdők felé menekültek. Legtöbbjüket elfogták a harcosoknak álcázott hajcsárok; s azok között is, akik rémülten menekülve el tudták érni az erdőt, a csata befejezése után iszonyú öldöklést rendeztek. M. Furiuson kívül senki nem tarthatott több joggal igényt diadalmenetre a gallusok leveréséért, mint C. Sulpicius, aki jelentős mennyiségű aranyat is zsákmányolt a gallusoktól, és felajánlásként a Capitolium szögletes kövei alatt helyezte el.
Ebben az évben a consulok is kivették részüket a hadakozásból, de különböző sikerrel: C. Plautius legyőzte és igába hajtotta a hernicusokat, ám tiszttársa, Fabius, meggondolatlanul és vigyázatlanul bocsátkozott csatába a tarquiniibeliekkel, s az ütközetben elszenvedett vereséget még súlyosbította, hogy a tarquiniibeliek feláldoztak háromszáz elfogott római katonát; a kivégzésnek ez az iszonyatos módja még kiáltóbbá tette a római nép gyalázatát. A vereséget tetézte, hogy a privernumiak, majd a veliternaebeliek váratlanul pusztítani kezdték a római földeket.
Ebben az évben a tribusok száma kettővel, a Pomptinával és a Publiliával gyarapodott. Megrendezték azokat a játékokat is, amelyek megtartására M. Furius tett fogadalmat dictatorsága idején. Ekkor került először a nép elé a hivatalok megpályázását szabályozó törvényjavaslat, amelyet az atyák kezdeményezésére C. Poetilius néptribunus terjesztett elő; úgy gondolták, ezzel elsősorban azokat a hivatalra pályázó új embereket korlátozzák, akik a hetivásárokon és a nép tanácskozásain szoktak szavazókra vadászni.

16. Az atyák a következő évben - mikor C. Marcius és Cn. Manlius lett consul - sokkal kisebb lelkesedéssel fogadták a M. Duilius és L. Menennius néptribunusok által elfogadtatott javaslatot, hogy a kamat a tőke egytizenketted része legyen. A nép annál nagyobb tetszéssel hagyta jóvá. Az előző évben elhatározott háborúk mellett újabb is indult a faliscusok ellen, mert két gazságot is elkövettek:

egyfelől fiatalságuk a tarquiniibeliek seregében harcolt, másfelől azokat, akik ama bizonyos csatavesztés után Faleriibe menekültek, a római fetialis papok felszólítására sem adták ki. Ezt a feladatot Cn. Manlius consulra bízták. Marcius a hosszú békében sértetlenül maradt privernumi területre vezette a seregét; katonái jól megrakodtak zsákmánnyal. S ezt a rengeteg jót még bőkezűen meg is tetézte azzal, hogy semmit nem különített el az államnak, és minden lehetőséget megadott vitézeinek vagyonuk gyarapítására. Mikor a privernumiak a város falai előtt megerősített táborban foglaltak állást, gyűlésbe hívta katonáit, és így beszélt hozzájuk: „Már most zsákmányul adom nektek az ellenség táborát és városát, ha a színem előtt megígéritek, hogy a harcban hősiesen megteszitek a magatokét, s nem is a zsákmányra, mint inkább a csatára figyeltek." A katonák nagy zajongással köve telték, adjon jelt a csatára, majd a biztos reménytől fűtve, elszántan vetették magukat a küzdelembe. Ekkor Sex. Tullius (akiről nemrég volt szó) így kiáltott fel a hadijelvények előtt: „Figyeld csak, imperator, hogyan tartja meg a sereg neked adott szavát!" - majd, letéve hajítódárdáját, kivont karddal az ellenségre rohant. Utánazúdult az egész első csatasor, s az első támadásra meghátráló, megvert ellenséget a városig üldözte, amely, mikor már létrákat támasztottak a falakhoz, megadta magát. A privernumiak felett aratott győzelmet diadalmenettel ünnepelték meg.
A másik consul nem cselekedett semmi említésre méltót, mindössze ennyit: Sutrium alatt tartózkodó seregével példátlan módon megszavaztatta azt a törvényjavaslatot, hogy a felszabadított rabszolga értékének egyhuszad részét be kell fizetni az államnak. Az atyák jóváhagyták a törvényt, amely a kiürült államkincstárnak nem csekély bevételt biztosított, ellenben a néptribunusokat nem is a törvény, de maga a példa arra késztette, hogy halálbüntetést indítványozzanak arra, aki a jövőben a Városon kívül tart népgyűlést; hiszen ha ezt megengednék, a consul hűségére felesküdött katonák még a nép számára végzetes törvényjavaslatokat is megszavaznák.
Ebben az évben C. Licinius Stolót M. Popilius Laenas - Stolo törvénye alapján - tízezer érc as büntetéssel sújtotta, mert fiával közösen ezer iugerum földet birtokolt, s fia látszólagos nagykorúsításával igyekezett kijátszani a törvényt.

17. Az új consulok, M. Fabius Ambustus és M. Popilius Laenas (mindketten másodízben), két háborút örököltek: az, amely Laenas vezetésével folyt a tiburiak ellen, nem okozott nehézséget, az ellenséget beszorította városába, és végigdúlta földjeit. A másik consult azonban a faliscusok és a tarquiniibeliek az első csatában megfutamították. Példátlan rémületet keltettek azzal, hogy papjaik őrjöngő csapatban égő fáklyákat és kígyókat lobogtatva rohantak elő: e merőben szokatlan jelenség annyira megzavarta a római sereget, hogy, mintha eszét vesztette vagy villámcsapás érte volna, rendetlen tömegben visszavonult sáncai mögé. De mikor a consul, a legatusok és a tribunusok kinevették őket, hogy az üres szemfényvesztéstől megrémültek, mint a gyerekek, a megszégyenítés egyszeriben felébresztette bátorságukat, szinte vakon rohantak rá azokra, akiktől előbb úgy megrémültek. Szétszórva a megtévesztésükre előszedett holmikat, a fegyveresekre támadtak, az egész csatasort megfutamították, még aznap elfoglalták a tábort is. Gazdag zsákmánnyal megrakodva, győztesen tértek vissza, és a katonák megszokott tréfáival gúnyolták ki az ellenség szemfényvesztő mesterkedéseit és saját rémületüket.
A fölkelés hamarosan Etruria minden népére kiterjedt: a tarquiniibeliek és a faliscusok vezetésével a sóbányáknál gyülekeztek. A veszély leküzdésére a rómaiak dictatort választottak - első ízben a népből -, C. Marcius Rutilust, aki az ugyancsak plebeius C. Plautiust nevezte ki a lovasság főparancsnokává. Ám az atyák méltatlannak vélték, hogy most már dictator is akárki lehet, s minden erejükkel igyekeztek megakadályozni, hogy a dictator a háborúval kapcsolatban bármit is döntsön vagy előkészítsen. A nép annál készségesebben teljesítette a dictator minden javaslatát. És elindult a Városból, seregét tutajokon mindig a Tiberisnek arra a partjára szállította, ahonnan az ellenségről híradás érkezett, és a földeken szanaszét kószáló fosztogatók közül igen sokat megsemmisített, váratlan rajtaütéssel táborukat is elfoglalta, nyolcezer ellenséges katonát foglyul ejtett, a többit vagy levágta, vagy kiűzte a római területről, s a nép parancsára, a senatus jóváhagyása nélkül, diadalmenetet tartott.

Ezután, minthogy nem óhajtották, hogy a plebeius dictator vagy consul vezetésével tartsák meg a consulválasztó gyűlést, a másik consult, Fabiust pedig lekötötte a háború, visszatértek az interregnumhoz. Interrexek voltak egymás után: Q. Servilius Ahala,

M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Aemilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. A második interrex idejében viszálykodás támadt, mert két patrícius consult választottak, s a tribunusok tiltakozására Fabius interrex kijelentette, hogy a tizenkéttáblás törvény szerint az a határozat törvényerejű, amelyet a nép legutóbb hozott, s ez a szavazás is a nép határozata. S minthogy a tribunusok tiltakozásukkal csak a választógyűlés elnapolását tudták elérni, két patríciust választottak meg consulnak: C. Sulpicius Peticust (harmadízben) és M. Valerius Publicolát, akik még aznap hivatalba is léptek.

18. Négyszáz évvel Róma alapítása, harmincöt évvel a gallusoktól való visszafoglalása s tizenegy évvel azután, hogy a nép a consuli tisztséget kiharcolta, az interregnum befejeztével két patrícius foglalta el a consuli tisztet: C. Sulpicius Peticus (harmadszor) és M. Valerius Publicola. Ebben az évben említést is alig érdemlő harcban a tiburiaktól visszafoglalták Empulumot. Lehet, hogy a háború - mint némely szerző írja - mindkét consul vezetésével folyt, lehet, hogy miközben Valerius Tibur ellen vezette a legiókat, Sulpicius a tarquiniibeliek földjeit pusztította végig.
Sokkal nagyobb harcot vívtak otthon a consulok a néppel és a tribunusokkal. Nemcsak becsületbeli kérdésnek, de kötelességüknek is tartották, hogy amint személyükben két patrícius nyerte el a consuli tisztet, éppen úgy két patríciusnak adják is tovább. Mert ha a consulság egyszer plebeius tisztség lesz, vagy végérvényesen le kell mondaniuk minden igényről, vagy teljes jogot támasztani rá úgy, ahogy az elődök csonkítatlanul hagyták rájuk e jogot. A nép viszont hangosan tiltakozott: miért élnek, miért számítják őket a polgárok közé, ha azt, amit két férfiú, L. Sextius és C. Licinius elszántsága szerzett meg, együttesen sem képesek megtartani? Szívesebben elviselnek királyokat, decemvireket vagy - nevezzék akárminek bármilyen hatalmat, csak a két patrícius consult ne kelljen látniok, s azt sem, hogy nem felváltva uralkodnak és engedelmeskednek, hanem az egyik fél örök időkre megkaparintja az uralmat, és úgy tekint a népre, mint amely egyes-egyedül szolgaságra született. Megjelentek a tribunusok is, szították a nyugtalanságot, de a hangadók alig tudták túlkiabálni az amúgy is forrongó tömeget.

Miután több ízben gyűltek össze a Campus Martiuson, és sok választási nap telt el viszálykodással, végül győzött a consulok konoksága, s az elkeseredett tömeg leverten követte a tribunusokat, akik azt kiáltozták, hogy oda a szabadság; most már nemcsak a Campust kell itthagyniuk, de a patrícius zsarnokság áldozatává és rabszolgájává lett Várost is. A consulok, bár a nép nagy része elpártolt tőlük, nem törődtek azzal, hogy ily kicsire olvadt össze a népgyűlés, befejezték a választást. Két patrícius lett consul: M. Fabius Ambustus (harmadízben) és T. Quinctius. (Némelyik évkönyvben T. Quinctius helyett M. Popilius nevét találom.)

19. Ebben az évben két szerencsés háború folyt. A tiburiakkal addig harcoltunk, míg megadták magukat. Városukat, Sassulát elfoglaltuk, s a többire is ez a sors várt volna, ha az egész nép nem teszi le a fegyvert, s nem adja meg magát a consuloknak. A tiburiak felett aratott győzelmet diadalmenettel ünnepelték; a győztes egyébként nagylelkűen viselkedett. A tarquiniibeliekkel sokkal könyörtelenebbül bántak el; nagy részük elhullt a csatában, s a nagy fogolyseregből kiválasztott háromszázötvennyolcat, a legelőkelőbbeket Rómába küldték, a többi közembert felkoncolták. A nép a Rómába küldöttekkel sem bánt irgalmasabban; a Forum közepén mindet megkorbácsolták, majd bárddal lefejezték. Ezzel fizettek meg az ellenségnek a Tarquinii forumán feláldozott rómaiakért. A szerencsésen végződött háborúk hatására a samnisok is barátságunkat keresték. Követeik a senatusban kedvező választ kaptak, s szövetségi szerződést kötöttünk velük.
De a római nép ügyei otthon nem alakultak olyan szerencsésen, mint a háborúban. Mert a kamatlábnak a tőke egytizenketted részére való leszállítása könnyített is az adósok helyzetén, a szegényebbeket a kölcsönösszeg is agyonnyomta, s hitelezőik rabszolgáivá lettek. Így a népet annyira lekötötte önnön gondja-baja, hogy nem törődött sem a két patrícius consullal, sem a választásokkal, sem a közügyekkel. Mindkét consuli tisztség a patríciusoké maradt; consullá választották C. Sulpicius Peticust (negyedízben) és M. Valerius Publicolát (másodszor).
Míg a polgárságot az etruszk háború tartotta izgalomban - mert hír szerint, a caerebeliek, megsajnálva a velük rokon tarquiniibelieket, csatlakoztak hozzájuk -, a latinoktól érkezett követek a volscusokra irányították a figyelmet; hírül hozták ugyanis, hogy a volscusok

hadsereget soroztak és fegyvereztek fel, amely már az ő határaikat fenyegeti, majd pusztítva be fog törni római területre is. A senatus, abban a meggyőződésben, hogy egyik háborút sem szabad lekicsinyelni, úgy döntött, hogy mindkettőre sorozzanak legiókat, és sorshúzás útján bízzák meg a consulokat a vezérséggel. Később mégis az etruszk háború okozta a nagyobb gondot, mikor Sulpicius consul, a tarquiniibeliek ellen indított háború sorshúzás útján kijelölt vezére, levélben bejelentette, hogy az ellenség feldúlta a római sóraktárak környékét, a zsákmány egy részét Caere területére hurcolta, és a nép fiatalsága kétségtelenül részt vett a zsákmányolásban. Ezért a senatus úgy döntött, hogy Valerius consult, aki a volscusok ellen indulva, Tusculum határában ütött tábort, visszarendeli, és dictatort nevez ki. A dictator T. Manlius, Lucius fia lett, aki A. Cornelius Cossust tette meg a lovasság főparancsnokának, s megelégedve a consuli sereggel, az atyák határozata és a nép döntése alapján hadat üzent a caerebelieknek.

20. A caerebeliek - mintha bizony az ellenséges hadüzenet szavai sokkal inkább rájuk zúdítanák a háborút, mint a rómaiakat felingerlő, saját zsákmányszerző vállalkozásuk - most kezdtek csak igazán félni a háborútól. S belátva, mennyire felülmúlja erőiket e harc, már bánni kezdték, hogy rabolni indultak, s átkozták a tarquiniibelieket, akik rábeszélték őket az elpártolásra. Semmi előkészületet nem tettek a háborúra, nem fegyverkeztek fel, mind azt kívánta, követek útján kérjenek bocsánatot botlásukért. A követek, miután megjelentek a senatus előtt, amely a néphez utasította őket, könyörögtek az istenekhez: keltsenek a rómaiakban, akiknek szentségeit ők a gallus háború idején befogadták s illő szertartásokkal tisztelték, most, a római nép szerencsés helyzetében, ugyanolyan szánalmat a caerebeliek iránt, mint amilyet ezek tanúsítottak, sorsa nehéz napjaiban, a római néppel szemben. S Vesta szentélye felé fordulva hivatkoztak rá, mily kegyesen és lelkiismeretesen gondoskodtak a flamenekről és Vesta papjairól; el tudná-e hinni bárki is, hogy emberek, ilyen szolgálattétel után, váratlanul és minden ok nélkül ellenségekké válnak? S még ha voltak is ellenséges cselekedeteik, erre a tévútra nem a hideg számítás, sokkal inkább az elvakultság ragadta őket; ki hinné el, hogy korábbi jó cselekedeteiket, amelyeket méghozzá oly hálás

néppel szemben műveltek, későbbi gonosztettekkel akarják megsemmisíteni, s hogy virágzása teljében, háborús diadalai tetőpontján óhajtanák ellenségükké tenni azt a római népet, amelynek, balsorsa idején, barátságát keresték? Ne nevezzék szándékosságnak azt, ami a kényszer és szükségszerűség nevet érdemli. Amikor a tarquiniibeliek ellenséges serege átkelt a határon - az átvonuláson kívül semmi mást nem óhajtva -, néhány földművest hurcoltak magukkal a pusztító hadjáratra, amelyért most a caerebelieket teszik felelőssé. Ezeket, ha a rómaiak kiszolgáltatásukat kívánják, készek kiadni, ha elítélésüket akarják, megbüntetik őket. De Caere, a római nép szentségeinek megőrzője, amely menedéket adott Róma papjainak, és befogadta szent tárgyait, a Vesta-szüzek vendégül látásáért s az istenek tiszteletéért maradjon tiszta és érintetlen a háború vádjától.

A nép - nem annyira mostani helyzetük, mint régi érdemeik miatt - hajlott rá, hogy inkább bűneiket s ne jótetteiket felejtse el. Így Caere népe megkapta a békét, s úgy döntöttek, hogy kössenek száz évre fegyvernyugvást, s ezt érctáblán örökítsék meg. Most a háború minden ereje az ugyanilyen váddal illetett faliscusok ellen fordult; csak épp az ellenséget nem találták sehol. Területüket végigpusztították, de városaikat nem kezdték ostromolni. Miután a legiókat visszavitték Rómába, az év hátralevő része a városfal és a tornyok kijavításával telt el; s egy templomot építettek Apollónak.

21. Az év végén a consulválasztó gyűlés megtartását megakadályozta az atyák és a nép viszálykodása; a tribunusok ugyanis kijelentették: nem egyeznek bele a gyűlés megtartásába, ha ott nem érvényesítik a Lex Liciniát; a dictator viszont szilárdan kitartott amellett, hogy inkább véglegesen eltörli az államban a consuli tisztséget, de nem osztja meg az atyák és a nép között. Ezért, mikor a gyűlések állandó elhalasztása miatt a dictator lemondott tisztségéről, ismét interregnumra került sor. S minthogy az interrexek uralma alatt a nép továbbra is el volt keseredve az atyák ellen, állandó viszálykodás közben a tizenegyedik interrexig tartott a küzdelem. A tribunusok folyton azt hozták fel, hogy a Lex Liciniát oltalmazzák; a népnek azonban sokkal jobban fájt az adósságok egyre nyomasztóbbá váló terhe, s a közéleti harcok is arra szolgáltak alkalmul, hogy kitörjenek belőle magánjellegű

panaszai. Az atyák, beleunva a dologba, megparancsolták L. Cornelius Scipio interrexnek, hogy a consulválasztó gyűlésen, a békesség kedvéért, vegye figyelembe a Lex Liciniát. P. Valerius Publicola mellé plebeius tiszttársat választottak: C. Marcius Rutilust. S ha már egyszer a lelkek a megegyezésre hajlottak, az új consulok szerették volna megkönnyíteni az adósok helyzetét is, hiszen nyilvánvaló volt, hogy ez az egyetértés egyetlen akadálya. Az adósságok megfizetését állami üggyé tették, s ötös bizottságot választottak, amelyet - minthogy a pénzügyek rendezésével foglalkozott - pénzváltóknak neveztek el. Ezek igazságos és lelkiismeretes működésükkel kiérdemelték a megtiszteltetést, hogy nevüket minden évkönyv megemlíti. Név szerint C. Duillius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius és T. Aemilius voltak, akik úgy rendezték ezt a rendkívül nehéz ügyet, amelyben rendszerint mindkét fél - vagy legalábbis az egyik - rosszul szokott járni, hogy egyrészt mindenkit megnyugtattak, másrészt a pénzt előlegező államot sem érte veszteség. A kincstár ugyanis azoknak az adósságát, akik inkább hanyagságból, mint rossz anyagi helyzetük miatt késedelmeskedtek a törlesztéssel - ha előzetesen biztosítékot kapott tőlük -, a Forumon felállított asztaloknál kifizette, vagy pedig úgy egyenlítette ki, hogy vagyonukat előbb csekély díjért felbecsülték. Így azután nemhogy jogtalanság, de bármelyik érdekelt fél legkisebb panasza nélkül rendeződött rendkívül sok tartozás.
Ezután, az etruszk háborútól való alaptalan riadalom hatására - az a hír terjedt el ugyanis, hogy Etruria tizenkét népe összeesküvést szőtt - dictatort választottak. A táborban választották meg - mert ide továbbították a consuloknak a senatus határozatát - C. Iuliust, aki mellé L. Aemiliust rendelték a lovasság főparancsnokául. Egyébként a határokon kívül teljes volt a nyugalom.

22. Otthon a dictatornak az a kísérlete, hogy két patríciust választasson consullá, interregnumhoz vezetett. A közbeeső időre megválasztott két interrex, C. Sulpicius és M. Fabius elérte, amire a dictator hiába törekedett - hiszen a nép engedékenyebbé vált az új jótétemény: adósságainak csökkentése miatt -, azaz, hogy két patrícius consult válasszanak. Megválasztották magát a tisztét letevő interrexet, C. Sulpicius Peticust s vele T. Quinctius Poenust.

(Egyesek szerint Quinctius előneve Caeso, mások szerint Gaius volt.) Mindketten hadba vonultak, Quinctius a faliscusok, Sulpicius a tarquiniibeliek ellen. S minthogy sehol se került sor az ellenséggel ütközetre, mindent felégetve és elpusztítva inkább a földek, mint az emberek ellen viselték a háborút. A két nép makacsságát annyira megtörte ez a, mondhatni, lassú sorvadás okozta gyengeség, hogy először a consulokhoz, majd az ő engedélyükkel a senatushoz folyamodtak fegyverszünetért, amelyet negyven évre meg is kötöttek. Most, hogy a két háború fenyegetése már nem okozott gondot, elhatározták, hogy amíg a fegyvernyugvás némi nyugalmat biztosít, vagyonbecslést tartanak, minthogy az adósságok kiegyenlítése után igen sok vagyontárgy cserélt gazdát. Mikor azonban kitűzték a censorválasztó gyűlés napját, C. Marcius Rutilus - aki az első plebeius dictator volt - megzavarta a rendek egyetértését, bejelentve, hogy pályázik a censori tisztségre. Nyilvánvalóan nagyon rosszkor tette ezt, éppen, mikor két patrícius volt a consul, akik kinyilatkoztatták, hogy pályázatát nem veszik figyelembe. De nemcsak ő maga tartott ki makacsul feltett szándéka mellett; minden erejükkel támogatták a tribunusok is, akik vissza akarták szerezni a consulválasztó gyűlésen elvesztett befolyásukat; és benne magában is megvolt az a méltóság, amelynek a legmagasabb tisztség sem elérhetetlen, másfelől a népnek is hő vágya volt, hogy ugyanaz a férfiú, aki megnyitotta előtte a dictatori méltósághoz vezető utat, tegye elérhetővé számára a censori tisztséget is. A szavazatok nem oszlottak meg, s így Manlius Gnaeus mellett Marcius lett a másik censor.

Dictator is volt ebben az évben, M. Fabius; nem mintha háborútól kellett volna tartani, inkább azért, hogy ne érvényesülhessen a consulválasztáson a lex Licinia. A dictator mellé a lovasság főparancsnokául Q. Serviliust rendelték. De a dictator - akár a censorválasztáson - a consulválasztó gyűlésen sem tudott érvényt szerezni az atyák egyhangú akaratának.

23. A népből M. Popilius Laenas, az atyák közül L. Cornelius Scipio lett consul. S a véletlen is elősegítette, hogy a plebeius consul szerezzen nagyobb hírnevet. Mert amikor híre jött, hogy nagy gallus sereg ütött tábort latin területen, minthogy Scipiót éppen súlyos betegsége akadályozta, a gallusok elleni háború vezetését - soron

kívül - Popiliusra bízták. Ő haladéktalanul sorozást rendelt el, és megparancsolta, hogy a fegyveres ifjúság a Porta Capenán kívül, Mars szentélyénél gyülekezzék, s oda vitette a quaestorokkal a kincstárból a hadijelvényeket is. Négy teljes legiót állított fel, a többi katonát P. Valerius Publicola praetor alá rendelte, és meghagyta az atyáknak, szervezzenek még egy sereget, hogy ha a háború esetleg nem kívánatos fordulatot vesz, ezzel megvédelmezzék az államot.

Ő maga szintén mindent megfelelően előkészített és elrendezett, az ellenség ellen indult, s minthogy ennek erejét jó előre s nem mindent kockára tevő csatában óhajtotta kipuhatolni, sáncot ásatott a gallusok táborához legközelebb eső egyik elfoglalt dombon. Alig látta meg a szilaj és harcra sóvárgó nép a távolban a római hadijelvényeket, hadirendbe állt, hogy tüstént csatát kezdjen; s látva, hogy a római sereg nem vonul ki a síkságra, hanem részben a magaslaton, részben a sáncok védelmében húzódik meg - abban a hitben, hogy a rémület bénítja meg őket, s hogy legjobb most rajtuk ütni, mikor leköti őket az erődítési munka -, félelmetes üvöltéssel rájuk rohant. A rómaiak nem hagyták abba az ásást, amelyet a triariusok végeztek, s a mögöttük harcra készen, fegyveresen várakozó második és harmadik csatasor vetette magát a küzdelembe. Bátorságuk mellett a magaslat is segítette őket; dárdáik és hajítófegyvereik, nem úgy, mint a sík földön, ahol kirepülés után erejüket vesztve lehullanak, saját súlyuktól, még sebesebben szállva mind célba találtak, s a gallusok, akiket elárasztottak a lövedékek - vagy testüket fúrták át, vagy nehezékként csüngtek le pajzsukról, mikor már-már rohanva felértek a szemben lévő magaslatra, először megzavarodva megálltak, majd mikor a megtorpanással harci kedvük lelohadt, az ellenfélé pedig fellángolt, visszaverve egymás hegyén hátán menekülni kezdtek, és sokkal csúfosabb vereséget mértek önmagukra, mint az öldöklő ellenség, mert sokkal többet taposott agyon a menekülő tömeg, mint amennyit megölt a fegyver.

24. A rómaiak győzelme mégsem volt végleges; a síkra leérve új sokasággal találták magukat szemben: mert a gallusok rengetegen voltak, alig éreztek meg ekkora veszteséget, s mintha új csata

kezdődnék, friss csapatokat vonultattak fel a győztes ellenség ellen. A rómaiak, lelassítva lendületüket, megálltak, egyrészt, mert fáradtan kellett új küzdelembe bocsátkozniuk, másrészt, mert az elővigyázatlan consul - akinek, miközben az első sorokat buzdította, egy hajítódárda majdnem átfúrta a bal vállát - kis időre eltávozott a harcból. Habozásukkal mármár elszalasztották a győzelmet, mikor a consul bekötött sebbel visszatért az első sorba, és rájuk kiáltott: „Mit állsz itt, vitézem? Most nem a latin vagy a sabin az ellenséged, akit legyőzve szövetségessé változtathatsz; vadállatok ellen rántottunk kardot, itt vérnek kell folynia, vagy az övéknek, vagy a miénknek! Táborukból elűztétek, a lejtőn lekergettétek őket a völgybe, itt álltok a leterített ellenséges holttestek felett; ahogy a hegyoldalt megtöltöttétek velük, hasonló vérfürdőt rendezve töltsétek meg a völgyet is! Ne várjátok, hogy ha álltok, megfutamodnak előletek; elő a hadijelvényekkel, induljunk rohamra ellenük!"
E buzdító szavakra új támadásra indultak, kivetették helyükből az előttük álló gallus csapatokat, majd éket formálva betörtek az ellenséges sereg közepébe; a szétvert barbárok határozott parancsok és vezérek híján - saját csapataikra zúdultak, a mezőkön szétszóródva táboruk mellett is elrohantak, s az egyforma dombok közül a legmagasabbnak látszó, az albai felé menekültek. A consul a táboron túl nem üldözte őket, mert sebe is akadályozta, de seregét sem óhajtotta az ellenség megszállta dombon veszélynek kitenni. A táborban lelhető összes zsákmányt átengedte a katonáknak, a gallusoktól szerzett prédával gazdagon megrakodott, győztes sereget visszavezette Rómába. Mivel sebesülése késleltette a diadalmenetet, éppen emiatt fejezte ki a senatus azt az óhaját, hogy válasszanak dictatort, aki a beteg consulok helyett a választógyűlést megtartja. L. Furius Camillus a megválasztott dictator - aki mellett P. Cornelius Scipio lett a lovasság főparancsnoka - elérte, hogy a consuli tisztség, mint régen, újra az atyák birtokába jutott. Ezért, az atyák lelkes buzdítására, őt magát választották meg consulnak; tiszttársa Ap. Claudius Crassus lett.

25. Még az új consulok hivatalba lépése előtt tartotta meg diadalmenetét Popilius a gallusokon aratott győzelemért; a nép nagy lelkesedéssel fogadta, mindenki halkan kérdezgette: vajon kinek lehet oka rá, hogy elégedetlen legyen a plebeius consullal,

egyszersmind megszólták a dictatort, hogy a Lex Licinia semmibevételéért kapta jutalmul a consuli tisztséget, s ő, akit egyéni törtetése a nyilvános jogsértésnél még nagyobb gyalázatba kevert, dictatorként saját magát választatta meg consulnak.

Az évet gyakori és sokféle nyugtalanság tette nevezetessé. A gallusok, nem bírván elviselni a tél hidegét, az albai hegyen előreindulva, szertekószálva végigdúlták a földeket és a tengerparti helységeket. A tengert, az antiumi partot, Laurentum vidékét s a Tiberis torkolatát görög hajók tették bizonytalanná, úgyhogy a tengeri és szárazföldi rablók egyszer összetalálkozva bizonytalan kimenetelű csatát is vívtak, s úgy vonultak vissza - a gallusok táborukba, a görögök pedig hajóikra -, hogy egyik fél se tudta, győztesnek vagy legyőzöttnek tekintse-e magát. Ennyi nyugtalanság közben a legnagyobb ijedelmet az keltette, hogy a latin népek, Ferentina ligetében tartott tanácskozásukon, félreérthetetlenül kijelentették a csapatokat követelő rómaiaknak, hogy ne parancsoljanak azoknak, akiknek a segítségére szorulnak, s a latinok szívesebben fognak fegyvert saját szabadságukért, mint idegenek hatalmáért.

A senatus, amelyet az egyidőben folyó két külső háború mellett még a szövetségesek elpártolása is aggasztott, felismerte, hogy azokat, akiket nem tart mellettünk a hűség, félelemmel kell kényszeríteni, ezért elrendelte, hogy a consulok tartsanak sorozást, és mozgósítsák az állam minden erejét, minthogy a szövetséges erők elpártolása miatt a polgárságból kell a hadsereget megszervezni. Az általános, nemcsak a városi, hanem a vidéki ifjúságra is kiterjedő sorozáson tíz, egyenként négyezer-kétszáz gyalogosból és háromszáz lovasból álló legiót állítottak fel. Akkora volt ez az újonnan szervezett sereg, amekkorát, ha most fenyegetne hasonló veszély, a ma a földkerekséget betöltő római nép minden erejét mozgósítva sem egykönnyen tudna kiállítani; nagyon is igaz, hogy csak abban lettünk nagyobbak, amibe belerokkantunk: a gazdagságban és a fényűzésben.
Az év egyéb szomorú eseményei közé tartozik, hogy az egyik consul, Ap. Claudius, a háborús készülődések közben váratlanul meghalt; minden hatalom ismét Camillusra szállt. Az atyák nem tartották illőnek, hogy az egyetlen consult dictatornak rendeljék alá, részben, hogy tekintélye csorbát ne szenvedjen, másrészt azért is,

mert családi neve a gallusok elleni háborúban kedvező előjelnek számított. A consul két legiót hátrahagyott a Város védelmére, a többi nyolcat megosztotta L. Pinarius praetorral, s apja vitézségére emlékezve a gallus háború irányítását - a sorshúzás mellőzésével - ő maga vette át. A praetornak megparancsolta, védelmezze a tengerpartot, s akadályozza meg, hogy a görögök kiköthessenek. Levonulva a pomptinusi vidékre, állandó táborhelynek megfelelő terepet választott, s mivel semmi nem kényszerítette, nem szándékozott a síkságon támadni; úgy gondolta, hogy az ellenséget, amelyet az ínség arra kényszerített, hogy rablásból éljen, eléggé meg tudja fékezni azzal, ha a zsákmányszerzésben megakadályozza.

26. Míg a római sereg békés őrállással töltötte az időt, előlépett egy hatalmas termetű, állig felfegyverzett gallus harcos, gerelyével megdöngette pajzsát, mire mindenki elhallgatott, ő pedig tolmács útján párviadalra hívta ki valamelyik rómait. Ekkor M. Valerius, az egyik fiatal katonai tribunus, remélve, hogy a T. Manliuséhoz hasonló dicsőséget szerezhet, a consul beleegyezésével, fegyveresen kilépett középre. A harcban a halandók küzdelmét elhomályosította az isteni beavatkozás. Mert a támadásra lendülő római sisakjára, az ellenség felé fordulva, hirtelen, egy holló telepedett. A tribunus megörült a madárnak, mint égből küldött csodajelnek, majd felfohászkodott a küldőjéhez: akár isten, akár istennő, álljon kegyes védelmezőként mellette. S íme - bámulatos hallani is - a madár nemcsak hogy ott maradt elfoglalt helyén, de minden újabb összecsapásnál, szárnyra kapva, karmaival az ellenfél arcának és szemének esik, s a gallus a csodálatos jelenség láttán végül annyira elveszti bátorságát, hogy utoljára már se lát, se hall, nem tud gondolkodni, s Valerius végez vele. A holló pedig felrebbenve napkelet irányában, eltűnik szemük elől.

Eddig mindkét sereg mozdulatlanul állt a helyén, de hogy a tribunus kezdte leszedni a fegyvereket megölt ellenfele holttestéről, a gallusok se maradtak helyükön, a rómaiak pedig még náluk is gyorsabban rohantak a győzteshez: a gallus harcos ott heverő teteme körül kitört csatározás véres ütközetté fajult. S most már a közeli őrhelyeken állomásozó manipulusokon kívül a mindkét oldalról előrohanó legiók is harcba avatkoztak. Camillus csatába küldte a tribunus győzelmének örvendező, az istenek oly

nyilvánvaló segítségén fellelkesült katonáit, s rámutatva a zsákmányolt fegyverzettel ékes tribunusra, így biztatta őket: „Ő legyen a példaképetek, katonák, terítsétek le a gallus sereget földön fekvő vezére köré!" A csatában isten és ember megtette a magáét; nem volt kétes, milyen eredménnyel végződik a harc, annyira érezte előre mindkét sereg, hogy a két vitéz párviadala eleve eldöntötte az ő küzdelmük sorsát is. Az első csapatok között, amelyeknek összecsapása a többieket is harcra tüzelte, öldöklő viadal kezdődött; a gallusok seregének többi része, a nagy tömeg, mielőtt dárda vetésnyire is megközelítette volna az ellenséget, hátat fordítva megfutamodott. Előbb volscus, majd faliscus területen szóródtak szét, innen Apulia és a felső tenger felé igyekeztek.

A consul gyűlést hívott egybe, a tribunust tíz ökörrel és egy arany koszorúval ajándékozta meg. Majd, a senatus parancsára, hogy kezdje meg a tengeri háborút, egyesítette seregét a praetoréval. Minthogy azonban ez a vállalkozás, a nyílt harcba nem bocsátkozó görögök halogató taktikája miatt, hosszúnak ígérkezett, és hogy a választógyűléseket meg tudják tartani, a senatus jóváhagyásával T. Manlius Torquatust dictatorrá nevezte ki. A dictator, aki A. Cornelius Cossust tette meg a lovasság főparancsnokának, megtartotta a gyűlést, s itt a nép nagy ujjongása közben dicsőségében vetélytársát, a távol lévő huszonhárom éves M. Valerius Corvust - mert ez lett a mellékneve - nyilvánította consullá. Corvus tiszttársa a plebeius M. Popilius Laenas lett (negyedszer).
A görögök ellen Camillus nem tett semmi említésre méltót. Őnekik éppen úgy nem ízlett a szárazföldi, mint a rómaiaknak a tengeri háború. Végül, minthogy sehol nem tudtak kikötni, s nemhogy semmi szükséges dologhoz, de még vízhez sem jutottak, eltávoztak Italiából. Arról, hogy a hajóhad melyik népé vagy törzsé volt, semmi biztosat nem tudunk. Én legvalószínűbbnek azt tartom, hogy szicíliai türannoszok küldték, mert a távolabbi Görögország akkortájt, kimerülve a belső viszályokban, már a makedón hatalomtól rettegett.

27. Miután a seregeket elbocsátották, odakünn béke, itthon a rendek között egyetértés és nyugalom uralkodott; de hogy e helyzetnek ne örülhessenek túlságosan, a polgárok között járvány tört ki, s a senatus kénytelen volt felszólítani a decemvireket a

Sibylla-könyvekbe való betekintésre; javaslatukra ünnepi vendégséget rendeztek az istenek tiszteletére. Ugyanebben az évben a latinok által lerombolt Satricumot az antiumiak újjáépítették és coloniát alapítottak benne, Róma pedig szerződést kötött a karthágóiak barátságot és szövetséget kérő küveteivel.
Ugyanez a külső és belső nyugalom uralkodott T. Manlius Torquatus és C. Plautius consulsága idején is. Csak annyi történt, hogy a kamatot egytizenketted részről a kölcsönösszeg huszonnegyedére mérsékelték, s elrendelték, hogy az adósságot, ha negyedrészét azonnal kiegyenlítik, három év alatt egyforma részletekben kell letörleszteni. S még így is sok polgár ment tönkre, mert a senatus inkább törődött azzal, hogy fenntartsa a hitel iránt az általános bizalmat, mint a magánosok gondjaival. A legfőbb könnyebbség az volt, hogy nem nehezedett az emberekre az adó vagy a sorozás terhe.

Három évvel azután, hogy a volscusok újjáépítették Satricumot, másodízben választották consullá M. Valerius Corvust, tiszttársa pedig C. Poetilius lett. Minthogy Latiumból az a hír érkezett, hogy antiumi követek járják be a tartományt, és háborúra szólítják fel a latin népeket, Corvus, aki azt a megbízatást kapta, hogy - mielőtt még számban gyarapodna az ellenség támadjon a volscusokra, harcra kész seregével Satricum alá vonult. S mert itt az antiumiak és a volscusok már összevonták a római támadás lehetőségére előzőleg készen tartott csapataikat, a két felet eltöltő régi gyűlölet nem engedte meg, hogy a csatával késlekedjenek. A volscusok, akik nagyobb harci kedvvel tudták felújítani, mint végigküzdeni a háborút, vereséget szenvedtek, és rendezetlen sorokban Satricum falai felé menekültek. De még a falak védelmében sem bíztak eléggé; mikor az ellenség körülzárta a várost, és már létrákkal rohamra készült, négyezer katona adta meg magát, nem is számítva a nem harcolók nagy tömegét. A rómaiak lerombolták és felgyújtották a várost, a zsákmány teljes egészében a katonáknak jutott, kivéve a négyezer harcost, aki megadta magát; ezeket a consul a diadalmenetben kocsija előtt megbéklyózva vonultatta fel, majd eladta őket, és az összegyűlt tekintélyes összeget a kincstárnak juttatta. Egyesek azt írják, hogy ez a fogolysereg rabszolgákból állt, ami sokkal valószínűbb is, mint az, hogy azokat adták el, akik megadták magukat. 28. E consulok után M. Fabius Dorsuo és Ser. Sulpicius Camerinus lépett hivatalba. Most az auruncusok indítottak

váratlanul háborút, betörtek és fosztogatni kezdtek. A rómaiak attól féltek, hogy nem egyetlen nép vállalkozásáról van szó, hanem a latin törzsek közös tervéről, ezért mintha máris folyna a háború a latinok ellen, dictatort választottak, L. Furiust, aki Cn. Manlius Capitolinust nevezte ki a lovasság főparancsnokává. Mint komoly veszedelemben mindig, most is bejelentették a törvénykezési szünetet, sorozást tartottak, senkit nem mentve fel, a legiókat pedig a lehető leggyorsabban az auruncusok ellen vezették. De a katonák inkább zsákmányolni akartak, mint küzdeni, így a háború az első összecsapással be is fejeződött. Mindamellett a dictator, minthogy a latinok támadtak, és habozás nélkül vállalták a harcot, jónak látta biztosítani az istenek segítségét is: még harc közben templomot ajánlott fel Iuno Moneta istennőnek. Miután e fogadalommal elkötelezve magát, győztesen tért vissza Rómába, s lemondott dictatori tisztéről. A senatus, hogy a templom méltó legyen a római nép tekintélyéhez, duumvireket választott az építkezés irányítására. A helyet a fellegvárban jelölték ki, ott, ahol hajdan M. Manlius Capitolinus hajléka állt. A consulok, felhasználva a dictatornak a volscusok ellen toborzott seregét, váratlanul rajtaütve az óvatlan ellenségen, elfoglalták Sorát.

A templomot egy évvel azután, hogy a felajánlás elhangzott, felavatták; akkor C. Marcius Rutilus (harmadszor) és T. Manlius Torquatus (másodszor) volt consul. A felszentelés után azonnal csodajel tűnt fel, hasonló az annak idején Alba hegyén látott csodához: kőeső hullt, és a nappal éjszakára változott. Minthogy a polgárságot babonás félelem töltötte el, a senatus, betekintve a szent könyvekbe, elhatározta, hogy dictatort választ ünnepnapok kijelölésére. P. Valerius Publicolát választották meg, mellette Q. Fabius Ambustus lett a lovasság főparancsnoka. Nemcsak a tribusoknak kellett engesztelő szertartásokat rendezniök, de a szomszéd népeknek is; sorban megszabták, melyikük mikor tartsa a könyörgést.
Hagyomány szerint ebben az évben a nép szigorú büntetéssel sújtotta az uzsorásokat, akiket az aedilisek a törvény elé idéztek. Ezután, noha semmi komoly ok nem volt rá, visszatértek az interregnumhoz. Az interregnum után - és szinte azt lehetne hinni, ezért volt rá szükség - két patríciust választottak consulnak: M. Valerius Corvust (harmadszor) és A. Cornelius Cossust.

29. Mostantól oly háborúk elbeszélésére kerül sor, amelyeket egyformán nevezetessé tesz az ellenség ereje, a távoli színtér és a hosszú időtartam. Mert ebben az évben kezdődött a háború a samnisok, e gazdag és jól felfegyverzett nép ellen. A bizonytalan hadiszerencsével vívott samnis háború után új ellenség jelentkezett: Pyrrhus, őt pedig követték a punok. Mennyi roppant jelentőségű esemény! Hányszor volt már Róma a pusztulás szélén, míg birodalmát akkorára tudta növelni, hogy szinte saját nagysága alatt roskadozik. A samnis háborúra a velük addig baráti szövetségben álló rómaiakat nem a két nép viszonya, hanem külső ok késztette. A samnisok, bízva seregük fölényében, jogtalanul rátámadtak a sidicinusokra, s ezek, mint gyengébbek, kénytelenek voltak erősebbhez fordulni segítségért, így a campaniabeliekkel léptek szövetségre. Ezek inkább nevükkel, mint seregükkel támogatták szövetségesüket, s mivel fényűzésben elpuhult polgáraik a fegyverforgatásban keménnyé edződött ellenféltől sidicinus földön vereséget szenvedtek, magukra zúdították a háború viharát. Mert a samnisok, nem törődve már a sidicinusokkal, szomszédaik támogatóira, magukra a campaniabeliekre törtek, harcban ugyancsak könnyű győzelemre, de sokkal több zsákmányra és dicsőségre számíthattak. Erős őrséggel megszállták Tifatát, a Capua felett emelkedő dombvonulatot, s csapataik négyszöget alkotva vonultak le a Capua és Tifata között elterülő síkságra. Itt újabb ütközetre került sor, s minthogy a campaniabeliek a balszerencsés csatában elvesztették ifjúságuk színe-javát, s a közelben semmi támogatást nem remélhettek, arra kényszerültek, hogy a rómaiakhoz forduljanak segítségért.

30. Követeik, miután bebocsátást nyertek a senatus elé, nagyjából ilyen értelemben beszéltek:

„A campaniai nép küldött hozzátok, összeírt atyák, hogy tőletek mindenkorra szóló barátságot és azonnali segítséget kérjünk. Ha szerencsénk tetőpontján kérnénk, könnyebben megkapnánk, de ugyanannyival kevésbé is volnánk érte lekötelezve. Mert annak tudatában, hogy egyenrangú félként nyertük el barátságotokat, talán éppoly hűséggel ragaszkodnánk hozzátok, mint most, de kevésbé éreznők magunkat hálás alattvalóitoknak. De ha most köteleztek le bennünket együttérzésetekkel, és siettek oltalmunkra nehéz helyzetünkben, még az elnyert jótéteményt is méltányolnunk

kell, ha nem akarunk hálátlannak és minden isteni és emberi segítségre méltatlannak bizonyulni. Istenemre, úgy vélem, abból, hogy a samnisok nálunk előbb voltak szövetségeseitek és barátaitok, nem következik, hogy minket ne fogadjatok barátságotokba, legfeljebb az, hogy az idő és a megbecsülés miatt megelőzhetnek bennünket, hisz velük kötött szerződésetek nem tiltja, hogy újabb szövetséget köthessetek. Mert mindig elegendő oknak tartottátok a barátságkötésre, hogy az, aki a kötést kéri, barátotok óhajt lenni, s mi campaniabeliek, ha jelenlegi helyzetünkben nem is mondhatunk nagy szavakat, városunk nagyságát, földünk termékenységét tekintve - benneteket kivéve - mégsem maradunk el egyetlen más néptől sem, és azt hiszem, ha barátaitok leszünk, nem csekély mértékben segíthetjük elő virágzásotokat. Ha az aequusok és volscusok, e Város örök ellenségei, bármikor megmozdulnak, mi ott leszünk a hátukban, s amit előbb cselekedtek a mi megmentésünkre, azt mi a ti uralmatokért és dicsőségetekért mindig hajlandók leszünk megtenni. S ha meghódítjátok az országaink között lakó népeket - s hogy ez hamarosan megtörténik, arra hősiességetek és szerencsétek a biztosíték -, összefüggő birodalmatok egész a mi határunkig terjed. Balsorsunk keserves és fájdalmas beismerésre kényszerít: oda jutottunk, összeírt atyák, hogy mi, campaniabeliek, kénytelenek vagyunk vagy barátaitokhoz vagy ellenségeitekhez csatlakozni. Ha megvédtek bennünket, hozzátok, ha sorsunkra hagytok, a samnisokhoz állunk. Fontoljátok hát meg, melyiket akarjátok: ti legyetek-e Capua és egész Campania urai, vagy a samnisok? Feltétlenül méltányos dolog, rómaiak, hogy mindenki számíthat megértésetekre és támogatásotokra, főképp azonban azok, akik, míg erejükön felül igyekeztek a segítségükért folyamodókat támogatni, mindenekelőtt maguk jutottak ilyen nehéz helyzetbe. Mi, noha látszólag a sidicinusokat védtük, valójában saját magunkért harcoltunk, mikor láttuk a samnisoknak egyik szomszédunk ellen intézett szégyenteljes rablóhadjáratát, s tudtuk, hogy ez a tűzvész, miután a sidicinusokat elhamvasztotta, mireánk fog átcsapni. S a samnisok most sem azért készülnek minket megtámadni, mert fájlalják a rajtuk esett jogtalanságot, hanem mert örömmel kapnak a jó alkalmon, hogy e betörésre jogcímet találtak. Hiszen ha mindezt haragvó megbosszulásnak tekintenék, nem pedig alkalomnak vérszomjuk kielégítésére, vajon nem kellett volna megelégedniük azzal, hogy két ízben is - egyszer sidicinus földön, egyszer pedig magában Campaniában - megverték legióinkat?

Miféle engesztelhetetlen gyűlölet ez, amelyet két csatában kivívott vér sem tudott lecsillapítani? S vegyük még hozzá, hogy végigdúlták földjeinket, zsákmányként elhajtottak embert és állatot, felégették és lerombolták a tanyákat; vajon mindez nem volt elég bosszúvágyuk jóllakatására? Nem, mert mohóságukat akarják kielégíteni; ez tüzeli őket Capua megostromlására, hogy vagy lerombolják, vagy maguk vegyék birtokba ezt a gyönyörű várost. De inkább ti foglaljátok el, rómaiak - amivel jótéteményt gyakoroltok -, mintsem eltűrjétek azt a szörnyűséget, hogy az ő tulajdonukban maradjon. Nem oly néphez szólok, amely vonakodik az igazságos háborútól, de azt hiszem, elég, ha csak megmutatjátok, hogy segíteni akartok, s már nem lesz szükségetek háborúra. Csak miránk vonatkozik a samnisok lekicsinylő véleménye, nem a fölöttünk állókra: így e segítségnek az árnyéka is elég, hogy védelemért alája húzódhassunk. S mindazt, ami ezután a miénk lesz, amivé mi magunk válunk, előre a tiéteknek tekintjük. Tinektek hasítja az eke Campania földjét, nektek népesül be Capua városa, s a város alapítóival, őseinkkel és a halhatatlan istenekkel helyezünk benneteket egy sorba, s nem lesz egyetlen coloniátok, amely minket engedelmességben és hűségben felülmúlna. Ígérvén ígérjétek meg Capuának, összeírt atyák, legyőzhetetlen hatalmatok oltalmát, s keltsetek bennünk reményt, hogy a város elkerüli a pusztulást. El tudjátok-e képzelni, valamennyi rendből összegyűlt mekkora tömeg búcsúztatott bennünket, mikor ide indultunk? S amikor otthagytuk őket, mennyire elmerültek mindnyájan a fogadalmakban és könnyekben? S hogy mily várakozásban élnek most Campania népe és senatusa, a feleségek és gyermekek? Bizonyos vagyok benne, hogy az egész sokaság a kapuknál áll, és feszülten figyeli az ide vezető utat. S most, atyák, döntsétek el, milyen választ vigyünk nekik szorongásukban és bizonytalanságukban? Mert az egyik üzenet menekülést, győzelmet, életet és szabadságot visz nekik, s hogy a másik mit, azt borzadok kimondani. Tehát úgy döntsenek rólunk, hogy vagy szövetségeseitek és barátaitok leszünk, vagy soha az életben nem leszünk azok."

31. A követek visszavonulása után a senatus határozatot hozott. S bár a többség úgy vélte, hogy Italiának ez a legszebb és leggazdagabb városa és a rendkívül termékeny tengerparti föld a

gabonaárak emelkedése esetén a római nép éléskamrájává válhat, még e rendkívül előnyös lehetőségnél is többre becsülték a szövetségi hűséget, s a consul, a senatus döntését tolmácsolva, ezt a választ adta: „Campaniabeliek, a Senatus támogatásra méltónak ítél benneteket, de csak azzal a feltétellel köthetünk baráti szövetséget, ha ezzel nem sértjük régebbi barátságunkat és szerződésünket. A samnisokat szerződés fűzi hozzánk, így nem nyújtunk ellenük fegyveres segítséget, mert ezzel előbb sértenénk meg az isteneket, mint az embereket, hanem - ahogy az isteni és emberi jog előírja - követeket küldünk szövetségesünkhöz és barátunkhoz azzal a kéréssel, hogy kíméljenek meg benneteket az erőszaktól."
Erre a küldöttség vezetője, otthon kapott megbízatása értelmében, így válaszolt: „Ha a mi tulajdonunkat nem is akarjátok jogos beavatkozással megvédeni a jogtalanság és hatalmaskodás ellen, a magatokét bizonnyal megvéditek. Mi tehát, összeírt atyák, Campania népét, fővárosát, Capua földjét, az istenek szentélyeit, minden isteni és emberi tulajdonát a magatok és a római nép hatalmába adjuk, s ami ezután ér minket, azt már mint a ti alattvalóitok szenvedjük el." E szavak után a Curia előcsarnokában, kezüket a consul felé tárva s könnyeket ontva, mindnyájan földre borultak. Az atyákat megindította az emberi sors forgandósága. Lám, ezen az oly gazdag, fényűzéséről és büszkeségéről híres népen, amelyhez nemrég még szomszédai járultak segítségért, annyira erőt vett a kétségbeesés, hogy magát és mindenét idegenek hatalmába adja. Ezek után nyilvánvalóan a szövetségi hűség követelte meg, hogy a rómaiak ne szolgáltassák ki új alattvalóikat, s úgy vélték, a samnis nép nem igaz úton jár, ha olyan földet és várost akar elfoglalni, amely megadta magát, és úgy vált a római nép birtokává.
Úgy döntöttek, azonnal követeket küldenek a samnisokhoz, azzal a megbízatással, vigyék hírül a campaniabeliek kérését, a senatusnak a samnis szövetséget is figyelembe vevő, erre adott válaszát, végül Campania meghódolását, s szövetségükre és barátságukra hivatkozva kérjék: kíméljék alattvalóikat, ne törjenek fegyveres ellenségként a földre, amely immár a római népé lett. Ha pedig a követek mérsékelt fellépéssel nem érnek el eredményt, szólítsák fel őket a római nép és senatusa nevében: tartsák magukat távol Capuától és Campania földjétől. A samnisok a gyűlésükön felszólaló követeknek oly dölyfös választ adtak, hogy nem csupán a háború folytatását jelentették be, de főembereik, a tanácsházból kilépve, követeink jelenlétében hívatták a csapatok vezetőit, és adták ki

nekik fennhangon a parancsot, hogy azonnal induljanak feldúlni Campania földjét.

32. Miután a követség e válasszal visszatért Rómába, az atyák, minden egyéb ügyet félretéve, úgy határoztak, hogy a fetialis papok útján kérnek elégtételt; mikor ezek tagadó választ kaptak, a következő döntést hozták: a szokásos formaságok szerint meg kell üzenni a háborút, hogy az ügyet minél hamarabb a nép elé terjeszthessék. A nép határozata értelmében a két
consul egy-egy sereggel elindult a Városból: Valerius Campaniába, Cornelius a samnis földre, s az előbbi a Gaurus hegy lábánál, az utóbbi Saticula mellett ütött tábort.
A samnis legiók először Valerius ellen vonultak, mert az ő részéről várták az igazi nagy támadást, másrészt a bosszúvágy is fűtötte őket a campaniabeliek ellen, akik oly gyorsan tudtak előbb segítséget nyújtani, majd segélycsapatokat toborozni ellenük. Így, amikor megpillantották a római tábort, szilaj harcvágyukban egy emberként követelték a vezérektől, adjanak jelt a harcra, s fogadkoztak, hogy a rómaiakhoz hasonló szerencsével segítik majd a campaniabelieket, mint ezek segítették a sidicinusokat.
Valerius csupán néhány napig várt, hogy kisebb összecsapásokban kipuhatolja az ellenség erejét, majd kitűzte a hadijelet, néhány buzdító szót intézett övéihez, hogy ne rettentse meg őket az új ellenség és az új háború. Minél távolabb viszik fegyvereiket a Várostól, annál elpuhultabb népekre bukkannak. A samnisok vitézségét ne a sidicinusok és a campaniabeliek felett aratott győzelmükön mérjék le. Bármily gyávák küzdenek egymással, az egyiknek szükségképpen vereséget kell szenvednie. A campaniabeliek veresége is kétségtelenül a túlzott fényűzés miatt elpuhult életmódnak, s nem az ellenség erejének tulajdonítható. És mit számít a samnisok két győztes háborúja annyi évszázaddal, a római nép annyi ragyogó haditettével szemben? Hiszen a Város alapítása óta szinte több diadalt vehet számba, mint esztendőt; a körülötte lakó népeket, a sabinokat, az etruszkokat, a latinokat, a hernicusokat, az aequusokat, a volscusokat, az auruncusokat fegyveres erejével egytől egyig leigázta, a gallusokat pedig annyi csatában megverte és végül arra kényszerítette, hogy a tengeren, hajókon keressenek menekülést. S noha mindenkinek saját hadiszerencséjében és vitézségében bízva kell csatasorba állnia,

arról se feledkezzenek el, kinek az irányításával és jósjeleivel kezdődik a csata; olyan vezérük van-e, aki csak hangzatos buzdítással tud szolgálni, aki csak szavakban elszánt, de a haditudományban járatlan, vagy olyan, aki maga is tud bánni a fegyverekkel, kiáll a hadijelvények elé, s értőn forgolódik a csata viharában.
- Katonák - folytatta -, az az óhajom, hogy tetteim s ne szavaim lelkesítsenek, s ne csak parancsaimat, de példámat is kövessétek. Nem pártharcokban, nem a nemesekkel folytatott szokásos alkudozásokkal, hanem ezzel a jobbommal szereztem magamnak három consulságot és soha el nem múló dicsőséget. Elmúltak az idők, amikor így lehetett beszélni: „Persze, hiszen patrícius voltál, a haza megszabadítóinak leszármazottja, s családod abban az évben kapta meg a consulságot, amelyben a Város az első consult!" Most már egyformán elnyerhetjük a consulságot mi, atyák, s ti, plebeiusok, s ez már nem a származás jutalma, mint régen volt, hanem a kiválóságé. Ezért, katonák, legfőbb célként e tisztség lebegjen szemetek előtt! Ti, emberek, engem, az istenek kívánságára, ezzel az új Corvinus melléknévvel ruháztatok fel, de azért családunk ősi neve, a Publicola sem merült feledésbe. Én a római népet, háborúban és békében, akár magánember voltam, akár kisebb vagy nagyobb tisztséget viseltem mint tribunus, mint consul - s egymást követő consulságaim során is -, változatlan érzéssel tisztelem és tiszteltem. S most itt a feladat: az istenek segítségével vívjátok ki velem együtt a samnisok felett ezt az új és első diadalt.

33. Soha nem volt még vezér meghittebb viszonyban katonáival: vonakodás nélkül vállalt a legegyszerűbb katonákkal együtt minden szolgálatot, még a harcosok szórakozása közben is, ha gyorsaságban vagy testi erőben vetekedtek, nyájas és előzékeny volt, sem győzelem, sem vereség nem változtatta meg arca derűjét, nem nézett le senkit, aki versenyre hívta; tetteiben a körülményekhez képest - jóságos volt, beszéd közben éppen úgy ügyelt mások szabadságára, mint önnön méltóságára. S amivel legjobban megnyerte a nép szívét: magas tisztségében is megőrizte azokat a jellemvonásokat, amelyekkel tisztségét elnyerte. Nem csoda, hogy vezére buzdítására az egész sereg hihetetlen lelkesedéssel vonult ki a táborból.

Ha valaha, most igazán egyenlő reményekkel, egyenlő erőkkel kezdődött a csata: mindkét sereg bízott magában, de nem becsülte le ellenfelét. A samnisok elszántságát fokozták legújabb sikereik s néhány nappal azelőtt kivívott kettős győzelmük, a rómaiakét négyszáz év dicsősége s győzelmeiknek a Város alapítása óta tartó sorozata; s mégis kölcsönösen aggodalommal nézegették új ellenfelüket. A küzdelem igazolta a két sereg hangulatát: úgy harcoltak, hogy jó ideig egyik csatasor se mozdult. Ekkor a consul, úgy vélve, hogy mivel nem lehet őket visszaszorítani, zavart kell keltenie közöttük, rohamra küldve a lovasságot, megpróbálta szétzilálni első soraikat. De látva, hogy a lovasság nagy lármával, eredménytelenül száguldozik körös-körül a szűk területen, s nem tud utat vágni az ellenség soraiban, visszatért a legio első csapatához, s lováról leugorva így szólt: „Gyalogosok, ez a feladat mireánk vár! Rajta hát, s ahogy tőlem látjátok, hogy az ellenségre rohanva karddal nyitok magamnak utat, úgy vágja le mindenki azt, aki útjába kerül, mígcsak azt nem látjátok, hogy a most felmeredő lándzsáktól csillogó egész teret az elesettek magas halma borítja!"
Alig hangzottak el szavai, a lovasság a consul parancsára kettéválva, a két szárny felé kanyarodott, és szabadon hagyta az utat az ellenséges derékhadra törő legiók előtt. A consul, mindenkit megelőzve, az ellenségre támadt, s akit a véletlen elébe vitt, levágta. E látványtól felhevülve a jobb- és balszárny katonái emlékezetes harcot vívtak. A samnisok nekifeszülve ellenálltak, néha több sebet kaptak, mint adtak. Már jó ideje folyt a harc, a szörnyű vérontás a samnis hadijelvények körül, de hátrálásnak sehol semmi jele: annyira szilárd volt az elhatározásuk, hogy csak a halál győzheti le őket. A rómaiak azonban, lankadni érezvén erőiket, s minthogy a nap is vége felé járt, izzó dühvel vetették magukat az ellenségre. Most lehetett csak látni, hogy a samnisok hátrálni, majd menekülni kezdenek. Akkor aztán elfogdosták, lekaszabolták őket, s ha az éj nem vet véget a harcnak, vagy sokkal inkább a győzelemnek, nem sokan maradnak életben. A rómaiak elismerték, hogy még sose csatáztak makacsabb ellenféllel, s a samnisok is, arra a kérdésre, mi törte meg leginkább szívós ellenállásukat és kényszerítette őket menekülésre, azt felelték, hogy úgy tűnt nekik, mintha a rómaiak szeme lángolna, vonásaikban megszállottság, tekintetükben őrület tükröződnék, s ez a látvány nagyobb rémületet keltett bennük, mint akármi más. A rémületet nemcsak a csata elvesztése igazolta, de éjszakai elvonulásuk is.

Másnap a rómaiak birtokukba vették az elhagyott tábort, s Campania egész lakossága hozzájuk özönlött szerencsét kívánni.

34. Egyébként ezt az örömet majdnem egy nagy samniumi vereség keserítette meg. Cornelius consul ugyanis Saticulából elindulva olyan vigyázatlan volt, hogy seregével a rengetegbe, a rengetegen átvezető szűk völgyszorosba nyomult, és csak akkor vette észre, hogy az ellenség körös-körül mindent megszállt, és a feje felett leselkedik, amikor már nem tudott biztonságban visszavonulni. Míg a samnisok arra várakoztak, hogy az egész sereg leereszkedik a völgy mélyébe, P. Decius katonai tribunus észrevette a poggyásszal terhelt seregnek túl meredek, de a könnyű csapatok által sem minden nehézség nélkül megközelíthető dombot, amely a szorosból felmagasodva az ellenséges tábor fölé emelkedett. Ekkor így szólt a megrettent consulhoz: „Látod-e, A. Cornelius, azt a csúcsot az ellenség felett? Ez a mi reménységünk és megmaradásunk kősziklája, ha gyorsan elfoglaljuk, minthogy a samnisok vakságukban nem használták ki. Ne többet adj nekem, mint egyetlen legió dárdásait és nehézfegyverzetűit, s ha velük megszállottam a csúcsot, aggodalom nélkül vonulj tovább, mentsd magadat és seregedet, mert az ellenség, amelyet felülről minden hajítófegyverünk elér, nem mer utánatok menni, hacsak nem akar vesztébe rohanni. Minket meg kiszabadít innen vagy a római nép szerencséje, vagy saját bátorságunk."

A consul megdicsérte, ő pedig maga mellé véve a csapatokat, átvágott velük az erdőn, s az ellenség csak akkor vette észre őket, amikor majdnem elérték céljukat. S míg a samnisokat földhöz szögezte a csodálkozás, és minden szem őt bámulta, Decius a consulnak is időt nyert, hogy seregét kedvezőbb terepre vezesse, s ő maga is birtokba tudta venni a csúcsot. A samnisok, míg hadijelvényeikkel hol erre, hol arra indultak, mindkét alkalmat elszalasztották: a consult se tudták követni, csak a völgyben, ahol az imént még dárdáikkal fenyegetve fentről lestek, s a Deciustól elfoglalt magaslat ellen sem indíthattak felfelé támadást. Ám dühük főként emezek ellen bőszítette őket, annál is inkább, mert oly közel s hozzá még oly kevesen voltak, s mégis meghiúsították vállalkozásuk sikerét. Előbb arra gondoltak, hogy a dombot fegyveresekkel körülzárva vágják el Deciust a consultól, majd arra,

hogy utat nyitnak előttük, s csak akkor támadnak rájuk, ha már leértek a völgybe. Míg e lehetőségek között ingadoztak, meglepte őket az éj.

Decius eddig abban reménykedett, hogy a domb ellen alulról támadó ellenséggel kedvezőbb helyzetből tudja felvenni a harcot. Azután csodálkozni kezdett, hogy sem harcot nem kezdenek, de ha már elijesztette őket a kedvezőtlen terep, még sánccal és árkokkal sem veszik körül magukat. Ekkor így szólt az összehívott centuriókhoz.
- Hogy lehet ennyi hozzá nem értéssel, ily hanyagul háborúskodni? Hogyan tudták ezek legyőzni a sidicinusokat és a campaniabelieket? Hisz látjátok, hadijelvényeiket hol ide, hol oda hurcolják, hol egy helyre vonják össze, hol elindítják a táborból. De ostromművek építéséhez sem fognak, különben már rég körül volnánk sáncolva. Ám mi is hasonlóvá válnánk hozzájuk, ha tovább időznénk itt, mint érdekünk megkívánja. Gyertek velem, s míg van egy kis világosság, puhatoljuk ki, hol helyezkednek el őrszemeik, s hol találhatunk utat a menekülésre.
Egyszerű katonai köpenybe öltözve tartott szemlét, és társai is, nehogy, míg körbenjár, az ellenség felismerje benne a vezért, a közkatonák öltözetében követték.

35. Őrséget állított, és mindenkihez eljuttatta az eligazítást, hogy a második őrségváltást jelző kürtjelre fegyveresen, teljes csendben gyülekezzenek körülötte. Mikor a parancs szerint teljes csendben összejöttek, így szólt hozzájuk:

- Maradjatok ilyen csendben, míg engem hallgattok, s őrizkedjetek minden katonás véleménynyilvánítástól. Miután tervemet kifejtettem, azok, akik helyeslik, hang nélkül menjenek át a jobb oldalra. S azt a tervet fogjuk megvalósítani, amelyet a többség óhajt. Most pedig hallgassátok meg, mire gondolok. Nem menekülés közben szorultunk ide, s nem tunyaságból időzünk az ellenség gyűrűjében. Bátorságotok foglalta el ezt a helyet, innen is csak bátorságotokkal juthattok ki. Azzal, hogy idejöttetek, a római nép egyik nagyszerű seregét mentettétek meg, azzal, hogy innen kitörtök, saját magatokat kell megmentenetek. Tiétek a dicsőség, hogy míg néhányan oly sokaknak voltatok segítségére, ti magatok

senki támogatására nem szorultok. Olyan hadsereggel álltok szemben, amely tegnap ostobaságában elszalasztotta a szerencséje által felkínált alkalmat, hogy egy egész hadsereget megsemmisíthet, s csak akkor fedezte fel a feje fölött emelkedő, oly előnyös fekvésű magaslatot, miután mi már elfoglaltuk; bekeríteni se merte kis csapatunkat fölhatolva sokezer emberből álló seregével, s minket, kik e hegyet megszállva tartjuk, bár a napból bőven tellett volna, még csak védművekkel sem vett körül. Ha így ki tudtátok játszani, amíg látott és éber volt, álmában meg éppen be fogjátok csapni, s erre van szükségünk. Mert mostani helyzetünkben nem is annyira tanácsot adok, inkább rámutatok, milyen megoldásra kényszerültök. Nem lehet vita tárgya, hogy itt maradjatok vagy elvonuljatok-e, hisz a sors semmit nem hagyott meg fegyvereiteken s a fegyverekbe vetett reményen kívül; az éhség és a szomjúság végez velünk, ha jobban félünk a fegyverektől, mint férfiakhoz és rómaiakhoz illenék. Tehát egyetlen menekvés van: kitörni innen és elvonulni. Ezt vagy nappal vagy éjszaka kell végrehajtanunk. Íme, mindjárt egy újabb, de már kevésbé vitatható kérdés: ha megvárjuk a reggelt, csak azt remélhetjük, hogy az ellenség összefüggő sánccal és árokkal vesz körül bennünket, ahogy most is, mint látjátok, földön fekve, testükkel kerítették be dombot az álomra dőlt katonák. Ha pedig, mint igaz is, az éjszaka alkalmas a kitörésre, akkor erre valóban ez az éjszakai óra a legmegfelelőbb. A második őrségváltás jelére gyűljetek össze: a halandókat ekkor nyűgözi a legmélyebb álom. Átlopakodunk hát az alvók között, s vagy csendben ki tudjátok őket játszani, hogy semmit se gyanítsanak, vagy ha észrevennének, váratlan csatakiáltással keltetek bennük rémületet. Csak gyertek utánam, ahogy eddig is követtetek, s védeni fog az eddig is minket segítő szerencse. Azok, akik tervemet célravezetőnek tartják, nosza, menjenek át a jobb oldalra.

36. Mindnyájan erre az oldalra álltak, s elindultak Decius után, aki az ellenséges őrök között, a nem ellenőrzött területen át vezette őket. Már a tábor közepén jártak, mikor az alvó őrök felett átlépkedő egyik katona pajzsa nekiütközött valaminek, és megzördült. Az őr erre felébred, felkelti szomszédját, s talpra ugorva fellármázzák a többieket is; sejtelmük sincs, ki jár ott, barát vagy ellenség, a dombot megszállók próbálnak-e kitörni, vagy a consul foglalta el a tábort. A csatakiáltás, amelyben a rómaiak,

miután észrevették őket, Decius parancsára kitörtek, annyira megrémítette az álomtól kábult katonákat, hogy összezavarodva sem voltak arra képesek, hogy haladéktalanul fegyvert ragadjanak és védekezzenek, sem arra, hogy feltartóztassák vagy üldözőbe vegyék őket. S a római csapat, lekaszabolva az útjában álló őröket, a megzavarodott és ide-oda futkosó samnisok között átvágta magát a consul táboráig.
Az éj nagy része elmúlt, s már biztonságban tudhatták magukat, mikor Decius így szólt hozzájuk:
- Dicsőség nektek, hős római katonák! Minden évszázad magasztalni fogja nagyszerű visszavonulásotokat. De ahhoz, hogy ilyen hősiesség szembetűnő legyen, nappal és napfény kell, s ti nem azt érdemlitek, hogy mikor ilyen dicsőséggel tértek vissza, az éjszaka csendje boruljon rátok. Pihenjünk le itt, s várjuk meg a napfelkeltét.
Úgy is tettek, ahogy mondta. Mikor pirkadni kezdett, követeket küldött előre a táborba a consulhoz, s a hír hallatlan örömet keltett. És amikor köztudomású lett, hogy épségben visszatértek azok, akik, mindnyájuk megmenekülése érdekében, életüket oly nyilvánvaló veszélynek tették ki, mindenki eléjük tódult, magasztalással, szerencsekívánatokkal halmozta el, s külön és együttesen megmentőinek nevezte őket. Hálálkodva magasztalták az isteneket, Deciust az égig dicsőítették. Decius tábori bevonulása diadalmenet volt; fegyveresei kíséretében a tábor közepére vonult, minden szem őrá szegeződött, s a tribunusoknak és consuloknak kijáró legteljesebb tiszteletadás övezte.

Mikor a fővezér sátra elé érkezett, a consul kürtszóval gyűlést hívatott össze, s már belekezdett Decius megérdemelt dicséretébe. Mégis feloszlatta a gyűlést, mert Decius közbeszólt, azt tanácsolva, hogy minden egyebet tegyenek félre, míg kezükben a jó alkalom, s rávette a consult, támadja meg az éjszakai rémülettől megzavarodott s a domb körül külön álló őrállásokba szétoszlott ellenséget, mert véleménye szerint sokan, akiket az ő üldözésére küldtek, szanaszét bolyonganak az erdőkben. A legiókat fegyverbe szólítva elindultak a két táborból, s minthogy a felderítők jelentéseiből már jobban ismerték a rengeteget, kényelmesebb úton közelítették meg és rohanták le a mit sem sejtő ellenséget. Minthogy a mindenfelé szétszóródott s nagyrészt fegyvertelen samnisok nem tudtak sem egy ponton tömörülni, sem fegyvert fogni, vagy a sánc mögé visszajutni, a rómaiak a megrettent ellenséget először

bekergették a táborba, majd, fejetlenséget keltve az őrségben, a tábort is elfoglalták. A dombok körül harsogó csatazaj minden őrszemet megfutamított őrhelyéről; nagy részük még az ellenség megérkezése előtt elmenekült. Azt a mintegy harmincezret, akit a táborba kergetett a rémület, mind egy szálig levágták, a tábort kirabolták.

37. Miután mindez lezajlott, a consul összehívta a sereget, s nemcsak befejezte, hanem meg is toldta dicsérő szavait Decius imént tanúsított hősiességének a magasztalásával, s a szokásos katonai jutalmakon kívül arany koszorút, s egy rendkívül szép, aranyozott szarvú, kövér, fehér ökörrel még száz másikat adott ajándékba neki, s minden, a vállalkozásában részt vett katonája egyszer s mindenkorra kétszeres gabonaadagot, akkor pedig egy-egy ökröt s két tunicát kapott. A consul után nagy tetszésnyilvánítások közepette a legiók nyújtották át ajándékukat, egy lombkoszorút, hálából, hogy kiszabadította őket a gyűrűből, majd egy másik koszorút kapott, hasonló megbecsülés jeleképpen, saját katonáitól. A kitüntetéseket magára öltve, a gyönyörű ökröt Marsnak áldozta fel, a többi százat pedig a vállalkozásban részt vett katonáknak ajándékozta, akiknek a legiók is egy-egy font lisztet s egy mérő bort adtak össze. Mindez rendkívüli vidámságnak közepette zajlott le, közben a katonák lelkes kiáltozással fejezték ki a mindnyájukat egyformán eltöltő örömet.
A harmadik csatára Suessulánál került sor, ahová a M. Valerius elől megszaladt samnis hadsereg felvonultatta hazája valamennyi fegyverbe szólított ifját, hogy egy utolsó ütközetben megpróbálja a maga javára fordítani a hadiszerencsét. Suessulából rémült hírnökök érkeztek Capuába, innen pedig lovasok száguldottak segítséget kérni Valerius consulhoz. Serege erős őrizet alatt a táborban hagyta a felszerelést, és tüstént gyors menetben meg is indult a hadijelek után, és minthogy az igavonó állatokat és hajcsárokat otthagyva csak lovait vitte magával, táborát az ellenséghez közel egy szűk völgyben ütötte fel.
A samnis sereg, mintha a csatát haladéktalanul meg kellene kezdenie, csatasorba állt, majd, mivel senki nem vonult fel vele szemben, az ellenséges tábor ellen indult támadásra. Mikor meglátták a katonákat a völgyben, s a mindenfelé kiküldött kémek jelentették, hogy a rendkívül kis helyet elfoglaló táborról ítélve feltehetően csekély az ellenség létszáma, az egész sereg zúgva

követelte, hogy temessék be az árkokat, rombolják le a sáncot, és törjenek be a táborba. Ha a vezérek nem tartják vissza a katonákat, e vakmerő vállalkozással véget is ér a háború. Egyébként, minthogy a nagy tömeget nehéz volt élelmezni, mert előbb, amíg Suessula alatt időztek, s a csatát várták, majdnem teljesen kifogytak minden élelemből, úgy döntöttek, hogy - amíg az ellenség reszketve táborába zárkózik - a katonákat szétküldik a földekre élelmet szerezni. Közben, mondták, a tétlenkedő római katonának, aki poggyász nélkül csak annyi gabonát hord magával, amennyit a fegyverekkel együtt a vállán megbír, elfogy az utolsó falatja is.
A consul, látva, hogy az ellenség szerte a földeken kóborol, s csak imitt-amott hagyott hátra néhány őrszemet, katonáihoz néhány buzdító szót intézett, majd a tábor megostromlására indult. Az első csatakiáltással és rohammal el is foglalta, és több ellenséget ölt le a sátrakban, mint a kapukban vagy a sáncon. A consul a zsákmányolt hadijelvényeket egy helyre hordatta össze, majd két legiót hátrahagyott őrségül, keményen megparancsolva, hogy visszatérése előtt ne kezdjék meg a zsákmányolást, ezután seregét rendbe szedve nekiindult, s a szétszéledt samnisok között - akiket lovassága úgy kergetett eléje, mint hajtóvadászaton a vadakat - rettenetes öldöklést rendezett. Mert a samnisok rémületükben azt se tudták, melyik hadijelvény köré seregeljenek, s azt sem, vajon a táborba siessenek-e, vagy inkább messzire futva keressenek menedéket. Annyira általános volt a rettegés és a futás, hogy mintegy negyvenezer pajzsot - jóllehet nem öltek meg ennyi katonát - s a táborban zsákmányoltakkal együtt mintegy százhatvan hadijelvényt vittek a consul elé. Mikor az ellenséges táborba visszaérkeztek, az egész zsákmányt a katonák kapták meg.

38. E csata eredményeképpen a faliscusok, akikkel fegyverszüneti megállapodásunk volt, békéért fordultak a senatushoz, a latinok pedig már készen álló seregeikkel Róma helyett a paelignusok ellen kezdtek háborút. Sőt a diadal híre Italia határain túl is elterjedt: s még a
karthágóiak is elküldték Rómába szerencsét kívánó követeiket, s velük egy huszonöt font súlyú aranykoszorút, hogy a capitoliumi Iuppiter szentélyében helyezzék el. Mindkét consul diadalmenetet tartott a samnisokon aratott győzelemért; mögöttük vonult Decius a kitüntetésekkel és az ajándékokkal. S a katonák rögtönzött, tréfás

verseiben a tribunus neve nem kevesebbszer hangzott el, mint a consuloké.
Ezután meghallgatták a Campaniából és Suessulából érkezett követeket, s kérésükre úgy döntöttek, hogy téli táborozásra sereget rendelnek hozzájuk a samnis betörések elhárítására. Capua már akkor sem volt jó hatással a katonai fegyelemre; a katonák a minden lehetséges gyönyör élvezete közben elpuhultak, megfeledkeztek hazájukról, s a téli táborban terveket szövögettek, hogy Capuát hasonló merénylettel épp úgy el kellene ragadni a campaniabeliektől, ahogy ők elvették a föld régi lakóitól. Nem lenne jogtalanság, ha az általuk mutatott példát fordítanák ellenük. Miért legyen Italia legtermékenyebb földje s a földhöz méltó város inkább a campaniabelieké, akik se magukat, se birtokukat nem képesek megvédelmezni, s miért nem a győztes hadseregé, amely vérrel, verítékkel űzte el innen a samnisokat? Hát igazság az, hogy azok, akik alattvalóink lettek, élvezik a termékeny és gyönyörű vidéket, míg ők, a katonáskodástól elgyötörve, Róma környékének egészségtelen és aszályos földjeiért viaskodnak, s hozzá még el kell tűrniök a Városra rátelepült ragályt s a naponta súlyosabbá váló uzsorát is?
Miközben titkos összejöveteleiken ezekről a még nem köztudott tervekről tárgyaltak, megérkezett az új consul, C. Marcius Rutilus, akinek sorshúzással Campania kormányzása jutott, míg tiszttársa, Q. Servilius a Városban maradt. C. Marcius Rutilus megtudta a tribunusoktól mindazt, ami történt, és mivel életkora és tapasztalata bölccsé tette - hiszen negyedszer volt consul, s viselte már a dictatori és censori méltóságot is -, azt vélte legjobbnak a katonai lázadás megelőzésére, ha sikerül elérnie, hogy az összeesküvők abban a hitben, hogy tetszésük szerint bármikor megvalósíthatják tervüket, lemondanak az azonnali végrehajtásról. Ezért elterjesztette a hírt, hogy a városok őrsége még egy évig fog a téli táborban állomásozni. Mert szét voltak osztva Campania városaiban, s az összeesküvés Capuából kiinduló szálai az egész hadseregre kiterjedtek. Így időt nyert tervei végrehajtására, a lázadás pillanatnyilag nem fenyegetett kitöréssel.

39. A consul, miután nyári táborba vezette katonáit, elhatározta, hogy amíg a samnisok nem háborgatják, a zavarkeltők eltávolításával megtisztogatja seregét; egyeseknek azt hozta fel,

hogy kitelt a katonaidejük, másoknak, hogy a kortól elnehezülve nem bírják már erővel a szolgálatot. Sok katonát küldött szabadságra - előbb egyenként, majd egész cohorsokat - azon a címen, hogy a telet hazájuktól és otthonuktól távol töltötték. S minthogy katonai érdekekre hivatkozva is sokat áthelyezett, a sereg nagy részét eltávolította. A hazatérteket a másik consul és a praetor, különböző ürügyekkel halogatva visszaküldésüket, Rómában tartotta. Kezdetben, nem sejtve, hogy rászedték őket, nem volt ellenükre viszontlátni otthonukat. De később rájöttek, hogy a legelőször szabadságoltak sem térnek vissza a hadijelvényekhez, hogy szinte nem is küldtek el mást a seregtől, csak azokat, akik Campaniában töltötték a telet, s közülük is elsősorban a lázadás szervezőit, ezért előbb meghökkenés, majd jogos félelem fogta el őket, hogy terveik kitudódtak, s most el kell szenvedniök a nyomozást, a feljelentéseket, egyesek titkos kivégzését s a consulok és atyák rájuk nehezedő erőszakoskodását.

Ezekről tárgyaltak a titkos gyűléseken a táborban maradtak, mikor feltűnt nekik, hogy a consul ügyesen eltávolította az összeesküvés mozgatóit. Ekkor az Anxurtól nem messze állomásozó egyik cohors Lautulae mellett, a tenger és a hegy között fekvő szűk szakadékban ütött tábort, hogy összegyűjtse azokat, akiket a consul, mint előbb említettem, a legkülönbözőbb ürügyekkel elküldött.

Számuk már egész tekintélyesre nőtt, s csak a vezér hiányzott, hogy igazi sereggé szerveződjenek. Ezután zsákmányt keresve, rendezetlen sorokban Alba környékére vonultak, s táborukat Alba Longa hegye alatt sánccal vették körül. A védőművek felépítése után a nap hátralévő részében azon vitáztak, kit válasszanak vezérnek, mert a jelenlevők közül egyik sem bírta az egész csapat bizalmát. De kit bírhatnának rá, hogy hozzájuk menjen Rómából? Akadhat-e bárki az atyák közül vagy a népből, aki tudatosan vállalna ekkora veszélyt, vagy akire nyugodtan rá lehetne bízni a jogtalanságok miatt felbőszült sereget? Másnap, miközben még mindig erről folyt a vita, az egyik portyázó csapat hírül hozta, hogy T. Quinctius, mit sem törődve a Várossal és a tisztségekkel, tusculanumi birtokán gazdálkodik. Ez a patrícius származású férfiú, mikor lába egy seb miatt megbénult, s ezért félbeszakadt fényes katonai pályafutása, úgy döntött, hogy hátat fordítva a dicsőségnek és a közéletnek, visszavonul a falura. A katonák, meghallva nevét,

azonnal visszaemlékeztek rá, s elhatározták, hogy saját érdekükben kényszerítik, menjen közéjük. De mivel nem remélhették, hogy bármiben is önként enged óhajuknak, úgy döntöttek, hogy erőszakhoz és megfélemlítéshez folyamodnak. Így a küldöttek, házába behatolva, mély álmában lepték meg Quinctiust, s nem engedve neki más választást, minthogy vagy elvállalja a fővezéri tisztséget, vagy ha nem megy velük, meghal, erőszakkal a táborba vitték. Itt, alighogy megérkezett, mint fővezért üdvözölték, s míg e szokatlan élmény rémülettel és csodálkozással töltötte el, eléje vitték tisztsége jelvényeit, s ráparancsoltak, hogy vezesse őket a Város ellen. Ezután inkább felbuzdulásukból, mint az ő parancsától késztetve, megragadták hadijelvényeiket, s támadásra készen elérkeztek a most Appiának nevezett út nyolcadik mérföldkövéig. S azonnal meg is támadják a Várost, ha nem jut a fülükbe a hír, hogy hadsereg vonul ellenük, s az ellenük vívandó harcra M. Valerius Corvus lett a dictator s L. Aemilius Mamercus a lovasság főparancsnoka.

40. Mikor látótávolságra értek, s felismerték a fegyvereket és a hadijelvényeket, a támadók dühét mérsékelte a hazájukra való emlékezés. Még nem voltak annyira nekibőszülve, hogy polgártársaik vérére szomjaztak volna, még csak idegenek ellen háborúskodtak, s végső elkeseredésükben is csak odáig mentek, hogy elszakadtak honfitársaiktól. Így a vezérek és a katonák mindkét részről egyaránt alkalmat kerestek a tárgyalásra. Quinctius - akinek már a hazájáért sem volt kedve harcolni, még kevésbé ellene -, s Corvinus - akire oly szeretettel tekintettek a polgárok, még inkább a katonák, legfőképpen pedig saját hadserege - megbeszélésre jött össze. A lázadók, mikor felismerték Corvinust, ugyanolyan tisztelettel csendesedtek el, mint saját katonái.

- Katonák - szólt hozzájuk -, mikor elindultunk, csak arra kértem a halhatatlan isteneket, akik a ti és a mi állami isteneink, csak azért a kegyért esdettem hozzájuk, hogy ne a felettetek való győzelmet adják meg nekem, hanem - az egyetértés helyreállításával - a veletek való kiegyezés dicsőségét. Volt és lesz elég alkalmunk, hogy hadi dicsőséget szerezzünk, most a békére kell törekednünk. Mert kívánságomat, amellyel a halhatatlan isteneket ostromoltam, ti tudjátok teljesíteni; csak jusson eszetekbe, hogy nem samnis, nem

volscus, hanem római földön van a táborotok; hogy a dombok, melyeket láttok, hazátok dombjai, hogy ezek a katonák a ti polgártársaitok, én pedig a ti consulotok vagyok, akinek vezetésével, áldozatának előjeleivel a múlt évben két ízben vertétek szét a samnisok legióit, s kétszer vettétek be táborukat. Katonák! Én vagyok az az M. Valerius Corvus, aki jótéteményekkel és nem önkényeskedésekkel bizonyítottam előttetek nemességemet, aki sosem kezdeményeztem ellenetek egyetlen zsarnoki törvényt, egyetlen kegyetlen senatusi határozatot sem, s mindegyik tisztségemben szigorúbb voltam magamhoz, mint hozzátok. S ha valakinek joga van, hogy büszke legyen nemzetségére, bátorságára, továbbá méltóságára és tisztségeire, nos, én olyan ősöktől származom, olyan bizonyságát adtam bátorságomnak, s oly fiatalon nyertem el a consulságot, hogy, mint huszonhárom éves consulnak, jogom volna dölyfösen viselkedni nemcsak a néppel, de az atyákkal szemben is. S tudtok-e egyetlen consuli tettemről vagy szavamról, amely sértőbb lett volna, mint tribunus koromban? Ilyen szellemben viseltem kétszer egymás után a consuli tisztet, s a dictatori teljhatalmat is így fogom gyakorolni, hogy ne legyek elnézőbb seregem és hazám katonáival, mint veletek - borzadok kimondani is! ellenségeivel szemben. Hamarabb vontok ti kardot ellenem, mint én ellenetek. S ha csatára kerül a sor, nálatok zördülnek meg először a hadijelvények, ti kezditek a csatakiáltást és a támadást. Jusson eszetekbe, amire nem gondoltak atyáitok és nagyatyáitok, nem gondoltak azok, akik kivonultak a Szent Hegyre, s azok sem, akik később megszállották az Aventinust. Számítsatok rá, külön-külön mindnyájan, hogy, mint egykor Coriolanushoz, anyátok és hitvesetek zilált hajjal elétek vonul a Városból. Akkor a volscus seregek megszelídültek, mert egy római volt a vezérük, de ti - hisz római sereg vagytok! - nehogy abbahagyjátok ezt a vétkes háborút! Te, T. Quinctius - bármily szerepet töltesz be náluk önként vagy kényszerből -, ha csatára kerül a dolog, állj be a leghátsó sorokba, mert még mindig becsületesebb dolog megszaladni polgártársaid elől, mint harcolni hazád ellen. Most helyesen és becsületesen teszed, hogy a békére törekedve, az elsők között állsz, s tolmácsa leszel üdvös beszélgetésünknek. Szabjatok méltányos feltételeket: teljesítjük! Sőt, elfogadjuk a kevésbé méltányosakat is, inkább, semhogy ilyen bűnös viadalba bocsátkozzunk!

T. Quinctius könnyeket ontva e szavakkal fordult seregéhez:

- Katonák, ha egyáltalán hasznotokra tudok lenni magam is, sokkal készségesebben vezetlek benneteket a béke, mint a háború felé. Nem volscus vagy samnis szólott most hozzátok, hanem egy római: consulotok és fővezéretek! Katonák, tudjátok, mily szerencsés hadvezér volt, amikor értetek harcolt, ne óhajtsátok, hogy ellenetek is annak bizonyuljon. A senatus talált volna más hadvezéreket is, akik sokkal elkeseredettebben támadnának rátok; lám, mégis őt küldte, akinek leghőbb vágya, hogy benneteket megkíméljen, s akiben, mint fővezéretekben, leginkább megbízhattok. Ha ők is, akik minden bizonnyal győznének, a békét óhajtják, mit kívánjunk akkor mi? Ne számoljunk le inkább neheztelésünkkel és reménykedésünkkel, e rosszra késztető tanácsadókkal, s ne bízzuk magunkat és mindenünket oly jól ismert nagylelkűségére?

41. Mikor mindnyájan hangos kiáltozással fejezték ki egyetértésüket, T. Quinctius, a hadijelvények elé lépve, kijelentette, hogy a katonák a dictator hatalmába adják magukat. Kérte, hogy fogja pártját szerencsétlen polgártársainak, s támogassa őket azzal a hűséggel, amellyel az állam ügyeit is intézi. A maga számára nem kér külön kíméletet, az ő egyetlen reménye bűntelenségének tudata. De katonáival legyenek elnézők, mint őseik voltak egykor a néppel, majd később a legiókkal szemben, s ne büntessék meg őket a lázadásért.

A dictator elismerését fejezte ki Quinctiusnak, s a többieket is megnyugtatva a Városba vágtatott. Az atyák felhatalmazásával a petelinumi ligetben azt javasolta a népnek, egyetlen katonát se vonjanak felelősségre a lázadásért. Kérte a polgárokat, se tréfás, se komoly formában senkit ne kárhoztassanak a történtekért. Ezután törvényt hoztak, amely halálbüntetés terhe mellett elrendeli, hogy egyetlen katona nevét se lehet beleegyezése nélkül a jegyzékből törölni, s a törvényt kiegészítették azzal, hogy aki az első csapat vezetője volt, az nem lehet katonai tribunus. Ezt az intézkedést az összeesküvők P. Salonius miatt követelték, aki majdnem minden második évben hol tribunus, hol az első csapat centuriója - mint most mondják: parancsnoka - volt. A katonák nehezteltek rá, mert mindig ellenezte lázadó terveiket, s hogy az összeesküvésben ne kelljen részt vennie, Lautulaeban megszökött tőlük. S mikor a senatus, Saloniusra való tekintettel, ezt az egyetlen pontot nem

akarta elfogadni, akkor Salonius kérte az összeírt atyákat, ne viseljék inkább a szívükön az ő rangját, mint a nép megbékélését, és rávette őket, hogy ezt is hagyják jóvá. Ugyanilyen túlzó követelés volt, hogy a lovasok zsoldját, amely akkor háromszoros volt, szállítsák le, mert szemben álltak az összeesküvéssel.

42. A fenti eseményeken kívül néhány szerző még azt is megemlíti, hogy L. Genucius néptribunus javaslatot terjesztett a nép elé, hogy tiltsanak meg minden uzsorát. S más népgyűlési határozatok állítólag úgy rendelkeztek, hogy senki tíz éven belül kétszer nem viselheti ugyanazt a hivatalt, s nem tölthet be egyazon évben két tisztséget, s hogy meg kell engedni két plebeius consul megválasztását is. Az, hogy a népnek ezeket az engedményeket sikerült kivívnia, bizonyítja: nem csekély erők vehettek részt a lázadásban.
Más évkönyvek nem tudnak Valerius dictatorrá választásáról. Azt állítják, hogy az egész ügyet a consulok intézték el. Szerintük a lázadó tömeg nem Rómába érkezése előtt, hanem Rómában ragadott fegyvert, s a lázadók éjjel nem Quinctius vidéki házába, hanem C. Manlius hajlékába hatoltak be, s őt kényszerítették, hogy vezérük legyen, azután meneteltek a negyedik mérföldkőhöz, s vonultak megerősített állásba. S nem a vezérek szólottak először a megbékélésről, hanem amikor a két sereg felsorakozott az ütközetre, a katonák, váratlanul összekeveredve, egymás kezét szorongatták, könnyek között üdvözölték egymást, s a consulok, látva, hogy harcosaik gondolni sem akarnak a harcra, kényszerültek rá, hogy az atyáknak az egyetértés helyreállítását javasolják. Vagyis a régi források csak abban egyeznek meg, hogy volt lázadás, aztán lecsendesítették.

E zendülés hírére s a samnisok ellen kezdett súlyos háború miatt néhány nép hűtlen lett a római szövetséghez, ráadásul a latinokkal kötött szerződés is régen bizonytalanná vált, s a privernumiak is váratlanul betörtek két velük szomszédos római colonia, Norba és Setia területére, és végigpusztították.

NYOLCADIK KÖNYV

1. Már megválasztották az új consulokat, C. Plautiust (másodízben) és L. Aemilius Mamercinust, amikor Setiából és Norbából követek érkeztek Rómába, hogy jelentsék a privernumiak elpártolását, s felpanaszolják, hogy vereséget szenvedtek tőlük. Olyan hír is érkezett, hogy a volscus hadsereg az antiumiak vezetésével Satricum előtt ütött tábort. Sorshúzás útján mindkét háború vezetése Plautius consulnak jutott, aki először Privernum alá vonult, s azonnal csatát kezdett. Az ellenséget nem túl heves küzdelemben legyőzte, a várost elfoglalta, s erős megszálló sereget hagyva benne, visszaadta a privernumiaknak, elvéve tőlük területük kétharmad részét. A győztes sereg innen Satricumhoz vonult az antiumiak ellen. Véres csatát vívtak, amelyben mindkét sereg nagy veszteségeket szenvedett. Mielőtt még bármelyik félnek reménye nyílt volna a győzelemre, vihar választotta szét a viaskodókat. A függőben maradt küzdelemben kevésbé elcsigázott rómaiak másnap újra felkészültek a csatára. A volscusok, számba véve harc közben elszenvedett veszteségeiket, korántsem lelkesedtek ennyire egy újabb erőpróbáért; az éjszaka folyamán, mintha vereséget szenvedtek volna, oly sietve vonultak el Antium alól, hogy sebesültjeiket és poggyászuk egy részét is hátrahagyták. A rómaiak az ellenséges holttestek mellett, de a táborban is, igen sok fegyvert találtak. A consul kijelentette, hogy ezeket Lua istenanyának ajánlja fel, majd a tengerpartig előrenyomulva végigdúlta az ellenséges területeket.
A másik consullal, Aemiliussal, a samnisok nem szálltak szembe; mikor a sabin földre betört, sehol nem talált táborra vagy csapatokra. Miközben a földeket tűzzel-vassal végigpusztította, felkeresték a samnisok békét kérő követei. A senatushoz utasította őket, ahol - engedélyt kapva a szólásra - most már korántsem ellenséges lelkülettel azt kérték, hogy a rómaiak kössenek velük békét, s engedjék meg, hogy háborút indíthassanak a sidicinusok ellen. Óhajukat már csak azért is jogosnak tartják, mert ők a római nép barátságát számukra kedvező s nem olyan szorongatott helyzetben kérik, mint kérték a campaniabeliek, s mert ősi ellenségeik, a sidicinusok ellen fognak fegyvert, akik a rómaiakkal

se voltak soha barátságban, s akik békében nem kérték Róma barátságát, mint a samnisok, sem háborúban a segítségét, mint a campaniabeliek, s nem állnak Rómának se védelme, se fennhatósága alatt.

2. T. Aemilius praetor - miután megkérdezte a senatust, miképpen vélekedik a samnisok kéréséről, s az atyák úgy nyilatkoztak, hogy újra szövetséget kell kötni velük - a samnisoknak ezt a választ adta: „Nem a római népen múlott, hogy megkötött szövetségük nem bizonyult maradandónak, s minthogy a samnisok belecsömörlöttek az önnön hibájukból kitört háborúba, ők sincsenek ellene barátságuk helyreállításának. Ami a sidicinusok ügyét illeti, semmi ellenvetést nem tesznek, hogy a samnis nép annál szabadabban dönthessen akár a béke, akár a háború mellett." A békét megkötötték, s a római sereg, mihelyt a samnis követek hazaérkeztek, elvonult: ellátták egy évi zsolddal és három hónapra elegendő élelemmel, ugyanis a consul ezzel a feltétellel biztosította a követek visszaérkezéséig a fegyvernyugvást.

A samnisok a sidicinusok ellen vonultak addig Róma ellen harcoló csapataikkal, mert szilárdan remélték, hogy hamarosan elfoglalják az ellenség fővárosát. Erre a sidicinusok először a rómaiaknak ajánlották fel a meghódolást - de arra hivatkozva, hogy túl későn, a végső veszedelemtől szorongatva akarják megadni magukat, a senatus visszautasította javaslatukat -, majd a már saját elhatározásukból fegyverben álló latinokhoz fordultak. A háborúból a campaniabeliek sem maradtak ki; sokkal elevenebben élt bennük a samnisoktól elszenvedett jogtalanság, mint a rómaiaktól kapott jótétemény emléke. E sok népből egyetlen nagy hadsereg alakult, amely, a latinok vezetésével a samnisok területére betörve, több kárt okozott a pusztítással, mint a fegyveres harccal. S bár az összecsapásokban a latinok maradtak felül, mégis, hogy ne kényszerüljenek állandó csatározásra, önként visszavonultak az ellenség területéről.

Ezzel a samnisok időt nyertek, hogy követeket küldhessenek Rómába. A senatus elé járulva a legatusok elpanaszolták, hogy most, amikor Róma szövetségesei, éppen annyi jogtalanságot kell eltűrniük, mint amikor ellenségei voltak. S esdekelve kérték,

elégedjenek meg a rómaiak azzal, hogy kiragadták a samnisok kezéből ellenségeik, a campaniabeliek és a sidicinusok ellen biztosnak ígérkező győzelmet, s ne engedjék, hogy a leggyávább népek arassanak diadalt felettük. Ha a latinok és a campaniabeliek római alattvalók, hatalmi szóval tartsák őket távol a samnis földtől, ha pedig parancsuknak ellenszegülnének, fegyverrel kényszerítsék őket. Panaszukra, minthogy a rómaiak nem szívesen vallották volna be, hogy a latinok már nem engedelmeskednek nekik, s mivel nem akarták felelősségre vonással nyílt ellenséggé tenni őket, homályos választ kaptak: „A latinokkal kötött szerződésben nincs kikötve, hogy nem viselhetnek háborút azzal, akivel akarnak; a campaniabeliekkel más a helyzet: nem szerződés révén kerültek Róma fennhatósága alá, hanem megadták magukat, ezért - akár tetszik nekik, akár nem - távol kell maradniok a háborútól."

3. Ez a válasz a samnisokat kétségben hagyta a rómaiak szándékai felől, ugyanakkor fenyegető hangjával ellenséges érzületre hangolta a campaniabelieket, a latinok elbizakodottságát pedig, mintha Róma már mindent megengedne nekik, még csak fokozta. Így vezetőik, azzal az ürüggyel, hogy a samnisok ellen készülődnek harcra, sűrűn hívtak össze gyűléseket, s minden összejövetelen titokban a Róma ellen indítandó háború tervét forralták. S a megmentői ellen indítandó háborúhoz Campania népe is csatlakozott. De bármennyire igyekeztek is mindezt titokban tartani - mert az volt a tervük, hogy mielőtt Róma bármit kezdene, elintézik a hátukban fenyegető samnisokat -, az összeesküvés híre néhány magánember vendégbarátai vagy rokonai révén eljutott Rómába. A consulok a senatus felszólítására hivatali idejük letelte előtt letették tisztüket, hogy - tekintettel a fenyegető komoly háborúra az új consulokat minél előbb megválaszthassák; ekkor a Városban vallásos aggodalomból, nehogy olyanok vezessék a választási gyűlést, akiknek hivatali idejét megrövidítették, áttértek az interregnumra. Két interrex volt: M. Valerius és M. Fabius; ez utóbbi vezetésével választották meg consulnak T. Manlius Torquatust (harmadszor) és P. Decius Must.
Ismeretes, hogy ebben az évben érkezett Italiába hajóhadával Alexander, Epirus királya: ha vállalkozását siker koronázza, a háború kétségtelenül Rómára is kiterjed. Ebben a korban élt nővérének fia, a háborúban legyőzhetetlen Nagy Sándor, akit

fiatalon, betegséget küldve rá, a földkerekség másik részén ragadott el a végzet.
Egyébként a rómaiak, noha már nem volt kétséges szövetségeseik és a latinok elpártolása, mégis a latinok tíz vezető emberét, mintha a samnisok miatt és nem magukért aggódnának, a szükséges utasítások meghallgatására Rómába rendelték. Latiumban akkor két praetor volt, az egyik L. Annius, a Setia elnevezésű, a másik a Circei nevű római coloniából való L. Numisius. Felszólításukra nemcsak a szintén római coloniának számító Signia és Velitrae, de a volscusok is fegyvert ragadtak. A praetorokat név szerint rendelték Rómába, s mindenki sejthette megidézésük okát. Ezért elindulásuk előtt gyűlést tartottak, és bejelentvén, hogy a senatus megidézte őket, előterjesztették, hogy, véleményük szerint, mit fognak velük közölni, s elmondták, hogy erre mit óhajtanak válaszolni.

4. Az egyik ezt javasolta, a másik azt, mire Annius így beszélt: „Noha magam is javaslatot tettem az adandó válaszra, véleményem szerint országunk sorsát nem az dönti el, hogy mit mondunk, hanem, hogy mit teszünk. Ha a szükséges intézkedésekben megegyezünk, könnyű lesz a tényekhez megtalálni a szavakat. Mert ha most, hogy szövetségünk árnyékká foszlott, nyugodtan bele tudunk törődni a szolgaságba, mi egyéb lehet még hátra, mint hogy elárulva a sidicinusokat, most már nemcsak a rómaiak, de a samnisok parancsait is lessük, s azt válaszoljuk a rómaiaknak, hogy csak siessenek, mert egyetlen intésükre letesszük a fegyvert. De ha, éppen ellenkezőleg, végre egyszer a szabadság vágya mardossa a szívünket; ha bennünket igazi szerződés, igazi szövetség, igazi jogegyenlőség köt össze velük, ha végre dicsekedhetünk azzal, amit egykor szégyelltünk, hogy a rómaiak vérrokonaink; ha a mi szövetséges seregünk oly jelentős számukra, hogy az övékéhez csatlakozva haderejüket megkétszerezi, és consulaik sem háborúik kezdetekor, sem befejezésekor nem óhajtanak lemondani róla haditerveikben, akkor miért nem valósítjuk meg a teljes egyenlőséget? Miért nem adják az egyik consult a latinok? Azok, akik a hadsereg egy részét adják, kapjanak részt a hatalomból is! Számunkra ez nem jelent különleges megtiszteltetést, hisz viszonzásul elismerjük, hogy Latium felett Róma uralkodik, de hogy ez a helyzet megtisztelőnek látszhat, abban a mi hosszú ideig tanúsított közönyünk is hibás! De ha

valaha is vártátok az időt, amelyben a két uralom egyesül, és szabadságotok megvalósul, íme, ez az idő megjött, meghozta bátorságotok és az istenek jóindulata. Türelmük határait kipróbáltátok azzal, hogy nem adtatok csapatot. Kinek lehet kétsége afelől, hogy haragra lobbantak, amikor megtagadtunk egy több, mint kétévszázados hagyományt? S lám, mégis elviselték ezt a kínos sérelmet! Önálló háborút viseltünk a paelignusok ellen, ők pedig, akik azelőtt még arra sem jogosítottak fel bennünket, hogy mi magunk védjük meg határainkat, egyetlen szóval sem tiltakoztak. Eljutott hozzájuk a hír, hogy a sidicinusokat védelmünkbe vettük, hogy Campania az ő oldalukról hozzánk állt, hogy sereggel készülődünk szövetségeseik, a samnisok ellen, s még csak ki se mozdultak a Városból. Mi egyéb késztethetné őket ekkora önuralomra, mint annak a belátása, mekkora a mi erőnk s mekkora az övék? Biztos tudomásom szerint az ellenünk panaszt emelő samnisoknak is olyan választ adtak, amelyből világosan kitűnik, hogy már ők maguk sem ragaszkodnak Rómának Latium felett gyakorolt uralmához. Érvényesítsük hát, nyíltan követelve, azt a jogot, amelyet hallgatólagosan már ők maguk is elismertek. S ha valaki félne ennek a követelésnek hangot adni, íme, én kezeskedem, hogy nemcsak a római nép, nemcsak a senatus, de a Capitoliumon trónoló Iuppiter füle hallatára fogom kijelenteni: ha velünk szerződést és szövetséget akarnak, közülünk kell választaniuk az egyik consult és a senatus tagjainak a felét."
Miután ily merész hangon nemcsak tanácsot adott, de a cselekvésre is felajánlkozott, nagy tetszésnyilvánítás közben egyhangúlag felhatalmazták, beszéljen és cselekedjen úgy, ahogy egész Latium érdekében, saját lelkiismerete szerint a legjobbnak látja.

5. A követség Rómába érkezett, s a Capitoliumon a senatus elé járulhatott. Az atyák nevében T. Manlius consul felszólította őket, ne indítsanak háborút Róma szövetségesei, a samnisok ellen, mire Annius olyan hangnemben, mintha a Capitoliumot megszálló hódító, nem pedig a népek jogának védelmét élvező követ volna, a következő beszédet mondotta: „Elérkezett az ideje, T. Manlius és ti, összeírt atyák, hogy végre ne úgy szóljatok hozzánk, mintha uraink volnátok, hisz látjátok, az istenek segítségével milyen viruló állammá tették Latiumot fegyverei és katonái; legyőztük a

samnisokat, szövetséget kötöttünk a sidicinusokkal és a campaniabeliekkel, akikhez most a volscusok is csatlakoztak, s a római coloniák is inkább választották a római helyett a latin uralmat. De minthogy eszetekben sincs határt szabni féktelen hatalomvágyatoknak, ezért, noha módunkban volna fegyverrel is kivívni Latium szabadságát, mégis, a minket összekötő rokonság kedvéért, annyit engedünk, hogy mindkét fél számára egyenlő jogokat biztosító békejavaslatot teszünk. Ha már a halhatatlan istenek úgy látták jónak, hogy erőinket is egyenlővé tegyék, válasszuk az egyik consult Rómából, a másikat Latiumból, s a senatus tagjai is egyenlő arányban kerüljenek ki a két népből; váljunk egy néppé, egy állammá, s hogy birodalmunknak egy fővárosa s mindnyájunknak egy neve legyen, s ha már egyik félnek engednie kell, legjobb lesz, ha Rómát tesszük meg fővárosunknak, s mindnyájan felvesszük a római nevet."

Véletlenül a római consul is éppen ilyen indulatos ember volt, és annyira nem mérsékelte felháborodását, hogy egyenesen kimondta: ha a római atyák esztelenül beleegyeznek abba, hogy egy setiabeli ember diktálja nekik a törvényeket, ő kardot övezve jön a senatusba, s minden latinnal, aki a szeme elé kerül, saját kezűleg végez. Majd Iuppiter szobra felé fordulva így kiáltott: „Halld meg, Iuppiter, halljátok meg, Jog és Igazság, ezt az iszonyatot! Azt kell majd látnod, hogy idegen consulok, idegen senatus telepednek saját felszentelt templomodba, ahol te magad leigázott fogoly leszel! Hát ilyen szerződést kötött, latinok, Tullus, Róma királya atyáitokkal, az albaiakkal? Ilyet kötött később is L. Tarquinus veletek magatokkal? Nem emlékeztek már a Regillus tó mellett vívott csatára? Annyira elfeledkeztetek régebbi vereségeitekről s a tőlünk kapott jótéteményekről?"

6. A consul szavaira felzúgott az atyák hangos méltatlankodása. A hagyomány szerint Annius, miközben a consulok az istenek felé fordulva segítségért fohászkodtak, jól hallható gúnyos megjegyzést tett a római Iuppiter isteni hatalmára. Annyi tény, hogy amikor, magánkívül a haragtól, a templom előcsarnokából gyors léptekkel elsietett, a lépcsőn lezuhanva súlyosan megsérült: feje úgy odaütődött a legalsó lépcsőfokhoz, hogy elvesztette eszméletét. Mivel a szerzők ebben nem egyeznek meg, én sem állítom

határozottan, hogy meghalt, valamint azt sem, hogy mikor az isteneket tanúnak hívták a szerződésszegéshez, hatalmas mennydörgéssel megindult a felhőszakadás. Mindez éppen úgy lehet igaz, mint az istenek haragjának az éreztetésére szolgáló kitalálás.
Mikor Torquatus, aki a senatus megbízásából kikísérte a követeket, megpillantotta a földön fekvő Anniust, hangosan felkiáltott, hogy az atyák és a nép egyaránt jól meghallhatták: „Így van ez jól! Az istenek maguk kezdték meg igazságos háborúnkat! Van még égi gondviselés! Élsz még, hatalmas Iuppiter! Nemhiába ajánlottuk fel neked, az istenek és emberek Atyjának, Városunkat szent lakóhelyül. Miért késtek fegyvert ragadni, polgárok, s ti, összeírt atyák, hisz az istenek a vezetőink. Úgy fogom földre teríteni a latin legiókat, ahogy követüket látjátok itt heverni a földön." A consul nagy tetszéssel fogadott szavai annyira felkorbácsolták a nép indulatait, hogy a távozó követeket a tömeg haragjától és erőszakosságától nem a népek joga, sokkal inkább a consul rendeletére melléjük szegődött tisztviselők közbelépése védte meg.
A senatus is egyhangúan a háborúra szavazott. A két consul két újonnan toborzott hadsereggel átvonult a marsus és a paelignus területen, egyesültek a samnis sereggel, majd tábort ütöttek Capua mellett, ahova már egybegyűltek a latinok és szövetségeseik. Itt a hagyomány szerint a két consulnak álmában ugyanaz a kép jelent meg: az emberinél jóval nagyobb és méltóságteljesebb férfialak, aki kijelentette, hogy az alvilági istenek és a Földanya egyik féltől a sereget, a másiktól a vezért kívánják engesztelő áldozatul. S amelyik sereg vezére az ellenség legióit s ezenfelül önmagát is felajánlja áldozatul, annak a népe, annak a serege fog győzni.

A consulok közölték egymással éjszakai látomásukat, majd elhatározták, hogy az istenek kiengesztelésére állatáldozatot mutatnak be, s ha a belsőrészek vizsgálatából ugyanaz derül ki, mint az álomból, az egyik consul teljesíti a végzet parancsát. Minthogy a jóspapok válasza megegyezett a szívükben élő titkos sejtelemmel, az összehívott legatusoknak és tribunusoknak nyíltan elmondták az istenek rendelését, s nehogy csata közben rémületet keltsen az egyik consul önkéntes halála, megegyeztek, hogy amelyik oldalon a sereg hátrálni kezd, az ott tartózkodó consul ajánlja fel magát áldozatul a polgárokért, a római népért.

A tanácskozáson azt is megtárgyalták, hogy ha a háborúk

irányításában valaha is szükséges volt a könyörtelen szigorúság, most valóban vissza kell térni az ősök hagyományos katonai fegyelméhez. Gondjukat még csak növelte, hogy a latinok ellen kellett harcolniuk, akiknek nyelve, szokásai, fegyverei, s ami a legfontosabb, hadviselési módszerei teljesen megegyeztek a rómaiakéval. Katonáik, centurióik, tribunusaik gyakran voltak együtt egy helyőrségben mint bajtársak a mi katonáinkkal, centurióinkkal, tribunusainkkal, s szolgáltak együtt egy csapatban. Ezért a consulok, nehogy katonáink valamiképpen meginogjanak, megtiltották, hogy bárki is a csatasoron kívül az ellenséggel viadalt kezdjen.

7. A felderítésre mindenfelé kiküldött lovassági parancsnokok között ott volt T. Manlius, a consul fia is, aki lovasaival véletlenül az ellenséges tábor fölé jutott, alig egy dárdavetésnyire a legközelebbi őrállástól. Itt tusculumi lovasok álltak a nemes származású és hőstettei miatt nagy hírnek örvendő Geminus Maecius vezetésével. Felismerve a római lovasokat s élükön a consul kiváló fiát (mert akkor minden előkelőbb ember jól ismerte egymást), Geminus Maecius rájuk szólt:
- Rómaiak, egyetlen lovascsapattal akarjátok megvívni a háborút a latinok és szövetségeseik ellen? S mivel töltik majd közben az időt a consulok meg a két consuli hadsereg?
- Időben megjelennek - válaszolta Manlius -, s megjelenik velük a náluk is erősebb és hatalmasabb Iuppiter is, szerződésszegésetek tanúja. Ha a Regillus tónál úgy harcoltunk, hogy elegetek volt belőle, remélhetőleg elérjük, hogy csatasorunk és az ütközet itt sem szerez nektek túl sok örömet!
Erre Geminus, társai közül kissé előrerúgtatva, így szólt:
- Nem volna-e kedved addig is, míg seregetek teljes erővel megindul, megmérkőzni velem, hadd derüljön ki kettőnk viadalából már most, mennyire felülmúlja a latin lovas a rómait?
A büszke ifjút talán a harag, talán az ajánlat visszautasításával járó szégyen vagy talán a végzet kikerülhetetlen ereje rávette, hogy elfogadja a kihívást. S megfeledkezve apja parancsáról, a consulok rendeletéről, meggondolatlanul vállalta a küzdelmet, amelyben számára szinte mindegy volt, hogy győztes vagy vesztes lesz-e. A többi lovas, mintha látványosság készülne, visszahúzódott, s ők ketten a szabadon maradt téren előreszegezett lándzsával

egymásnak vágtattak. Manlius döfése ellenfelének sisakja fölött, Maeciusé az ő lova nyaka alatt siklott el. Lovaikkal visszakanyarodtak, majd újra nekirugaszkodva Manlius szúrt először, s ellenfele lovát találta a két füle között. A fájdalmas sebtől megvadult állat mellső lábával fölszökött, teljes erejéből felvágva fejét levetette lovasát, s míg ez lándzsája és pajzsa segítségével fel akart tápászkodni nehéz helyzetéből, Manlius a torkába szúrt, s a bordák között átszaladó vasával földhöz szegezte. Fegyvereit elzsákmányolva visszalovagolt övéihez, s boldogan ujjongó csapatával a táborba, majd egyenesen apja fővezéri sátra elé vágtatott, nem tudván, mit tett, s hogy mire szolgált rá, dicséretre vagy büntetésre.
- Atyám - kezdte -, hogy mindenki meggyőződhessen, mennyire igazán a te véredből származom, itt hozom neked ezt a lovagi zsákmányt, amelyet az engem párviadalra kihívó, majd általam megölt ellenségtől szereztem.
E szavak hallatára a consul azonnal elfordult fiától, elrendelte, hogy a seregnek fújjanak gyülekezőt, s mikor mindenki összegyűlt, így szólt:

- Minthogy te, T. Manlius, nem tisztelve sem a consul parancsát, sem az apai tekintélyt, rendelkezéseink ellenére a csatasoron kívül harcba szálltál az ellenséggel, s a magad részéről megszegted a katonai fegyelmet, amely mindmáig Róma hatalmának az alapja volt, engem abba a kényszerű helyzetbe hoztál, hogy vagy az államról kell megfeledkeznem, vagy ma gamról és családomról. De inkább mi lakoljunk önnön vétkünkért, semhogy az állam szenvedjen ily nagy kárt a mi bűnünk miatt. Kegyetlen lesz a példa, amit szolgáltatunk, de a jövőre nézve üdvös az ifjúságnak. Kétségtelenül részrehajlóvá tesz irántad természetes atyai szeretetem s hősiességednek ez a bizonyítéka, amelyet megtévesztő fénnyel övez a dicsőség csalfa látszata. De haláloddal kell érvényt szereznünk a consul parancsának, mert ha kegyelmet kapsz, mi leszünk az okai, hogy e parancs egyszer s mindenkorra üres szóvá válik. Ezért nem hiszem, hogy te magad is, ha egyetlen csepp is folyik benned véremből, vonakodsz haláloddal helyreállítani a vétkeddel meglazított fegyelmet. Indulj, lictor, kösd oda őt az oszlophoz!

Mindenkiben megdermedt a vér e rettenetes parancs hallatára, s

míg ki-ki úgy érezte, mintha felette cikáznék a bárd, inkább a félelem, mint a tekintélytisztelet nyűgözte őket mozdulatlanná. De mikor az elszelt nyakból kiszökkent a vér, a körülállókból, mintha lelkük most bukkant volna fel a megrendülés mélységéből, ellenállhatatlan erővel törtek elő a gyász felszakadó szavai. Nem takarékoskodtak sem a panasszal, sem az átokkal, s az ifjú testét a bajtársak befedték a zsákmányolt fegyverekkel, és a tőlük telhető legnagyobb fénnyel rendezett temetési szertartással égették el a táboron kívül összehordott máglyán. S a „manliusi parancs" nemcsak a kortársakat töltötte el borzalommal, de az utókor számára is iszonyú példa lett.

8. Mindamellett e kegyetlen büntetés hatására a sereg jobban engedelmeskedett vezérének, s nemcsak az éjszakai és nappali őrszolgálatra fordítottak sokkal nagyobb gondot, hanem, mikor csatára került a sor, ez a szigorúság a döntő ütközetben is hasznosnak bizonyult. Az összecsapásnak teljesen polgárháború jellege lévén, az elszántságot kivéve semmi különbség nem volt a latinok és rómaiak között.

Hajdan a rómaiak kerek pajzsot használtak, majd - mikor bevezették a zsoldfizetést - a kerek pajzsot hosszúkásra cserélték, s a macedón mintájú régebbi phalanx külön csapatokból álló csatarenddé alakult át, amelyet utoljára több csatasorra tagoltak. Minden csatasorban hatvan harcos, két centurio s egy hadijelvény-hordozó volt.

Az első csatasorban álltak a lándzsások tizenöt, egyenként húsz könnyű fegyverzetű katonából álló, egymástól csekély távolságra elhelyezkedő manipulusban. A többiek pajzzsal voltak ellátva, s ezeket, minthogy csak lándzsájuk és hajítódárdájuk volt, könnyűfegyverzetűeknek nevezték. Ez a sor állt elöl a csatában, ide osztották be a katonaköteles fiatalok színe-javát. Mögöttük álltak, ugyanennyi manipulusban, az érettebb korúak, mindnyájan pajzzsal és kitűnő fegyverekkel ellátva, ezeket nehézfegyverzetűeknek nevezték. Ezt a harminc manipulusból álló sereget nevezték együtt előharcosoknak, mert mögöttük már másik tizenöt sor helyezkedett el a hadijelvények alatt; minden sor három részre oszlott, s közöttük az elsőt nevezték első dárdásoknak. Három, egyenként száznyolcvanhat emberből álló zászlóaljra voltak osztva. A harcban az első zászlóalj a kipróbált, idősebb katonákból álló triariusok, a

második a kortól és tapasztalatoktól kevésbé megedzett rorariusok, a harmadik a tartalékcsapatok előtt járt, akiktől a küzdelemben a legkevesebbet lehetett várni, azért is volt itt a helyük, az utolsó sorban.

Miután az ilyen részekre tagolt sereg felállott, mindenekelőtt a dárdások kezdték meg az ütközetet. Ha nem tudtak végezni az ellenséggel, lassan, lépésben hátrálva, beálltak a nehézfegyverzetűek sorai közé. Akkor ezek vették fel a harcot, s a dárdások mögött zárkóztak fel. A triariusok bal lábbal kilépve bal vállukra vetett pajzzsal a hadijelvények alatt várakoztak. Csatasoruk a heggyel felfelé tartott, ferdén a földbe szúrt lándzsákkal olyan volt, mintha égnek meredő sánckarók öveznék. S ha a nehézfegyverzetűek csatája sem alakult elég kedvezően, az összecsapás helyéről ezek is lassan a triariusokhoz hátráltak. Innen van az, a szorongatott helyzetek jellemzésére gyakran alkalmazott mondás: „A triariusokra került a sor." Ilyenkor a triariusok felemelkedtek, beengedték oszlopaik közé a dárdásokat és a nehézfegyverzetűeket, s tüstént összezárva soraikat, mintegy elzárták az átjárást, s egyetlen összefüggő menetben, mint akik mögött már nincs semmi, amiben reménykedhetnének, törtek az ellenségre. S éppen ez volt az ellenség számára a legfélelmetesebb: mikor már úgy gondolta, hogy megvert sereget üldöz, váratlanul új, számban megnövekedett csatasort látott felbukkanni maga előtt.

Mintegy négy, egyenként ötezer gyalogosból és háromszáz lovasból álló legiót szerveztek. Ugyanennyi katonát soroztak be akkori ellenségeink, a latinok, s teljességgel hasonló módon állították fel seregüket is. Nemcsak azt tudták, hogy - ha nem zavarodnak össze a sorok zászlóalj a zászlóaljjal, valamennyi dárdás dárdással, nehézfegyverzetű nehézfegyverzetűvel kerül szembe, de azt is, hogy melyik centurio melyik centurióval fog harcolni. Mindkét seregben volt a triariusok között egy-egy hadijelvény-hordozó, akik jól ismerték egymást, hisz mindig egyforma rangot viseltek. A latin harcos duzzadt az erőtől, kiváló vitéz volt, a római pedig gyenge testalkatú, bár megbecsült, megbízható férfiú. Ez, minthogy nem bízott eléggé testi erejében, már Rómában engedélyt kapott, hogy tetszése szerint válasszon valakit helyettesnek maga mellé, aki megvédi az éppen rá jutó ellenségtől, s helyettese, egy fiatalember, harcban le is győzte a latin centuriót.

A csata nem messze zajlott le a Vesuvius lábától, a Veserisbe vezető út mellett.

9. A római consulok, harcba vonulás előtt, áldozatot mutattak be. Úgy mondják, Deciusnak megmutatta a jóspap, hogy a májnak a rómaiakra vonatkozó felén a „fej"-nek nevezett egyik lebeny hiányzik, mintha levágták volna. Egyébként az istenek kegyesen fogadták áldozatát. Manlius áldozata kiválóan sikerült.
- Minden rendben van - mondta Decius -, ha tiszttársam kedvező jósjeleket kapott!
Ezután, a hadsorokat a fentebb ismertetett rendben felállítva, megkezdték az ütközetet. Manlius vezényelte a jobb-, Decius a balszárnyat. Kezdetben mindkét fél egyforma lelkesedéssel küzdött, majd a jobbszárnyon a dárdások, nem tudván feltartóztatni a latinok előrenyomulását, a második vonalig hátráltak. A kavargásban Decius harsány hangon odakiáltotta M. Valeriusnak:
- Valerius, most van szükség az istenek segítségére! Felkérlek, mint a római nép főpapját, mondd el az imát, amellyel legióinkért áldozatul felajánlhatom magamat.
A főpap ráparancsolt, vegye fel szegélyes togáját, burkolja be fejét, s kezét a toga alatt állához emelve, s a lába alá fektetett gerelyre rálépve, mondja el a következőket:
- Ianus, Iuppiter, Mars atyánk, Quirinus, Bellona, Larok, jövevény és hazai istenek, akiknek hatalmatok van rajtunk és ellenségeinken, s ti, halottak istenei! Azért esdek, azért könyörgök hozzátok, fogadjátok kegyesen felajánlásomat, adjatok erőt és győzelmet a quirisek római népének, sújtsátok félelemmel, rémülettel, halállal a quirisek római népének ellenségeit. E szavakkal kifejezett ígéretem szerint a quirisek római népéért, államáért, seregéért, legióiért, segédcsapataiért, magammal együtt felajánlom az alvilág isteneinek és a Földnek az ellenség legióit, segédcsapatait.

Könyörgését befejezve lictorokat küldött T. Manliushoz: jelentsék idejében tiszttársának, hogy felajánlotta magát a seregért. Ő maga, gabii köntöst öltve, fegyveresen lovára szökkent, s az ellenség sűrűjébe vágtatott. Emberfeletti lénynek látszott mindkét sereg előtt, mintha az ég küldte volna, hogy áldozatként lecsillapítson minden isteni haragot, s hogy a pusztulást övéitől elhárítva, az ellenségre fordítsa. Nyomában járt a teljes rémület és rettegés, zavar

fogta el először a latinok hadijelvény-hordozóit, majd továbbterjedve, az egész sereget. Jól lehetett látni, hogy amerre csak elvágtat, az emberek, mint akiket valami gonosz csillag lángja per zselt meg, reszketni kezdenek, s mikor a rázuhogó dárdák alatt végre összerogyott, a latin csapatok már teljesen fejüket vesztve menekültek, üresen hagyva a csatateret. A rómaiak pedig, a babonás félelem alól felszabadulva, mintha csak most hangzott volna el a csatára hívó jel, újra kezdték a harcot. Mert a rorariusok előretörtek az előcsapat sorai közé, új erővel töltve el a dárdásokat és nehézfegyverzetűeket, az első és második vonalbeliek pedig fél térdre ereszkedve csak a consul parancsát várták, hogy támadásra induljanak.

10. Csata közben egyes pontokon, számbeli fölényükkel, a latinok kerekedtek felül. Manlius consul - aki, hírt kapva tiszttársa elestéről, Deciusnak, hősi haláláért, mint ahogy isteni és emberi jog szerint egyaránt meg is érdemelte, nemcsak könnyekkel, de magasztaló szavakkal is adózott - kis ideig töprengett, harcba indítsa-e már a triariusokat. Azután, okosabbnak vélve, ha erejüket érintetlenül a döntő pillanatra tartogatja, inkább a tartalékcsapatokat vezényelte a hátsó sorból a hadijelvények elé. Mikor előrenyomultak, a latinok, mintha az ellenfél is ugyanezt tette volna, saját harmadik csatasorukat küldték előre. Ezek, noha a jó ideje tartó elkeseredett harcban maguk is kimerültek, s dárdáik is eltörtek vagy eltompultak, túlsúlyban lévén, visszanyomták az ellenséget, mert azt hitték, hogy vége a csatának, s már elérkeztek a leghátsó római csatasorhoz. Ekkor a consul rászólt a triariusokra:
- Most pihenten induljatok rohamra a kifáradt ellenség ellen, gondoljatok a hazára, a feleségre és a gyermekekre, gondoljatok arra, hogy consulotok a ti győzelmetekért halt meg!
A triariusok friss erőben, ragyogó fegyverekkel indultak előre; új, váratlanul megjelenő csatasort alkotva befogadták maguk közé az előttük harcolókat; csatakiáltást hallatva megzavarták a latinok első sorait, gerelyükkel az arcukba célozva elsöpörték a derékhadat, s a többi csapaton, mintha nem is volna fegyverük, szinte veszteség nélkül vágták át magukat, és olyan öldöklést rendezve törték át az ellenséges éket, hogy a latin harcosoknak alig negyedrésze maradt életben. A hegy lábánál távolabb harcra készen sorakozó samnisok csak növelték a latinok rémületét. Egyébként a csatáért valamennyi

polgár és szövetséges közül elsősorban a consulokat illeti dicsőség: az egyik az égi és alvilági istenek részéről fenyegető minden veszélyt és bajt magára vállalt, a másik pedig harc közben olyan vitézségről, megfontoltságról tett bizonyságot, hogy a csatát az utókor számára megörökítő római és latin történetírók vita nélkül megegyeznek abban, hogy törvényszerűen annak a félnek kellett győznie, amelynek T. Manlius volt a vezére.
A menekülő latinok Minturnae felé igyekeztek. Táborukat az ütközet után a rómaiak elfoglalták, sokan élve estek itt fogságba, főképpen campaniabeliek. Decius holttestét aznap nem találták meg, a kutatást félbeszakította a leszálló éjszaka. Másnap bukkantak rá az ellenséges holttestek nagy halma alatt, dárdák borították. Decius számára tiszttársa hősi halálához méltó ünnepélyes temetést rendezett.

Azt hiszem, helyénvaló itt megjegyeznem, hogy a consulnak, dictatornak, praetornak jogában áll - ha az ellenséges legiókat áldozatul fel akarja ajánlani -, hogy maga helyett - tetszése szerint - valamelyik besorozott legióban szolgáló polgárt ajánlja fel. Ha a felajánlott személy meghal, akkor rendben van a dolog, ha nem hal meg, akkor hét láb magas vagy ennél is nagyobb képmását el kell ásni, s engesztelésül állatot kell vágni fölötte. A helyhez, ahol a képmást elásták, nem közelíthet római tisztségviselő. Ám ha valamelyikük - mint Decius is tette - saját magát akarja feláldozni, de nem hal meg, az ilyen önmagát felajánló személy sem magáért, sem az államért nem mutathat be - szentségtörés nélkül - áldozatot. Ha Vulcanusnak vagy valamely más istennek akarja felajánlani fegyvereit, állatáldozat vagy más szertartás kíséretében megteheti. A dárda, amelyen a consul könyörgés közben állott, nem kerülhet az ellenség kezébe. Ha mégis odajut, Marsot disznó-bika-juh-áldozattal kell kiengesztelni.

11. Bár a hajdani szertartások és emberi szokások mind feledésbe mentek, minthogy a régi és itthoni szokásoknál mindent többre tartunk, ami új és külföldi, mégsem tartottam feleslegesnek, hogy ránk hagyományozott, annak idején használt nevükön említsem őket.
Némely szerzőnél azt olvasom, hogy a samnisok megvárták a csata kimenetelét, és csak akkor indultak támogatásunkra, amikor a rómaiak már befejezték a küzdelmet; s hogy a lanuviumiak is

tanácskozással húzták az időt, és csak akkor küldtek végre segítséget a latinoknak, mikor ezek már vereséget szenvedtek, s hogy hadijelvényeik és csapataik már kivonultak a kapun, mikor megérkezett a latinok vereségének híre. Erre, visszafordulva, megint bevonultak a városba, s praetoruk, egy bizonyos Milionius, állítólag megjegyezte, hogy a rómaiak drágán fogják megfizettetni velük ezt a rövid kis utat.

A harc után életben maradt, mindenfelé szétszóródott latinok összegyülekezve Vesciában találtak menedékhelyet. Itt a tanácskozásokon fővezérük, Numisius azt erősítgette, hogy a háború végzete mindkét fél soraiban egyformán szedett áldozatokat, valójában tehát mindkettőt földre terítette, a rómaiak csak névleg győztek, egyébként a legyőzöttekkel azonos helyzetben vannak; mindkét consul fővezéri sátrát betölti a gyász: az egyiket az apja által iszonyú módon megölt fiú, a másikat a magát föláldozó consul halála miatt. Egész seregük megsemmisült, első és második csatasorukat levágták, vereséget szenvedtek hadijelvényeik előtt és mögött, végül is csak a triariusok mentették meg a helyzetet. S ha a latin haderő hasonló vereséget szenvedett is, a veszteségek pótlására mégis közelebb van hozzá Latium vagy a volscus föld, mint a rómaiakhoz Róma. Ezért, ha jóváhagyják, ő azonnal sereget toboroz a latin és volscus fiatalságból, csatára felkészülve visszamegy Capua alá, és váratlanul megjelenve rajtaüt az ütközetet nem váró rómaiakon.

A Latiumba és a volscusokhoz küldött csalárd levelekre - minthogy az ott lakók nem vettek részt a csatában, s így könnyű volt őket elámítani - mindenfelől gyors ütemben alkalmi erők gyűltek össze. Torquatus consul a Sinuessa és Minturnae között elterülő trifanumi vidéken találkozott ezzel a hadoszloppal. Még táborhelyet se választottak, mindkét fél összehordta a málhát, és sietett a csatába, s a döntésig folytatták a harcot. Mert a latinok akkora veszteséget szenvedtek, hogy mindnyájan megadták magukat a győztes sereggel a földek feldúlására induló consulnak, s példájukat követték a campaniabeliek is.

Latium és Capua területe egy részének elvesztésével bűnhődött. A latin s vele együtt a privernumi földet és az eddig a Capuához tartozó Falernust, egész a Vulturnus folyóig, szétosztották a római nép között. Fejenként két iugerumot kaptak a latin s hozzá még háromnegyed iugerumot a privernumi földből; a falernusi területből mindenkinek három-három iugerumot osztottak, s ezenfelül még

felet a nagy távolság miatt. Nem büntették meg a latinok közül a laurentumi és a campaniai lovagokat, mert nem volt részük az elpártolásban. Úgy döntöttek, hogy a laurentumiakkal fel kell újítani a szövetséget, s ez időtől kezdve minden esztendőben megújítják a Latin Ünnepeket követő tizedik napon. A campaniai lovagok megkapták a polgárjogot, s ennek emlékére érctáblát szögeztek fel Castor római templomában. Campania népét kötelezték, hogy a lovagok közül, akiknek száma ezerhatszáz volt, mindegyiknek biztosítson évi négyszázötven denár járandóságot.

12. T. Manlius, miután a háborút ily módon befejezte, és kit-kit érdeme szerint megbüntetett vagy jutalmazott, visszatért Rómába. Ismeretes, hogy bevonulásánál csak az öregebbek vonultak ki eléje: az ifjúság - mint egész élete folyamán - akkor is utálta és átkozta.

Mikor az antiumiak be-betörtek Ostia, Ardea és Solonium területére, Manlius consul, minthogy betegsége miatt nem vállalhatta a háború vezetését, az akkoriban éppen praetori tisztet viselő L. Papirius Crassust nevezte ki dictatornak, aki L. Papirius Cursort tette meg a lovasság főparancsnokának. A dictator semmi említésre méltót nem művelt, noha jó néhány hónapig állandó táborban Antium területén tartózkodott.

Letelvén az esztendő, amelyet annyi és oly hatalmas népen aratott győzelem, ezenfelül az egyik consul dicsőséges halála s a másiknak, bár kegyetlen, de örök időkre emlékezetes parancsa tett nevezetessé, új consulok léptek hivatalba: Ti. Aemilius Mamercinus és Q. Publilius Philo. De számukra nem adódott lehetőség nagy tettekre, meg jobban is törődtek saját maguk meg pártjuk dolgaival, mint a hazával. A földjeik elvesztése miatt elkeseredetten fellázadt latinokat a fenectani mezőn szétverték, táborukat elfoglalták. Míg Publilius, akinek vezetésével és jósjelei alapján lefolyt a csata, fogadta a latin népek meghódolását, amelyek ifjúságát itt lemészárolták, addig Aemilius Pedumhoz vezette seregét. A pedumiakat Tibur, Praenestae és Velitrae népe támogatta, s Lanuviumból és Antiumból is érkeztek hozzájuk segédcsapatok. Miután a római sereg felülkerekedett a csatában, de még hátra volt magának Pedumnak s a város mellett levő szövetséges tábornak elfoglalása, a consul - hallva, hogy tiszttársának diadalmenetet

szavaztak meg - otthagyta a befejezetlen háborút, s Rómába sietett, hogy még a győzelem előtt magának is diadalmenetet követeljen. A felháborodott atyák megtagadták kérése teljesítését, mondván, hogy csak Pedum bevétele vagy a megadás után lehet szó diadalmenetről; ezért Aemilius elidegenedett a senatustól, s úgy viselte consuli tisztségét, mint akármelyik lázongó tribunus. Mert ameddig csak consul volt, szüntelenül vádolta az atyákat a nép előtt, s ebben tiszttársa sem gátolta, mert maga is plebeius volt. A vádakhoz bő anyagot szolgáltatott, hogy a latin és falernusi földeket igen szűkmarkúan osztották szét a nép között. S mikor a senatus, véget akarván vetni a consulok hatalmának, elrendelte, hogy a háborút újra kezdő latinok ellen dictatort kell kinevezni, akkor Aemilius, aki éppen hivatalban volt, tiszttársát nevezte ki dictatorrá, az pedig Iunius Brutust tette meg a lovasság főparancsnokának.
A dictator a nép kedvében járt: egyrészt beszédeiben állandóan vádolta az atyákat, másrészt három, a népnek kedvező, az atyákat sújtó törvényjavaslatot szavaztatott meg. Az első azt rendelte el, hogy a népgyűlés határozatai minden polgárt köteleznek; a második, hogy a comitia centuriata elé terjesztett törvényjavaslatot az atyáknak előzőleg, még a szavazás előtt jóvá kell hagyniuk; a harmadik, hogy - ha már elérték azt, hogy mindkét consul plebeius lehet - az egyik censort is mindig a népből kell választani. Az atyák véleménye szerint a consulok és a dictator sokkal nagyobb vereséget mértek a hazára otthon, mint amennyire odakint elért győzelmeikkel és katonai sikereikkel gyarapították hatalmát.

13. A következő évben, amikor L. Furius Camillus és C. Maenius lett consul, a senatus, hogy minél jobban kitűnjön, mekkora mulasztást követett el Aemilius, az előző évi consul a pedumi ostrom félbehagyásával, szenvedélyesen követelte, hogy fegyvert, katonát s minden lehetséges erőt mozgósítva foglalják el és semmisítsék meg Pedumot. Az új consulok a senatus parancsára, minden egyéb ügyet félretéve, oda is vonultak. Latium már abban a helyzetben volt, hogy sem a háborút, sem a békét nem tudta elviselni: a háborúhoz hiányzott az ereje, a békére pedig nem volt hajlandó földje elvesztésén érzett elkeseredése miatt. Ezért úgy döntöttek, legjobb lesz, ha a középutat választják: visszavonulnak városaikba, hogy Róma, miután nem ingerelték fel, ne találjon ürügyet a háborúra,

másrészt, ha hír érkezne valamelyik városuk ostromáról, mindenfelől, minden népből odasiethessenek a körülzártak segítségére. Mindamellett a pedumiakat alig néhány nép támogatta: a tiburiak és praenestebeliek jelentek meg Pedum alatt, minthogy területük szomszédos volt. Az ariciabelieket, lanuviumiakat és velitraebelieket, váratlanul rajtuk ütve az Astura folyónál, Maenius akkor szórta szét, amikor az antiumi volscusokkal akartak egyesülni. Camillus Pedumnál vívott a rendkívül erős tiburi sereggel sokkal súlyosabb erőpróbát jelentő, bár ugyancsak szerencsés kimenetelű ütközetet. Különösen nagy kavarodást okozott csata közben a városiak váratlan kitörése. Camillus, csapatai egy részével ellenük fordulva, nemcsak visszaűzte őket falaik mögé, de - vereséget mérve rájuk és segédcsapataikra - ostromlétrák segítségével aznap városukat is elfoglalta.

Ezután elhatározták, hogy győztes seregüket, amelyet a város elfoglalása még elszántabbá és bizakodóbbá tett, Latium megfékezésére rázúdítják az egész tartományra. S nem is nyugodtak, míg valamennyi várost ostrommal bevéve vagy megadásra kényszerítve, egész Latiumot le nem igázták. Ezt követően az elfoglalt városokban helyőrséget hagytak hátra, majd visszatértek Rómába, hogy megtartsák a számukra mindenki beleegyezésével megszavazott diadalmenetet. A triumphushoz még egy kitüntetés is járult - ritka eset abban a korban -: a Forumon felállították lovasszobrukat.

Mielőtt még a választógyűlés az eljövendő év consulait kijelölte volna, Camillus a következő javaslatot terjesztette a senatus elé a latin népek ügyében:

- Összeírt atyák! Amit Latiumban háborúval és fegyverrel kellett elérnünk, azt, hála az istenek jóindulatának és katonáink vitézségének, immár véghezvittük. Pedumnál és Asturánál megsemmisítettük az ellenséges sereget. Minden latin város és a volscus Antium ostrommal vagy megadásra kényszerülve a kezünkre jutott, és hadseregünk hatalmában van. Most már azt kell megfontolnunk, hogy miután lázadozásaikkal annyi nyugtalanságot okoztak, miképpen tudnánk őket tartós békével nyugalomra bírni. Ennek eldöntését a halhatatlan istenek teljesen rátok bízták, olyannyira, hogy Latium jövendő sorsát, létét vagy nemlétét, a ti kezetekbe helyezték. Így tehát, ami a latinokat illeti, velük akár az irgalmatlan leszámolás, akár a megbékélés útját követjük, egyszer s

mindenkorra biztosíthatjátok magatoknak a békét. Könyörtelen határozatot akartok hozni a behódolt és legyőzött népek ellen? Módotokban van elpusztítani egész Latiumot, roppant pusztasággá változtatni ezt a földet, amelynek kiváló szövetséges hadserege annyi nehéz háborúban, oly sokszor volt segítségünkre. Vagy, az ősök példáját követve, úgy akarjátok megnövelni Róma hatalmát, hogy a legyőzötteket befogadjátok polgárai közé? Itt az alkalom, hogy országunkat a legnagyobb dicsőséggel gyarapíthatjuk! Kétségtelen, hogy a mienk az a legszilárdabb hatalom, amelynek bárki örömmel lesz alattvalója. De bármi is lesz döntésetek, gyorsan kell meghoznotok; annyi nép figyel rátok remény és félelem között ingadozó lélekkel. Azért minél hamarabb szabaduljatok meg ettől a gondtól, hogy, amíg így megbénítja őket a feszült várakozás, elébevágjatok - megtorlással vagy jótéteménnyel - esetleges elhatározásuknak. A mi kötelességünk volt biztosítani, hogy ti mindenről tetszésetek szerint határozhassatok. A tiétek: olyan döntést hozni, amely nektek és az államnak legelőnyösebb.

14. A senatus vezetői elismeréssel fogadták a consul összefoglaló előterjesztését, de megjegyezték, hogy e népek nem egyformán vétkesek. Ezért csak úgy hozhatnak megfelelő határozatot, ha az érdemeket külön-külön mérlegelve, a consulok minden egyes nép ügyét név szerint, egyénileg terjesztik elő. Ezért egyenként tettek javaslatot, és hoztak döntést mindegyikről. A lanuviumiak elnyerték a polgárjogot, s visszakapták szentségeiket, azzal a feltétellel, hogy a Megmentő Iuno szentélye és ligete a lanuviumi szabad polgárok és a római nép közös tulajdona legyen. Aricia, Nomentum és Pedum lakóit a lanuviumiakkal egyenlő jogokkal felvették a polgárok közé. A tusculumiak megtartották polgárjogukat, az elpártolást úgy ítélték meg, mint nem az egész közösség, hanem csupán néhány pártütő bűnét. A régi római polgárjoggal bíró velitraebelieket, minthogy már annyiszor fellázadtak, kemény büntetéssel sújtották: városfalaikat lerombolták, senatoraikat elköltöztették, megparancsolva nekik, hogy csak a Tiberis túlsó partján lakhatnak, s amelyiket az innenső parton találják, az csupán ezer as bírsággal válthatja ki magát, s elfogója csak a pénz lefizetése után engedi szabadon bilincseiből. A senatorok földjére telepeseket küldtek, s beköltözésük után Velitrae ismét bené pesedett. Új telepeseket

küldtek Antiumba is, egyszersmind az antiumiaknak is megengedték, hogy ha óhajtják, a colonia tagjai lehetnek. Hadihajóikat elvették, az antiumi népet eltiltották a hajózástól, de megkapták a polgárjogot. Tibur és Praeneste lakói földjük egy részének elvesztésével bűnhődtek, nemcsak azért az újkeletű vétkükért, hogy a többi latin néppel együtt elpártoltak, de azért a régebbiért is, hogy a római uralom ellen érzett gyűlöletükben a gallusokkal, ezzel a félvad néppel léptek fegyveres szövetségre. A többi latin néptől elvették azt a jogot, hogy egymás között házasodjanak, kereskedjenek, hogy közös gyűléseket tartsanak. A campaniaiakat, a lovagok iránt való elismerésül, mert nem voltak hajlandók a latinokkal együtt fellázadni, Fundi és Formiae lakóit pedig azért, mert területükön seregünknek mindig biztonságos és békés átvonulást biztosítottak, felvették - szavazati jog nélkül - a polgárok közé. Cumae és Suessula lakosai helyzetüket és jogaikat tekintve Capuával egyenlő körülmények közé kerültek. Az antiumi hajókat részben a római hajókészítő műhelyekbe vitték, részben elégették, s elhatározták, hogy a hajóorrokkal a Forumon emelt szónoki emelvényt díszítik; ezért nevezték el ezt a szent helyet „rostra"-nak.

15. C. Sulpicius Longus és P. Aelius Paetus consulok idejében, amikor a zavartalan békét mindenfelé nem annyira Róma hatalma, mint inkább a kíméletes bánásmód miatt érzett hála biztosította, háború tört ki a sidicinusok és az auruncusok között. Az auruncusok, mióta megadták magukat T. Manlius consulnak, nem mozgolódtak, ezért több joggal fordulhattak segítségért Rómához. De mielőtt még a consulok seregükkel a Városból elindultak volna - a senatus ugyanis úgy döntött, hogy az auruncusokat meg kell védeni -, megérkezett a hír, hogy az auruncusok félelmükben elhagyták városukat, s az asszonyokkal és a gyermekekkel Suessába - a mai Auruncába - menekülve elsáncolták magukat, s közben a sidicinusok lerombolták ősi falaikat és városukat. A senatus, felháborodva azon, hogy a consulok késedelmeskedésükkel kiszolgáltatták szövetségesünket, dictator választását rendelték el. C. Claudius Inregillensist választották meg, aki C. Claudius Hortatort tette meg a lovasság főparancsnokának. De vallási aggályok támadtak a dictator személyével kapcsolatban, s mikor a

jósok kijelentették, hogy a választási szertartásoknál hiba történt, a dictator és a lovasság főparancsnoka lemondott tisztéről.
Ebben az évben egy Minucia nevű Vesta-szűz gyanúba keveredett, először a megengedettnél fényesebb életmódja miatt, azután mert egy szolga feljelentette a főpapoknál. Ezért úgy döntöttek, hogy nem vehet részt az áldozatokon, s nem bocsáthatja el szolgáit, majd - kimondva rá a halálos ítéletet - a Porta Collina mellett, a köves úttól jobbra, a Bűnösök mezején elevenen eltemették. Gondolom, a mezőt is az ő bűnéről nevezték el így.
Ebben az évben választottak először plebeius praetort, Q. Publilius Philót. Hiába tiltakozott Sulpicius consul, mondván, hogy a pályázatot nem fogja figyelembe venni, mert a senatus, amely a legfőbb tisztségek betöltésénél sem tudta érvényesíteni akaratát, nem igyekezett a praetorválasztást megakadályozni.

16. A következő évet, amelyben L. Papirius Crassus és K. Duillius volt consul, az ausonok ellen viselt háború tette - inkább újdonsága, mint súlyossága miatt - nevezetessé. Ez a nép Cales városában lakott. A szomszédos sidicinusokkal egyesítette fegyveres erőit, s a két nép seregét említésre is alig érdemes ütközetben szétvertük, mert városuk közelsége idő előtti megfutamodásra csábította őket, s menekülésüket is biztonságosabbá tette. De a senatus mégsem kicsinyelte le ezt a háborút, mert a sidicinusok annyiszor kezdeményeztek már maguk is háborút, s támogatták mások lázadását vagy szolgáltattak okot a fegyveres megtorlásra. Ezért mindenképpen arra törekedett, hogy a kor legnagyobb hadvezérét, M. Valerius Corvust válasszák meg negyedszer is consulnak. Corvus tiszttársa M. Atilius Regulus lett. S hogy elkerüljék a sorsolással járó kockázatot, a consulokat megkérték, hogy - a sorsolást mellőzve Corvus vállalja el ezt a feladatot. Corvus átvette az előző consulok győztes hadseregét, a háború tűzfészkéhez, Caleshez vonult, s az ellenséget, amelynek elszántságát a korábbi csata emléke is gyengítette, az első csatakiáltással és támadással szétszórva, megkezdte a városfalak ostromát. Katonái oly harci lázban égtek, hogy azonnal fel akartak hatolni ostromlétrákon a várfalakra, fogadkozva, hogy nyomban feljutnak. Corvus túl kockázatosnak ítélte a vállalkozást, jobbnak látta a cél érdekében, ha katonái az életveszély helyett a megerőltetést vállalják. Már elkészült a sánc, a

sok ostromfedél, már a falakhoz gördítették az ostromtornyokat, de egy szerencsés véletlen következtében nem volt rájuk szükség. Mert egy elfogott római, M. Fabius, akinek valamelyik ünnepnapon az őrök hanyagságából sikerült széttörnie bilincseit, s a faloromra erősített kötélen, kezein függeszkedve, a római ostromművek közé leereszkedett, rábeszélte a fővezért, üssön rajta a bor és lakoma mámorában alvó ellenségen. S nem került nagyobb küzdelmükbe hatalmukba keríteni az ausonokat és városukat, mint megverni őket a harcmezőn. Hatalmas zsákmányt ejtettek, s Calesben helyőrséget hátrahagyva, a legiókat visszavezették Rómába.

A consul - a senatus határozata értelmében - diadalmenetet tartott, s hogy Atilius is kivehesse részét a győzelemből, elrendelték, hogy a két consul együtt vezesse a sereget a sidicinusok ellen. Előzőleg, hogy consulválasztó gyűlést tarthassanak, senatusi végzéssel L. Aemilius Mamercinust dictatorrá nevezték ki, ő pedig Q. Publilius Philót tette meg a lovasság főparancsnokának. A dictator vezetésével megtartott gyűlésen T. Veturiust és Sp. Postumiust választották consullá.
A sidicinusok ellen vívott háború még nem fejeződött be teljesen, de a consulok meg akarván előzni jótéteményükkel a nép kívánságát, máris azt javasolták, alapítsanak Calesban coloniát. A senatus úgy döntött, hogy kétezerötszáz telepest írjanak össze, s a földek szétosztására hármas bizottságot választottak, K. Duilliust, T. Quinctiust és M. Fabiust.

17. Ezután az új consulok, átvéve elődeik seregét, betörtek az ellenséges területre, és mindent feldúlva, a várost övező falig nyomultak. Úgy látszott, maguk a sidicinusok is hatalmas sereget szedtek össze, s nem lévén más reményük, el vannak szánva, hogy a végsőkig küzdenek, s hír szerint a samnisokat is felbiztatták, vegyenek részt a harcban, ezért a senatus felszólítására a consulok P. Cornelius Rufinust dictatorrá, M. Antoniust a lovasság főparancsnokává nevezték ki. De vallási aggályból, hogy választásuknál hibát követtek el, mindketten lemondtak tisztségükről. Ezután járvány tört ki, ezért - mintha a hiba minden jósjelkérésre kiterjedt volna - áttértek az interregnumra. Ennek bevezetése után csak az ötödik interrex, M. Valerius Corvus választatott consulokat: A. Corneliust (másodszor) és Cn. Domitiust.

Az általános nyugalomban a gallusok háborús készülődéséről érkezett hír akkora riadalmat keltett, hogy dictator választása mellett döntöttek. M. Papirius Crassust választották meg, a lovasság főparancsnoka pedig P. Valerius Publicola lett. Ezek, mikor a kiküldött földerítők jelentették, hogy a gallusoknál teljes a nyugalom, már - sokkal szigorúbban, mint a samnisok elleni háborúban - megtartották a sorozást.

Minthogy a samnisokat is gyanúsítani lehetett, hogy már második éve elszakadási szándékkal zavarognak, a római sereget nem vonták vissza a sidicinus területről. Egyébként a samnisokat az épeiroszi Alexander ellen viselt háború a lucaniaiakhoz szólította, és a két nép szabályos csatát vívott a Paestum mellett partra szálló királlyal. Alexander megnyerte az ütközetet, békét kötött a rómaiakkal; nem tudni, mennyire tartja meg a feltételeket, ha továbbra is így szolgált volna neki a szerencse.

Ebben az évben vagyonbecslést is tartottak. Felbecsülték az új polgárok vagyonát, a meglevő tribusokhoz újakat csatoltak, a Maecia és a Scaptia tribusokat; ezeket Q. Publilius Philo és Sp. Postumius censorok szervezték meg. L. Papirius praetor törvénye alapján, amely szavazati jog nélkül adja meg a polgárjogot, Acerra lakói római polgárokká lettek. Ezek voltak a mondott év otthoni és háborús eseményei.

18. A következő évet, amelyben M. Claudius Marcellus és C. Valerius lett consul, rettenetessé tette az egészségtelen időjárás vagy az emberi gonoszság. Azt találom, hogy az évkönyvek Valerius consul melléknevét hol Flaccusnak, hol Potitusnak mondják: egyébként nem is fontos, melyik név volt az igazi. Sokkal jobban szeretném, ha az nem bizonyulna igaznak - amiről nem is mind emlékeznek meg -, hogy azok, akiknek halála az évet ilyen rossz, járványhozó hírbe hozta, voltaképpen mérgezés áldozatai lettek. Mégis, nehogy bármelyik szerző szavahihetőségét is kétségbe vonjam, erről is a hagyománynak megfelelően akarok beszámolni.
Mikor a legelőkelőbb polgárok pusztultak el hasonló betegségben, s majdnem teljesen egyforma tünetek között, Q. Fabius Maximus curulus aedilisnél egy szolgáló bejelentette: felfedi a tömeges halálesetek titkát, ha biztosítják, hogy feljelentéséért nem éri

bántódás. Fabius azonnal jelentette a dolgot a consuloknak, ezek a senatusnak, s a testület a feljelentőnek egyhangúan büntetlenséget ígért. Erre a szolgáló felfedte, hogy asszonyi gonoszság zúdította a polgárságra ezt a csapást: előkelő asszonyok készítik a pusztító mérgeket, s ha a tisztségviselők mindjárt vele mennek, tetten érhetik őket. Követték a feljelentőt, rajta is kaptak néhány asszonyt efféle szerek főzése közben, s rábukkantak az elrejtett, kész mérgekre is. A nőket a Forumra vitték, s poroszlóval idézték meg azt a húsz matrónát, akiknél rajtuk ütöttek. Közülük kettő, Cornelia és Sergia - mindkettő patrícius származású -, azt erősítgette, hogy ezek a szerek orvosságok, s mikor a feljelentő vitába szállva velük, felszólította őket, bizonyítsák rá a hazugságot, igyanak a főztjükből, időt kértek, hogy egymás között tanácskozhassanak. A népet visszaszorították, majd mindenki szeme láttára a többi asszony elé terjesztették a dolgot, s egyikük se vonakodott inni az italból, fölhajtották, így saját bűnük végzett mindnyájukkal. Ugyanakkor elfogták kísérőiket is, akik egész sor matrónára vallottak rá: közülük százhetvenet ítéltek el. Eleddig még sose volt Rómában méregkeverési ügyben nyomozás. Az egész ügyet iszonyú csodajelnek tartották, s inkább elmezavarral, mint elvetemült gonoszsággal magyarázták. S mikor az évkönyvek eszükbe juttatták, hogy egykor, a nép kivonulása idején, a dictator egy szöget vert be, s ezzel az engesztelő szertartással késztette a viszálykodó lelkeket józan belátásra, úgy határoztak, hogy dictatort kell választani a szög beverésére. Cn. Quinctiliust választották meg, aki L. Valeriust nevezte ki a lovasság főparancsnokává; a szög beverése után mindketten letették tisztségüket.

19. Consullá választották L. Papirius Crassust (másodszor) és L. Plautius Venoxot. Az év elején követek érkeztek volscus földről, Fabrateriából és Lucából, kérve, hogy Róma kössön velük szövetséget, vegye őket oltalmába, s ha megvédi őket a samnisok fegyvereitől, mint hűséges és engedelmes alattvalók fogják Róma hatalmát szolgálni. Erre a senatus követeket küldött a samnisokhoz, és felszólította őket, ne törjenek be erőszakkal a fenti népek területére. A követség el is érte célját, nem mintha a samnisok békét óhajtottak volna, de még nem voltak eléggé felkészülve a háborúra.

Ebben az évben a privernumiakkal is háború kezdődött, amelybe a

fundibeliek is bekapcsolódtak, sőt a vezér is Fundiba való volt: Vitruvius Vaccus, akit nemcsak hazájában, de Rómában is jól ismertek. A Palatiumon volt a háza, amelyet leromboltak, és a közterületté vált telket Vaccus rétjének nevezték el.

Minthogy Setia, Norba és Cora területét mindenfelé feldúlta, L. Papirius consul vonult ellene, és seregétől nem messze ütötte fel táborát. Vitruvius nem volt elég bölcs belátni, hogy az erősebb ellenséggel szemben a sáncok mögött kell maradnia, sem elég vállalkozó kedvű ahhoz, hogy táborától nagyobb távolságra kezdjen ütközetet. Nem is nagyon engedett időt a csatasornak, hogy a táborból kivonulva felfejlődjön, s noha katonái nem annyira az ellenségre és harcra, hanem sokkal inkább arra ügyeltek, merre találhatnak utat visszafelé a menekülésre, mégis meggondolatlanul, elszántság nélkül harcba bocsátkozott. S mikor a rómaiak, alig erőltetve meg magukat, vereséget mértek rá - éppen mert olyan kicsi volt a távolság és könnyű a visszavonulás -, katonáit, a nagyobb öldökléstől megmentve, nehézség nélkül visszavezette a táborba. A csatában alig estek el néhányan, csak a táborba visszazúduló tömeg végén futók közül vágtak le egy-két katonát. Alighogy beesteledett, a sereg rendezetlen menetben Privernumba vonult, több biztonságot remélve ott a falak, mint itt a sánc mögött. Plautius, a másik consul, miután minden földet végigdúlt és pusztított seregével, Privernumtól Fundi területére vonult.
Benyomulása után elébe járult Fundi senatusa, és közölte: nem Vitruviusért és bandájáért, hanem Fundi népéért jöttek könyörögni, amelynek bűntelenségét maga Vitruvius igazolta azzal, hogy menedékhelyének nem szülővárosát Fundit, hanem Privernumot választotta. Privernumban kell tehát felkutatni és felelősségre vonni a római nép ellenségeit, akik hűtlennek bizonyulva mindkét hazájukhoz, egyszerre vétettek Fundi és Róma ellen. A fundibelieket békevágy, római lelkület tölti el, s hálásan emlékeznek az elnyert polgárjogra. Kérik a consult, kíméljen meg egy ártatlan népet a háborútól. Fundi földje, városuk, a maguk, az asszonyok és a gyermekeik élete mind a római népé, s mindig azé is marad. A consul megdicsérte őket, és megírta Rómába, hogy a fundibeliek megtartották hűségüket, majd Privernum alá indult. Először is - mint Claudius írja - a pártütés vezetőit vonta felelősségre, s mintegy háromezer összeesküvőt küldött megkötözve Rómába, de a senatus nem elégedett meg ezzel a meghódolással, mivel meg volt

győződve, hogy a fundibeliek a szegény és jelentéktelen polgárok feláldozásával óhajtották elkerülni a büntetést.

20. Miközben Privernumot a két consuli sereg körülzárta, az egyik consult választógyűlés tartására visszahívták Rómába. Ebben az évben állítottak fel először a circusban sorompót.
Még nem tették le a privernumi háború gondját, mikor rémítő hír terjedt el a gallusok fenyegető betöréséről, olyan hír, amilyent a senatus sohase szokott figyelmen kívül hagyni. Ezért a két új consul, L. Aemilius Mamercinus és C. Plautius még hivatalba lépésük napján, Quinctilis elsején, parancsot kapott, hogy osszák meg egymás közt a feladatokat, s Mamercus, akinek a gallus háború jutott, senkit sem mentesítve a szolgálat alól, tartson sorozást. Mondják, hogy az egyébként katonai szolgálatra alig alkalmas mesterembereket és kézműveseket is besorozták, s roppant sereget gyűjtöttek össze Veii területén, hogy onnan induljanak a gallusok ellen. Nem tartották tanácsosnak, hogy messzebbre távozzanak, nehogy az ellenség észrevétlenül, másik úton törjön a Városra. S mikor néhány nap múlva az a hír érkezett, hogy a gallusoknál ez idő tájt teljes a nyugalom, az egész haderő Privernum ellen fordult.

Ettől kezdve kétféleképpen tudósít a hagyomány. Egyesek szerint a várost rohammal elfoglalták, s Vitruvius élve esett a kezükbe, mások szerint, mielőtt még a döntő ütközetre került volna a sor, hírnökpálcát körülhordozva a városiak adták magukat a consul hatalmába, s ők szolgáltatták ki Vitruviust. A senatus megtárgyalta Vitruvius és a privernumiak ügyét; a consulnak meghagyta, rombolja le Privernum falait, s erős őrséget hagyva a városban, jöjjön haza diadalmenetét megtartani. Elrendelte, hogy Vitruviust a consul megérkezéséig őrizzék börtönben, majd vesszőzzék meg, és végezzék ki. A Palatiumon álló házát le kell rombolni, javait Semo Sangus istennőnek kell felajánlani. Az eladásból befolyt összegen készíttessenek ércpajzsot, amelyet Sangusnak Quirinus templomával szemben álló szentélyében kell elhelyezni. Privernumról a senatus következőképpen határozott: annak a senatornak, aki Privernumnak a rómaiaktól történt elpártolása után a városban maradt, a veliternaebeliekhez hasonlatosan a Tiberis túlsó partján kell laknia.

E határozatok után Plautius diadalmenetéig a senatusban nem esett

szó a privernumiakról, a consul, megtartván diadalmenetét, úgy vélte, hogy miután Vitruviust és társait kivégezték, kockázat nélkül szóba hozhatja a privernumiakat olyan hallgatóság előtt, amely a bűnösök kivégzésével már kielégítette bosszúvágyát. A következőket mondta:
- Miután az összeesküvés vezetői a halhatatlan istenektől és tőletek elnyerték méltó büntetésüket, miképpen döntötök, összeírt atyák, az ártatlan tömegről? Noha tisztem szerint inkább a ti véleményeteket kell megtudakolnom, s nem az enyémet kinyilvánítanom, én mégis a magam részéről jónak tartanám, ha igyekeznénk az ellentéteket a lehető legnagyobb mértékben kiküszöbölni, hisz a privernumiak a velünk annyira megbízhatatlan békében élő samnisok szomszédai.

21. Noha a kérdést önmagában is nehezen lehetett eldönteni, minthogy ki-ki saját hajlandósága szerint javasolt szigorúbb vagy enyhébb megoldást, még bizonytalanabbá tette az egész dolgot az egyik privernumi követ nyilatkozata, aki - nem annyira jelenlegi szerencsétlenségükre, mint inkább arra a helyzetre gondolva, amelyben született - a szigorúbb eljárást javasló valamelyik senator ama kérdésére, hogy szerinte milyen büntetést érdemelnek, így válaszolt:
- Olyat, amilyet azok érdemelnek, akik méltónak hiszik magukat a szabadságra!
A consul, látva, hogy a büszke válasz még jobban fölingerli azokat, akik a privernumiakkal szemben eddig is ellenszenvvel viseltettek, azt remélte, hogy nyájas kérdéssel ő majd szelídebb feleletre bírja, ezért megkérdezte:
- Nos, és ha elengedjük büntetéseteket, milyen békét remélhetünk tőletek?
- Ha elfogadható békét ajánlotok, a mienk is hű és állandó lesz, ha keményet, a miénk sem tart sokáig! - hangzott a felelet. Erre sokan felháborodtak, hogy egy privernumi, méghozzá ilyen nyíltan, fenyegetőzni mer, hisz az efféle kijelentések alkalmasak arra, hogy fellázítsák a már megbékélt népeket is. A szelídebb senatorok igyekeztek a választ jobbindulatúan értelmezni: igazi férfi, igazi szabad ember szavait hallották, s mit gondolnak, elképzelhető-e, hogy egyetlen nép, vagy akár egyetlen ember is képes a feltétlenül szükségesnél tovább eltűrni a számára kellemetlen helyzetet? Csak az a megbízható béke, amelyet az emberek jószántukból tartanak

meg, s ne reméljünk hűséget attól, akit szolgaságba akarunk kényszeríteni. Főként a consulnak sikerült befolyásolnia a hangulatot azzal, hogy a közvéleményt elsősorban irányító, consulviselt férfiaknak ismételten odakiáltotta hangosan, hogy minél többen hallják:
- Csak azok érdemlik meg, hogy rómaiak legyenek, akiknek legfőbb gondja a szabadság!
Így nemcsak a senatusban vitték keresztül a javaslatot, de a jóváhagyás után a néppel is megszavaztatták, hogy a privernumiak elnyerjék a polgárjogot.
Ugyanebben az évben háromszáz telepest küldtek Anxurba, ahol fejenként két iugerum földet kaptak.

22. Olyan esztendő következett, P. Plautius Proculus és P. Cornelius Scapula consulsága alatt, amelyet sem itthoni, sem háborús esemény nem tett nevezetessé, legfeljebb az, hogy telepeseket küldtek Fregellaebe - ez a föld először a sidicinusok, később a volscusok birtokában volt -, valamint, hogy M. Flavius, anyja temetésén, húsadományt osztott a nép között.
Egyesek szerint az anyjáról való kegyes megemlékezés csak jogcímül szolgált arra, hogy lerója tartozását a népnek: mikor ugyanis egy előkelő asszony megbecstelenítésének vádjával az aedilisek törvénybe idézték, a nép felmentette. S az egykori felmentő ítélet fejében rendezett húsosztás még hivatalhoz is segítette, mert a legközelebbi választógyűlésen, távollétében, a többi pályázó előtt néptribunusnak választották meg.
Nem messze a mai Neapolistól feküdt Palaepolis, mindkét várost ugyanaz a cumaei eredetű nép lakta. Cumae lakói az euboiai Chalchisból származtak. Hajóhaduk segítségével, amellyel otthonukból idehajóztak, új lakóhelyükön, az itteni tenger partján komoly befolyásra tettek szert. Először a két szigeten, Aenarián és Pithecusán kötöttek ki, később, nekibátorodva, a szárazföldön telepedtek le. Ez az állam részben saját erejében, részben a samnis-római szövetség ingatagságában bízva, vagy számításba véve a hírek szerint Rómában pusztító járványt, számos ellenséges cselekedetre ragadtatta magát a Campania és Falernus területén lakó rómaiakkal szemben.
Ezért L. Cornelius Lentulus és a másodízben megválasztott Q. Publilius Philo consulsága alatt elküldték hozzájuk a fetialis

papokat, hogy kártérítést kérjenek. S mikor a görögök, ez az inkább szavakkal, mint tettekkel hősködő nép, gőgös választ adtak, a népgyűlés, az atyák jóváhagyásával, úgy döntött, hogy háborút indítanak Palaepolis ellen. A consulok megosztották egymás közt a feladatokat; Publiliusnak jutott a görögök elleni háború vezetése, Corneliusnak pedig egy másik sereggel a samnisok esetleges mozgolódására kellett ügyelnie. Ezek ugyanis, hír szerint, csak a campaniabeliek elpártolására vártak, hogy támadjanak. Így hát legjobbnak látszott, ha Cornelius az ő földjükön állítja fel állandó táborát.

23. A senatus a két consul jelentéséből meggyőződött, hogy kevés a remény a samnisokkal való béke megtartására. Publilius azt írta, hogy Palaepolisba - inkább a nolaiak kényszerítésére, mint a görögök akaratából - kétezer nolai és négyezer samnis harcost fogadtak be, Cornelius pedig azt, hogy a samnisok vezetői elrendelték a sorozást, egész Samnium forrong, s minden bizonnyal megpróbálják fellázítani a velük szomszédos Privernum, Fundi és Formiae lakóit is. Ezért a senatus elhatározta, hogy mielőtt háborút indítanak, követeket küld hozzájuk, ám ezeknek a samnisok fennhéjázó feleletet adtak. Sőt még ők vádolták jogtalansággal a rómaiakat, s éppily buzgalommal igyekeztek védekezni az ellenük felhozott vádak ellen: Sose hoztak állami határozatot, hogy sereggel támogatják a görögöket, Fundi és Formiae lakóit sem ők biztatták lázadásra, mert ha a háború mellett döntenének, tökéletesen elég lesz nekik saját haderejük. Egyébként nem hallgathatják el, mekkora megütközést keltett a samnis államban, hogy a római nép újjáépítette a volscusoktól elfoglalt és lerombolt Fregellaet, s ott, samnis földön, coloniát alapított, amelyet a telepesek szintén Fregellaenek neveznek. Ennek a gyalázatnak és jogtalanságnak, ha okozóik nem teszik jóvá, ők maguk fognak minden erővel véget vetni. S mikor az egyik római követ felszólította őket, hogy vitájukat közös barátaik és szövetségeseik jelenlétében döntsék el, ezt a választ kapta:

- Minek ez a köntörfalazás? A mi vitánkat, rómaiak, nem a követek szavai s nem is halandó döntőbírák fogják eldönteni, hanem a campaniai síkság, ahol meg kell ütköznünk, meg fegyvereink és a mindkét félre érvényes hadiszerencse. Rajta, állítsuk fel a két tábort egymással szemben, Capua és Suessula között, s döntsük el, a

samnis vagy a római nép legyen-e Italia ura.
A római követek azt válaszolták, hogy nem oda vonulnak, ahová az ellenség szólítja, hanem ahová vezéreik vezetik őket, majd hazatértek.

Közben Publilius, Palaepolis és Neapolis között rendkívül kedvező helyet foglalva el, már megakadályozta, hogy a két város - mint eddig is tették, ha valamelyik szorongatott helyzetbe került - egymásnak segítséget nyújtson. Így, mikor a választógyűlés napja közeledett, s az állam érdekében nem látszott tanácsosnak, hogy az ellenséges falakat ostromzárral szorongató Publiliust hazahívják a város alól, amelynek eleste mindennap várható volt, megállapodtak a néptribunusokkal, hogy indítványt terjesztenek a nép elé, amely szerint Q. Publilius Philo, consuli tiszte letétele után, proconsulként vezeti tovább a görögök elleni háborút egész a befejezésig. L. Corneliust, minthogy már benyomult a samnis területre, hasonlóképpen nem akarták a tomboló háborúból hazahívni, ezért levélben szólították fel, hogy a gyűlés megtartására nevezzen ki dictatort. M. Claudius Marcellust nevezte ki, az pedig Sp. Postumiust tette meg a lovasság főparancsnokának. De a dictator mégsem tartotta meg a választógyűlést, mert olyan észrevétel merült fel, hogy megválasztásánál hibát követtek el. A megkérdezett jóspapok kijelentették, hogy valóban hiba történt a választásnál. Ezt a kijelentést a tribunusok gyanúsnak és rosszindulatúnak bélyegezték, mondván, hogy nem lehetett könnyű dolog ilyen hibát felfedezni, hiszen a consul az éjszaka csendjében kelt fel, hogy a dictatort kinevezze, másrészt a consul se írt senkinek egy szót se erről a dologról, se magánemberként, se hivatalosan, s nincs is olyan halandó, aki tanúsíthatná, hogy olyasmit látott vagy hallott, ami a jósjelkérést érvénytelenné tette volna. S a Rómában üldögélő jóspapok se lehettek képesek kideríteni, hogy a consul milyen hibát követett el a táborban. Ki ne látná világosan, hogy a jóspapok csak azért találtak hibát, mert egy plebeius a dictator? A tribunusok hiába hoztak fel ilyen és ehhez hasonló kifogásokat, végül mégis interregnumra került sor. S minthogy a választógyűléseket hol ilyen, hol olyan ürüggyel állandóan elhalasztották, végül is csak a tizennegyedik interrex, L. Aemilius választott consulokat, C. Poeteliust és L. Papirius Mugilanust, akinek a mellékneve más évkönyvek szerint Cursor volt.

24. Úgy mondják, ebben az évben alapították Egyiptomban Alexandriát, s ebben az évben halt meg egy lucaniai száműzött kezétől az épeiroszi Alexander, valóra váltva halálával a dodonai Iuppiter jóslatát. Amikor ugyanis a tarentumiak Italiába hívták, a jósda tudtára adta, hogy óvakodjék az Acheron folyótól és Pandosia városától, mert ott teljesedik be végzete. Ezért amilyen gyorsan csak tehette, Italiába jött, hogy a lehető legtávolabbra kerüljön az epirusi Pandosia várostól és az Acheron folyótól, amely a molossusok földjén eredt, és az alvilági mocsáron keresztülfolyva, a Theszprótiai öbölbe ömlik. De minthogy az ember, sorsa elől menekülve, rendszerint végzetébe rohan, Alexander is, miután gyakran szétverte a bruttiusok és lucaniabeliek legióit, elfoglalta Heracleát, a tarentumiak coloniáját Lucania, Sipontust Apulia s Consentiát és Terinát a bruttiusok földjén s ezenkívül még a messapusok és lucaniabeliek egyéb városait. Háromszáz előkelő családot túszként Épeiroszba küldött, s nem messze a Lucaniával és a bruttius földdel közvetlenül szomszédos Pandora városától megszállt három, egymás mellett fekvő dombot, ahonnan minden irányból betörhetett az ellenséges területre. Megbízható testőrségként mintegy kétszáz lucaniai száműzöttet tartott maga mellett, akik, az ilyen emberek szokása szerint, hűségüket szerencséjükkel változtatták.

S mikor a földeket teljesen átáztató, tartós záporok miatt a három felé elosztott sereg egyes részei nem tudtak egymásnak segítséget nyújtani, az ellenség váratlan rajtaütéssel megsemmisítette azt a két seregrészt, amelyet nem a király vezetett, majd minden erejét a király körülzárására egyesítette. Ekkor a lucaniai száműzöttek követeket küldtek honfitársaikhoz, azzal az ígérettel, hogy ha biztosítják hazatérésüket, a királyt élve vagy halva a kezükre adják. Egyébként Alexander, néhány kiválasztott emberét maga mellé véve, rendkívül hősiesen viselkedett. Áttört az ellenséges hadsorokon, párviadalban megölte a lucaniai vezért, majd, összeszedve menekülés közben szétszóródott erőit, elért egy folyóhoz, melyen csak az áradattól elsodort híd maradványai jelezték az utat. Mikor a csapat egy bizonytalan gázlón átjutott, a félelemtől és fáradtságtól elgyötört egyik katona a folyó baljós nevét átkozva felkiáltott:

- Joggal kaptad az Acheron nevet!
A királynak, meghallva a szavakat, tüstént eszébe jutott a végzetes jóslat, megtorpant, és azon töprengett, érdemes-e továbbmennie. Ekkor egyik ifjú testőre, Sotimus megkérdezte, miért habozik ily szorongató veszélyben, s figyelmeztette, hogy a lucaniabeliek csak az alkalmat lesik, hogy rajtaüssenek. A király, látva, hogy zárt csoportban nyomulnak feléje, kirántotta kardját, lovával a folyóba ugratott, s már a gázló túlsó oldalára ért, mikor átfúrta az egyik lucaniai száműzött messziről feléje hajított dárdája. Összeesett, s élettelen testét a folyó a benneakadt dárdával együtt az ellenséges őrállásokhoz sodorta. Itt iszonyatosan megcsonkították, kétfelé vágták, s a test egyik felét Consentiába küldték, a másikat ott tartották, hogy gúnyt űzzenek vele. Távolról kövekkel és dárdákkal árasztották el, de ekkor egy asszony jelent meg a minden emberségből kivetkőzött, őrjöngő tömegben, kérte, hogy hagyják abba egy pillanatra, majd könnyek között elbeszélte, hogy férje és gyermekei az ellenség fogságában vannak, és reméli, hogy a király holttestéért, bármennyire is meg van csonkítva, cserében visszakaphatja övéit. Erre felhagytak a test marcangolásával, s ami megmaradt belőle, ennek az egyetlen asszonynak a közbelépésére Consentiában sírba került. Az ellenséghez, Metapontumba, visszaküldött csontjait Epiruba vitték feleségéhez, Cleopatrához és nővéréhez, Olympiashoz, akik közül az egyik a nagy Alexander anyja, a másik pedig nővére volt.
Azt hiszem, nem volt fölösleges néhány szóban beszámolnom epirusi Alexander szomorú végéről, mert ha a sors megakadályozta is abban, hogy a rómaiak ellen hadakozzon, háborúit mindenesetre Italia földjén vívta.

25. Ebben az évben, a Város alapítása óta ötödízben, szent lakomát rendeztek engesztelésül azoknak az isteneknek, akiknek eddig is szoktak. Ezután az új consulok, a nép parancsára, követek útján megüzenték a háborút a samnisoknak, s nemcsak ők maguk készültek sokkal nagyobb erővel erre a háborúra, mint a görögök ellen, de olyan segélycsapatok is jelentkeztek, akikre akkor nem is gondoltak. Lucania és Apulia népe, akiknek eddig semmi kapcsolatuk nem volt a római néppel, elismerve fennhatóságunkat, szövetségre léptek velünk, fegyvert és csapatokat ígértek a háborúhoz. Barátságunkat szövetséggel pecsételtük meg. Ebben az

időben Samniumban is szerencsésen folyt a háború; három város került a rómaiak hatalmába: Allifae, Callifae, Rufrium, s a consulok, miután ide érkeztek, mindenfelé végigdúlták a többi területet is.

Míg itt a háború ily kedvezően indult, a másik, amelyben a görögöket vettük ostromzár alá, már végéhez közeledett. Mert a védőművek átvágása miatt az ellenség ketté volt szakítva, másfelől a falak mögött az ostromlóktól való félelemnél sokkal nagyobb rettegés is gyötörte őket. Mintha saját váruk védőinek a fogságába estek volna, az asszonyoknak és a gyermekeknek oly hihetetlen bánásmódot kellett elviselniük, ami csak elfoglalt városban szokás. Így, amikor híre terjedt, hogy Tarentumból és a samnisoktól újabb segélycsapatok érkeznek, a városlakók, úgy vélve, hogy a kívánatosnál máris több samnis van falaikon belül, mint görögök, a szintén görög tarentumi sereg megérkezését lesték, hogy segítségével nemcsak a rómaiakkal, de a samnisokkal és a nolabeliekkel is szembeszállhassanak. Ám végül azt vélték a legkisebb rossznak, ha átadják városukat a rómaiaknak. Charilaus és Nymphius, a polgárság vezetői, megbeszélést tartva, elosztották egymás között a szerepeket: egyikük átmegy a római fővezérhez, a másik ittmarad, hogy megteremtse a kedvező feltételeket a város átadására. Charilaus ment át Publilius Philóhoz, s bejelentette, hogy ők a palaepolisiaknak és a római népnek egyaránt üdvös, kedvező és szerencsés utat választották, s átadják a várost. És majd a római becsülettől függ, vajon őt ezért a cselekedetéért hazája elárulójának vagy megmentőjének tartják-e. Magának személy szerint nem köt ki semmit, állama érdekében terjeszti elő azt a sokkal inkább kérést, mint követelést, hogy a rómaiak, ha vállalkozásuk sikerül, inkább arra gondoljanak, hogy ők mily készségesen, a veszélyt is vállalva tértek vissza a régi barátsághoz, s ne arra, hogy mily botorul és meggondolatlanul feledkeztek meg kötelességükről. A fővezér elismerő szavakkal válaszolt, háromezer embert adott melléje a samnisoktól megszállott városrész elfoglalására, s a különítmény élére L. Quinctius katonai tribunust állította.

26. Ezalatt Nymphius, ravaszul bizalmába férkőzve, rávette a samnis vezért, hogy mivel az egész római sereg vagy Palaepolis körül, vagy Samniumban időzik, engedje meg neki, hogy hajóra

szállva, kerülő úton, római földre hajózzék, ott ugyanis nemcsak a tengerparti vidéket, de a Város környékét is feldúlhatja. De, hogy az ellenséget kijátszhassák, a hajókat azonnal fölszerelve még az éjjel útnak kell indítani. S a vállalkozás gyors lebonyolítása érdekében a samnis seregből mindazokat, akikre nem volt szükség a város védelmében, leküldik a partra.
S miközben itt Nymphius a sötét éjszakában - míg a tömeg önmagát akadályozta - szándékosan ellentmondó parancsokkal zavart keltve húzta az időt, Charilaust társai - megbeszélés szerint - beengedték a várba. A római katonák, miután megszállották a magasabb helyeket, parancsára harci kiáltásban törtek ki, amelyet a görögök, vezéreik figyelmeztetésére, nem viszonoztak. A nolaiak a város túlsó végén, a Nolába vezető úton kimenekültek. A városból kizárt samnisok előtt pillanatnyilag ugyan biztosabbnak, de később, miután a veszélyt kikerülték, sokkal szégyenteljesebbnek látszó út nyílt a menekülésre, hisz fegyvertelenül, minden felszerelésüket az ellenség kezében hagyva - kigúnyolva nemcsak a külföldiek, de saját polgártársaik által is - mint földönfutó koldusok tértek vissza hazájukba.
Jól ismerem azokat az egyéb véleményeket is, amelyek szerint a samnisok kezdeményezték az árulást, de én egyrészt a szavahihető történetírókat követtem, másrészt Neapolisszal, a görögök között később vezető szerephez jutott várossal kötött szövetségünk is valószínűvé teszi, hogy ők óhajtották a rómaiakkal való barátság helyreállítását. Publiliusnak diadalmenetet szavaztak meg, mert meg voltak győződve, hogy az ellenség a szorongató ostromzártól kényszerítve adta meg magát a rómaiaknak. Két kitüntetés is érte ezt a férfiút; először - amit addig senki se kapott meg - parancsnoki tisztségének meghosszabbítása, majd, szolgálati ideje letelte után, a diadalmenet.

27. Közvetlen ezután újabb háború kezdődött a másik tengerparton lakó görögökkel. Mert miután a tarentumiakhoz, akik a palaepolisiakat hosszú időn át a segítség üres reményével hitegették, eljutott a hír, hogy a rómaiak elfoglalták a várost, gyalázni kezdték a palaepolisiakat, mintha ezek hagyták volna őket cserben, nem pedig ők azokat; dühödten és irigységgel eltelve átkozták a rómaiakat, annál is inkább, mert arról is értesültek, hogy a lucaniaés apuliabeliek - mert mindkét néppel ekkor kezdődött

szövetségünk - a római nép védelme alá helyezték magukat: „Most már egykettőre rajtuk a sor, mert odáig jutott a dolog, hogy a rómaiakban vagy ellenséget, vagy elnyomót kell látniuk. Sorsuk alakulása nyilván a samnis háborútól és kimenetelétől függ; még ez az egy nép áll ellen, s ez sem lesz elég erős, ha a lucaniabeliek elpártolnak tőle. De ismét meg lehetne nyerni őket és rábírni a római szövetség felbontására, ha ügyes módszerekkel viszályt tudnának kelteni köztük."

Ez a javaslat elfogadásra talált azoknál, akik az állam helyzetét meg akarták változtatni. Néhány felbérelt lucaniai fiatalember, akiket honfitársaik közt inkább rossz hírnév, mint megbecsülés övezett, miután kölcsönösen megvesszőzték egymást, csupasz testtel a népgyűlésbe rohanva azt kiáltozta, hogy azért, mert bemerészkedtek a római táborba, a consulok megvesszőztették, és kis híja, hogy bárddal ki nem végeztették őket. Minthogy ez az önmagában is visszataszító látvány sokkal inkább a kegyetlenség, mint a csalás bélyegét hordta magán, a felizgatott tömeg kiáltozva kényszerítette elöljáróit a senatus összehívására, s egy részük, körülvéve a gyűlést, háborút követelt a rómaiak ellen, mások szétszéledtek, és fegyverbe szólították a földműveseket. S mert a forrongó közhangulat még a józan gondolkodást is megzavarja, úgy döntöttek, hogy a samnisokkal felújítják a szövetséget, s ez ügyben követeket küldenek hozzájuk. Minthogy ez a váratlan fordulat teljesen indokolatlannak látszott, s a gyanút sem oszlatta el, a samnisok arra kényszerítették őket, hogy adjanak kezeseket, fogadjanak be erődítményeibe helyőrséget, ők pedig, a cseltől és elkeseredéstől megzavarodva, egyáltalán nem tiltakoztak. Ezután csakhamar kiderült, hogy csalás áldozatai lettek, mert a hamis vádak kitalálói Tarentumba költöztek át, de a minden önállóságukat elvesztett lucaniabelieknek nem maradt más hátra, mint az eredménytelen bűnbánat.

28. Ebben az évben a római plebeiusok életében a szabadságnak szinte új korszaka köszöntött be: megszüntették az adósok rabszolgává tételét. A jogszokás megváltoztatására egyetlenegy hitelező, L. Papirius kéjvágya és példátlan kegyetlensége adott okot. Őhozzá került szolgának, kezesül atyjától örökölt adósságáért, C.

Publilius, akinek fiatalsága, szép külseje a hitelezőt szánalom helyett fajtalanságra s gyalázatos bánásmódra késztette. Ez az ember, az ifjú hamvas báját mintegy a tőkével szerzett kamat ráadásának tekintve, először szemérmetlen szavakkal próbálta őt elcsábítani, majd mikor ocsmány ajánlata süket fülekre talált, fenyítésekkel kezdte rémítgetni, és ismételten figyelmeztette szerencsétlen helyzetére. Végül, látva, hogy a fiúban sokkal elevenebben él nemes származásának, mint jelenlegi kiszolgáltatottságának tudata, megparancsolta, hogy csupaszra vetkőztetve vesszőzzék meg. Mikor az ütlegektől marcangolt ifjú az utcára rohant, és elpanaszolta hitelezője kéjvágyát és kegyetlenségét, roppant embertömeg özönlött a Forumra - szánva őt ifjúsága és a méltatlanul elszenvedett kínzások, s elkeseredve a saját magukra és gyermekeikre váró sors miatt -, majd innen egyetlen nagy menetben a Curia elé. A consulok, a váratlan megmozdulástól kényszerítve, összehívták a senatust, s az embereket, a Curiába belépő minden egyes senator lábához borulva, megmutatták nekik az ifjú összemarcangolt hátát. S ezen a napon, egyetlenegy hitelező telhetetlen kegyetlensége miatt, lerontották a hitel igen erős biztosítékát. A consulokat a senatus megbízta: terjesszenek a nép elé törvényjavaslatot, hogy senkit sem szabad, hacsak nem szolgált rá bűntettel, bilincsben és béklyóban tartani, amíg büntetését várja, s a kölcsönvett pénzért az adós csupán vagyonával, nem testével kezeskedik. Így szüntették meg az adósok szolgaságát, s gondoskodtak arról, hogy ezután se tegyenek senkit adóssága miatt szolgává.

29. Noha ebben az évben éppen elég gondot okozott az atyáknak a samnis háború, a lucaniabeliek váratlan elpártolása és az őket lázadásra felbujtó Tarentum, ezt még tetézte, hogy a vestinus nép is a samnisokhoz csatlakozott. Egyébként erről ebben az évben inkább csak a mindenfelé folyó magánbeszélgetéseken s nem hivatalos gyűlésen tárgyaltak, de a következő évben, amikor L. Furius Camillust (másodszor) és Iunius Brutus Scaevát választották consullá, a senatus elé terjesztett kérdések közül ezt tartották a legfontosabbnak és a legsürgősebbnek. S bár a bejelentés már nem számított újdonságnak, az atyák mégis komoly gondban voltak, mert az ügy éppoly veszélyesnek ígérkezett, ha komolyan veszik,

mint ha nem méltatják figyelemre. Mert félő volt, hogy ha a vestinusokat nem büntetik meg, a szomszéd népeken arcátlanság és gőg, ha megtorló hadjáratot indítanak ellenük, a közelükben dúló háború miatt félelem és felháborodás lesz úrrá, és készteti őket támadásra. A marsusokból, paelignusokból és marrucinusokból álló egész had a samnisokéval teljesen egyenlő haderőt képviselt, s számítani lehetett rá, hogy ha a vestinusokat megtámadjuk, mind ellenségeinkké válnak. Mindamellett az a párt győzött, amely pillanatnyilag több merészségről, mint megfontoltságról tett tanúságot, de az eredmény azt igazolta, hogy a szerencse a bátrakat segíti. A nép, az atyák jóváhagyásával, a vestinusoknak megüzente a háborút, amelynek vezetése, sorshúzással, Brutusnak, míg a samnisok elleni Camillusnak jutott. Mindkét nép ellen sereg indult, s a határok védelmének gondja megakadályozta az ellenséget erői egyesítésében.

Egyébként az egyik consulra, L. Furiusra, aki a nehezebb feladatot kapta, a sors súlyos betegséget küldött, így kénytelen volt visszatérni a háborúból. Furius, mikor felszólították, hogy nevezzen ki dictatort a háború folytatására, az akkori idők leghíresebb hadvezérét, L. Papirius Cursort választotta, aki Q. Fabius Maximus Rullianust tette meg a lovasság főparancsnokának. Olyan pár ez, amely híressé vált e tisztségében végrehajtott tetteivel, de még híresebbé majdnem fegyveres összecsapássá fajuló viszálykodásával. A másik consul igen változatos módszerekkel, de korántsem váltakozó hadiszerencsével harcolt a samnisok ellen. Mert nemcsak a földeket dúlta fel, hanem elpusztítva és felégetve a vetéseket és a házakat, akarata ellenére csatára is kényszerítette az ellenséget. S noha katonái is sok vért áldoztak, egyetlen ütközetben annyira megtörte a vestinusok erejét, hogy az ellenség nemcsak visszamenekült táborába, de nem bízva már a sánc és az árkok oltalmában sem, városaiba futott szét, remélve, hogy ezeknek biztos fekvését és falait felhasználva képes lesz védekezni. A consul végül a városok ostromára is rászánta magát, s ostromlétrák segítségével először Cutinát, majd Cingiliát vette be; a sebesülésük miatt feldühödött katonák határtalan lelkesedéssel harcoltak: alig akadt köztük, aki seb nélkül tért volna vissza az ütközetből. A két városban szerzett zsákmányt katonáinak engedte át, mert sem ellenséges várkapu, sem várfal nem volt képes feltartóztatni őket.

30. Mikor a sereg Samniumba érkezett, kétségessé vált, vajon érvényesek voltak-e a jósjelek. De az elkövetett hiba nem a szerencsésen folyó háború kimenetelét befolyásolta, hanem a hadvezérek egymással folytatott elkeseredett küzdelmében mutatkozott meg. Mert Papirius dictator, a szent csirkék őreinek figyelmeztetésére, a jósjelek megújítása végett Rómába utazott, meghagyva a lovasság főparancsnokának, hogy maradjon helyben, s amíg ő távol van, ne bocsátkozzék ütközetbe az ellenséggel. De mikor a dictator távozása után Fabiusnak azt jelentették kémei, hogy az ellenségnél teljes gondatlanság uralkodik, akárha egy szál római sem tartózkodnék Samniumban, a dacos ifjú, haragra lobbanva azon, hogy szemmel láthatóan minden a dictatoron nyugszik, másrészt engedve a szerencsés vállalkozást ígérő alkalom csábításának, harcra kész seregével az Inbriniumnak nevezett vidékre vonult, s megütközött a samnisokkal. A csata teljes sikert hozott, amely még akkor sem lehetett volna teljesebb, ha maga a dictator is ott van, mert jobban már nem is lehetett volna intézni a dolgot: a vezér mindent megtett a seregért, a sereg a vezérért. S a lovasság is, amely megismételt rohamokkal sem tudta áttörni az ellenséges vonalakat, L. Cominius katonai tribunus biztatására leszedte a lovakról a zablát, és oly elsöprő támadásra sarkantyúzta őket, amelynek semmi erő nem volt képes ellenállni. Fegyveres seregünk áttörése teljessé tette a vereséget, s a lovasság támadását követve a gyalogság rohanta meg a szétszórt ellenséget. Mint írják, húszezer harcost vágtak le ezen a napon. Egyes történetírók szerint a sereg a dictator távollétében kétszer ütközött meg az ellenséggel, s kétszer aratott nagyszerű győzelmet. A régebbi íróknál csak egyetlen csatáról olvashatunk; némelyik évkönyv meg sem említi az egészet. A lovasság főparancsnoka a roppant öldöklésből hatalmas mennyiségű fegyvert zsákmányolt, s az ellenséges fegyvereket egy halomba hordatva, tüzet gyújtatott alájuk és elégettette: vagy mert valamelyik istennek tett fogadalma kívánta így, vagy - ha hinni akarunk a történetíró Fabiusnak - azért, nehogy a dictator arassa le az ő dicsősége gyümölcseit, s a fegyvereket, reájuk vésve nevét, az ő diadalmenetében vitethesse. A győzelemről szóló beszámolót sem a dictatornak, hanem a senatusnak küldte el, ezzel is kifejezve, hogy dicsőségét egyáltalán nem óhajtja vele megosztani. Legalábbis a dictator így magyarázta eljárását, s míg mindenki a kivívott

győzelmet ünnepelte, ő szabad folyást engedett dühének és elkeseredésének. Hirtelen elbocsátva a senatust, kirohant a Curiából, és azt hajtogatta, hogy a lovasság főparancsnoka, ha nem bűnhődik meg a felsőbb tekintély semmibevevéséért, nem is annyira a samnis legiókat, mint inkább a dictatori méltóságot és a katonai fegyelmet tiporta el és semmisítette meg. A dühtől és a megtorlás vágyától tajtékozva, a táborba indult, és a lehető legnagyobb napi útszakaszokat tette meg, mégsem tudta megelőzni jövetelének hírét; mert néhányan előtte érkeztek meg Rómából, jelentve, hogy a dictator a megtorlás vágyával eltelve közeledik, s majdnem minden második szavával T. Manlius eljárását dicséri.

31. Fabius azonnal gyűlést hívott össze, megeskette katonáit, hogy amilyen hősiesen megvédték hazájukat legelkeseredettebb ellenségétől, éppen úgy megoltalmazzák majd vezérüket is, akinek vezetésével és jósjeleivel győztek, a dictator féktelen kegyetlenségétől. Íme, máris közeledik, magánkívül van az irigységtől, feldühödött másnak a bátorsága és szerencséje miatt, tombol, hogy távollétében is ily nagyszerűen harcoltak az államért; nagyon szeretné, ha megváltoztathatná a sorsot, s a rómaiak helyett a samnisok győztek volna. Azt emlegeti, hogy semmibe vették a felsőbbséget, mintha bizony nem attól az érzéstől indíttatva tiltotta volna el a harcot, amely érzés most, a csata után, oly fájdalommal tölti el. Hisz akkor is irigységből akarta fékezni mások vitézségét, s kivenni a fegyvert a legnagyobb harci lázban égő csapatok kezéből, hogy távollétében semmihez ne foghassanak. S most is azért emészti a düh, az marcangolja szívét, hogy a katonák L. Papirius nélkül sem bizonyultak fegyvertelennek vagy tehetetlen bénának, és hogy Q. Fabius a lovasság főparancsnokának, s nem a dictator küldöncének tekintette magát. Hát még akkor mire vetemedett volna, ha a háborúval járó kockázat s az ingatag hadiszerencse miatt rosszul végződik a csata, ha most, hogy az ellenséget legyőzték, s az állam érdekeit megvédték, úgy, hogy még ő, a páratlan fővezér se csinálhatta volna jobban, büntetéssel fenyegeti a lovasság főparancsnokát. De nem csupán a lovassági főparancsnok, hanem a katonai tribunusok, a centuriók, az egész sereg ellen is el van keseredve. Ha módjában állna, mindannyiukon kitöltené dühét, de minthogy nem teheti, egyetlen ember ellen fenekedik; az irigység,

akárcsak a villám, a kiemelkedő csúcsokat keresi. Ő is a vállalkozás kezdeményezőjét és vezetőjét veszi célba. S ha őt, Fabiust és tette dicsőségét meg tudja semmisíteni, úgy fog velük bánni, mint győztes a foglyokkal, s amit megengedett magának a lovassági főparancsnokkal, azt meg meri tenni a katonákkal szemben is. Tehát Fabius védelmére kelve egyben saját szabadságukat is megvédelmezhetik. A dictator, ha majd látja, hogy a sereg éppoly egységes győzelme megvédésében, mint volt az ütközetben, s hogy egyetlen férfiú megoltalmazása mindnyájuk közös gondja, talán enyhít majd valamit szigorú véleményén. S végül: ő maga serege hűségére és vitézségére bízza életét és szerencséjét.

32. Az egész gyűlés kiáltozásban tört ki: ne aggódjék magáért, senki se emelhet rá kezet, míg léteznek a római legiók.
Nem sokkal ezután megérkezett a dictator. Tüstént gyülekezőt fúvatott, majd a poroszlók által csendre intve a katonákat, Q. Fabiust szólította. Mikor a lovasság főparancsnoka lentről az emelvényre föllépett, így szólt hozzá:

- Azt kérdem tőled, Q. Fabius, mit gondolsz, ha a dictatoré a legfőbb hatalom, s engedelmeskednek neki a királyi tekintéllyel felruházott consulok, s engedelmeskedik a consulokéhoz hasonló jósjelekkel megválasztott praetor, méltányosnak tartod-e vagy nem, hogy szavainak a lovasság főparancsnoka is engedelmeskedjék? Kérdezem továbbá: nekem, tudva, hogy bizonytalan eredményű jósjelkérés után keltem útra, jogom volt-e a szertartás közben elkövetett hibák miatt kockára tenni az állam sorsát, s nem volt-e kötelességem a jósjelek megismétlése, nehogy bármibe is belekezdjünk az istenek akaratának ismerete nélkül? S azt is megkérde zem, vajon a vallásos aggálynak, amely a dictatort megakadályozta a hadvezetésben, nem kellett volna lekötnie és visszatartania a lovasság főparancsnokát is? De minek is teszek fel ilyen kérdéseket? Hiszen ha egyetlen szó utasítás nélkül utazom el, akkor is meg kellett volna értened, mi az én akaratom, és elhatározásaidban ehhez kellett volna igazodnod. Inkább arra felelj: nem tiltottam-e meg, hogy távollétemben bármit is kezdeményezz? Nem tiltottam-e meg, hogy az ellenséggel csatát kezdj? Te azonban, semmibe véve parancsomat, noha a jósjelek bizonytalanok, szertartásaink hibásak voltak, megszegted a katonai hagyományt, az ősök által meghonosított fegyelmet, szembeszálltál

az istenek akaratával, és ütközetbe merészkedtél bocsátkozni az ellenséggel! Felelj ezekre a feltett kérdésekre, de ezenkívül egy szót se! Menj oda hozzá, lictor!

Minthogy a kérdésekre nem egykönnyen lehetett külön-külön válaszolni, Fabius először azért emelt panaszt, hogy az vádolja ilyen főbenjáró vétekkel, aki egyszersmind bírája is; majd azt kiáltozta, hogy hamarabb ragadhatják el tőle életét, mint hőstette dicsőségét, s felváltva hol védekezett, hol ő emelt vádat a dictator ellen. Erre Papirius dühe még jobban föllángolt, parancsot adott, húzzák le ruháit, készítsék elő a vesszőket és a bárdot. Fabius, miközben a lictorok letépték ruháit, a katonákhoz kiáltozva segítségért, a már nyugtalanul zajongó triariusok közé menekült.
Utánuk az egész gyűlés háborogni kezdett, itt kérő, ott fenyegető hangok hallatszottak. Akik az emelvényhez legközelebb álltak, s így a dictator könnyen felismerhette őket, könyörögtek, kímélje meg a lovasság főparancsnokát, s ne nyilvánítsa vele együtt vétkesnek az egész sereget. A gyűlés távolabb álló részvevői, akik Fabius köré tömörültek, szidták a dictatort könyörtelenségéért, s már nem sok hiányzott a zendüléshez. Még a bírói emelvényen se volt valami nagy nyugalom. A legatusok, a dictator széke köré seregelve, kérlelték, halassza az ügyet másnapra, hogy haragja lecsillapodjék, és ideje legyen a megfontolásra. Fabius eléggé megbűnhődött ifjúi meggondolatlanságáért, győzelmét eléggé meggyalázták. Ne menjen el megbüntetésében a végsőkig, ne bélyegezze meg ezt a páratlan ifjút, rendkívüli hírnévnek örvendő apját s az egész Fabius-nemzetséget. Miután kérésük és érvelésük egyaránt hatástalan maradt, felszólították, tekintsen a tomboló tömegre. Nem illene sem korához, sem bölcsességéhez, hogy mikor a katonák ilyen elkeseredett hangulatban vannak, ő maga tüzelje és gyúanyaggal táplálja a lázadást. Senki se a büntetése elengedését kérő Fabiust fogja vádolni, hanem őt, a dictatort, aki az elkeseredett tömeget maga ellen bőszítette elvakult haragjában és megátalkodott makacsságával. Végül, nehogy azt higgye, hogy Q. Fabius érdekében gondolkodnak így, készek esküvel is megerősíteni véleményüket, hogy a jelenlegi időpontban az állam érdekében nem látják helyesnek Fabius megbüntetését.

33. Ám a dictator, akit a legatusok javaslataikkal nemhogy

kiengeszteltek volna a lovassági főparancsnok iránt, hanem még jobban magukra haragították, leparancsolta őket az emelvényről. S miután hiába próbált a poroszló útján csendet teremteni, mert a nagy zajban és kavargásban sem a szolga, sem az ő szavát nem lehetett hallani, az egyenetlenkedésnek, akárcsak valami ütközetnek, az éjszaka vetett véget.

A lovassági főparancsnokot arra kötelezték, hogy másnap reggel jelenjen meg, de barátai meggyőzték, hogy a dictator, akit a tiltakozás még jobban feldühített és elkeserített, még nagyobb dühöt fog táplálni ellene, ezért a táborból titokban Rómába szökött. Apja, M. Fabius javaslatára - aki már háromszor volt consul, s volt dictator is - azonnal összehívták a senatust, s ő éppen panaszt tett az atyáknak a dictator erőszakos és jogtalan eljárása miatt, mikor hirtelen behallatszott, hogy a lictorok nagy zajjal utat törnek a tömegben, s dühtől lángolva megjelenik maga a dictator, aki a lovassági főparancsnok távozásának hírére egy könnyű lovascsapattal Fabius után eredt. Újult erővel lángolt fel a viszálykodás, Papirius meg parancsolta a szolgáknak, hogy ragadják meg Fabiust. Hiába esdekeltek a könyörtelen emberhez a legtekintélyesebb atyák, hiába az egész senatus, nem tudták elhatározásában megingatni. Ekkor Fabius atyja így szólt:

- Minthogy neked semmi a senatus tekintélye s az én öregségem, amelyben meg akarsz fosztani fiamtól, s nem hat meg sem a teáltalad kinevezett lovassági főparancsnok származása, sem a sok kérő szó, amely pedig gyakran képes volt az ellenséget is meglágyítani s az égiek haragját is kiengesztelni, én a néptribunusokhoz fordulok oltalomért, s a néphez fellebbezek. S mert te kitérsz saját sereged, kitérsz a senatus ítélete elől, azt hívom bírául, aki egymaga is mindenképpen erősebb és hatalmasabb, mint a te dictaturád. Majd meglátom, engedsz-e egy olyan felhívásnak, amelynek engedett egy római király, Tullus Hostilius is.
A Curiából a népgyűlés elé vonultak. Ide a dictatort csak néhány személy, a lovassági főparancsnokot a legelőkelőbbekből álló nagy tömeg kísérte. Itt Papirius megparancsolta, hogy Fabiust vezessék le az emelvényről.
- Nagyon helyes - szólt, fiát követve, az apja - hogy leküldesz bennünket. Lent mint egyszerű polgárok hallatjuk szavunkat.
Kezdetben nem összefüggő beszédek hangzottak el, inkább vita

folyt. Végül kivált a zsivajból a Papirius gőgjét és kegyetlenségét kárhoztató öreg Fabius hangja. Ő is volt dictator Rómában, de nem akadt senki, még a plebeiusok között sem volt senki, se centurio, se katona, akivel méltatlanul bánt volna. Papirius pedig egy római hadvezér felett akar győzni és diadalmenetet tartani, mintha az is ellenséges parancsnok volna. Micsoda különbség is van a hajdaniak mértéktartása és a mostaniak gőgje és kegyetlensége között! Quinctius Cincinnatus dictator az ostromzárból kiszabadított L. Minucius consullal szemben csak annyi megtorlást alkalmazott, hogy nem consulnak, hanem legatusnak hagyta meg a seregnél. M. Furius Camillus L. Furiusszal, aki lenézve öregkorát és tekintélyét, oly szerencsétlen csatát vívott, nemcsak hogy szemtől szembe nem éreztette neheztelését, de soha még egy rossz szót sem írt róla sem a senatusnak, sem a népnek, sőt mikor hazatérése után a senatus rábízta, hogy a consuli jogkörrel felruházott tribunusok közül tiszttársat válasszon maga mellé, őt választotta vezértársául. Hisz még a minden ügyben végső döntést kimondó nép sem megy tovább haragjában azokkal szemben sem, akik tudatlanságból vagy meggondolatlanságból seregeket tettek tönkre, legfeljebb pénzbüntetésre ítéli őket. Soha a mai napig egyetlen hadvezért sem fenyegetett halálos büntetés azért, mert csatát vesztett. Most pedig olyan római hadvezéreket, akik győzelmükkel a legteljesebb jogot szerezték a diadalmenetre - megvesszőzéssel és bárddal fenyegetnek, amit a legyőzöttel se lehet megtenni. Vajon mit kellett volna fiának akkor elszenvednie, ha serege netán megsemmisül, ha megverve és megfutamítva, táborából is kikergetik? Mi egyebet tehetne még vele a dictator haragjában és kegyetlenségében, azonkívül, hogy megvesszőzteti és kivégezteti? Miféle ellentmondás ez, hogy a polgárság, hála Q. Fabiusnak, győzelmi mámorban hálaáldozatokat és örömünnepet rendez, azt pedig, akinek érdeme, hogy a templomok kapuja tárva-nyitva áll, hogy a hálaadományokkal megrakott oltárról áldozat füstje száll, megmeztelenítve, a római nép szeme láttára halálra vesszőzik, miközben szemét a Capitoliumra, a fellegvárra s a két csatában nem hasztalanul segítségül hívott istenekre emeli? Milyen lélekkel viseli el ezt a hadsereg, amelyet az ő vezetése és jósjelei segítettek diadalhoz? Mekkora lesz a levertség a római táborban, mekkora az ujjongás az ellenségnél!

Így beszélt, egyszerre vádolva és panaszolva, könyörögve az istenek

és emberek segítségéért, miközben átölelte a fiát, s bőven omlottak könnyei.

34. Az ő oldalán állt a senatus méltósága, a nép pártfogása, a tribunusok segítsége, a távol levő hadsereg emléke. A másik oldalon felemlegették a római néptől adott hatalom sérthetetlenségét, a katonai fegyelmet, a dictatori parancsot - amelyet minden időben úgy tekintettek, mint isteni kinyilatkoztatást -, Manlius szigorúságát, amellyel atyai érzelmeit alárendelte a közérdeknek. Ugyanígy járt el annak idején két fiával szemben Brutus, a római szabadság megalapítója is. Most azonban a jólelkű atyák, ezek az elnéző aggastyánok, hajlandók az ifjúnak, mivel valaki más parancsát szegte meg, a hadifegyelem megsértéséért, mint holmi jelentéktelen hibáért, megbocsátani. Azonban ő, Papirius, megmarad eredeti elhatározása mellett, és aki parancsa, a vallási kételyek és a bizonytalan előjelek ellenére harcot kezdett, annak egy jottányit sem hajlandó elengedni jogos büntetéséből. Nincs hatalmában, hogy a dictatura felségét örökkévalóvá tegye, de nem hagyja, hogy ezt a tekintélyt bármivel is csökkentsék. S hő óhaja, hogy ne a maga is sértetlenséget élvező tribunusi hatalom csorbítsa tiltakozásával az állam hatalmát, s a római nép ne éppen az ő személyében számoljon le a dictatorral és a dictatori jogokkal. Mert ha így cselekszenek, az utódok nem L. Papiriust, de a tribunusokat, a nép helytelen ítéletét okolják majd - elkésve - azért, hogy a katonai fegyelem egyszer megrendült. Akkor nem fog többé engedelmeskedni katona a centuriónak, centurio a tribunusnak, tribunus a legatusnak, sem a legatus a consulnak s a lovasság főparancsnoka sem a dictatornak. Megszűnik minden isteni és emberi tekintély, nem veszik figyelembe sem a hadvezérek parancsait, sem a jósjeleket; a katonák, anélkül, hogy szabadságot kapnának, elkóborolnak a meghódított vagy ellenséges vidékekre, s nem gondolva esküjükre, ahogy eszükbe jut, puszta fegyelmetlenségből elhanyagolják a szolgálatot, cserbenhagyják a hadijelvényeket, nem gyűlnek össze parancshirdetésre, s kisebb gondjuk is nagyobb annál, hogy nappal vagy éjszaka, kedvező vagy kedvezőtlen terepen, a fővezér parancsára vagy annak ellenére kezdenek-e harcolni. Nem ügyelnek se hadijelvényre, se csatasorra, s a katonáskodás a hagyományos és szent esküvel megerősített szolgálatból a vakszerencsének kiszolgáltatott alkalmi rabló vállalkozássá fajul.

- Mindezekért a vétkekért nektek kell felelnetek, néptribunusok, a késő századok előtt, vegyétek csak a fejetekre ezt a vádat, csak hogy Q. Fabius sértetlen maradjon!

35. A meghökkent tribunusok most már sokkal inkább magukért s nem azért aggódtak, aki segítségüket kérte, de kínos helyzetüket megoldotta az egyértelműen viselkedő római nép, amely kérésekkel és fogadalmakkal ostromolta a dictatort, hogy engedje el a lovassági főparancsnok büntetését. A tribunusok, követve a példát, szintén kérésre fogták a dolgot, állhatatosan könyörögtek a dictatorhoz, bocsássa meg az emberi hibát, bocsásson meg Q. Fabius ifjúságának, hisz már eléggé megbűnhődött. S már a fiatalember, sőt apja is, elfeledve minden szóváltást, a dictator lába elé hullva, próbálták kérésükkel haragját enyhíteni.
Ekkor a dictator csendet parancsolva kijelentette:

- Rendben van, polgárok. Győzött a katonai fegyelem, győzött a dictatori hatalom, amelyet az a veszély fenyegetett, hogy ezután egyáltalán megmaradhat-e. Q. Fabius nem kap felmentést vétke alól, hogy a dictator parancsa ellenére csatát kezdett, hanem vétkesnek nyilvánítva, odaajándékozzuk őt a római népnek, odaajándékozzuk a tribunusi hatalomnak, mert kegyelemkéréssel s nem a törvényre hivatkozva sietett segítségére. Élj hát, Q. Fabius, s tegyen boldogabbá polgártársaidnak megmentésed érdekében történt összefogása, mint tett nemrég győzelmed öröme. Élj tovább, miután elkövetted azt a vétket, amelyért, ha ő van L. Papirius helyén, atyád sem adott volna bocsánatot. Velem is kibékülhetsz, ha akarsz. S a római népnek, amelynek életedet köszönheted, nem tehetsz nagyobb szolgálatot, mint hogy megjegyzed a mai nap egyszer s mindenkorra szóló tanulságául: a törvényes hatalomnak békében és háborúban engedelmeskedni kell.

Mikor a dictator, kijelentve, hogy visszavonja a lovassági főparancsnoka ellen emelt vádat, leszállt a szent emelvényről, boldogan tódult oda a senatus, még boldogabban a nép, szerencsekívánataikkal hol a dictator, hol a lovassági főparancsnok körül tolongtak; az volt az általános vélemény, hogy a katonai felsőbbség tekintélyét nem kevésbé erősítette meg a Q. Fabiust fenyegető veszély, mint annak idején az ifjú Manlius kivégzése.

Ebben az évben véletlenül úgy esett, hogy Samniumban az ellenség mindig akkor kezdett mozgolódni, valahányszor a dictator távol volt a seregtől. De a tábor parancsnokának, M. Valerius legatusnak a szeme előtt mindig Q. Fabius intő példája lebegett, s minden ellenséges támadásnál jobban remegett a dictator félelmetes haragjától. S mikor a takarmányszerzésre kiküldött egyik csapatot a kedvezőtlen terepen tőrbe csalták, és megsemmisítették, mindenki úgy vélte, hogy a legatus megmenthette volna őket, ha nem tiszteli oly rettegve a dictator szigorú parancsait. Ez az eset is növelte a katonák haragját a dictator ellen, már eddig is nehezteltek rá, hogy Q. Fabiusszal szemben oly engesztelhetetlennek mutatkozott, s hogy az ő kérésüket elutasítva, a római nép kedvéért kegyelmezett meg neki.

36. Mikor a dictator, L. Papirius Crassust, a lovasság új főparancsnokát állítva a Város élére s Q. Fabiust eltiltva minden hivatalos tevékenységtől, visszaérkezett a táborba, polgártársai se fogadták túlságosan nagy örömmel, s az ellenség sem érzett semmi félelmet. Mert másnap talán, mert nem hallott megérkezéséről, vagy nem is tartotta fontosnak, itt van-e vagy sem teljes felkészültséggel megtámadta a tábort. Egyébként az eredmény annyira csak egyetlen személytől, L. Papiriustól függött, hogy ha katonái lelkesen végrehajtották volna vezérük parancsait, ezen a napon a samnisok megsemmisítő vereségével kétségtelenül véget ért volna a háború: annyira ügyelt a csatarend felállításánál a terepre, a fedezékekre, s annyira igyekezett a teljes haditudományt felhasználni a siker érdekében. De katonái késedelmeskedtek, s hogy vezérük dicsőségét csökkentsék, szántszándékkal megakadályozták a győzelmet. A samnisoknál több volt a halott, a rómaiaknál a sebesült.
A tapasztalt vezér észrevette, miért maradt el a győzelem. Belátta, hogy uralkodnia kell magán, s nyájassággal enyhíteni szigorát. Ezért legatusai kíséretében körbejárt a sebesült katonák között, s betekintve a sátrakba, mindenkit megkérdezett hogyléte felől, gondjaikat pedig mindegyikét név szerint - a legatusok, tribunusok és lovassági parancsnokok figyelmébe ajánlotta. Egy ilyen cselekedet önmagában is népszerű, ráadásul ő oly ügyesen viselkedett, hogy előbb szerezte vissza a katonák jóindulatát, mint testük meggyógyult, és semmi sem siettette jobban felépülésüket, mint hogy szívesen fogadták a gondoskodást. Helyreállítva a

hadsereg harci kedvét - most már éppen úgy bíztak a sikerben, mint ő maga - megütközött az ellenséggel, s úgy szétverte és megfutamította a samnisokat, hogy ezen a napon utoljára emelték fel hadijelvényeiket a dictator ellen. Ezután a győztes sereg az ellenséges területen minden, zsákmánnyal kecsegtető helyet felkeresett, és sehol sem támadtak rá se nyíltan, se lesből. Lelkesedésüket növelte, hogy a dictator minden zsákmányt a katonáknak ígért, s így nemcsak az államot ért sérelem megtorlásának a vágya, de az egyéni haszon reménye is ösztönözte őket.
A vereségektől lesújtott samnisok békét kértek a dictatortól. Megállapodtak vele, hogy minden katonánknak egy ruhát s egy évi zsoldot adnak. Arra a felszólításra, hogy menjenek Rómába a senatus elé, azt felelték, hogy csak a dictatorral együtt mennek, mert ügyüket egyedül az ő igazságérzetére és hősiességére bízzák. Ezután a hadsereg elvonult Samniumból.

37. A dictator diadalmenetben vonult be a Városba, s mikor le akart köszönni tisztéről, az atyák kívánságára lemondása előtt megtartotta a consulválasztást, ahol C. Sulpicius Longus (másodszor) és Q. Aemilius Cerretanus lett consul. A feltételekben még nem állapodtak meg, ezért a samnisok békekötés nélkül egy évi fegyverszünetet kötve távoztak el a Városból, de még ennek a megtartására se ügyeltek lelkiismeretesen, annyira megjött a harci kedvük Papirius lemondásának hírére.
C. Sulpicius és Q. Aemilius (egyes évkönyvek szerint Aulius) consulsága idején azonfelül, hogy a samnisok elpártoltak, új háború indult az apuliabeliekkel is. Mindkét nép ellen sereget küldtek; sorshúzás útján Sulpiciusnak a samnisok, Aemiliusnak az apuliabeliek elleni háború vezetése jutott. Egyesek azt írják, hogy nem is az apuliabeliekkel háborúskodtunk, csupán e nép szövetségeseit védtük meg a samnisok erőszakosságával és jogtalanságaival szemben. Különben sem valószínű, hogy a samnisok, akik akkoriban olyan helyzetben voltak, hogy magukat is alig tudták megvédeni fegyvereinktől, maguk támadtak volna az apuliabeliekre; sokkal valószínűbb, hogy a rómaiak indítottak háborút egyszerre mindkét nép ellen. Egyébként a háborúban semmi nevezetes nem történt. A rómaiak végigdúlták Apuliát és Samniumot, de sem itt, sem ott nem találkoztak az ellenséggel.

Közben Rómában egy éjszakai riadalom az álmukból váratlanul felriadt polgárok között olyan felfordulást okozott, hogy a Capitoliumot, a fellegvárat, a bástyákat, a kapukat azonnal fegyveres őrség szállta meg, s fegyverbe szólították a városszerte összesereglett népet, de még hajnalra se derült ki, mi volt e rémület alapja, és ki az okozója.
Ugyanebben az évben Flavius előterjesztésére a népgyűlés döntött a tusculumiak ügyében. M. Flavius néptribunus azt javasolta a népnek, hogy büntesse meg a tusculumiakat, mert a veliternaebeliek és a privernumiak az ő tanácsukra indítottak háborút a római nép ellen. Erre a tusculumiak gyermekeikkel, asszonyaikkal együtt Rómába jöttek, s az egész tömeg - ahogy a vádlottak szokták - gyászruhába öltözve, minden polgárnak a lába elé borulva, körbejárta a tribusokat. Vétkükért bocsánatot nyertek, de ezt inkább a szánalomnak köszönhették, s nem annak, mintha jogszerűen tisztázni tudták volna magukat a vádak alól. A tribusok mind elvetették a javaslatot, a Pollia tribus kivételével, amely úgy vélekedett, hogy a felnőtt férfiakat meg kell vesszőzni és ki kell végezni, az asszonyokat és gyermekeket pedig - mint hadifoglyokat szokás - nyilvános árverésen el kell adni rabszolgának. Mint mondják, a tusculumiak még a mi atyáink korában sem felejtették el ezt a mérhetetlenül kegyetlen javaslatot, s nem volt rá példa, hogy a Papiria tribusból bárki is Pollia tribusbelire adta volna szavazatát.

38. A következő évben - amikor Q. Fabius és L. Fulvius lett consul - A. Cornelius Arvina dictator és M. Fabius Ambustus, a lovasság főparancsnoka, attól félve, hogy a samnis háború a vártnál súlyosabb lesz, igen nagy gonddal tartott sorozást, s tekintélyes sereget vezettek a samnisok ellen. Táboruk helyét oly elővigyázatlanul választották meg az ellenséges földön, mintha az ellenfél nagyon is távol volna. Ekkor váratlanul megjelentek a samnis legiók, s oly merészen viselkedtek, hogy sáncaikkal egészen megközelítették a római őrállásokat. A közeledő éjszaka megakadályozta őket a római védőművek megrohanásában, de nem titkolták, hogy másnap hajnalban támadni készülnek. A dictator, látva, hogy az ütközet a vártnál hamarabb bekövetkezik, nehogy katonái harci kedvét a kedvezőtlen terep mérsékelje, csapataival

csendben visszavonult, és az ellenség megtévesztésére számos tüzet gyújtatott a táborban. De oly közel voltak egymáshoz, hogy mégsem tudták kijátszani az ellenséget, amelynek lovassága a távozók nyomába eredt, ám napkelte előtt nem akart ütközetet kezdeni, ezért gyalogsága sem indult el hajnal előtt a táborból. Napkeltekor a lovasság megkezdte a támadást, s a nehezebb útszakaszokon lecsapva az utóvédre, akadályozta a menetelést. Közben a lovasság nyomában megérkezett a gyalogság is, így a teljes samnis sereg támadásba lendült. A dictator, minthogy csak veszteségek árán tudott volna tovább haladni, elrendelte, hogy jelöljenek ki táborhelyet ott, ahol megálltak. Csakhogy a lovasság szoros gyűrűjében, minthogy nem tudtak sánckarókat keríteni s a munkának nekifogni, ez teljesen lehetetlenné vált. A dictator belátta, hogy sem az ottmaradásra, sem a továbbhaladásra nincs lehetőség, ezért a poggyászt lerakatva, seregét csatarendbe állította.

Ugyanígy sorakozott fel vele szemben a hasonlóképpen erős és lelkes ellenség is, amelynek harci kedvét különösen az a meggyőződés növelte, hogy a rómaiak - mert tudták, hogy ezek nem előlük, hanem a kedvezőtlen terep miatt hátrálnak - rémülten menekülnek, annyira félnek félelmetes üldözőiktől. Ezért egy ideig egyenlő esélyekkel folyt a csata, noha egyébként a samnisok már régen elszoktak attól, hogy a római sereg csatakiáltását elviseljék. S valóban, úgy mondják, három órától nyolc óráig eldöntetlenül folyt a harc, még az első összecsapásnál elhangzott csatakiáltást sem ismételték meg, a hadijelvények sem mozdultak előre vagy hátra, s egyik fél sem hátrált meg. Úgy harcoltak, megfeszített erővel, ki-ki a maga helyén, pajzsukat előre tartva, anélkül, hogy fellélegeztek vagy körülnéztek volna. Egyik oldalon sem csillapodott a harci zaj és az elszántság, látszott, hogy a küzdelemnek csak a teljes kimerültség vagy az éjszaka vet véget. S már nem volt az emberekben erő, a csapatokban lendület, a vezérekben tervszerű megfontolás, amikor a samnis lovasság, megtudva egyik előreküldött osztagától, hogy a rómaiak málhája hol van elhelyezve, távol a fegyveresektől, őrség és sáncok védelme nélkül, a zsákmányolás vágyától eltelve, odavágtatott. Mikor egy reszkető hírnök jelentette ezt a dictatornak, az így szólt:
- Hagyjátok, hadd kösse le őket a zsákmány!
Közben szájról szájra járt a hír, hogy a katonák holmiját megkaparintották és széthurcolták. Ekkor a dictator odahívatta a

lovasság főparancsnokát, és így szólt hozzá:
- Látod-e, M. Fabius, hogy az ellenséges lovasság abbahagyta a harcot? Figyelmük le van kötve, meg vannak rakodva a mi rakományunkkal. Szétszéledtek, mint minden zsákmányoló sereg szokott. Üss rajtuk, csak néhányat fogsz találni lován ülve, néhányat kezében karddal, vágd le a fegyverteleneket, míg a zsákmányt lovukra rakják, és prédájukat saját vérükkel hintsd be. Én a legiókra, a gyalogosok harcára ügyelek, neked hagyom a lovasság dicsőségét.

39. A lovasság a lehető legszabályosabb hadirendben rohant a szétszóródott és megzavarodott ellenségre, halomra gyilkolta az ellenséget, hullottak a samnisok, akik a hamarjában eldobott, a menekülő és megvadult lovak lába elé hullott málha miatt egyáltalán nem voltak képesek se harcolni se elmenekülni. S mikor lovasságuk már majdnem megsemmisült, M. Fabius csapataival körbevette, és hátba támadta az ellenséges gyalogságot. A felharsanó új csatakiáltás rémületet okozott a samnisok között, s a dictator, látva, hogy az első sorokból hátratekingetnek, csapataik összevissza vonulnak, és egész hadirendjük meginog, biztatta katonáit, név szerint szólítva a centuriókat és tribunusokat, hogy újult erővel kövessék a küzdelembe. Új csatakiáltással indultak rohamra, s előnyomulásuk közben egyre jobban meggyőződhettek az ellenség soraiban eluralkodott zűrzavarról. A legelöl haladók már megpillantották a lovasságot, s Cornelius, csapatai felé fordulva, ahogy tudta, mutogatással, kiabálással jelezte, hogy már jól látja lovasságunk zászlóit és pajzsait. Ez a hír, ez a látvány egyszeriben elfeledtette a harcosokkal a majdnem egész napon át tomboló küzdelem fáradtságát és sebeiket, és olyan hévvel rohantak az ellenségre, mintha friss erővel eltelve csak imént hallották volna meg a csatába szólító kürtjelet. A lovasságtól megrémült és a gyalogságtól szorongatott samnisok ellenállása teljesen megtört. Vagy ott helyben lekaszabolták, vagy, szétszórva, megfutamították őket. Az ottmaradókat gyalogságunk fogta körül és vágta le, a menekülők között a lovasság rendezett vérfürdőt, itt esett el a fővezér is.

Ez a csata olyannyira megtörte a samnisok hatalmát, hogy minden

gyűlésükön dühödten kiáltozták:
- Nem csoda, ha ez a szerződésszegéssel kezdődő, istentelen, inkább a haragvó istenek, mint emberek ellen vívott háború teljes vereséggel végződött! Fényes áldozattal kell kiengesztelniük a vétket, amelyet a háborúval elkövettek. Csak az a kérdés, hogy e bűnért a néhány bűnös, vagy az ártatlan többség vérét kínálják-e fel áldozatul.
Néhányukban már ahhoz sem hiányzott a bátorság, hogy a háború okozóit is megnevezzék. Elsősorban egy nevet lehetett hallani a kiáltozók ajkáról, Brutulus Papiusét. Ez az előkelő és nagyhatalmú férfiú kétségtelenül kezdeményező szerepet játszott a legutóbbi fegyverszünet megszegésében. A praetorok, akiket arra kényszerítettek, hogy sorsáról döntsenek, úgy határoztak, hogy Brutulus Papiust adják ki a rómaiaknak, s vele együtt a rómaiaktól szerzett minden hadizsákmányt és hadifoglyot is küldjenek el Rómába, s a jog és törvény értelmében mindent vissza kell nekik szolgáltatni, amit a rómaiak, szerződésükre hivatkozva, a fetialis papok útján követelnek. A határozat alapján a fetialis papokkal elküldték Rómába Brutulus holttestét, mert ő a megszégyenítés és felelősségre vonás elől az önkéntes halálba menekült. Úgy döntöttek, hogy testével együtt vagyonát is kiszolgáltatják. De mindebből Rómában csak a foglyokat fogadták el, s azt, amit a zsákmányból felismertek, a többire nem tartottak igényt. A dictator, a senatus határozata alapján, diadalmenetet tartott.
Néhány történetíró azt állítja, hogy a háborút a consulok vezették, ők tartották a diadalmenetet is a samnisok felett, s hogy Fabius egész Apuliáig nyomult, ahol jelentős zsákmányra tett szert.

40. Abban egyetértenek, hogy ez évben A. Cornelius dictator volt, csupán azt vitatják, vajon a háború vezetésére választották-e meg, vagy pedig azért, hogy legyen, aki a Római Játékokon minthogy L. Plautius praetor éppen akkor súlyosan megbetegedett - megadja a jelet a négyfogatú kocsik indítására, majd elvégezve ezt a nem túl jelentős szolgálatot, lemondott dictatori tisztségéről. Nem könnyű eldönteni, az ellentétes állítások közül melyiket fogadjuk el hitelesnek. Véleményem szerint a hagyományt az elhunytak felett tartott magasztaló beszédekben s az ősök szobrainak valótlan felirataiban meg szokták változtatni, hisz - a tényeket megmásítva -

minden család magának akarja kisajátítani a fényes tettekkel és tisztségekkel járó dicsőséget. Mindenesetre ezért uralkodik akkora zűrzavar egyesek tettei s a nyilvános emlékanyag megítélésében. Egyébként sincs egyetlen, ezzel a korral foglalkozó kortárs történetíró, akinek a tanúságát elég hitelesnek tudnók elfogadni.


Pons Drusi
Tridentum
Emona
Augusta Praetoria
TRANSPADANA
Bergomum
VENETIA
Aquileia
Tergeste
Verona
Vercellae
Cremona
Patavium
Mantua
ISTRIA
Augusta Taurinorum
VIA AEMILIA
Dertona
Regium
Pola
DALMATIA
LIGURIA
AEMILIA
Ravenna
Faventia
Luna
Ariminum
UMBRIA
Pisae
ETRURIA
Ancona
Volaterrae
Arretium
PICENUM
Populonia
Truentum
Fulginium
Portus Traiani
Montinum
Aternum
CORSICA
SAMNIUM
Histonium
Uria
Roma
Tusculum
Syracusanus Portus
Ostia
CAMPANIA
Sipontum
Antium
APULIA
Barium
Minturnae
Capua
VIA APPIA
Neapolis
Herculaneum
Potentia
SARDINIA
LUCANIA
Heraclea
Forum Traiani
Mare
Buxentum
Interamnium
Consentia
Tusculum
Tempsa
BRUTTIUS
Nora
Scolacium
Medma
Messana
Drepanum
Panormus
Rhegium
Calacte
AETNA
SICILIA
Lilybaeum
Catana
Phintias
Syracusae
Camarina
Helorus

ITALIA

KILENCEDIK KÖNYV

1. Erre az évre következett - T. Valerius Calvinus és Sp. Postumius consulsága idejében - a rómaiak veresége miatt rossz emlékű caudiumi béke. A samnisok fővezére ez évben a bölcsességéről nagy hírű Herennius fia, C. Pontius volt, maga is kiváló harcos és hadvezér. Mikor a rómaiaknak kártérítést felajánló követek békeszerződés nélkül tértek vissza, ilyen beszédet mondott:
- Nehogy azt véljétek, hogy ez a követség teljesen eredménytelen volt, hisz teljesen lecsillapítottuk vele a szerződésszegés miatt ellenünk fordult istenek haragját. Mélységes meggyőződésem, hogy mindazok az istenek, akik oly örömmel hoztak bennünket abba a kényszerű helyzetbe, hogy a szerződés alapján kártérítést kellett felajánlanunk, egyáltalán nem nézték örömmel, hogy a rómaiak oly gőgösen visszautasították szerződésszegésünk jóvátételére irányuló szándékunkat. Mert vajon lehetett volna-e többet tenni az istenek megnyerésére és az emberek megbékítésére, mint amit mi tettünk? Az ellenségtől szerzett hadizsákmányt, amelyet a hadijog alapján magunkénak tekinthettünk, visszaküldtük. Kiszolgáltattuk, minthogy élve már nem tudtuk, haláluk után, a háború kezdeményezőit, vagyonukat pedig, nehogy bármi is itt maradjon, ami szennyes közelségével megfertőzne, Rómába szállítottuk. Mondd meg, római, milyen elégtételre lehet még kötelezni bennünket, szerződésünk s szerződésünk tanúi, az istenek szerint? Melyik döntőbírót kérjem fel, hogy ítélkezzék haragod és a minket ért büntetések ügyében? Egy egész népet? Egyetlen embert? Egyiktől se félek! Mert ha a védtelent a hatalmasabbal szemben nem védi meg az emberi jog, akkor az ily elviselhetetlen gőg megbosszulóihoz, az istenekhez fordulok, s őket kérem, zúdítsák haragjukat azokra, akiknek nem elég, hogy visszaszolgáltattuk tulajdonukat, sőt még a magunkéból is megtetéztük, akiknek kegyetlenségét sem a bűnösök halála, sem holttestük kiadása, sem - a tulajdonosok után - vagyonuk kiszolgáltatása nem képes kielégíteni, s nem is engesztelhetjük ki őket másképp, csak ha vérünket kínáljuk fel, hogy megigyák, és belső részeinket, hogy szétmarcangolják. Igazságos az a háború, samnisok, amelyet ránk kényszerítenek, s istennek tetsző azoknak a fegyvere, akiknek a

fegyverükön kívül nincs más reményük! S minthogy minden emberi vállalkozás azon áll vagy bukik, vajon az istenek támogatják-e, vagy ellenzik, legyetek meggyőződve, hogy míg az előző háborút inkább az istenek, mint az emberek ellen viseltétek, most az előttetek álló háborúban éppen az istenek lesznek vezéreitek.

2. Eme éppolyan igaz, mint örvendetes jövendölés után seregével elvonult, s a legnagyobb titokban Caudium környékén ütött tábort. Majd tíz, pásztornak öltözött emberét Calatiába küldte - ahol, hír szerint, a római consulok már letáboroztak - azzal a paranccsal, hogy nyájukat a római őrállások közelében különböző helyeken legeltessék. S ha zsákmányolókkal találkoznak, egybehangzóan vallják azt, hogy a samnis legiók Apuliában vannak, teljes számban Luceriát ostromolják, s rövidesen rohammal be is fogják venni. Ez a szándékosan terjesztett hír már korábban is eljutott a rómaiakhoz, s most még valószínűbbé tették az elfogott pásztorok, annál is inkább, mert vallomásaik tökéletesen megegyeztek.

Nem volt kétséges, hogy a rómaiak a luceriabelieknek, derék és megbízható szövetségeseiknek, segítségére fognak sietni, már csak azért is, nehogy a közvetlen fenyegetés miatt egész Apulia elpártoljon. Csak azon tanácskoztak, merre menjenek. Két úton lehetett eljutni Luceriához, az egyik széles és nyílt terepen a felső tenger mellett vezetett, de amennyivel hosszabb, annyival biztonságosabb is volt; a másik, a rövidebb, a caudiumi szoroson át. Ezt a helyet a természet úgy alkotta meg, hogy két mély, szűk, erdős hegyszakadékot kötöttek össze a mellettük elhúzódó, összefüggő hegyvonulatok. A két szoros között elég téres, mindenfelől hegyekkel övezett, vízben gazdag rét terült el, ennek a közepén vezetett át az út. Annak, aki ide akart jutni, előbb át kellett haladnia az első szoroson, s vagy arra tudott kijutni, amerre jött, vagy, ha tovább akart haladni, meg kellett küzdenie a másik, még szűkebb, még nehezebben járható hegyszakadék akadályaival.

Erre a rétre ért a sziklás szakadékon át a római hadmenet, de mikor mindjárt tovább akart indulni, kiderült, hogy az utat kidöntött fákból, nagy kődarabokból összehordott torlasz zárja el. Mire felismerték, hogy kelepcébe estek, már fel is tűntek a szakadék felett az ellenséges csapatok. Sietve indultak visszafelé, amerre

jöttek, de mindjárt látták, hogy útjukat itt is torlasz és őrség zárja el. Ekkor, bár nem adott rá parancsot senki, megálltak, mindannyiuk lelkét megdöbbenés, testét sose érzett tehetetlenség bénította meg, s úgy nézve egymásra, mintha mindegyik a másiktól remélne több lelkierőt és találékonyságot, jó ideig némán és mozdulatlanul álltak. Majd látva, hogy a consulok sátrát felverik, s néhányan sáncmunkához készülődnek, noha jól tudták, milyen nevetséges dolog erődítést emelni reménytelen helyzetükben, mikor minden elveszett, mégis, nehogy mulasztásukkal még súlyosbítsák a csapást, ki-ki minden külön parancs vagy buzdítás nélkül hozzáfogott az erődítéshez, s a víz mellett körülsáncolták a tábort. Az ellenség gőgös csúfolódással kísérte munkájukat, amelynek hiábavalóságán keserű beismeréssel önmaguk is gúnyolódtak. A teljesen elcsüggedt consulokhoz, akik nem is hívtak össze haditanácsot - mert lehetett-e itt szó jótanácsról vagy segítségről? -, hívás nélkül is összegyűltek a legatusok és tribunusok, s a katonák, a consuli sátorra szegezve pillantásukat, vezéreiktől várták, amire a halhatatlan istenek is nehezen lettek volna képesek, hogy megmutassák a menekülés útját.

3. Míg tanácskoztak, vagy sokkal inkább: keseregtek, rájuk szállt az éj. Közben ki-ki hangosan nyilvánította egyéniségének megfelelő véleményét.

- Vágjunk neki a torlasznak - mondta az egyik. - Rajta, föl a hegyekbe a rengetegen át, amerre fegyvereinkkel utat tudunk törni. Csak álljunk végre szemtől szemben az ellenséggel, amelyet közel harminc év óta mindig legyőztünk! Teljesen a síkságon fogja magát érezni a római katona, ha a hitszegő samnisok ellen kell harcolnia!

- Hová, melyik úton induljunk? - kérdezte a másik. - Talán arról álmodunk, hogy a hegyeket kimozdítjuk a helyükből? Hogyan akarunk az ellenségre rohanni, mikor ilyen csúcsok merednek előttünk? Mi mindnyájan, akár fegyveresek, akár fegyvertelenek, hősök vagy gyávák, egytől egyig egyformán foglyok és legyőzöttek vagyunk! Az ellenség még a kardját se fogja kirántani, hogy legalább dicsőséggel essünk el; a kisujját se mozdítva fejezi be a háborút.

S nem is gondolva evésre vagy alvásra, így tanácskoztak egész éjszakán át.

Azonban még az oly szerencsés helyzetbe került samnisok sem

tudtak megegyezésre jutni. Ezért egyhangúan úgy határoztak, hogy levélben kérnek tanácsot vezérük apjától, Herennius Pontiustól. Az évek súlya alatt megrokkant aggastyán már nemhogy katonai, de polgári tisztségeket sem viselt, ám elgyengült testében töretlen lelkierő és bölcsesség lakozott. Amikor értesült arról, hogy a római sereget a caudiumi szorosban, két hegyszakadék között körülzárták, fia követének kérdésére azt felelte, hogy minél hamarabb bocsássák mindnyájukat sértetlenül szabadon.
Mikor ezt a tanácsát elvetették, az ismét jelentkező követ kérdésére azt felelte, hogy egy szálig le kell mészárolni őket.

Noha a teljesen ellentmondó, homályos jóslatokhoz hasonló tanácsok hallatára kezdetben még a fia is azt vélte, hogy apjának a kor nemcsak testét törte meg, de szellemét is meggyengítette, társai egyhangú kívánságára mégis beleegyezett, hogy hívják meg a haditanácsba. Mondják, hogy az öreg erre könnyen ráállt, s szekéren megérkezve a táborba, a tanács előtt lényegében azt fejtette ki, hogy véleménye változatlan, most csupán indokolással is szolgál. Ha első tanácsát követik, amelyet ő a legjobbnak tart, akkor e jótétemény ellenében örök időkre szóló békét és barátságot köthetnek a leghatalmasabb néppel. Ha második tanácsát fogadják meg, akkor sok nemzedéken át lehetetlenné teszik a háborút, mert a római állam, két hadserege elvesztése után, nem egykönnyen tudja helyreállítani erejét. Harmadik megoldás nincs.

Fia és a többi vezető feltette a kérdést, nem lehetne-e közbülső megoldást találni, például ha a rómaiakat bántatlanul szabadon engednék, de előbb, mint legyőzötteknek, a hadijog alapján feltételeket szabnának nekik.
- Ez az a megoldás - válaszolta az öreg -, amellyel az ellenséget sem baráttá változtatni, sem megsemmisíteni nem tudjuk. Nos, csak hagyjátok életben azokat, akiket, megszégyenítve, magatok ellen bőszítettetek! A római nép természete nem tűri, hogy veresége után tétlen maradjon. Szívében mindig elevenen fog élni mostani kiszolgáltatottságának égető szégyene, s nem nyugosznak, amíg ezt nektek sokszorosan vissza nem fizetik.

4. Herennius, miután egyik javaslatát sem fogadták el, hazatért a táborból. Közben a rómaiak, minthogy számos eredménytelen

kitörési kísérlet után készleteik teljesen elfogytak, a szükségtől kényszerítve követeket küldtek, azzal a megbízatással, hogy eszközöljenek ki méltányos békét, vagy - ha ez nem sikerül - hívják ki harcra az ellenséget. Pontius azt válaszolta, hogy a háborúnak vége, s a rómaiaknak, minthogy még legyőzve és elfogva sem képesek belátni helyzetük reménytelen voltát, fegyvertelenül, egy szál ruhában iga alatt kell átvonulniuk; a többi békefeltételnél majd egyaránt figyelembe veszik a győzők és a legyőzöttek érdekeit. Ha a rómaiak kivonulnak a samnis földről, ha visszatelepítik coloniáikat, akkor a római és samnis nép a jövőben saját törvényei szerint, mint két egyenrangú szövetségestárs élhet. Ilyen feltételek mellett kész a consulokkal megkötni a szerződést. De ha bármelyiket nem fogadják el, akkor a követek ne is térjenek vissza hozzá.
Mikor a követek megvitték a választ, egyszerre mind általános jajgatásban törtek ki, és oly kétségbeesés vett rajtuk erőt, hogy nyilván az se rendíthette volna meg jobban őket, ha arról értesülnek, hogy mindnyájuknak helyben meg kell halniok. Hosszú csend támadt, s még a consulok se mertek egy szót se szólni, hogy védjék az annyira gyalázatos, vagy támadják az annyira szükséges szerződést. Ekkor L. Lentulus szólalt meg, akit vitézsége és eddig viselt tisztségei miatt az első hely illetett meg a legatusok között:

- Gyakran hallottam, consulok, apám visszaemlékezését, hogy annak idején a Capitoliumon egymaga szavazott a senatusban az ellen, hogy a gallusoktól aranyon váltsák meg a Várost; hisz nem sánc és árok, hanem csupán ostromművek építésére képtelen, igen gyáva ellenség gyűrűje vette körül őket, s a kitörés, ha nem is lett volna minden veszély híján, mégsem fenyegetett biztos pusztulással. S ha nekünk - ahogy nekik akkor lehetőségük volt rá, hogy fegyveresen a Capitoliumról az ellenségre zúduljanak, hisz annyiszor intéztek már kitörést az ostromlottak az ostromlók ellen -, mindegy, vajon kedvező vagy kedvezőtlen terepen, de egyáltalán módunkban lenne megütközni az ellenséggel, akkor mostani javaslatomban hű maradnék apám szelleméhez. Valóban úgy vélem, hogy dicső dolog a hazáért feláldozni életünket, s kész vagyok rá, hogy felajánljam magamat a római népért és a legiókért, vagy az ellenséges hadsorok közé rohanjak. De én úgy látom, hogy itt van a haza, itt van minden római legió. S ha ezek nem saját magukért óhajtanak a halálba rohanni, mi marad még, amit halálukkal megmenthetnének? Azt felelhetné valaki: „A Város házai, falai s az ott lakó tömeg." De

mindezt, istenemre, nem megmentjük, hanem feláldozzuk, ha seregünk elpusztul. Mert ki fogja mindezt megoltalmazni? Tán a harciatlan és védtelen tömeg? Igen, szakasztott úgy, ahogy a gallusok támadása ellen megvédelmezte! Vagy talán Veiiből hívnak segítségül sereget egy új Camillus vezetésével? E seregben van minden remény és oltalom; ha azt megmentettük, megmentettük a hazát, ha pedig kiszolgáltatjuk a pusztulásnak, a hazát hagyjuk cserben és áruljuk el. Valóban, csúfos és gyalázatos dolog megadni magunkat. De épp a haza iránt való szeretet parancsolja, hogy megmentéséért ugyanúgy vállaljuk a gyalázatot, mint, ha szükséges, a halált. El kell tehát viselnünk, bármilyen rettenetes is, ezt a megszégyenítést, engednünk kell a kényszerű helyzet parancsának, amelyen már az istenek se tudnak változtatni. Induljatok, consulok, s ahogy őseink aranyukat adták oda a haza megmentéséért, ti fegyverrel váltsátok meg!

5. A Pontiusnál tárgyalásra megjelent consulok, mikor a győztes a békeszerződésről kezdett beszélni, kijelentették, hogy a nép felhatalmazása, a fetialis papok közreműködése és bizonyos vallási szertartások nélkül a szerződés megkötése lehetetlen. Ezért a caudiumi megállapodás formája nem békeszerződés volt (mint általában hiszik, és mint Claudius is írja), hanem kezességvállalás. Különben miért lett volna szükség kezesekre és jótállókra, hiszen a szerződéskötésnél az egész eljárás nem más, mint a Iuppiterhez intézett könyörgés, hogy arra a népre, amely a megállapodás feltételeit vétkes módon megsérti, sújtson le úgy, ahogy a papok szoktak az áldozati állatra. Itt pedig a consulok, legatusok, quaestorok, katonai tribunusok kezességet vállaltak, s ma is olvashatjuk minden kezes nevét, holott ha szerződést kötöttek volna, csupán a két fetialis pap neve maradt volna ránk. Sőt, mivelhogy a békeszerződést szükségszerűen el kellett halasztani, a samnisok még hatszáz római lovagot is követeltek túszként, akik fejükkel felelnek az egyezség betartásáért. Azután kitűzték a fegyverek átadásának idejét, s hogy a fegyvertelen sereget mikor küldik át az iga alatt.

A consulok visszaérkezése után ismét gyász lett úrrá a táboron, a katonák alig tudták megállni, hogy ne bántalmazzák azokat, akik meggondolatlanságból ilyen helyzetbe jutottak, s akiknek gyávasága

miatt elvonulásuk még érkezésüknél is szégyenletesebb lesz. „Kalauzok és felderítők nélkül, vaktában haladva, úgy hullottak be a verembe, mint a vadak." Egymásra néztek; pillantásukat végigjártatták fegyverükön, amelyet át fognak adni, karjukon, amely fegyvertelen lesz, és testükön, amelyet ki kell szolgáltatniuk az ellenségnek. Elképzelték az ellenség által felállított igát, a győztesek gúnyolódását és gőgös tekintetét, a maguk fegyvertelen vonulását a fegyveresek sorfala között, majd meggyalázott seregük siralmas útját a szövetséges városokon át, s megérkezésüket szüleikhez, hazájukba, ahova őseik és maguk is annyiszor vonultak be diadalmenetben. Csak ők szenvedtek sebesülés, fegyver és csata nélkül vereséget, csak nekik nem volt szabad kardot rántva közelharcot kezdeniök az ellenséggel, csak az ő bátorságuk bizonyult hiábavalónak.
Efféle zúgolódások közben érkezett el a végzetes óra, a gyalázat órája, s amit ekkor elszenvedtek, szörnyűbbnek bizonyult minden előzetes elképzelésnél. Először is elhangzott a parancs, hogy egy szál ruhában, fegyvertelenül vonuljanak ki a völgyből, s az ellenség az átadott túszokat azonnal fogságba hurcolta. Majd a consulokról tépték le a díszruhát, s elparancsolták mellőlük a lictorokat. Ez a jelenet még azokat is, akik nemrég átkokat zúdítva rájuk, készek lettek volna őket kiszolgáltatni vagy darabokra tépni, oly mélységes szánalommal töltötte el, hogy saját szerencsétlenségükről elfeledkezve elfordították szemüket e tűrhetetlen látványról, hogy ne lássák e magas méltóság megaláztatását.

6. Először a consuloknak kellett majdnem félmeztelenül az iga alatt átvonulniuk, aztán rangsor szerint a többiek, majd az egyes legiók estek át a megszégyenítésen. Gúnyolódva, sértegetve állták őket körül az ellenséges fegyveresek, sokan nyújtották feléjük fenyegetve kardjukat, sőt néhányat, akinek a gyalázat miatt túl ádázzá vált tekintete sértette a győztest, megsebesítettek, vagy meg is öltek. Így vonultatták őket át az iga alatt, s ami tán szinte nagyobb megaláztatás volt, az ellenséges sereg arcvonala előtt. A szakadékból kijutva, bár úgy tűnt nekik, mintha az alvilágból visszaérkezve csak most látnák meg a napfényt, de ez a fény is, ahogy megvilágította előttük szánalmas menetüket, gyászosabbnak látszott bármilyen halálnál.

Ezért, bár még az éj beállta előtt eljuthattak volna Capuába - de mert nem bíztak szövetségesük hűségében, s visszatartotta őket a szégyen -, mindenből kifogyva, nem messze Capuától, az út mellett a puszta földre dobták le elcsigázott testüket. Mikor ezt Capuában megtudták, a campaniabeliek velük született büszkeségét legyőzte a szövetséges iránt érzett jogos szánalom. A consulokat azonnal ellátták méltóságuk jeleivel, a lictorokat fascesszel, a katonáknak pedig bőségesen küldtek fegyvert, lovat, ruhát, élelmet. A Capuába érkezők elé teljes számban kivonult a senatus, és a nép is megadta nekik mindazt, amire csak a vendégbarátság egy állammal vagy egyénekkel szemben kötelezhet. De szövetségeseik minden nyájassága, barátságos tekintete, bátorítása sem volt elegendő ahhoz, hogy a rómaiakból egy szót is kicsaljon, sőt még ahhoz sem, hogy tekintetüket felemelve vigasztaló barátaikra pillantsanak. Annyira erőt vett rajtuk az elkeseredés mellett a szégyen is, hogy visszatartotta őket minden beszélgetéstől és emberi érintkezéstől.
Másnap a campaniai határig kíséretül melléjük adott előkelő capuai ifjak, akiket visszaérkezésük után a senatus elé hívtak, az öregek kérdéseire elmondták, hogy ők még sokkal levertebbnek és kétségbeesettebbnek látták a rómaiakat; menetük hallgatagon, szinte megbénulva vonult tovább: odalett a híres római erő, fegyvereikkel együtt bátorságukat is elvesztették, nem viszonozták az őket üdvözlők köszönését, kérdéseikre nem adtak választ; a félelemtől egyik se képes még a száját se kinyitni, mintha még mindig nyakukon hordanák az igát, amely alatt el kellett vonulniuk; a samnisok győzelme nagyszerű, egyben maradandó hatású is volt: nemcsak Rómát vették el, mint egykor a gallusok, de - ami sokkal nagyobb haditett - a római bátorságot és elszántságot is.

7. Míg a senatus a beszámolót hallgatta, s a hű szövetségesek szinte elsiratták mindazt, ami a római nevet hordta, úgy mondják, Ofillius Calavius, Ovius fia, a kiváló származású hírneves és életkora miatt is tiszteletet érdemlő férfiú kijelentette, hogy egész másképpen áll a dolog. Az a bizonyos makacs hallgatás, a földre szegzett tekintet, a minden vigasztaló szóra süket fül, az iszony a napfény látásától mind annak a jele, hogy a rómaiak lelke mélyén rettenetes harag gerjed. S vagy ő ismeri rosszul a rómaiak jellemét, vagy pedig ez a hallgatás a samnisok között hamarosan siralmas jajgatást és nyögést fog okozni, s eljön az idő, amikor a caudiumi béke emléke sokkal

fájdalmasabb lesz a samnisoknak, mint a rómaiaknak. Hiszen akárhol csapnak össze, mindkét fél olyan bátran fog harcolni, ahogy szokott, de a samnisok nem mindenütt találnak egy caudiumi hegyszorost.
A szégyenletes vereség híre már Rómában is elterjedt. Először csak a sereg körülzárásáról hallottak, de a veszélyről szóló tudósításnál sokkal nagyobb levertséget okozott a gyalázatos békekötés híre. Meghallva, hogy a sereget körülzárták, megkezdték a sorozást, de értesülve a gyáva megadásról, feloszlatták a segélycsapatokat, és minden hivatalos felszólítás nélkül is teljesen úgy viselkedtek, mint nyilvános gyász idején szokás. A Forum körül bezárták a boltokat, és még el sem rendelték, a Forumon már megkezdődött a törvénykezési szünet, letettek minden bíborszegélyt és aranygyűrűt. A polgárság majdnem nyomottabb hangulatban volt, mint maga a hadsereg; nemcsak a békét létrehozó és szavatoló vezérekre haragudtak, éppolyan gyűlölet töltötte el őket az ártatlan harcosokkal szemben is, és kijelentették, hogy be se engedik őket a Városba és hajlékaikba.

A viharos hangulatot megenyhítette a sereg megérkezése, amely még a haragvókat is szánalomra késztette. Mert nem úgy vonultak be, mint akik hazájukba érkeznek vissza, és várakozásuk ellenére maradtak életben, hanem este, olyan magatartással és arckifejezéssel, mintha foglyok volnának, lopakodtak be otthonukba és rejtőztek el, s másnap és a következő napokon se merészkedett egyik sem a Forumra, a nyilvánosság elé. A consulok, házukba zárkózva, nem végeztek semmi hivatalos tevékenységet, csupán azt, amire a senatus határozattal kötelezte őket, hogy nevezzenek ki dictatort a választógyűlés megtartására. Q. Fabius Ambustust nevezték ki, s melléje P. Aelius Paetust a lovasság főparancsnokának. Minthogy azonban a választási szertartásokban hiba történt, helyettük M. Aemilius Papus lett a dictator, és L. Valerius Flaccus a lovasság főparancsnoka, de ők sem tartották meg a választási gyűlést. S minthogy a nép elégedetlen volt az erre az évre választott mindegyik tisztviselővel, visszatértek az interregnumhoz. Interrex lett Q. Fabius Maximus és M. Valerius Corvus. Ez utóbbi választatott consulokat: Q. Publius Philót (harmadszor) és L. Papirius Cursort (másodszor), akiket a nép egyhangú helyesléssel fogadott, mert ebben a korban nem akadt e kettőnél híresebb hadvezér.

8. A consulok - így döntöttek az atyák - még megválasztásuk napján hivatalba léptek, s miután a senatus határozatot hozott az ünnepek időpontjáról, előterjesztették a caudiumi béke ügyét. S Publilius, akin az ügyintézés sora volt, felszólította Sp. Postumiust, hogy nyilatkozzék. Ez éppen olyan tekintettel, mint amilyennel az iga alatt elvonult, felállt, s ezeket mondta:
- Nagyon jól tudom, consulok, hogy megszégyenítésül, nem pedig kitüntetésképp szólítottak először engem, utasítva, hogy beszéljek, s nem is úgy, mint senatort, hanem mint akit egyrészt a szerencsétlen háború, másrészt a szégyenletes békekötés bűne terhel. Minthogy azonban az előterjesztésben velünk kapcsolatban sem vétekről, sem megtorlásról nem esett szó, egyáltalán nem óhajtok én se védekezni, pedig nem is volna nehéz olyanok előtt, akik nagyon is tisztában vannak az emberi sorssal és annak forgandó voltával, csupán véleményemet mondom el röviden arról, amiről a beszámoló szólt. S szavaimból majd kiderül, vajon magamat féltettem-e vagy a ti legióitokat, amikor vállaltam a felelősséget ilyen, - akár szégyenteljesnek, akár elkerülhetetlennek nevezhető - megállapodásért. Csakhogy nem a nép meghatalmazásából kötötték, ezért egyáltalán nem kötelezi a római népet, így a samnisoknak, a mi személyünkön kívül, semmi elégtétel nem jár. Szolgáltassatok ki minket a fetialis papok útján, csupaszon és megkötözve. Ezzel mi feloldjuk a népet - ha ugyan valaha is leköteleztük esküvel tett ígérete alól, és így sem isten, sem ember nem fogja megakadályozni, hogy égi és földi törvény szerint egyaránt igazságos, új háborút indítsatok. Közben a consuloknak módjukban lesz sereget sorozni és felfegyverezni, de csak akkor léphetnek ellenséges területre, ha a mi kiadatásunk a szükséges formaságok között megtörtént. Hozzátok könyörgök, hozzátok esdek, halhatatlan istenek, ha már nem volt nektek tetsző, hogy Sp. Postumius és T. Veturius consulok sikeresen harcoljanak a samnisok ellen, elégedjetek meg azzal, hogy láttátok, miképpen hajtanak át az iga alatt, láttátok, hogyan kényszerítenek gyalázatos kezesség vállalására, s most látni fogjátok, hogyan szolgáltatnak ki csupaszon és megkötözve az ellenségnek, s mi vállaljuk, hogy minden dühe a mi fejünkre zúduljon. Bárcsak azt óhajtanátok, hogy az új consulok és az új római legiók hadjárata olyan sikeres legyen a samnisok ellen, mint a mi consulságunk előtt folytatott valamennyi háború.

Ahogy szavait befejezte, oly bámulat s egyszersmind szánalom töltött el mindenkit e férfi iránt, hogy alig tudták elhinni: ez az a Sp. Postumius, akinek nevéhez az olyannyira szégyenletes békekötés fűződik, s elfogta őket a részvét, hogy ilyen embernek, megtorlásként a megszegett szerződésért, az ellenség válogatott kínzásait kell elszenvednie. Csak dicsérettel illették a szónokot, aztán az egyik oldalra vonulva mindnyájan megszavazták javaslatát. L. Livius és Q. Maelius néptribunusok rövid ideig tiltakozni próbáltak, mondván, hogy Postumius kiszolgáltatása sem menti fel a népet esküvel megerősített kötelezettsége alól, hacsak nem állítják vissza teljesen azt az állapotot, amelyben Caudiumnál a samnisokkal szemben voltunk. Azért, hogy a békekötésért kezességet vállalva megmentették a római nép haderejét, nem lehet semmiféle büntetéssel sújtani a consulokat. Végül pedig: őket magukat, minthogy személyük szent és sérthetetlen, sem az ellenségnek kiadni, sem bármiféle sérelemmel illetni nem lehet.

9. „Mindenesetre - válaszolta Postumius - szolgáltassatok ki minket, akik nem vagyunk sérthetetlenek, ezt a vallási előírások megsértése nélkül megtehetitek, őket pedig, akiket állásuk szentsége véd, majd tisztségük letelte után adjátok át. De ha énrám hallgattok, kiadatásuk előtt itt, a gyűlés előtt kell őket megvesszőzni, hadd kapják meg az elhalasztott büntetés kamatait. Mert ki ne látná át, aki a fetialis papi jogban jártas, hogy amikor ők azt hangoztatják: a mi kiadatásunk nem oldja fel a népet esküvel vállalt kötelezettsége alól, ezt korántsem azért hánytorgatják fel, mintha valóban így állna a helyzet, hanem sokkal inkább azért, hogy ne kerüljön sor az ő kiadatásukra? Én nem akarom vitatni, összeírt atyák, hogy a kezességvállalás és a szerződés egyformán szent azok előtt, akiknél éppolyan tiszteletben áll az istenek iránti kötelesség, mint az emberek adott szava, de azt kétségbe vonom, hogy a nép jóváhagyása nélkül akármit is szentesíteni lehetne úgy, hogy az a népet is kötelezze. És ha a samnisok ugyanattól a gőgtől indíttatva, amellyel tőlünk azt a bizonyos kezességvállalást kicsikarták, arra is kényszerítettek volna bennünket, hogy a városok átadásánál szokásos kifejezéseket is elmondjuk, mernétek-e azt állítani, tribunusok, hogy hatalmukba adtuk a római népet, s hogy ez a

Város templomaival, szentélyeivel, határaival, vizeivel most már a samnisok birtoka? Nem a megadásról beszélek most, itt a kezességről van szó! S mi történne, ha arra vállaltunk volna kezességet, hogy Róma népe el fogja hagyni a Várost? Hogy fel fogja gyújtani? Hogy főtisztviselők, senatus és törvények nélkül fog élni? Hogy megint királyok fogják kormányozni? »Őrizzenek meg ettől az istenek« - mondjátok. Csakhogy e felháborító követelésektől a kezesség még nem válik érvénytelenné. S ha a népet egyvalamire lehetett kötelezni, akkor már mindenre kötelezhető. S most az se számít, amit egyesek esetleg tekintetbe vennének, hogy aki kezességet vállalt, consul, dictator vagy praetor volt-e. Így ítélik meg a dolgot még a samnisok is; nem elégedtek meg a consullal, de a legatusokat, quaestorokat, katonai tribunusokat is kényszerítették a kezesség vállalására. S nehogy most valaki azt kérdezze tőlem, miért vállaltam olyan kezességet, amelyre a consulnak nincs joga, s hogyan köthettem olyan békét, amelyre nem volt felhatalmazásom, a ti nevetekben, akiktől nem kaptam rá megbízatást. Nos hát, összeírt atyák, Caudiumnál semmi sem az emberi értelem parancsa szerint történt. A halhatatlan istenek a vezéreket - a tieiteket éppúgy, mint az övéiket - megfosztották józan eszüktől. Mi is elmulasztottuk a háborúban a kellő elővigyázatot, ők pedig, amilyen rossz eszközökkel szerezték, éppolyan rosszul is használták ki győzelmüket; hisz még a terepben is alig bíztak, amelynek győzelmüket köszönhették, s csak az volt a céljuk, hogy fegyverfogásra született seregünk kezéből minden lehetséges eszközzel kicsavarják a fegyvert. Talán olyan lehetetlen lett volna, ha józanul gondolkodnak, hogy miközben a hazulról odahívott öregekkel tanácskoznak - követeket küldjenek Rómába, megtárgyalandó a senatusszal és a néppel a béke és a megegyezés feltételeit? Hisz málha nélkül három nap az egész út! Közben fegyverszünet léphetett volna érvénybe, míg követeik Rómából meghozzák számukra a győzelmet vagy a biztonságos békét. Ez valóban igazi kezesség lett volna, amelyet a nép parancsára vállalunk. De ezt ti sem lettetek volna képesek elviselni, s mi se kezességet vállalni érte. Így az események törvényszerűen nem is végződhettek másképp: a samnisokat számukra is szinte felfoghatatlan boldog ábránd csalta meg, s űzött velük hiú játékot; a mi seregünket pedig ugyanaz a végzet, amely bajba sodorta, ki is szabadította; bizonytalan győzelmüket semmivé tette a még bizonytalanabb béke, s olyan megállapodást kötöttünk, amely a

kezességvállalókon kívül senkit sem kötelez. De mit tárgyaltak meg, összeírt atyák, veletek vagy a néppel? Ki hivatkozhat rátok, ki állíthatja, hogy ti becsaptátok? Van-e ilyen ellenség vagy római alattvaló? Az ellenséggel szemben semmire sem köteleztétek magatokat, s egyetlen polgárnak sem adtatok parancsot, hogy nevetekben kötelezettséget vállaljon. Tehát sem velünk nincs semmi elintéznivalótok, akiknek semmi megbízást nem adtatok, sem a samnisokkal, akikkel egyáltalán nem is tárgyaltatok. A samnisokkal szemben csak mi vagyunk kezességre kötelezve, s adósságunkért teljes mértékben jót is állunk azzal, amit felajánlhatunk: testünkkel és életünkkel. Ezzel kegyetlenkedjenek, ez ellen élesítsék dühüket és fegyvereiket. Ami a néptribunusokat illeti, döntsétek el, kiadásuk megtörténhet-e mindjárt, vagy el kell halasztani. Közben pedig mi, T. Veturius, és ti, többiek, adjuk át mit sem érő fejünket a samnisoknak, ha így, bűnhődésünk árán, visszaszerezhetjük a római fegyverek cselekvési szabadságát."

10. Az atyákra a szónok személye és beszéde egyaránt nagy hatást tett, s nemcsak rájuk, de a néptribunusokra is, akik kijelentették, hogy alávetik magukat a senatus döntésének. Azonnal letették tisztségüket is, és átadták őket a fetialis papoknak, hogy a többiekkel együtt vigyék el őket is Caudiumba. E senatusi határozat után mintha valami reménysugár tűnt volna fel a polgárság előtt. Mindenki Postumiusról beszélt, dicsérő szavakkal az égig emelték, s tettét P. Decius önfeláldozása s más dicső cselekedetek mellé állították. „Az ő tanácsa teszi majd lehetővé, hogy az állam a szerencsétlen béke után ismét felemelkedhet. Önként vállalta az ellenség dühét, a megkínzatást, és áldozatul ajánlotta fel magát a római népért." Mindenkit csak a fegyverek, a háború vágya töltött el. Hát igazán eljön a nap, amikor fegyveresen is megmérkőzhetnek a samnisokkal?
A polgárságban akkora düh és bosszúvágy lobogott, hogy majdnem mindenki önként jelentkezett a sorozáson. Új legiókat szerveztek ugyanazokból a harcosokból, és a sereg Caudium elé vonult. Az elöl haladó fetialis papok, a város kapujához érkezve, megparancsolták, hogy húzzák le a kezesek ruháját, s kössék hátra kezüket. Mikor az egyik poroszló, tisztelve Postumius méltóságát, nem húzta feszesre a köteléket, Postumius rárivallt:

- Nem húzod meg mindjárt azt a szíjat, hogy kiadatásunk szabályos legyen!
Ezután bevonultak a samnisok gyűlésére, Pontius emelvénye elé, s a fetialis pap, A. Cornelius Arvina így beszélt:
- Minthogy ezek a férfiak a római nép és a polgárok parancsa nélkül önmaguk vállaltak kezességet a békeszerződésért, s ezzel bűnt követtek el, annak érdekében, hogy a római népet istentelen vétek ne terhelje, kezetekbe adom őket. - Postumius, e szavak hallatára a fetialis papot térdével combon lökve, a tőle telhető legnagyobb erővel megtaszította, s haragosan kijelentette, hogy ő samnis alattvaló, a másik pedig követségbe jött fetialis pap, akit ő a népek joga ellenére megsértett, hogy így még jogosabban indítsanak háborút.

11. - Én sem fogadom el kiszolgáltatásukat - válaszolta erre Pontius -, és a samnis nép sem egyezik bele. Spurius Postumius, ha hiszel még az istenekben, miért nem jársz el inkább úgy, hogy vagy egészen semmisnek nyilvánítod, vagy megtartod a megállapodást? A samnisoknak meg kell kapniuk mindazokat, akik akkor hatalmukba kerültek, vagy cserébe értük a békét. De miért éppen hozzád fordulok, aki a legnagyobb becsületességet tanúsítva, amire képes vagy, fogolyként a győztes kezébe adod magadat. Jobb, ha a római népet szólítom fel: ha nincs megelégedve a caudiumi szorosban kötött megállapodással, rendelje vissza legióit a hegyszorosba, ahol körülfogtuk őket. Egyikünk se csapja be a másikat, tekintsünk mindent meg nem történtnek: kapják meg a megállapodás értelmében átadott fegyvereiket, térjenek vissza akkori táborukba, kapjanak meg mindent, amivel a tárgyalások megkezdése előtti napon rendelkeztek, és akkor válasszák majd a háborút, a hőstetteket kínáló megoldást, akkor utasítsák vissza a megegyezést, a békét! Ugyanabban a helyzetben, ugyanazon a helyen óhajtunk megküzdeni, ahol a béke felajánlása előtt voltunk, s akkor a rómaiak éppoly kevéssé vádolhatják a consulokat a kezesség vállalásáért, mint mi a rómaiakat szószegésért. Vajon ti mindig tudtok kifogást találni, hogy, ha vereség ér benneteket, kibújjatok a szerződés érvénye alól? Túszokat adtatok Porsennának, majd titokban megszöktettétek őket. Aranyon váltottátok meg államotokat a gallusoktól, s az arany átadása közben végeztetek

velük. Velünk békét kötöttetek, amely arra kötelezett bennünket, hogy adjuk vissza elfogott legióitokat, most pedig semmisnek nyilvánítjátok ezt a békét! S álnokságotokat mindig a jogszerűség valamilyen látszatába burkoljátok. A római nép nem képes elviselni, hogy legiói csak szégyenletes béke árán maradtak életben? Helyes, tartsa meg magának ezt a békét, de adja vissza az elfogott legiókat a győzteseknek. Mert ez az eljárás volna méltó a becsülethez, a szerződéshez, a fetialis papok szertartásaihoz! Te, persze, meg akarod tartani annyi polgárod életét, ahogy a megegyezésben kérted, én azonban ne kapjam meg a békét, amit az ő szabadon bocsátásuk árán eszközöltem ki. S még ezt nevezed te, A. Cornelius, és nevezitek, ti, fetialis papok, a népek jogának? Ezért ezeket a férfiakat, akiknek átadását hazug módon megjátsszátok, nem fogadom el, s nem is tekintem az egészet kiadatásnak, nem tartom őket itt, térjenek haza polgártársaikhoz, akiket kötelez a vállalt kezesség, s akikre minden isten haragszik, mert csúfot űztek szent hatalmukból. Indítsátok meg a háborút, mert Sp. Postumius az imént térdével megtaszította követeteket, a fetialis papot, s ezért higgyék el az istenek, hogy Postumius nem római, hanem samnis polgár, s minthogy egy samnis megsértette a római követet, jogos az ellenünk indítandó háborútok. Hogy nem szégyelltetek nyilvánosan ilyen gúnyt űzni a szent dolgokból, s aggastyánok és volt consul létetekre ilyen, gyermekekhez is alig illő cselfogásokat kiagyalni, csak azért, hogy az adott szót megszeghessétek! Menj oda, lictor, oldd le a rómaiak kötelékeit, nem tartóztatjuk egyiküket sem, ki-ki menjen, amerre lát.

Azok pedig, miután kötelezettségüknek - talán az államénak is, de a magukénak minden bizonnyal - eleget tettek, Caudiumból sértetlenül visszatértek a római táborba.

12. A samnisok megértették, hogy a gőgösen kikényszerített békét elkeseredett erővel feltámadó háború váltja fel, s nemcsak lelkükben képzelték el, hanem szinte előre látták mindazt, ami ezután bekövetkezik. Túl későn, mert most már hiába emlegették, milyen nagyszerű volt az öreg Pontius mindkét tanácsa. Ők, a kettő közül a középutat választva, lemondtak kivívott győzelmükről egy bizonytalan béke kedvéért, s így egyaránt elszalasztották a jótéteményre vagy a könyörtelen leszámolásra kínálkozó alkalmat,

és most azokkal kell harcolniuk, akiket alkalmuk lett volna örök időkre vagy barátokká tenni, vagy mint ellenséget, megsemmisíteni. S így, mielőtt még a csata bármelyik fél hatalmát túlsúlyra juttatta volna, a caudiumi szerződés óta annyira megváltozott a hangulat, hogy Postumiust a rómaiak körében híresebbé tette kiadatása, mint Pontiust a samnisok között vér nélkül aratott győzelme; s a rómaiak azt a lehetőséget, hogy megindíthatják a háborút, egyenlőnek vették a biztos győzelemmel, és a samnisok is úgy vélték, hogy ha a rómaiak felújítják a háborút, ez egyszersmind győzelmüket is jelenti.

Időközben a satricumiak elpártoltak, és a samnisokhoz álltak át, akik - biztos hírek szerint a satricumiakkal együtt - váratlanul megjelentek, és éjszakai támadással elfoglalták Fregellae coloniát. Kölcsönös félelemből hajnalig egyik fél sem kezdeményezett támadást, a napkelte jelentette a harc kezdetét, amely egy ideig egyenlő esélyekkel folyt; a fregellaebeliek helytálltak, hisz oltáraikért, tűzhelyeikért küzdöttek, s a tetőkről a fegyvertelen lakosság is támogatta harcukat. A samnisok cselfogással döntötték el a küzdelmet: kikiáltók útján közhírré tették, hogy aki leteszi a fegyvert, sértetlenül elvonulhat. Ez a remény lelohasztotta a harci kedvet, s mindenütt kezdték eldobálni a fegyvereket. De az állhatatosabbak fegyveresen kitörtek a hátsó kapun, és ez a merészség jobban megvédte őket, mint a gyávaság a vigyázatlan és hiszékeny többséget. Mert a samnisok tüzet raktak köréjük, s hiába fohászkodtak ezek az istenekhez, és emlegették az ígéretet, elégették őket.

A consulok felosztották egymás közt a tennivalókat: Papirius Apuliába vonult Luceria ellen, ahol a Caudiumnál túszként átadott római lovagokat őrizték, Publius Samniumban maradt, és farkasszemet nézett a caudiumi legiókkal. Ezzel nehéz választás elé állították a samnisokat, akik nem mertek határozottan dönteni, mert ha Luceria alá vonulnak, hátukba kerül az ellenség, ha itt maradnak, közben elveszthetik Luceriát. Legjobbnak látták, ha a sorsra bízzák magukat, s Publiliusszal vívnak döntő csatát. Ezért csatasorba állították a sereget.

13. Publilius consul, csatára készülve ellenük, gyűlést hívott össze,

mert jónak látta, ha előbb beszédet intéz katonáihoz. Ezek egyébként oly nagy lelkesedéssel siettek a fővezéri sátor elé, oly hangosan követelték az ütközetet, hogy vezérük buzdító szavai belefulladtak a hangzavarba. Mindenkinek elég buzdításul szolgált önnön lelkesedése és a gyalázat eleven emléke. Csatába indultak tehát, siettették a hadijelhordozókat, s nehogy ütközet közben időt veszítsenek azzal, hogy kihajítják dárdáikat, majd azután kirántják kardjukat -, dárdáikat, mintegy adott jelre, félrehajították, és kivont karddal rohantak az ellenségre. Itt szó sem lehetett arról, hogy a hadvezetés szabályai szerint helyezkedjenek el a hadsorok és a tartalék. Egyetlen, szinte őrjöngő rohammal mindent elintézett a katonák dühe. Így az ellenség nemcsak szétszóródott, de arra sem volt mersze, hogy táborába visszavonulva megpróbálja megállítani a futást; kisebb csoportokban Apulia felé igyekezett, Luceria alá azonban már sereggé egyesülve érkezett. A rómaiakat haragjuk lendülete, amellyel áttörték a szemben álló hadsorokat, egész az ellenség táboráig vitte. Itt még nagyobb vérontást és öldöklést rendeztek, mint a csatában, s a zsákmány nagyobb részét dühükben elpusztították.

A másik római sereg Papirius consul vezetésével a tengerpart mentén elérkezett Arpihoz, csupa olyan nép területén vonulva át, amelyek barátságosan viselkedtek, nem mintha valaha is élvezték volna a római nép jóindulatát, de mert gyűlölték a samnisokat a tőlük elszenvedett jogtalanságok miatt. A samnisok ugyanis, akik ez időkben a hegyekben és falvakban laktak, betörtek a síkságra és a tengerparton fekvő vidékekre, és végigpusztították, mert mint zordon hegyi lakók, megvetették az itteni népeknek az övéknél szelídebb, s mint ez lenni szokott, a vidéknek megfelelő természetét. Ha ez a vidék a samnisok pártján lett volna, a római sereg vagy nem tud eljutni Arpihoz, vagy ott teszi tönkre, elzárva minden utánpótlástól, a Róma és Arpi között elterülő vidéken uralkodó teljes ínség. Már akkor is, amikor Arpiból Luceria alá vonult, egyformán ínség szorongatta az ostromlottakat és az ostromlókat. A rómaiak minden utánpótlást Arpiból kaptak, méghozzá oly szűkösen, hogy miközben a gyalogságot az őrjáratok, az őrállás és a sáncmunkák foglalták le, a lovasság hozta a táborba Arpiból tömlőkben a gabonát, s nem ritkán, ha ellenséggel találkozott, kénytelen volt a lovakról ledobni a gabonaterhet, hogy harcolni tudjon. Az ostromlottaknak, míg a másik consul oda nem érkezett győztes seregével, a samnis hegyekből szállítottak élelmiszert, és

küldtek segélycsapatokat. Helyzetük minden szempontból nehezebb lett Publilius megérkezése után, aki az ostrom gondját consultársára hagyva, a vidéket minden irányban végigportyázta, s az ellenséges utánpótlást teljesen megakadályozta. S minthogy nem volt semmi remény, hogy a városbeliek tovább bírják a nélkülözést, a Luceria mellett táborozó samnisok kénytelenek voltak, erőiket mindenhonnan összevonva, Papiriusszal megütközni.

14. Miközben mindkét oldalon csatára készülődtek, követek érkeztek Tarentumból, és felszólították a samnisokat és a rómaiakat, hagyják abba a hadakozást, s kijelentették, hogy
amelyik nép hibájából nem szűnik meg a háború, a másik mellé állva az ellen fognak ők is harcolni. Papirius végighallgatta a követeket, úgy tett, mintha megszívlelné szavaikat, s azt felelte, hogy megbeszéli a dolgot tiszttársával. Hívatta is, de egész idő alatt a csata előkészületeiről tárgyalt vele, s a megbeszélés után, amelynek tárgya nem volt kétséges, kitűzette a csatát jelző zászlót. Majd elvégezve az ütközet előtt szokásos isteni és ember szertartásokat, így szólt a feleletért elébe járuló tarentumiakhoz:
- A szent csirkék gondozója, tarentumiak, kedvező előjelekről tudósít, ezenkívül áldozatunk is nagyszerűen sikerült. Láthatjátok, hogy az istenek vezetésével indulunk csatába!
Ezután előhozatta a hadijelvényeket, s elindította a csapatokat, közben fennhangon ócsárolta az olyan haszontalan népet, amely a saját belső viszálykodásaiban és széthúzásaiban sem tud rendet teremteni, mégis hivatva érzi magát, hogy másoknak előírja, mit tegyenek a háború és béke ügyében.
A másik oldalon a samnisok egyáltalán nem készültek ütközetre, mert vagy valóban élt bennük a béke vágya, vagy legalábbis hasznosnak látták a színlelést, hogy a tarentumiakat megnyerjék. S mikor hirtelen feltűnt a csatára kész római sereg, azt kiáltozták, hogy ők pedig tartják magukat a tarentumiak kívánságához, nem bocsátkoznak harcba, s nem hatolnak fegyveresen sáncaikon kívül, inkább elviselik a csalódást s mindazt, amit a sors rájuk mér, mintsem úgy tűnjék, hogy visszautasították a tarentumiak békeajánlatát.
A consulok erre azt válaszolták, hogy mindezt kedvező jósjelnek tekintik, s az ellenségnek azt ajánlják, még sáncait se védje. Azután, szétosztva egymás közt a csapatokat, az ellenség sáncai ellen

indultak. Minden oldalról egyszerre támadtak; egyesek betemették az árkot, mások a sánckarókat húzogatták ki és dobták az árokba, s nemcsak a velük született hősiesség tüzelte a megalázottság sebeit őrző lelküket, de az elkeseredett düh is. Elözönlötték a tábort, miközben ki-ki a maga módján kiáltozta, hogy itt most nincs szoros, nincs Caudium, nincs járhatatlan hegyszakadék, ahol a ravaszság gőgös diadalt ülhetett az óvatlanok felett! Itt most a római vitézség számít, amelyet nem tart fel sánc vagy árok. S együtt mészároltak szembeszállót és menekülőt, fegyverest és fegyvertelent, szolgát és szabadot, felnőttet és kiskorút, embert és jószágot. Egyetlen élőlény sem marad életben, ha a consulok nem fúvatnak visszavonulást, s a vértől megrészegült katonákat parancsszóval és fenyegetéssel ki nem űzik az ellenség táborából.
Ezért mindjárt beszédet is intéztek az édes bosszú kitöltésében megzavart s emiatt elégedetlenkedő katonákhoz, hadd tudja meg a sereg, hogy a consulok semmivel sem maradnak el, s nem is fognak elmaradni katonáiktól az ellenség gyűlöletében, s ahogy a háborúban vezérkedtek, éppúgy gyötörné őket is a kielégítetlen bosszúvágy, ha nem volnának tekintettel a Luceriában túszként őrzött hatszáz lovagra, s nem mérsékelné vérszomjukat az aggodalom, hogy az ellenség - vak kétségbeesésében, mert nem remél irgalmat - megölésükre vetemedik, hogy legalább ezeket pusztítsa el, mielőtt maga is elpusztul. A katonák helyesléssel fogadták e szavakat; örültek, hogy a consulok gátat vetettek dühüknek, s kijelentették: inkább eltűrnek mindent, semhogy kockára tegyék ennyi előkelő római ifjú életét.

15. A gyűlés szétoszlása után haditanácson vitatták meg, vajon egész erejükkel Luceriát szorongassák-e, vagy az egyik vezér és sereg tegyen-e kísérletet Apulia eddig bizonytalanul állást foglaló népeinek megnyerésére. Publilius consul indult el, hogy átvonuljon Apulián, s ez az egy felvonulás elég volt ahhoz, hogy számos népet leigázzanak, másokat pedig, szerződést kötve velük, szövetségesünkké tegyenek.

A Luceria ostromára visszamaradt Papirius reményei is rövid időn belül beteljesedtek. Elzárva minden utat, amelyen utánpótlás érkezhetett, kiéheztetéssel törte meg a város samnis helyőrségét, akik követek útján felajánlották a consulnak: kiadják a lovagokat,

akikért a harc folyik, ő pedig hagyjon fel az ostrommal. Papirius azt válaszolta, kérdezték volna meg Herennius fiát, Pontiust, akinek javaslatára a rómaiakat iga alatt küldték át, hogy véleménye szerint milyen bánásmódot érdemel a legyőzött. Egyébként, ha inkább azt választják, hogy méltányos büntetésüket az ellenség szabja meg, s ne ők maguk, jelentsék ezt Luceriában: a fegyvert, málhát, igavonó jószágot, mindenkit, aki nem harcos, hagyjanak hátra a falak között; a katonák egyenként, egy szál ruhában, iga alatt fognak átvonulni, nem azért, hogy valami újfajta megalázásban legyen részük, csupán megtorlásként azért, amit ők tettek a rómaiakkal. Minden feltételét elfogadták. Hétezer harcos vonult át az iga alatt. Luceriában roppant hadizsákmány került a rómaiak kezére, visszaszerezték a Caudiumnál elvesztett valamennyi fegyvert és hadijelvényt, és - ami mindennél nagyobb örömet okozott - kiszabadultak a békekötéskor túszként átadott lovagok, akiket a samnisok Luceriában őriztettek.

Talán soha nem is aratott még a római nép - a hadihelyzetet egy csapásra megváltoztatva ennél dicsőségesebb győzelmet, különösen ha igaz, amit egyes évkönyvekben olvasok, hogy, viszonzásul a római consulokon esett gyalázatért, a samnis hadvezérnek, Pontiusnak a többiekkel együtt szintén át kellett vonulnia az iga alatt. Egyébként azon nem is csodálkozom annyira, hogy nem tudjuk biztosan, az ellenség vezére megadta-e magát, és átküldték-e az iga alatt; számomra sokkal meglepőbb a vélemények a tekintetben való megoszlása, hogy Lucius Cornelius mint dictator L. Papirius Cursorral, mint a lovasság főparancsnokával együtt vezette-e a sereget Caudiumnál, majd Luceriánál, s bizonyult a rómaiakat ért megszégyenítés oly páratlan megtorlójának, hogy - véleményem szerint - az egyetlen Furius Camillust kivéve, mindmáig őt illette meg legjogosabban a diadalmenet, vagy pedig consulként szerezték meg s elsősorban Papirius - ezt a dicsőséget. Ehhez a bizonytalansághoz még egy másik is járul: nem tudjuk, vajon a legközelebbi választógyűlésen Q. Aulius Cerretanus mellé, tisztségét meghosszabbítva, Papirius Cursort választották-e meg Luceriánál tanúsított érdemeiért immár harmadízben consulnak, vagy pedig L. Papirius Mugilanust, és csak a melléknévben tévedtek.

16. Abban viszont minden forrás megegyezik, hogy a háború hátralevő részét a consulok fejezték be. Aulius egyetlen sikeres

ütközettel lezárta a frentanusok ellen vívott háborút, s városukat, ahová a vert sereg menekült, túszokat követelve tőlük, megadásra kényszerítette.

Hasonló szerencsével hadakozott a másik consul a satricumiak ellen, akik, mint római polgárok, a caudiumi vereség után a samnisokhoz pártolva helyőrségüket befogadták a városba. A Satricum falaihoz közeledő római sereghez küldött, békét kérő követeknek a consul azt a kegyetlen választ adta, hogy akkor járuljanak majd újból eléje, ha a samnisokat leöldösték vagy kiszolgáltatták, s e szavaival sokkal nagyobb rémületet keltett a colonia lakóiban, mint maga a háború. Majd a követek megismételt kérésére - hogy ők, akik kisebbségben vannak és gyengébbek, hogyan is szállhatnának szembe ily erős, jól felfegyverzett helyőrséggel - azt felelte: kérjenek tanácsot azoktól, akiknek javaslatára a helyőrséget városukba befogadták. A követek azzal a nehezen kieszközölt engedéllyel tértek vissza övéikhez, hogy megkérdezik a senatust, és a consulnak hírül vihetik a választ. A senatus két pártra oszlott; az egyiknek az élén a rómaiaktól való elszakadás kezdeményezői álltak, a másikén a rómaiakhoz hű polgárok. De mindkét fél versengve arra törekedett, hogy, helyreállítva a békét, megnyerje a consul jóindulatát. Az egyik párt, amikor az ostrom elviselésére fel nem készült samnis helyőrség éjjel el akart vonulni, elegendőnek tartotta, ha közlik a consullal: az ellenség az éjszaka melyik órájában, melyik kapun és úton készül távozni. A másik párt, amely ellenezte a samnisok befogadását, a consul előtt éjjel még a kaput is kinyittatta, és fegyveres seregét titokban bebocsátotta a városba. Így a két oldalról elárult samnis megszállókat az út mellett húzódó erdőkből is váratlan támadás érte, s az ellenséggel telt városban is felharsant a csatakiáltás. Nem telt bele egy óra, seregüket levágták, Satricum elesett, és minden a consul hatalmába került. Vizsgálatot rendelt el: aki a város elpártolásában bűnösnek bizonyult, azt megvesszőztette és lefejeztette; a satricumiakat lefegyverezte, s a városban jelentős őrséget hagyott hátra.

Ezután Papirius Cursor Rómába ment diadalmenetet tartani, írják azok a történészek, akik szerint ő foglalta vissza Luceriát, és vonultatta át iga alatt a samnisokat. Kétségtelen, hogy nem volt olyan hadi dicsőség, amelyre ez a férfi rá ne szolgált volna, annyira

kitűnt nemcsak szellemi képességeivel, de testi erejével is. Különösen lábai voltak rendkívül gyorsak, ennek köszönhette melléknevét is. Úgy mondják - erős lábai vagy a sok gyakorlás következtében valamennyi kortársát legyőzte futásban, s borból és ételből mindenkinél többet tudott elfogyasztani. S éppen, mert a végtelenségig bírta a testi megerőltetést, nem volt, akinek a parancsnoksága alatt nehezebb lett volna gyalogos- vagy lovasként szolgálni. Egyszer, mikor a lovasok felbátorodva megkérték, hogy derekas viselkedésükért könnyítsen valamit a szolgálaton, azt válaszolta:

- Nehogy azt mondjátok, nem engedek el nektek semmit, nos, nem kell megveregetni lovatok hátát, ha leszálltatok róla! - Egyforma eréllyel tudott parancsolni szövetségesnek és rómainak. Egyszer a praenestei praetor gyávaságból nem elég gyorsan vezette csapatát a tartalékból az első vonalba. Erre a sátra előtt fel s alá sétáló Papirius odahívatta, a lictorral előhozatta a bárdot, s míg az ott álló praetor nem volt már se holt, se eleven, ráparancsolt: „Indulj, lictor, vágd ki azt a gyökeret, amely a járás-kelésben akadályozza őket." Ezután elengedte a praetort, aki közben a halálbüntetés minden rettenetes félelmét kiállta, de pénzbírságot szabott ki rá. Vitathatatlan, hogy ebben a korban, amely bármely más korszaknál termékenyebb volt nagy emberekben, nem akadt senki, aki a római hatalomnak nála biztosabb támasza lett volna. Sőt, azt mondják, lelki nagyságban csak Nagy Sándor lett volna méltó ellenfele, ha Ázsia meghódítása után Európa ellen fordul fegyveres erejével.

17. Munkám írása közben, kezdettől fogva, látható módon nagyon ügyeltem arra, hogy a megengedettnél jobban ne térjek el az események menetétől, s ne igyekezzem, művemet különféle történetekkel tarkítva, az olvasóknak szórakoztató kitérőket, magamnak pedig némi pihenést biztosítani. De most, ha már megemlítettem ezt a nagy királyt és e nagy hadvezért, akik a csendes elmélyedés óráiban annyit foglalkoztatták gondolataimat, kénytelen vagyok nyilvánosan is feltenni a kérdést: hogyan alakult volna a római állam sorsa, ha háborúba keveredik Nagy Sándorral?

Úgy tűnik, a háborúkat elsősorban a katonák száma és harckészsége, a hadvezérek képességei s a minden emberi dologban, de főként háborúban legfőbb tényező, a szerencse szokta eldönteni. Ha most ezeket külön-külön vagy együtt mérlegeljük, arra a

meggyőződésre jutunk, hogy a római birodalom, ahogy más királyokkal és vezérekkel, úgy Sándorral szemben is könnyen megőrizhette volna veretlenségét.

Először is - hogy a vezérek összehasonlításával kezdjem - egyáltalán nem tagadom, hogy Sándor kiváló hadvezér volt, de hírnevét mindenekelőtt annak köszönhette, hogy egyeduralkodó volt, s hogy fiatalon, hatalma teljében vitte el a halál, és nem tapasztalta a sors forgandóságát. Hogy az emberi sors esendőségére ne is említsem más híres királyok vagy hadvezérek példáját: mi más dobta oda a görögöktől annyi magasztalással emlegetett Küroszt, vagy csak nemrég is a nagy Pompeiust a balsors prédájául, ha nem hosszúra nyúlt életük? Vagy felsoroljam-e a római hadvezéreket - s nem is mindet mindegyik korszakból, hanem csupán azokat a consulokat vagy dictatorokat, akik ellen Nagy Sándor hadakozott volna: M. Valerius Corvust, C. Marcius Rutilust, C. Sulpiciust, T. Manlius Torquatust, Q. Publilius Philót, L. Papirius Cursort, Q. Fabius Maximust, a két Deciust, L. Volumniust és M. Curiust? S azután is csupa nagy emberrel állt volna szemben, ha a punokat megelőzve háborút indít Róma ellen, s hajlott korában hajózik át Italiába. S ezek közül bármelyik nemcsak olyan adottságokban vehette volna fel a versenyt Sándorral, mint a bátorság, tehetség, de megvolt bennük az a katonai fegyelem is, amely a Város alapításától nemzedékről nemzedékre öröklődve, maradandó alapelveken nyugvó, rendszeres tudománnyá fejlődött. Ennek birtokában hadakoztak a királyok, ennek birtokában azok, akik később elűzték a királyokat, a Iuniusok, Valeriusok, majd sorban a Fabiusok, Quinctiusok, Corneliusok, s eszerint Furius Camillus, akit azok, akik Nagy Sándorral harcolhattak volna, ifjú éveikben mint aggastyánt láthattak. És igaz ugyan, hogy Nagy Sándor maga is derekasan helytállt a harcban, hisz nem kis mértékben ennek az erényének köszönhette hírnevét, mégis, ha a csatasorban találkoznak, vajon meghátrál-e előtte Manlius Torquatus vagy Valerius Corvus, akik előbb híres harcosok voltak, s csak azután lettek híres hadvezérek? Vagy meghátrálnak előtte a Deciusok, akik életüket engesztelésül felajánlva rohantak az ellenségre? Vagy Papirius Cursor, akiben oly bámulatos testi erő, oly bámulatos vitézség lakozott? S vajon egyetlen ifjú is felülmúlta volna bölcsességben - hogy ne csupán egyes embereket említsünk - azt a római senatust, amelynek jellemzésére csak az találta meg a méltó kifejezést, aki „királyok

gyülekezeté"-nek nevezte? De még félni lehetett volna, hogy Nagy Sándor a fent említettek bármelyikénél jobban értett ahhoz, miként kell a táborhelyet kiválasztani, az utánpótlást megszervezni, a kelepcéket kikerülni, a csatára kedvező időpontot megválasztani, a csatasort elrendezni és tartalékokkal biztosítani. De be kellett volna vallania, hogy nem Dariusszal hadakozik, aki nők és heréltek seregétől kísérve, bíborban és aranyban, királyi gazdagsága minden kincsével terhelten inkább mint préda és nem mint ellenfél jött eléje, s akin azzal aratott vér nélkül győzelmet, hogy meg tudta vetni a hiú pompa fényűzését. És egészen más benyomást tett volna rá Italia, mint India, amelyen részegen dáridózó sereggel vonult végig, ha szemébe tűnnek Apulia rengetegei és Lucania hegyei, s meglátja rokona még friss vereségének nyomait ott, ahol nemrég halálát lelte nagybátyja, Alexander, Épeirosz királya.

18. És mi most arról a Nagy Sándorról beszélünk, akit még nem halmozott el túlzó adományaival a szerencse, amelytől senki nem mámorosodott meg annyira, mint ő. S ha olyannak képzeljük el, amilyenné a szerencse új fordulata után rajta eluralkodó, hogy így mondjuk: új lelkület alakította, akkor az, aki Italiába érkezik, sokkal inkább hasonlít Dariushoz, mint Nagy Sándorhoz, s olyan sereg élén áll, amely Macedóniáról megfeledkezve teljesen elkorcsosult, s átadta magát a perzsa erkölcsöknek. Szinte visszásan hangzik, ha ilyen nagy uralkodóról elmondjuk, gőgjében hogyan változtatta meg viseletét, kívánta meg a földre boruló hódolást (mindezt a macedónok leigázva is elbírhatatlannak tartották volna, hát még győztesen), nem is szólva az iszonyú kivégzésekről, barátainak borozás és lakmározás közben történt meggyilkolásáról, s arról a nevetséges törekvéséről, hogy isteni családfát hazudjon magának. És mi történik, ha napról napra jobban kívánja az italt, ha egyre gyakrabban ragadtatja magát félelmetes dühkitörésekre - hogy csak azt említsem, amiben a történetírók mind megegyeznek -: vajon az ilyen hibák nem csökkentették volna hadvezéri erényeit? Persze, attól félnünk kellett volna, amit néhány görög történetíró annyit emleget, méghozzá a legkomolytalanabbak (azok, akik még a parthusok dicsőségéért is jobban lelkesednek, mint Róma nevéért), hogy tudniillik a római népre oly ellenállhatatlan hatást tesz Nagy Sándor dicső neve - amelynek, szerintem, még a híre sem jutott el

Rómába -, hogy akit a macedón fegyverektől levert Athénban az emberek, bár szemük előtt a közelben füstölögtek Thebae romjai, a népgyűlésen nyíltan támadni mertek, mint ezt a leírt beszédek is bizonyítják, azzal szemben annyi nagy római consul közül egy sem mert volna egyetlen szó szabad ellenvéleményt nyilvánítani.

Bármilyen rendkívülinek képzeljük el e férfiú nagyságát, mégis egyetlen ember nagysága marad; amelyet valamivel több, mint tíz év szerencsés tettei alapoztak meg. S akik azért tartják nagyra, mert a római népet, ha háborúban nem is, de sok csatában érte már vereség, Nagy Sándort pedig egyetlen ütközetben sem hagyta cserben szerencséje, nem gondolnak arra, hogy egyetlen ember, méghozzá fiatal ember tetteit vetik össze olyan nép történelmével, amely már nyolcszáz éve visel háborúkat. S van-e csodálnivaló azon - amikor egyik oldalon több évszázadot vehetünk számba, mint a másikon évet -, hogy a hadi szerencse sokkal forgandóbbnak bizonyult ily hosszú idő, mint tizenhárom év alatt? Miért nem egyik ember szerencséjét mérjük a másikéhoz s az egyik vezérét a másik vezéréhez? Hány római vezért említhetnénk, aki sose vívott balszerencsés csatát? Átlapozhatjuk az évkönyveket, a főtisztviselőkről készült feljegyzéseket: hány olyan consult és dictatort találunk, akiknek hősiessége és szerencséje ellen a római népnek sose lehetett kifogása! S még valami, amiért ezek több csodálatot érdemelnek, mint Nagy Sándor vagy bármelyik király: némelyikük tíz vagy harminc napig volt dictator, és egyetlen consul szolgálati ideje sem tartott egy évnél tovább. S közben előfordult, hogy a néptribunusok akadályozták a sorozást; késve kezdhettek háborút; a választógyűlés miatt korábban szólították őket haza; még az előkészületeknél tartottak, s már lejárt az esztendő; gyakran tiszttársuk elhamarkodottsága vagy hozzá nem értése veszélyeztette, vagy legalábbis akadályozta tevékenységüket; azt kellett folytatniuk, amit más elrontott; újonc vagy szétzilált fegyelmű hadsereget kellett átvenniük. Ezzel szemben a királyokat, istenemre, ilyesmi nem akadályozza, ők uralkodnak az időn és a körülményeken; az ő elhatározásukat követi minden, soha ők a másét. Vagyis a még le nem győzött Nagy Sándor ugyancsak veretlen vezérekkel csapott volna össze, s a szerencse mindkét félnek egyenlő esélyt nyújtott volna a sikerre. Sőt az ő helyzete még veszélyesebb lett volna. Hisz a macedónoknak csak egy Sándoruk volt, aki gyakran maga hívta ki a rá amúgy is sokfelől leselkedő

veszedelmet. A rómaiak közül azonban sokan értek fel vele dicsőségben és tettekben, akiknek élete vagy halála - bárhogy is dönt róluk a sors - nem veszélyeztette az állam sorsát.

19. Hátra van még, hogy a seregeket hasonlítsuk össze, figyelembe véve a katonák számát és harci értékét, valamint a segédcsapatok tömegét. E korban az ötévenként összeállított névjegyzékben nálunk kétszázötvenezer fő szerepel. Ezért tudtunk, valahányszor a latin szövetségesek elpártoltak, csupán a Városból tíz legiót besorozni. Ezekben az években gyakran négyöt sereget küldtünk hadakozni Etruriába, az ellenséges gallusokkal szövetkezett Umbriába és Samnium vagy Lucania ellen. S így Nagy Sándor láthatta volna, hogy egész Latium, a sabinok, volscusok, aequusok, az egész Campania, Umbria és Etruria egy része, a picenumiak, marsusok, paelignusok, apuliaiak, s az alsó tenger mellett a görögök lakta egész partvidék, a bruttiusoktól Neapolisig és Cumaeig, majd innen tovább Antiumig és Ostiáig - mind vagy a rómaiak erős szövetségesei, vagy háborúban tehetetlenné vert ellenfelei. Ő maga a macedón veteránokkal kelt volna át a tengeren, legfeljebb harmincezer emberrel s négyezer, főként thessaliai lovassal, mert ennyi volt tulajdonképpeni ereje. S ha perzsákkal, indusokkal, más nemzetbeliekkel egészíti ki seregét, inkább terhére hurcolja őket magával, nem segítik. S vegyük még hozzá, hogy a rómaiaknak otthoni földön kéznél lett volna az utánpótlás, az ő serege viszont, idegen földön harcolva, éppen úgy felmorzsolódik, mint később Hannibálé. Az ő fegyverzetük kerek pajzsból és hosszú lándzsából állt, míg a rómaiak a testet jobban fedő hosszúkás pajzsot, s hajítófegyverként a gerelynél szúrásra és dobásra sokkal alkalmasabb hajítódárdát viseltek. Mindkét sereg katonái hadirendben, sorokba osztva álltak fel, de az ő mozdulatlan phalanxuk teljesen azonos fegyverzetűekből állt, a különféle harcosokból álló, több részre osztott római hadsorokat pedig könnyen lehetett szükség szerint széttagolni vagy összevonni. S ugyan melyik katona versenyezhet a rómaival munkabírásban, a viszontagságok elviselésében? Sándor egyetlen csatát elvesztve elvesztette volna az egész háborút, de milyen csata lett volna képes megtörni a római hadsorok erejét, amely Caudium és Cannae után

is töretlen maradt?

Azonban Sándor, még ha első vállalkozása sikerrel jár is, bizonyára visszavágyódik Perzsiába, Indiába, az elpuhult Ázsiába, s kijelenti, hogy eddig csak asszonyok ellen vívott háborút, amit állítólag Alexander, Épeirosz királya is elmondott, mikor, halálosan megsebesülve, végzetét éppen ezzel az ifjúéval hasonlította össze, akit sorsa Ázsiába küldött hadakozni. Ha csak arra gondolok, hogy az első pun háborúban huszonnégy évig folyt a küzdelem a tengeren, azt kell hinnem, hogy Sándor életéből egyetlen háborúra sem futotta volna, sőt mivel a punokat régi szerződés fűzte a rómaiakhoz, az is lehetséges, hogy a lélekszáma s hadserege tekintetében kimagasló két hatalom fegyveresen száll szembe a közös veszedelemmel, s őt az egyesült pun-római seregek zúzzák össze. A rómaiaknak, ha nem is Nagy Sándor hadvezérkedése s a macedón hatalom virágzása idején, de Antiochus, Philippus, Perses ellen küzdve, módjuk volt tapasztalni, milyen ellenfelek a macedónok: nemhogy megverni, de még veszélyeztetni sem tudtak minket. Dicsekvés nélkül kijelenthetjük - csak ne legyen polgárháború! -, hogy az ellenséggel szemben sem lovas, sem gyalogos harcban, nyílt terepen, egyenlő vagy számunkra kedvező körülmények között még soha nem maradtunk alul. Kétségtelen, hogy a lovasság, a lövedékek, a járatlan utak, hegyszakadékok, az utánpótlást lehetetlenné tevő terep mind állandó veszély a nehéz fegyver súlya alatt görnyedő katonának, de legyőzünk és le fogunk győzni akár ezer, a Sándor macedón hadánál még félelmesebb sereget is, csak sose szűnjünk meg szeretni a békét, amelyben élünk, s szívünkön viselni a polgárok egyetértésének gondját.

20. Ezután M. Folius Flaccina és L. Plautius Venox lett consul. Ebben az évben számos samnis néptől érkeztek követek, akik földre borulva könyörögtek a békeszerződés megújításáért; a senatus már-már hajlott kérésük teljesítésére, és a népgyűléshez utasította őket, ám itt korántsem találtak hasonló megértésre. Nem is kapták meg a békeszerződést, de miután néhány napig egyenként ostromolták a polgárokat, két évre fegyverszünetet kötöttünk velük. Az apuliai Teanum és Canusium lakosai is meghódoltak, és túszokat adtak L. Plautius consulnak, mert nem tudták tovább nézni területük pusztítását.

Ebben az évben választottak Capuában először praefectust, s kapták meg a város lakói a L. Furius praetor által kidolgozott törvényeket. Mindkettőt maguk kérték, így akarván orvosolni belső egyenetlenségektől gyötört államuk bajait. Rómában két új tribust - az Ufentina és a Falerna tribusokat - szerveztek az eddigiekhez.
Minthogy Apulia a teljes meghódolás felé haladt, az itteni Teate lakói is az új consulokhoz, C. Iunius Bubulcushoz és Q. Aemilius Barbulához fordultak, azzal a kéréssel, hogy kössenek szövetséget, s kötelezték magukat, hogy egész Apuliát rábeszélik a római néppel való békekötésre. E merész kötelezettségvállalás ellenében elnyerték a békét, bár nem lettek egyenrangú polgárok, hanem a római néptől függő alattvalók.

Apulia meghódítása után - mert Iunius elfoglalta a rendkívül megerősített Forentumot is seregünk Lucaniába vonult át. Itt a váratlanul érkező Aemilius consul rohammal bevette Nerulumot. Miután a szövetségesek között híre terjedt, mennyire megszilárdította Capua helyzetét a római jogszolgáltatás bevezetése, a római senatus az antiumiak panaszára - hogy nincsenek biztos törvényeik, sem tisztviselőik - azokat küldte ki, hogy segítsenek a törvényeket megalkotni, akik már eddig is a colonia pártfogói voltak. Így terjedt mindenfelé nemcsak a római fegyverek, de a törvények tekintélye is.

21. C. Iunius Bubulcus és Q. Aemilius Barbula consulok szolgálati évük lejárta után a legiókat nem az új consuloknak, Sp. Nautiusnak és M. Popiliusnak adták át, hanem egy dictatornak, L. Aemiliusnak. Ez - L. Fulvius lovassági főparancsnokkal együtt - ostrom alá fogta Saticulát, és így jogcímet szolgáltatott a samnisoknak a háború megújítására. Ezért a rómaiak között kétszeres riadalom támadt: egyrészt a samnisok a szorongatott szövetséges város felszabadítására összeszedett tekintélyes sereggel nem messze a rómaiaktól ütöttek tábort, másrészt a saticulaiak a váratlanul feltárt kapukon át, nagy zűrzavart okozva, kitörtek az ellenséges őrállások ellen. Majd mindkét támadó - inkább a másik segítségében, mint saját erejében bízva - szabályos ütközetben kezdte szorongatni a rómaiakat. A dictator, noha két arcvonalon kényszerült harcolni, mindkét irányban biztosította magát: olyan helyet választott, amelyet nem lehetett egykönnyen bekeríteni, s a hadsorokat is kétfelé állította fel. Mégis nagyobb lendülettel támadt a városból

kitörőkre, s minden nagyobb megerőltetés nélkül vissza is űzte őket falaik mögé, majd egész erejével a samnisok ellen fordult. Itt már sokkal hevesebb volt a küzdelem, de győzelme éppen a késedelem következtében vált kétségtelenné és általánossá. A táborukba visszaszorított samnisok, kioltva a tábortüzeket, éjjel titokban elvonultak. S minthogy fel kellett adniuk a reményt, hogy Saticulát felmenthetik, és az ellenségnek visszaadják a kölcsönt, a Rómával szövetséges Plisticát kezdték ostromolni.

22. Az év lejártával a háborút az új dictator, Q. Fabius folytatta. Az új consulok, akár elődeik, Rómában maradtak. Fabius, hogy a sereg vezetését Aemiliustól átvegye, kiegészítő csapatokkal Saticula elé vonult. A samnisok sem maradtak Plistica alatt, hanem otthonról új harcosokkal kiegészített seregük túlerejében bízva, ismét az előző helyen ütöttek tábort, s igyekeztek állandó támadásaikkal a rómaiakat a város ostromától elvonni. A dictator annál határozottabban csak az ellenséges falakra fordította minden figyelmét, mert csupán az ostromot vélte fontosnak az egész háborúban. A samnisokra sokkal kevesebb gondja volt, velük szemben mindössze néhány őrszemet állított, nehogy erőszakkal betörjenek a táborba. Annál merészebben vágtattak a samnisok egész a sáncig, és szüntelenül nyugtalanították a rómaiakat. Mikor az ellenség már szinte a tábor kapujáig hatolt, Q. Aulius Cerretanus lovassági főparancsnok, meg sem kérdezve a dictatort, lovascsapatait összeszedte, nagy lendülettel rájuk támadt, és visszaszorította őket.

Ebben az elkeseredettnek alig nevezhető küzdelemben a végzet is megmutatta hatalmát, s a két vezér dicső halálával mindkét félnek emlékezetes veszteséget okozott. Először a samnis vezér esett el. Nem tudta ugyanis elviselni, hogy ott verik szét és futamítják meg őket, ahol eddig oly hetykén nyargalásztak, ezért kérve és lelkesítve új támadásra indította lovasait. S míg, kimagasodva közülük, csatára buzdítja övéit, a római vezér előreszegzett lándzsával nekivágtat, akkora lendülettel, hogy egyetlen szúrással megölve letaszítja lováról. A vezér eleste, a szokástól eltérően, nem zavarta meg, inkább felbőszítette a sereget. A körülállók mind a soraik közé vigyázatlanul betört Auliusra vetik dárdájukat, de az istenek az elesett samnis vezér fivérének juttatták a különleges dicsőséget,

hogy a vezér halálát megbosszulja. Keserűséggel és haraggal eltelve lerántotta lováról a győztes lovassági főparancsnokot, majd végzett vele. Sőt Aulius holtteste is kis híján a samnisok birtokába került, hisz ott vágták le az ellenséges csapatok között. Ám a rómaiak azon nyomban leugrottak lovukról, erre kényszerítették a samnisokat is, és a hirtelen kialakult csatasoroknak a vezérek teteme körül vívott szabályos gyalogos ütközetében vitathatatlanul ők kerekedtek felül, győztek, és örömmel vegyes szomorúsággal vitték a táborba Aulius visszaszerzett holttestét.

A samnisok, miután elvesztették vezérüket, s kipróbálták lovasságuk harci erejét, nem látva értelmét, hogy tovább védjék Saticulát, feladták a várost, majd visszamentek folytatni Plistica ostromát. Néhány nap múlva Saticula megadta magát, a samnisok pedig rohammal bevették Plisticát.

23. Ezzel megváltozott a hadszíntér; a legiókat Samniumból és Apuliából Sora alá vezényelték át, amelynek lakói legyilkolták a római telepeseket, és a samnisokhoz pártoltak át. A római sereg, amelyet fűtött a vágy, hogy megbosszulja polgártársai meggyilkolását, és visszafoglalja a coloniát, erőltetett menetben elsőnek érkezett a városhoz. S mikor az utakon szerte küldött felderítők sorra jelentették, hogy a nyomukban haladó samnisok már nincsenek messze, szembefordulva az ellenséggel, bizonytalan kimenetelű csatát vívott vele. A küzdőket nem a vérveszteség vagy az egyik fél megfutamodása, hanem az éjszaka választotta szét, és nem is tudták, melyikük a győztes és a legyőzött. Egyes történetíróknál azt olvasom, hogy a csata a rómaiak vereségével végződött, s itt esett el Q. Aulius, a lovasság főparancsnoka.
Rómából friss sereggel megérkezett C. Fabius, az Aulius helyett megválasztott új lovassági főparancsnok, s miután előreküldött futárok útján megtudakolta a dictatortól, hol álljon meg, mikor és melyik irányból támadjon az ellenségre, utasítás szerint, rejtett helyen várakozott. A dictator a csata után még néhány napig a táborban tartotta seregét, mintha nem ostromlók, hanem ostromlottak volnának, majd váratlanul kitűzette a csatára szólító jelet. S abban a meggyőződésben, hogy a bátor harcosok elszántságát az a tudat fokozza legjobban, hogy végső reményüket csak önmagukba vethetik, elhallgatta a lovassági főparancsnok és az

új hadsereg megérkezését. S mintha egyetlen végső reményük volna a kitörés, a következő szavakat intézte seregéhez:
- Katonák! E szűk helyre beszorítva nincs más lehetőségünk a kijutásra, mint az, hogy győztes harcban nyissunk magunknak utat. Táborunk sáncai eléggé biztonságosak, de itt ínség fenyeget bennünket, hisz a környező területek, ahonnan utánpótlást kaphatnánk, mind elpártoltak; de ha az emberek akarnának is segíteni, a terep nem ad rá lehetőséget. Ezért nem óhajtalak benneteket áltatni; nem úgy hagyjuk itt a tábort, hogy ha nem vívtátok ki a győzelmet, ide visszatérhettek, ahogy tegnap visszatértetek. A fegyverekkel kell a sáncokat s nem a sáncokkal a fegyvereket megvédenünk! Annak van szüksége táborra, ahová ismételten visszatérhet, akinek érdeke a háború halogatása. De a mi tekintetünk előtt nem lebeghet semmi más segítség, csak a győzelem. Induljatok hadijelvényetekkel az ellenség ellen; s mihelyt seregünk kiért a sáncok mögül, azok, akiknek erre parancsot adtam, felgyújtják a tábort. Károtokért, katonák, majd a környék elpártolt népeitől szerzett zsákmányból kaptok kárpótlást.

A fellelkesült katonák a dictatornak a végső veszélyt ecsetelő szavai után harcvágytól égve az ellenségre rohantak; elszántságukat nem kevésbé növelte a mögöttük égő tábor látványa is (jóllehet a dictator parancsa értelmében csak a szélső sátrakat gyújtották fel). Ezért szinte őrjöngve indulnak rohamra, és az ellenséget már első támadásukkal megzavarják. Ugyanakkor a lovassági főparancsnok, távolból meglátva, hogy a tábor ég - ez volt ugyanis a megbeszélt jel -, hátulról támad az ellenségre. A közrefogott samnisok, ki merre tudott, minden irányban menekülni próbáltak. Seregük nagy részét, amely félelmében egy ponton tömörült össze, s így tolongva önmagát akadályozta, levágtuk, táborukat elfoglaltuk és kifosztottuk. Majd a dictator visszavezette saját táborukba a zsákmánnyal megrakodott katonákat, akik még a győzelemnek se örültek annyira, mint annak, hogy a tábort, várakozásuk ellenére, a tűznek áldozatul esett csekély terület kivételével épségben találták.

24. Innen visszatértek Sora alá. Az új consulok, M. Poetelius és C. Sulpicius, átvették Fabius dictatortól a hadsereget, s a kiszolgált katonák nagy részét elbocsátva, helyettük új csapatokat osztottak be. Egyébként a város megközelíthetetlen fekvése miatt nem lehetett határozott terv alapján folytatni az ostromot, úgy látszott,

hogy a győzelem sok időbe, vagy, ha siettetni akarják, sok áldozatba kerül. De ekkor egy sorai lakos titkon kiszökött a városból, s a római őrlánchoz érve követelte, tüstént vezessék a consulok elé, s amikor odavezették, megígérte, hogy a várost kezükbe adja. Arra a kérdésre, miképpen fogja ezt végrehajtani, nagyon megalapozottnak látszó választ adott. Ezért elfogadták javaslatát, s a szorosan a város védőművei előtt elhelyezett római tábort hatezer lépéssel hátrább vitték, hogy nappal az őrök s éjjel az őrjáratok kevésbé éberen ügyeljenek a város biztonságára. Kérésére következő éjjel több cohors rejtőzött el a város melletti erdőben, ő maga pedig tíz kiválasztott harcost egy meredek, majdnem járhatatlan ösvényen felvezetett a fellegvárba, ahová korábban már náluk sokkal több katonának is elegendő hajítófegyvert hordott össze. Sőt sok kődarab is hevert itt; egy részük a sziklás talajból került ide, a többit a lakosok hordták össze védelmi eszközül. A sorai ide állította a rómaiakat, s megmutatva nekik a városból a fellegvárba felvezető szűk és meredek ösvényt, így szólt hozzájuk:
- Ezen a helyen három fegyveres is képes bármekkora tömeget feltartóztatni, ti pedig tízen vagytok, sőt ami még nagyobb szó, rómaiak, s közülük is a legvitézebbek. Segít benneteket a hely és az éjszaka, amely a megrémült emberek előtt a bizonytalanság miatt mindent még félelmesebbnek mutat. Én majd rémületet keltek mindenfelé, ti pedig, éberen figyelve, tartsátok a várat.
Ezután lerohant a városba, s a lehető legnagyobb riadalmat keltve ezt kiáltozta:
- Fegyverbe, polgárok, az ég szerelmére! Az ellenség elfoglalta a fellegvárat, védjétek meg, rohanjatok!
Ezt kiáltozta a főemberek házába berohanva, ezt a szembejövők fülébe, s azoknak is, akik megrettenve az utcára csődültek. S az egyetlen személy keltette rettegést a többiek tovább terjesztik a városban. A megrémült főtisztviselők felderítőket küldenek a várhoz, s mikor a hírhordók a számokat eltúlozva jelentik, hogy fegyveres erők szállták meg, letesznek a reményről, hogy visszafoglalják. Minden hely menekülőkkel telik meg, s az álomtól még félig kábult, nagyrészt fegyvertelen tömeg feltöri a kapukat, az egyiken benyomul a nagy zűrzavarra felriadt római őrség, és öldösni kezdi az utcán rémülten futkosó polgárokat.
Sorát már elfoglalták, mikor a kora hajnalban bevonuló consuloknak megadták magukat mindazok, akik még nem menekültek el, s akiket szerencséjük megkímélt az éjszakai

öldöklésben. Közülük kétszázhuszonötöt, akiket egyhangúlag vétkesnek találtak a telepesek gyalázatos lemészárlásában és a város elpártolásában, megbilincselve Rómába szállítottak. A többi lakosnak nem esett bántódása, ott maradhattak a városban, amelyet helyőrség szállt meg. Azokat, akiket megbilincselve Rómába vittek, a Forumon megvesszőzték, majd lefejezték. Büntetésüket a nép, amely rendkívül szívén viselte a sokfelé kiküldött, nagyszámú római telepes biztonságát, a legnagyobb megelégedéssel fogadta.

25. A consulok, távozva Sorából, az ausonok földje és városai ellen fordították a háborút. Ezt az egész vidéket ugyanis fellázították a Lautulaenál vívott csata idején ide érkezett samnisok. Campaniában mindenfelé összeesküvéseket szőttek, s még Capua sem maradt érintetlen ettől a bűntől. Sőt a megindított nyomozás szálai egész Rómáig, néhány itteni előkelő férfiúig is elvezettek. Egyébként az auson nép azért hódolt meg, mert városait, akárcsak Sorát, kiszolgáltatta az árulás.

Ausonában, Minturnaeban és Vesciában tizenkét előkelő ifjú összeesküdött, hogy elárulják városukat. A consulok elé járulva elmondták, hogy honfitársaik, akik már régen óhajtották a samnisok bevonulását, a Lautulaenál vívott csata hírére, abban a hitben, hogy a rómaiak vereséget szenvedtek, csapatokkal és fegyverrel támogatták a samnis sereget. Majd a samnisok megfutamodása után bizonytalan békében éltek, nem merték a rómaiak előtt becsukni kapuikat, nehogy magukra zúdítsák a háborút, de szilárdan elhatározták, ha a rómaiak hadsereggel közelednek, zárt kapukkal fogadják őket. Minthogy magatartásuk ennyire ingadozó, könnyen föléjük lehetne kerekedni, mielőtt gyanút fognának.
Az ifjak tanácsára a rómaiak a városokhoz közelebb ütöttek tábort, s egyazon időpontban mind a három város köré katonákat küldtek, részben fegyvereseket, hogy az éj homályában álljanak lesben a várfalak alatt, részben polgári ruhásokat, köntösük alá rejtett fegyverrel, hogy napkelte után, ha megnyílnak a kapuk, menjenek be a városba. Ez utóbbiak csakhamar öldökölni kezdték az őröket, jelt adva a fegyvereseknek, hogy törjenek elő rejtekhelyükről. A kapukat elfoglalták, s így mind a három várost egyazon órában ugyanaz a haditerv adta kezükbe. Minthogy azonban a támadásnál

nem voltak jelen a vezérek, vég nélkül folyt a mészárlás. S az auson népet, melyre nem is bizonyult rá az elpártolás bűne, úgy megtizedelték, mintha élethalálharcot indított volna ellenünk.

26. Ugyanebben az évben Luceria a római helyőrséget az ellenségnek kiszolgáltató árulás következtében a samnisok kezére került. De az árulás nem sokáig maradt büntetlenül. A nem messze táborozó római sereg egyetlen rohammal elfoglalta a fennsíkon épült várost. A luceriabelieket és a samnisokat mind egy szálig levágták, s oly nagy volt ellenük az elkeseredés, hogy amikor a senatus arról tanácskozott, hogy telepeseket küld Luceriába, még Rómában is sokan úgy vélekedtek, hogy a várost el kell pusztítani. Engesztelhetetlen gyűlölet töltötte el őket a várossal szemben, amelyet kétszer is el kellett foglalniok, ráadásul a nagy távolság miatt is aggályosnak tartották, hogy ennyire messze, ennyire ellenséges népek közé küldjék el polgáraikat. De mégis az a vélemény győzött, hogy küldjenek colonusokat, s küldtek is kétezerötszázat.
Ebben az évben, mikor általánossá vált a Rómától való elpártolás, Capuában is titkos összeesküvést szőttek az előkelő polgárok. A senatus, értesülvén a dologról, nem tért az ügy fölött napirendre, elrendelte a vizsgálatot, s úgy döntött, hogy ennek végrehajtására dictatort választ. C. Maeniust választották meg, aki M. Foliust jelölte ki a lovasság főparancsnokává. A dictatori tisztséget mindig félelmetes hír övezte, ezért - nem tudni, vajon a rettegés vagy a rossz lelkiismeret volt-e az oka - az összeesküvés vezetői, a két Calavius és Ovius Novius, mielőtt még nevük a dictator tudomására jutott volna, a büntetés elől a kétségtelenül önként választott halálba menekült.

Ezután a nyomozás, minthogy Campaniában már nem volt mit kideríteni, Rómában folytatódott, azzal a megokolással, hogy a senatus a vizsgálatot nemcsak kifejezetten Capua ellen rendelte el, hanem általában mindazok ellen, akik bárhol is gyűléseket tartottak és összeesküvést szőttek az állam ellen; hisz azok az érdekszövetségek is, amelyeket a tisztségek elnyerésére kötnek, veszélyt jelentenek az államra. Egyre nagyobb körre, egyre több személyre terjedt ki a nyomozás, hisz még a dictator sem volt ellene, hogy ebben az ügyben korlátlan hatalmat kapjon. Tehát

előkelő személyeket idéztek a törvény elé, s hiába fordultak ezek segítségért a tribunusokhoz, egyikük sem akadályozta meg, hogy nevüket a vádlottak jegyzékébe felvegyék. Ezért nemcsak a bevádlottak, de az egész nemesség kijelentette: a vádak nem érintik a nemességet, amely előtt, ha nem akadályozzák meg tisztességtelen eszközökkel, nyitva áll a tisztségekhez vezető út; sokkal inkább vonatkoznak a nem nemes származásúakra, ezért ha ilyen vádakról van szó, éppen a dictator és a lovassági főparancsnok játszhatja sokkal jogosabban a vádlott, mint a bíró szerepét, s ennek az állításnak az igazságát azonnal tapasztalni is fogják, mihelyt lemondtak tisztükről.

Ekkor azonban Maenius, aki most már jobban féltette jó hírét, mint hatalmát, a népgyűlés elé lépve a következőket mondotta:
- Ti is tanúsíthatjátok, polgárok, milyen volt eddigi életutam, s feddhetetlenségemet a rám ruházott tisztség is bizonyítja. Most ugyanis az állam helyzete nem engedte meg, hogy mint már annyiszor, a leghíresebb hadvezért válasszák meg dictatornak, hisz a vizsgálat lefolytatásához éppolyan személyre volt szükség, aki egész életében a lehető legtávolabb állt az efféle érdekszövetségektől. Ám néhány nemes (hogy miért, ítéljétek meg ti magatok, semmint hogy én, aki hivatalos hatalommal rendelkezem, bármit is állítsak, ami nincs bizonyítva) először mindent elkövetett a vizsgálat megakadályozására, majd mikor erre képtelennek bizonyult, patrícius létére a felelősségrevonás elől az ellenfelei által létrehozott néptribunusi hatalom segítségéhez és védőszárnyai alá menekült. S mikor végül itt is visszautasításra leltek, ártatlanságuk igazolására (annyira biztosabbnak láttak minden eszközt annál az egynél) nekünk támadtak, s nem átallották, mint magánemberek, egy dictator vád alá helyezését kérni. Ezért én, minden istent és embert tanúnak híva, hogy ezek a lehetetlent is képesek megkísérteni, csak ne kelljen számadást adniok viselt dolgaikról, annak érdekében, hogy szembeszállhassak vádjaikkal és alkalmat adjak ellenségeimnek a vádemelésre, lemondok dictatori tisztemről. Arra kérlek, consul, ha a senatus rátok ruházza e megbízatást, először ellenem és M. Folius ellen kezdjetek vizsgálatot, hadd legyen nyilvánvaló, hogy minket ártatlanságunk, nem pedig tisztségünk tekintélye védelmez meg efféle vádaskodásoktól.
Tüstént lemondott dictatori, majd közvetlen utána Folius is lovassági főparancsnoki tisztéről. Először ők jelentek meg

vádlottként a consulok előtt, akiket a senatus a vizsgálat folytatásával megbízott, s itt - a nemesség minden bizonyítéka ellenére - ragyogó elégtételül felmentették őket. Felmentették Publilius Philót is, akit, noha annyiszor viselt fényes tisztségeket, s annyiszor tüntette ki magát háborúban és békében, a nemesség gyűlölt, s a törvényszék elé állított. A vizsgálat, szokás szerint, csak a kezdet kezdetén folyt teljes erővel, akkor vette célba vádjaival a nagy neveket, azután erejét veszítve, jelentéktelenebb személyekkel foglalkozott, végül pedig éppen azok az érdekszövetségek és csoportosulások fojtották el, amelyek ellen megindították.

27. Ezeknek az eseményeknek a hírére, s még inkább azzal a reménnyel eltelve, hogy Campania fellázad - ami az összeesküvésnek is fő célja volt -, az Apulia ellen fordult samnisok ismét visszatértek Caudium vidékére, hogy elég közel legyenek, és így, ha egy felkelés alkalmat adna rá, Capuát visszafoglalhassák a rómaiaktól. A consulok erős sereggel vonultak ellenük. Minthogy az ellenfelek csak nagy kockázattal közelíthették meg egymást, az erdős vidéken a hadműveletek kezdetben vontatottan folytak. Ezután a samnis sereg nyílt terepen a campaniai sík mezőségre vonult le, s itt ütött tábort, először közelítve látótávolságra a rómaiakhoz. Kezdetben mindkét fél könnyű, inkább lovas, mint gyalogos csatározásokkal próbálkozott, s a rómaiak éppúgy elégedettek lehettek itt aratott sikereikkel, mint halogató taktikájukkal. A samnis vezérek viszont, éppen ellenkezőleg, úgy vélték, hogy seregük a napról napra folyó kis összecsapásokban felőrlődik, s harci ereje, minél inkább elhúzódik a háború, annál jobban gyengül.

Ezért csatára sorakoztak fel, a lovasságot a két szárnyon helyezték el azzal a paranccsal, hogy ne annyira a csatára, mint inkább a táborra figyeljenek, nehogy megrohanja az ellenség: a gyalogság helytállása majd biztosítja a csatarendet. A consulok közül Sulpicius a jobb-, Poetelius a balszárnyon állt. A jobbszárny, amellyel szemben a samnisok is ritka sorokban helyezkedtek el, hogy bekeríthessék a rómaiakat, s őket ne lehessen bekeríteni, hosszan elhúzódott. A már egyébként is sokkal jobban összetömörült balszárny erejét Poetelius consul még növelte azzal, hogy a csata elhúzódása esetére érintetlenül tartogatott tartalékcsapatokat hirte len elhatározással az első sorba vezényelte, s a teljes haderő már az

első támadással visszaszorította az ellenséget. Minthogy a samnis csatasor meghátrált, lovasságuk is beavatkozott a csatába, s rézsútos irányban a két fél katonái közé vágtatott. Erre a római lovasság is rohamra indult, s összezavarva a hadijelvényeket, a gyalogosok és a lovasok sorait, végül az egész felvonult csatarendet meghátrálásra kényszerítette.

E szárnyon nemcsak Poetelius biztatta a katonákat, de Sulpicius is, aki meghallván, hogy balról már felharsan a csatazaj, ide lovagolt övéitől, akik még nem csaptak össze az ellenséggel. Látva, hogy itt már biztos a győzelem, ezerkétszáz emberrel visszatért saját szárnyához, de itt teljesen más helyzet fogadta. A helyükről kiszorított, megvert római csapatokat kergette a győztes ellenség. Persze, a consul megérkezése egy csapásra megváltoztatta a helyzetet. A katonák, vezérük láttán, visszanyerték bátorságukat, a hozzájuk csatlakozott bátor segélycsapat is sokkal több segítséget nyújtott, mint létszámától várni lehetett, s a másik szárny győzelmének híre, majd látványa is a küzdelem megújítására ösztönözte őket. Nemsokára az egész arcvonalon teljes lett a római győzelem. A samnisokat, akik feladták a harcot, lekaszabolták vagy elfogták, kivéve azokat, akik Maleventum, a mai Beneventum városába menekültek. A ránk maradt adatok szerint mintegy harmincezer samnis esett el vagy került fogságba.

28. A consulok e nagyszerű győzelem után legióikat azonnal Bovianumhoz vezetik, hogy körülzárják a várost. Itt téli táborba vonulnak addig, míg C. Poetelius dictator, akit L. Papirius Cursor ötödízben és C. Iunius Bubulcus másodízben megválasztott új consulok neveztek ki, és M. Folius, a lovasság parancsnoka átveszi tőlük a sereget. Arra a hírre, hogy Fregellaet hatalmukba kerítették a samnisok, a dictator otthagyta Bovianumot, ide sietett, és a várost, minthogy a samnisok éjjel elmenekültek, küzdelem nélkül visszavette, majd erős őrséget hátrahagyva, ismét Campaniába ment, elsősorban azért, hogy Sorát visszafoglalja. Közeledésének hírére az egész samnis sereg a környék földművelő népével együtt a város falai mögé menekült. A dictator megvizsgálta Nola fekvését, és hogy a védőműveket minél simábban lehessen megközelíteni, a bástyák elég sűrűn lakott belső övezetében minden házat felgyújtatott. Nem sokkal azután Poetelius dictator - vagy C. Iunius consul, mert a hagyomány mind a kettőt megemlíti - elfoglalta

Nolát. Azok, akik a város elfoglalásának dicsőségét a consulnak tulajdonítják, hozzáteszik, hogy Atina és Calatia bevétele is az ő érdeme, és Poeteliust azért nevezték ki dictatorrá, hogy egy járvány kitörése után a szeget beverje.
Ebben az évben coloniát alapítottak Suessában és Pontiában. Suessát az auruncusok tartották megszállva, Pontia pedig, minthogy ez a sziget a volscusok parti vidékével szemben feküdt, az ő birtokuk volt. A senatus úgy döntött, hogy Interamnában és Sucasinában is coloniát kell szervezni, de csak a következő év consulai, M. Valerius és P. Decius neveztek ki hármasbizottságot a feladat végrehajtására, és küldtek oda négyezer telepest.

29. A samnis háború már majdnem véget ért, de mielőtt a római atyák e gondot teljesen elvethették volna, elterjedt a hír, hogy etruszk háború fenyeget. Mert nem volt ebben a korban nép, amelynek fegyvereitől a gallusok támadása óta jobban rettegtek volna, hisz oly közel lakott, s oly mérhetetlen nagy volt a lélekszáma. Ezért, míg az egyik consul Samniumban maradt, hogy felszámolja a háború maradványait, a másik, P. Decius, akit súlyos betegsége visszatartott Rómában, a senatus megbízásából C. Iunius Bubulcust dictatorrá nevezte ki, ő pedig C. Sulpicius Longust tette meg a lovasság főparancsnokának. A dictator, minthogy a súlyos helyzet megkövetelte, az egész ifjúságot feleskette hadiszolgálatra, s a legnagyobb eréllyel gondoskodott fegyverről és minden más szükséges felszerelésről. De még ekkora előkészületek után sem bízta el magát annyira, hogy támadó háborút tervezzen, s elhatározta, hogy nem mozdul, amíg az etruszkok nem támadnak. Az etruszkok is, hasonló elgondolással, éppen így készültek fel, és éppen így vártak a hadműveletekkel, így tehát egyik fél sem lépte át a másik határát. Erre az évre esett Ap. Claudius és C. Plautius oly nagy elismeréssel fogadott vagyonbecslése is. Appius iránt hálásabb, s nevét többet emlegeti az utókor, mert egy út alapjait vetette meg, s Rómának vízvezetéket építtetett. Méghozzá egymaga, mert censortársa szégyellte magát a gyalázatos és gyűlöletes módon összeállított senatori névjegyzék miatt, ezért lemondott tisztségéről, és Appius a családjára ősi idők óta jellemző makacssággal egyedül gyakorolta a censori hatalmat.

Ugyancsak Appius kezdeményezésére történt, hogy a Potitius

nemzetség, amely a család ősi hagyományai szerint Hercules nagy oltáránál a papi teendőket teljesítette, állami rabszolgákat oktatott ki e feladat ellátására, hogy nekik adja át ezt a szent szolgálatot. A hagyomány arról is tudósít (ami elég csodálatosan hangzik, s elgondolkoztat, vajon megengedhető-e a vallási szertartásokon változtatni), hogy az akkor élő, összesen húsz felnőttet számláló, tizenkét Potitius család egy éven belül gyermekestül elpusztult, s hogy az istenek Appius censornak sem felejtették el ezt a cselekedetét, mert néhány év múlva megfosztották szeme világától.

30. Ezért a következő év consulai, C. Iunius Bubulcus, akit harmadízben és Q. Aemilius Barbula, akit másodízben választottak meg, mindjárt az év elején panaszt tettek a népnél, hogy a helytelenül végrehajtott felülvizsgálat a senatori rendet megfosztotta tekintélyétől, hisz olyan személyeket hagytak ki, akik sokkal méltóbbak a tagságra, mint akiket beválasztottak. S kijelentették, hogy nem veszik tudomásul ezt az önkényes és pártérdekeken alapuló válogatást, amely nem tesz semmi különbséget derék és silány között. A senatust azonnal összehívták, mégpedig az Ap. Claudius és C. Plautius névjegyzéke előtt érvényes volt összetételében. Ez évtől kezdve tölti be a nép a hadügyekkel kapcsolatos két területen a tisztségeket; ugyanis egyrészt a nép választja meg a négy legio számára a tizenhat katonai tribunust; ezeket a tisztségeket eddig - a nép szavazatával betöltött néhány hely kivételével - rendszerint a dictatorok és consulok jóindulata osztotta szét. (A javaslatot L. Atilius és C. Marcius néptribunusok terjesztették elő.) Másrészt, a népgyűlésnek M. Decius néptribunus javaslatára hozott határozata alapján, ugyancsak a nép nevezi ki a hajóhad felszerelését és javítását intéző kéttagú bizottságot is.

Nem is emlékeznék meg egy másik, szintén ebben az évben történt, kisebb jelentőségű eseményről, ha, minden látszat szerint, nem volna kapcsolatban az istentiszteleti szertartásokkal. A fuvolások, miután a legutóbbi censorok nem engedték meg, hogy régi hagyományuk szerint Iuppiter szentélyében lakomát rendezzenek, ezt oly rossz néven vették, hogy elvonultak Tiburba, s így senki sem akadt a Városban, aki az áldozatoknál fuvolázna. A senatust ezért vallásos aggodalom fogta el, s követeket küldött a tiburiakhoz: tegyenek meg mindent, hogy a fuvolások visszatérjenek Rómába. A tiburiak meg is ígérték jóindulatú segítségüket. Először a

tanácsházba behívták és noszogatták őket a hazatérésre, majd hogy kérésük süket fülekre talált, az ilyen emberek természetéhez nagyon illő cselfogást eszeltek ki. Valamely ünnepnapon - ki ezt, ki azt - meghívták őket magukhoz, azzal az ürüggyel, hogy játékukkal tegyék még ünnepélyesebbé a lakomát. S mikor jól lerészegedtek - mert ritka az ilyenek közt, aki nem szereti a bort -, és elnyomta őket a mámor, az álomtól lenyűgözött embereket szekéren Rómába szállították. Teljes bódultságban hevertek a Forumon otthagyott kocsikon, és csak akkor ébredtek fel, mikor már a szemükbe sütött a nap. Erre azután összeszaladt a nép, s maradásra bírta őket. Engedélyt kaptak, hogy minden évben három napon át, a ma már az ünnephez tartozó szabadossággal, énekszóval végigvonulhatnak a Városon, s azok, akik az áldozatoknál fuvolázni szoktak, visszakapták jogukat, hogy a szentélyben lakomázhatnak. Mindez akkor játszódott le, amikor két igen fontos háború előkészületei folytak.

31. A consulok megosztoztak a feladatokon; sorshúzás útján Iuniusnak jutott a samnisok, Aemiliusnak az etruszkok elleni új háború. Samniumban az ellenség Cluvia római helyőrségét, minthogy ostrommal nem ért célt, kiéheztetéssel kényszerítette megadásra, majd a város feladása után gyalázatos módon halálra vesszőztette. Iunius, e kegyetlenségen felháborodva, legsürgősebb tennivalójának tekintette Cluvia megostromlását; a várost a támadás első napján el is foglalta, s bent minden felnőttet lemészároltatott. Győztes seregével ezután Bovianum, a pentri samnisok rendkívül gazdag, fegyverrel és sereggel felszerelt fővárosa alá vonult. Minthogy itt nem volt annyi ok a bosszúra, katonáit inkább a zsákmány reménye tüzelte, s el is foglalták a várost. Az ellenséggel sem bántak annyira kegyetlenül. A zsákmányt, amely több volt, mint amennyi egész Samniumban valaha is kezükre jutott, a vezérek jóindulatúan teljes egészében a katonáknak engedték át. A samnis vezérek, minthogy nem volt olyan csatasor, haditábor vagy város, mely a túlerőben lévő rómaiakat képes lett volna feltartóztatni, mindnyájan azon törték a fejüket, hol találhatnának olyan, cselvetésre alkalmas helyet, ahol megfutamíthatnák és bekeríthetnék a zsákmányolás hevében szétszóródott római sereget.
Szökevény földművesek és a részben véletlenül, részben önként a rómaiak kezébe került foglyok a consul előtt egyértelműen azt vallották, ami egyébként igaz is volt, hogy a samnisok nagy

baromcsordákat tereltek össze az úttalan rengetegben. S ezzel arra késztették Iuniust, hogy a zsákmány reményében könnyű felszereléssel vezesse oda legióit. Az odavezető utakon elrejtőzve hatalmas ellenséges sereg állt lesben, s nagy zajjal és kiáltozással hirtelen előtörve, a szakadék bejáratánál feltűnő, mit sem sejtő rómaiakra vetette magát. A váratlan fordulat először megzavarta őket, de aztán fegyvert ragadtak, holmijukat középen egy helyre lerakták, majd ki-ki terhétől megszabadulva, kezében fegyverrel mindenhonnan a hadijelvények köré sereglett, s anélkül, hogy bárki is megparancsolta volna, a sorakozásban oly gyakorlott sereg a régi katonák fegyelmével máris csatarendben állt. A consul a legnagyobb mértékben kétesnek ígérkező csata előtt leszökött lováról, tanúnak hívta Iuppitert, Marsot és a többi istent: ő nem a maga dicsőségét, hanem a katonáknak zsákmányt keresve vonult ide, s legfeljebb azt lehet szemére vetni, hogy túlságosan igyekezett katonáit az ellenséges földön meggazdagítani; semmi sem mentheti meg a gyalázattól, csak katonái hősiessége. Egyet tehetnek: minden erejüket összeszedve törjenek az ellenségre, amelyet már legyőztek a csatatéren, kikergettek a táborból, megfosztottak városaitól, s amely utolsó reményét egy álnokul felállított csapdába vetve, helyzetében és nem fegyverei erejében bízik. De van-e hely, amelyet ne tudna elfoglalni a római hősiesség? S emlékezetükbe idézte Fregellae fellegvárát, Sorát és a többi helyet, ahol kedvezőtlen helyzetben is meg tudták szerezni a győzelmet.
A szavaitól fellelkesedett katonák, nem törődve semmi nehézséggel, rátámadtak a felülről fenyegető ellenséges csatasorra. Eléggé meg kellett erőltetniük magukat, míg feljutottak a szemben lévő meredeken, de amint a hadijelvények felértek a fennsíkra, és a sereg sima talajt érzett a lába alatt, megfordult a helyzet, s a rémület a lesben állókra csapott át, akik rendetlenül, fegyvertelenül, futva menekültek a nemrég leshelyül szolgáló rejtekekbe. De a nagyon nehezen járható vidéken, amelyet az ellenség miatt választottak ki, a saját maguk által felállított csapdába estek. Ezért csak kevésnek sikerült elmenekülnie; mintegy húszezret vágtak le közülük, majd a győztes rómaiak szétszéledtek, hogy összegyűjtsék a zsákmányt, a jószágot, amelyet az ellenség maga hajtott eléjük.

32. Miközben Samniumban így alakultak az események, Etruria

népei, az arretiumiak kivételével, mind fegyvert fogtak, és ostrom alá véve a rómaiakkal szövetséges Sutriumot, amely mintegy Etruria kulcsa volt, hatalmas háború elindítóivá váltak. Ezért Aemilius, az egyik consul, hadseregével az ostromlott szövetséges felszabadítására sietett. Az odaérkező rómaiak a város előtt ütöttek tábort, ahol a sutriumiak bőségesen ellátták őket élelemmel. Az etruszkok az első napot azon tanakodva töltötték el, mit tegyenek: siettessék-e vagy késleltessék a háborút? S minthogy vezéreik inkább a gyors, mint a biztos megoldást javasolókra hallgattak, másnap napkelte után kitűzték a jelet a csatára, s felfegyverkezve hadirendbe álltak. A consul, mikor ezt jelentették neki, azonnal kiadta a parancsot, hogy a katonák étkezzenek, s így megerősödve fogjanak fegyvert. Úgy is történt, ahogy parancsolta. Látva, hogy a sereg csatára készen fegyverben áll, előhozatta a hadijelvényeket a sánc mögül, csatasorát pedig az ellenségtől nem messze állította fel. Ott állt mindkét fél, feszülten várva, hogy a másik, csatakiáltást hallatva, majd megkezdi a harcot; a nap már delelőre emelkedett, de még egyetlen dárdát se röppentettek egymásra. Végre az etruszkok, hogy ne távozzanak dolgukvégezetlen, csatakiáltásban törtek ki, fölharsantak kürtjeik, s megkezdték a támadást. Hasonló lelkesedéssel indultak harcba a rómaiak is, és elkeseredett dühvel csaptak össze. Számban az etruszkok, vitézségben a rómaiak múlták felül ellenfelüket. A csata ingadozott; mindkét részen sokan hullottak el, éppen a legbátrabbak, és csak akkor dőlt el a harc, mikor a második római csatasor, friss erejével, az első csatasorbeli fáradt bajtársak segítségére érkezett. Az etruszkok, akiknek első csatasorát nem segítették pihent tartalékok, mind ott estek el hadijelvényeik előtt vagy mellett. Soha még csatában nem lett volna kevesebb a megfutamodók és nagyobb a megöltek száma, ha a halálra szánt etruszkokat nem védi meg a rájuk boruló éjszaka, s így a győztesek előbb hagyták abba a viadalt, mint a legyőzöttek. Naplemente után visszavonulót fújtak, és éjszakára mindkét nép visszatért táborába.

Nem is történt ezután ebben az évben Sutriumnál semmi említésre méltó esemény, hisz az ellenség első csatasora egyetlen csatában megsemmisült, megmaradt tartalékai pedig alig voltak elegendők a tábor megvédelmezésére. A rómaiaknál is annyian kaptak sebet, hogy az ütközet után több sebesült halt meg, mint ahányan elestek a csatában.

33. A Sutriumnál folyó háború vezetését a következő évre megválasztott consul, Q. Fabius vette át, akinek tiszttársa C. Marcius Rutilus lett. Egyébként Fabius is új erősítéseket hozott Rómából, s az etruszkok is hazájukban toborzott új sereggel jelentek meg.
Már jó egynéhány éve megszűnt minden viszálykodás a patrícius főtisztviselők és a néptribunusok között, mikor annak a családnak egyik tagja, amelyet szinte arra rendelt végzete, hogy szemben álljon a néppel és a tribunusokkal, megújította ezt a küzdelmet. Ap. Claudius censort, noha eltelt a tizennyolc hónap, amelyben az Aemilius-féle törvény a censor szolgálati idejét megszabja, és hivatali társa, C. Plautius is lemondott tisztségéről, semmiképpen nem lehetett rákényszeríteni, hogy hivatalát letegye. P. Sempronius néptribunus vállalkozott arra a népszerű, egyben igazságos, és nem csupán a nagy tömeg, de minden derék polgár érdekét szolgáló feladatra, hogy követelje a censori tisztség törvényszabta idejének betartását. Ismételten hivatkozott az Aemilius-féle törvényre; dicsérő szavakkal magasztalta szerzőjét, Mamercus Aemilius dictatort, aki a régebben öt évig tartó, s e hosszú időtartam miatt túl nagy hatalommá növekedett censori méltóság idejét egy évre és hat hónapra korlátozta, majd így folytatta:
- Felelj hát arra, Appius Claudius, mit tettél volna, ha akkor viseled tisztségedet, amikor C. Furius és M. Geganius volt censor?

Appius erre azt válaszolta, hogy a tribunus kérdésének lényegében semmi köze ehhez az ügyhöz. Mert ha az Aemilius-féle törvény kötelezte is azokat a censorokat, akik éppen akkor viselték a tisztséget - hisz a népgyűlés az ő megválasztásuk után fogadta el a törvényt, s mindig a nép legutolsó döntése érvényes -, de nem korlátozhatja sem őt, sem bárki mást, akit a törvény meghozatala után választottak meg censornak.

34. Appiusnak a legkisebb tetszésnyilvánítás nélkül előadott fonák érvelése után Sempronius így folytatta:

- Íme, polgárok, méltó leszármazottja ez annak az Appiusnak, aki, mint egy évre megválasztott decemvir, maga választotta meg magát a második évre, s a harmadikban, anélkül, hogy akár maga, akár

bárki más megválasztotta volna, mint egyszerű polgár birtokolta a vesszőnyalábot és a hatalmat, s tisztségét megszakítás nélkül addig viselte, míg csak össze nem csaptak felette jogtalanul megkaparintott, jogtalanul gyakorolt és jogtalanul meghosszabbított uralmának hullámai. Ez volt az a család, polgárok, amely erőszakosságával és hatalmaskodásával arra kényszerített benneteket, hogy hazátoktól számkivetve a Szent Hegyre vonuljatok; eme család ellen hoztátok létre magatok megsegítésére a tribunusi hatalmat, ez az a család, amellyel szembeszállva két sereggel megszállottátok az Aventinust, ez az, amely állandóan megakadályozta az uzsora- és földosztási törvényeket, ez tiltotta meg a patrícius és plebeius ivadékok házasodását, ez torlaszolta el a nép előtt a curulisi tisztségekhez vezető utat. Ez a név sokkal nagyobb veszélyt jelent szabadságotokra, mint a Tarquiniusoké! Nos, valóban, mit gondolsz, Appius Claudius? Immár száz év telt el Mam. Aemilius dictatorsága óta, s hányan voltak azóta censorok, megannyi előkelő és rettenthetetlen férfi, s úgy véled, egy sem olvasta közülük a tizenkéttáblás törvényt? S egyikük sem tudta, hogy az a határozat törvényerejű, amelyet a nép legutoljára szavazott meg? Ellenkezőleg! Mindnyájan tudták, s éppen ezért tartották magukat az Aemilius-féle törvényhez s nem ama régihez, amely szerint még annak idején választották a censorokat. Hisz a nép utoljára Aemilius törvényét szavazta meg, s ha két törvény között ellentmondás van, mindig az új hatálytalanítja a régit. Vagy azt akarod állítani, Appius, hogy Aemilius törvénye nem kötelezi a népet is? Vagy hogy kötelezi ugyan, de rád, terád egyedül nem érvényes? Ez a törvény kötelezett még olyan hatalmaskodó censorokat is, mint C. Furius és M. Geganius, akik példát mutattak arra, mennyit lehet egy ilyen tisztségben az államnak ártani, amikor, bosszúból hatáskörük korlátozása miatt, M. Aemiliust, e korszak háborúban és békében legkiválóbb emberét, a polgárok legalsó osztályába sorolták be. S kötelezett ez a törvény száz éven át azóta is minden censort. S kötelezte C. Plautiust, veled együtt hasonló jósjelekkel, hasonló jogkörrel megválasztott tiszttársadat is. Vagy talán őt nem a nép választotta meg és hatalmazta föl a censornak járó minden joggal? S te vagy az egyetlen kivétel, akinek ez a felhatalmazás különleges előjogokat biztosít? Hogyan választanál áldozókirályt? Hisz a király névbe kapaszkodva azt fogja állítani, hogy őt, felhatalmazva minden ezzel járó joggal, Róma királyává választották! S azt hiszed, meg fog elégedni akárki is

azután féléves dictaturával vagy ötnapos interregnummal? Megkockáztathatod-e, hogy valakit a szög beverésére vagy játékok megnyitására dictatorrá válassz? Milyen együgyű és bárgyú embereknek tarthatjátok ti azokat, akik a legdicsőbb tettek véghezvitele után, húsz napon belül letették dictatori hatalmukat, s azokat, akik a választásuknál elkövetett hiba miatt mondtak le tisztségükről! De miért menjünk vissza a múltba példákért? Nemrég, még nincs tíz éve, C. Manlius dictator, mikor ellenségei, mert túl szigorú vizsgálatával veszélyeztette egynémely hatalmas ember érdekeit, bevádolták, hogy maga is részes azokban a vétkekben, amelyeknek felderítésével megbízták, lemondott dictatori tisztségéről, hogy magánemberként szállhasson szembe a vádakkal. Én nem is kívánnék tőled ekkora szerénységet, nehogy méltatlannak bizonyulj végtelenül hatalmaskodó és gőgös családod hagyományaihoz. Ne tedd le tisztséged egyetlen nappal, egyetlen órával se hamarabb, mint szükséges, csak éppen túl se lépd a kiszabott időt. De talán megelégszik azzal, hogy egy nappal, egy hónappal hosszabbítja meg censorságát? „Dehogyis, mondja ő, három és fél évvel akarom a censori tisztet tovább viselni, mint azt Aemilius törvénye megszabja, méghozzá egyedül!" Ez aztán már egészen olyan, mint valami királyság! Vagy talán azt óhajtod, hogy új tiszttársat válasszanak melléd, holott még az elhunyt censor helyébe sem lehet újat választani? Hát nem elég, hogy te, az oly vallásos censor legősibb áldozati szertartásunkat, az egyetlent, amelyet a vele megtisztelt istenség maga alapított, a szent szertartás legnemesebb származású papjaitól elvetted, és rabszolgák feladatává aljasítottad? Nem elég, hogy annak, a Városunknál is ősibb nemzetségnek, amely szentté vált a halhatatlan istenek megvendégelése révén, temiattad, a te censori működésed miatt egy éven belül az írmagja is kipusztult? S hogy az egész államot bajba sodortad oly istentelen bűnnel, amelynek még a megnevezésétől is borzadok? A Várost éppen abban az ötéves időszakban foglalták el, amelyben L. Papirius Cursor, hogy ne kelljen letennie tisztét, az elhunyt másik censor, C. Iulius helyére tiszttársat választatott, M. Cornelius Maluginensist. S mégis, mennyivel mérsékeltebb hatalomvágy fűtötte őt, mint téged, Appius! L. Papirius nem viselte a censori tisztséget egymaga, sem a törvényes időn túl, mégsem akadt senki, aki az ő példáját követte volna. Minden utána következő censor letette tisztét, ha tiszttársa meghalt. Ám téged nem korlátoz sem hivatali időd lejárta, sem tiszttársad lemondása,

sem a törvény, sem a szemérem, mert szerinted az erény egy a gőggel, az orcátlansággal, az istenek és emberek megvetésével. Tisztséged tekintélyére és magasztos voltára tekintettel szeretném, Appius Claudius, ha nemhogy kézzel, de egyetlen sértő szóval sem kellene illetnem téged, s arra is nyakasságod és gőgöd kényszerített, hogy iménti panaszomat elmondjam; ha most nem engedelmeskedsz az Aemilius-féle törvénynek, megbilincselve vitetlek el. Minthogy őseink rendelkezése szerint, ha a censorválasztáson nem kapják meg ketten az előírt számú szavazatot, egyet nem lehet megválasztani, hanem el kell napolni a gyűlést; ezért én a magam részéről nem fogom tűrni, hogy te, akit egyedül nem is lehetett volna censornak megválasztani, egymagad viseld ezt a tisztséget.

Ezekkel s ehhez hasonlókkal érvelve parancsot adott, hogy a censort ragadják meg és verjék bilincsbe. Minthogy azonban tiszttársai közül hatan helyeselték a tribunus eljárását, hárman azonban a segítségükért folyamodó Appius védelmére keltek, a rendek egyértelmű s egészen heves felháborodása ellenére továbbra is ő egyedül töltötte be a censori tisztet.

35. Míg Rómában ezek történtek, az etruszkok már megkezdték Sutrium ostromát, s Fabius consul, aki a hegyek lábánál felvonult, hogy segítséget vigyen szövetségesünknek, s ha lehet, megpróbálkozzék az etruszk erődítmények megtámadásával, az ellenség harcra kész csatasorával találta magát szemben. Minthogy az alattuk elterülő széles síkságon jól lehetett látni, mily rengetegen vannak, a consul, hogy kisebb létszámú serege helyzetét kedvező elhelyezkedéssel javítsa, kissé oldalt, a szikladarabokkal teleszórt lejtőn foglalt állást, s innen fordult szembe az ellenséggel. Az etruszkok, akik csupán túlerejükre gondoltak, s csakis ebben bíztak, mindenről elfeledkezve türelmetlenül rohantak a csatába, csak hogy minél hamarabb közelharcra kerülhessen a sor, ezért hajítófegyvereiket is félredobták, s kardot rántva törtek az ellenségre. A rómaiak azonban részben dárdákkal, részben kövekkel - a terepen oly bőven található hajítóeszközökkel - árasztották el őket. S az etruszkok, minthogy a pajzsokra és a sisakokra zúduló kőzápor még azokat is megzavarta, akik nem kaptak sebet, nem egykönnyen tudtak közelebb férkőzni, hogy kézitusát kezdjenek, és

hajítófegyverek híján a távolból sem tudták folytatni a küzdelmet. Ott álltak szinte minden védőeszköz nélkül, kitéve az ütéseknek, s néhányan már visszavonulásra gondoltak, mikor az első és második római csatasor kardot rántva megújult csatakiáltással rátört a megingott, bizonytalan hadrendre. Rohamuknak az ellenség nem tudott ellenállni, s megfordulva, fejvesztett futással menekült tábora felé. Csakhogy a római lovasság a mezőn át keresztben eléjük vágva, útját állta a menekülőknek, akik erre a tábor helyett az erdők felé futottak tovább, s a majdnem fegyvertelen, sebekkel borított sereg ezután a Ciminus rengetegébe vette be magát. A római sereg, miután sok ezer etruszkot levágott, harmincnyolc hadijelvényt szerzett, hatalmas zsákmánnyal együtt az ellenséges tábort is hatalmába kerítette, s csak ezután gondolt az ellenség üldözésére. 36. Ciminus rengetege akkor még járhatatlanabb és félelmetesebb volt, mint nemrég a germán erdők, s addig még egyetlen kereskedő sem mert rajta áthatolni. Szinte senkinek nem volt kedve hozzá, hogy ide merészkedjék - kivéve magát a vezért; a többiek közül még senki nem felejtette el a caudiumi vereséget. Ekkor a jelenlévők egyike, a consul M. Fabius nevű fivére van, aki szerint Caesonak hívták, mások szerint C. Claudiusnak, s a consullal közös anyától származott - kijelentette, hogy felderítő útra indul, s hamarosan biztos értesülésekkel tér vissza. Fabius Caerében nevelkedett, vendégbarát családnál, kitanulta az etruszk nép tudományát, s alaposan elsajátította a nyelvet is. Több szerzőnél olvasom, hogy akkoriban éppolyan általános szokás volt a fiúkat etruszk, mint ma görög tudományra nevelni, de valószínű, hogy ez a férfi, aki ily merészen, álruhában vegyült el az ellenség között, e téren egészen különleges ismeretekkel rendelkezett. Mondják, egyetlen szolga kísérte, aki vele együtt nevelkedett, és jól ismerte a nyelvet is. Elindulásuk előtt csak annyit tudakoltak meg, nagyjából milyen a vidék, amelynek nekivágnak, mi a neve az ottani népek vezetőinek, nehogy, ha beszélgetés közben nem tudnak valamilyen közismert dolgot, leleplezzék őket. Pásztornak öltözve indultak el, paraszti eszközökkel, sarlóval s két-két gallus hajítódárdával felszerelve. De minden nyelvtudásnál, minden efféle ruhánál és fegyvernél több védelmet biztosított nekik az a tény, hogy idegenről teljes képtelenség volt elhinni, hogy nekivág a Ciminus rengetegének. Mondják, hogy a camerinumi umberekig jutottak el, ahol már be merték vallani, hogy rómaiak, s a tanács elé vezetve a consul nevében szövetségi és barátsági szerződésről tárgyaltak.

Nyájasan, mint vendégbarátokkal bántak velük, s megbízták őket, jelentsék a rómaiaknak: ha seregük erre vonul, harminc nap élelem áll rendelkezésre, s a Camerinumban lakó umberek ifjúsága fegyvert öltve várja a parancsot.

A consul, megkapva az üzenetet, az éjszakai első őrségváltáskor előreküldte a málhát, majd útnak indította a legiókat, maga pedig a lovassággal helyben maradt. S másnap kora hajnalban az erdő peremén felállított ellenséges őrláncig nyargalva jó ideig lekötötte az ellenség figyelmét, azután visszatért táborába, s a túlsó kapun eltávozva még az éj beállta előtt utolérte seregét, és másnap hajnalban már megszállta a Ciminus hegy gerincét. Innen küldte le katonáit Etruria fentről áttekinthető termékeny síkságaira. Már mérhetetlen sok prédát hajtottak el, amikor útjukat állták az etruszk földművesekből az ottani fejedelmek parancsára sebtében összetoborzott csapatok, de olyan szervezetlenül, hogy a zsákmányolás megtorlása helyett maguk is majdnem zsákmánnyá váltak. A rómaiak levágták és megfutamították őket, széltében végigpusztították a vidéket, majd hatalmas és változatos zsákmánnyal győztesen tértek vissza táborukba.
Véletlenül úgy esett, hogy ekkor hozta meg ide öt követ és két néptribunus Fabiusnak a senatus üzenetét, hogy ne nyomuljon be a Ciminus rengetegébe. Mikor megtudták, hogy a késedelem miatt nem tudták megakadályozni a háborút, a győzelem hírével boldogan tértek vissza Rómába.

37. A consul e hadjárattal nem fejezte be, inkább még jobban kiterjesztette a háborút. A pusztítás ugyanis érzékenyen sújtotta a Ciminus hegy lábánál elterülő partvidékeket, s a felháborodás nemcsak Etruria népeit tüzelte támadásra, hanem a szomszédos Umbria lakosait is. Ezért Sutriumnál oly hatalmas hadsereg gyűlt össze, mint eddig még soha. S nemcsak hogy az erdőn kívül ütötték fel táborukat, de csatasoruk is, harcvágytól égve, a lehető leggyorsabban igyekezett lejutni a síkságra. Itt először hadrendbe állva felsorakoztak, teret hagyva a felvonulásra az ellenségnek is, majd amikor nyilvánvaló lett, hogy a másik fél kitér a harc elől, sáncai ellen indultak. Látva, hogy még az őrök is a sáncok mögé húzódtak, kiáltozva követelték vezéreiktől, ide hozassák ki

számukra a táborból élelmüket, mert ők itt töltik az éjszakát teljes fegyverzetben, s még az éjjel vagy hajnalban biztosan megrohanják az ellenséges tábort.

A római sereg éppen ilyen izgatott hangulatban volt, de féken tartotta a consul tekintélye. A nap mintegy tizedik órájában elrendelte, hogy étkezzenek, meghagyva, hogy maradjanak fegyverben, készen a nap vagy az éjszaka bármely órájában várható jeladásra. Csupán néhány szót intézett hozzájuk, súlyosnak ítélte a samnisok, jelentéktelenebbnek az etruszkok elleni háborút, és kijelentette, hogy ezt az ellenséget nem is lehet összehasonlítani azzal a másikkal, sem ennek a tömegét amazéval, s hogy ezenkívül majd idejében megtudják, milyen rejtett fegyver segíti még őket, amiről most tanácsosabb hallgatnia. Ezzel a homályos utalással, helyre akarván állítani az ellenséges túlerő miatt szorongó katonái bátorságát, arra célzott, hogy az ellenséget elárulták. S állítása annál valószínűbbnek látszott, mert az ellenség itt nem vont sáncot táborhelye köré. A katonák, az étkezéstől új erőre kapva, nyugalomra dőltek, s a negyedik őrváltás ideje körül zajtalanul felkeltek, és fegyvert ragadtak. A lovászok között a cölöpök kidöntésére s az árkok betemetésére alkalmas csákányokat osztottak szét. A sereg a sáncokon belül csatarendbe állt, egyes kiválasztott csapatok a kapuk torkában helyezkedtek el.
Ezután adott jelre napkelte - nyár idején a különösen mély álom időpontja - előtt, a ledöntött palánkon át kirohanó sereg rátámad a szanaszét heverő ellenségre; néhányukat teljes mozdulatlanságban, másokat félálomban, a legtöbbet fegyveréért rohantában érte el a halál, csak kevésnek volt ideje a fegyverfogásra, de minthogy se hadijelvény, se vezér nem nyújtott nekik biztos irányítást, a rómaiak őket is szétszórták, és üldözőbe vették. Különböző irányokban, táboruk és az erdő felé menekültek; biztosabb menedéket nyújtott az erdő, mert a mezőn fekvő tábor még aznap elesett. A zsákmányból az aranyat és az ezüstöt be kellett szolgáltatni a consuloknak, minden egyéb a katonáknak jutott. Ezen a napon mintegy hatvanezer ellenséges katona esett el, vagy került fogságba. Egyes történetírók szerint ez az oly híressé vált csata a ciminusi erdőn túl, Perusiánál zajlott le, s polgárságunkat nagy félelem töltötte el, hogy seregünket, amelyet oly félelmetes erdőség választ el Rómától, a körös-körül fellázadt etruszkok és umbriaiak megsemmisítik. De akárhol zajlik csata, a rómaiak győznek. Ezért

Perusiából, Cortonából és Arretiumból, Etruria akkoriban kétségtelenül vezető szerepet betöltő városaiból békéért és szövetségért folyamodó követek érkeztek Rómába, de csak harminc évre szóló fegyvernyugvást tudtak kieszközölni.

38. Miközben Etruriában így zajlottak az események, a másik consul, C. Marcius Rutilus, rohammal elfoglalta a samnisoktól Allifaet. S részben könyörtelenül lerombolt, részben sértetlenül kerített hatalmába sok más erődítést és települést is.
Ebben az időben egyik hajóhadunk P. Cornelius vezetésével, akire a senatus a tengerparti vidék védelmét bízta, úton Campania felé kikötött Pompeiben. A legénység Nuceria területén zsákmányszerzésre indult, gyorsan végigpusztította a környéket, ahonnan biztos út vezetett vissza a hajókhoz, de mint lenni szokott, a zsákmányszerzés vágya őket is tovább csalogatta, és így felriasztották az ellenséget. A földeken kóborolva senkire nem akadtak, akit amúgy alaposan elintézhettek volna, de amikor mit sem gyanító csapatuk visszafelé igyekezett, a nyomukba eredt földművesek visszavették tőlük a zsákmányt, többet meg is öltek közülük, s a mészárlást túlélők reszkető csoportját visszakergették a hajókra.

Amilyen nagy rémülettel vették tudomásul Rómában, hogy Q. Fabius átvonul a ciminusi erdőn, éppen olyan örömet keltett a hír ellenségeink között, Samniumban. Már arról beszéltek, hogy a római sereget bekerítették és szorongatják, s hogy megismétlődhet a caudiumi eset. „Éppen olyan meggondolatlanul vezették be ezt a mindig messzebbre törekvő népet az úttalan erdőségbe, mint akkor, s itt nemcsak az ellenséges fegyverek veszélyeztetik őket, hanem a nehéz terep is." Sőt örömükbe már bizonyos irigység is vegyült amiatt, hogy a szerencse elvette a samnisoktól a rómaiak legyőzésének dicsőségét, és az etruszkoknak juttatta. Ezért felvonultak fegyveres csapataik, hogy a consult megsemmisítsék, vagy - ha Marcius kitérne az ütközet elől - innen a marsusok és sabinok területén át azonnal Etruriába vonuljanak. A consul szembeszállt velük. A csata, amelyben mindkét fél elkeseredetten küzdött, nem hozott döntést. S noha a vérfürdőben egyforma veszteségeket szenvedtek, mégis a fáma a rómaiak vereségéről beszélt, minthogy néhány lovag és katonai tribunus s egy legatus is

elesett, s ami a legnagyobb feltűnést keltette, a consul is megsebesült.

Az atyákat a szokás szerint még fel is nagyított hír olyan határtalan rémületbe ejtette, hogy dictator választása mellett döntöttek. Senki előtt nem lehetett kétséges, hogy a választás Papirius Cursorra esik, akinek hadvezéri képességeitől ekkor a legtöbbet lehetett remélni. De nem tudták, miképpen küldjenek értesítést a minden pontján forrongó Samniumba, s abban sem voltak biztosak, vajon Marcius consul él-e még, csakhogy Fabius, a másik consul, Papirius személyes ellensége volt. Hogy haragja ne veszélyeztesse az állam érdekeit, a senatus úgy döntött, néhány consulságot viselt férfit küld hozzá követségbe, és nemcsak az állam, de a maguk tekintélyét is latba vetve beszéljék rá: gondoljon hazájára, és feledkezzék el viszálykodásukról. A követek elutaztak, s közölték Fabiusszal a senatus üzenetét, amelyhez megfelelő indoklást is fűztek. A consul, földre szögezve szemét, egy szót sem válaszolt, s teljes bizonytalanságban hagyva őket szándékai felől, eltávozott. Azután - szokás szerint az éjszaka csendjében - L. Papiriust dictatorrá nevezte ki. S mikor a követek üdvözölték az önmagán aratott fényes győzelemért, ő továbbra is makacs hallgatásba burkolózott anélkül, hogy egy szóval választ adott, vagy cselekedetére utalt volna, ezzel is bizonyítva, mily szenvedélyes indulatot fékezett meg magában roppant lelkierejével.
Papirius C. Iunius Bubulcust nevezte ki a lovasság főparancsnokává. S mikor a curiáknak meg kellett volna szavazniuk fővezéri teljhatalmát, a tanácskozást egy baljós előjel miatt másnapra halasztotta. A Faucia curiának kellett volna ugyanis először szavaznia, amely rossz hírűvé vált azáltal, hogy két vereség alkalmával, a Város megszállása és a caudiumi béke évében, mindkét ízben ő kezdte meg a szavazást. Macer Licinius még egy harmadik csapást is említ, a cremerai vereséget, amely szintén a curia baljós hírét növeli.

39. A dictator, újabb jósjelkérés után, másnap szavaztatta meg a törvényt, s a ciminusi erdőn tervezett átvonulás ijesztő hírére újonnan szervezett legióival Longulához vonult, s Marcius consul régi seregével egyesülve harcba indította csapatait. Szemmel

láthatóan az ellenség sem óhajtott kitérni az ütközet elől. Minthogy azonban egyik fél sem kezdett harcot, a felsorakozott, harcra kész seregeket meglepte az éjszaka. Ezután jó ideig nyugodtan várakoztak szomszédos táboraikban, nem becsülvén túl a maguk, s nem nézve le az ellenség erejét. Közben Etruriában is zajlottak az események; megütköztek az umbriai sereggel, az ellenség nem tudott helytállni a rendkívül hevesen induló küzdelemben, ezért szétszaladt, az etruszkok pedig - átokkal kényszerítve az embereket katonáskodásra, úgy, hogy mindenki maga választott fegyvertársául egy másikat - a Vadimonis tónál minden eddigit felülmúló létszámban és lelkesedéssel harcoltak. Mindkét részről olyan elkeseredéssel vetették magukat a küzdelembe, hogy még dárdát se dobtak egymásra. Mindjárt karddal kezdték meg a harcot, s a legnagyobb elszántsággal megindult viadal hevességét még csak fokozta, hogy jó ideig egyenlőek voltak az esélyek; úgy tűnt, mintha nem is az annyiszor legyőzött etruszkokkal, hanem valami új néppel viaskodnának. Egyik fél se gondolt meghátrálásra. Elöl, a hadijelvények körül, mindenki elesett, és hogy ne maradjanak védtelenül, a második csatasor vállalta az első szerepét. Végül a leghátul álló tartalékot is előrevezényelték, és mindenki annyira kimerült, s oly nagy volt a veszély, hogy a római lovasság, lóról szállva, a fegyvereken és holttesteken átgázolva, a gyalogosok első csatasorához csatlakozott, s az elfáradt katonák közt új seregként megjelenve megzavarta az etruszk hadirendet. Támadásukhoz, bármily kimerültek voltak is, csatlakoztak a többiek, s így végül áttörték az ellenséges sorokat. Erre megtört a makacs ellenállás, néhány csapat meghátrált, s amint hátat fordítottak, valamennyien futásba kezdtek. E napon rendült meg végre az oly hosszú időn át virágzó etruszk hatalom. Seregük java ereje a csatában elhullt; s a rómaiak ugyanezzel a rohammal a tábort is elfoglalták, majd kirabolták.

40. Nemsokára hasonlóan kockázatos háború zajlott le s éppen ilyen dicső eredménnyel a samnisok ellen, akiknek más hadi előkészületek mellett arra is gondjuk volt, hogy csatasorukban új díszes fegyverek ragyogjanak. Két seregük volt, az egyikben ezüsttel, a másikban arannyal borították be a pajzsokat. A pajzs felül egyenes peremmel ellátott, a mellet és vállat fedező része

kiszélesedett, alul, hogy könnyebb legyen, ék alakban futott össze. A katonák mellét páncél, bal lábszárát lábvért védte, sisakjuk forgója még jobban kiemelte testük nagyságát. Az aranydíszt viselő katonák tarka, az ezüst díszesek fehér lentunicát hordtak. Ez utóbbiak a bal-, az előbbiek a jobbszárnyon helyezkedtek el.
A rómaiak már előre megismerkedtek a tündöklő fegyverzettel, vezéreik felvilágosították őket, hogy a katonának rémületet kell keltenie, de ezt nem ezüst és arany díszítéssel érheti el, hanem úgy, hogy kardjára és bátorságára bízza magát. Az ilyesmit inkább tekintsék zsákmánynak, mint fegyvernek és harcieszköznek: csak addig fénylenek, míg nem kerül sor csatára, a vérontás és a sebek majd ezeket is bemocskolják. A harcos dísze a vitézség, minden mást megszerez neki a győzelem, s a mindenben bővelkedő ellenség felett aratott diadal gazdaggá teszi a még oly szegény győztest is. Cursor e lelkesítő szavakkal indította csatába katonáit; ő maga a jobbszárnyon állt, a balszárnyat a lovasság főparancsnokára bízta.
Összecsapás után azonnal teljes erővel kezdett tombolni a harc, és éppily heves vetélkedés folyt a dictator és a lovassági főparancsnok között is, hogy melyik szárny csikarja ki a győzelmet. Úgy esett, hogy először Iunius kényszerítette bal felől hátrálásra az ellenség jobbszárnyán samnis szokás szerint átok terhe mellett besorozott és éppen ezért feltűnő fehér ruhát és hasonlóan ragyogó fegyverzetet viselő katonákat. Iunius, ismételten kijelentve, hogy az Orcusnak ajánlja fel őket, megrohamozta, megzavarta s kétségtelen menekülésre kényszerítette csatasorukat. Ezt látva a dictator felkiáltott:
- Hát vajon a balszárnyon kezdődjék-e a győzelem? S a jobbszárny, ahol a dictator tartózkodik, csak a másik után kullogjon a harcban, s ne övé legyen a győzelem oroszlánrésze?
E szavakkal feltüzelte katonáit, és a lovasok se maradtak el hősiességben a gyalogosok, és a legatusok se lelkesedésben a vezérek mögött. A jobbszárnyon M. Valerius, a balszárnyon P. Decius - mindketten volt consulok - odanyargaltak beosztott lovasaikhoz, s buzdítva őket, hogy osztozzanak velük a győzelem dicsőségében, oldalba támadták velük az ellenséget. A kétfelől átkarolt ellenségen újabb rémület vett erőt, és a római legiók is, hogy fokozzák ijedelmüket, újra felharsanó csatakiáltással törtek rájuk, mire a samnisok menekülni kezdtek. A csatateret csakhamar holttestek és gyönyörű fegyverek borították. A megrettent samnisok először táborukba menekültek, de azután ezt sem tudták tartani: a

rómaiak a tábort elfoglalták, kirabolták, s még az éj beállta előtt felgyújtották.

A dictator a senatus határozata alapján diadalmenetet tartott, a menet fényét különösen emelték a zsákmányolt fegyverek. Az aranyozott pajzsokat oly pompásnak találták, hogy szétosztották a pénzváltó bódék tulajdonosai között, hadd tegyék velük díszesebbé a Forumot. Mint mondják, ekkor tették a praetorok kötelességévé a Forum feldíszítését, valahányszor az istenszobrokat vivő kocsik felvonulnak. A rómaiak az ellenségtől zsákmányolt fegyvereket arra is felhasználták, hogy az isteni szertartások fényét emeljék velük. A campaniabeliek viszont - a samnisok iránt táplált gőgjük és gyűlöletük miatt - e díszes fegyverekkel a látványosságokon és lakomákon fellépő gladiátorokat látták el, akiknek a samnis nevet adták.

Ugyanebben az évben Fabius consul a fegyverszünetet éppen ekkor megszegő Perusia vidékén vitathatatlan és könnyű győzelmet aratott a maradék etruszk seregen. Győzelme után, a falak alá vonulva, még a várost is elfoglalja, ha nem járulnak elébe a város feladását bejelentő követek. A consul helyőrséget ültetett Perusiába, a barátságunkért hozzá folyamodó etruszk követséget pedig Rómába, a senatushoz utasította, majd a dictatorét is jóval felülmúló győzelem elismeréseképpen diadalmenetben vonult be a Városba. Sőt a samnisokon aratott győzelem dicsőségét nagyobbrészt a két legatusnak, P. Deciusnak és M. Valeriusnak tulajdonították, s a nép a legközelebbi választáson nagy szavazattöbbséggel az egyiket consulnak, a másikat praetornak választotta meg.

41. Fabius consuli tisztségét - Etruria dicsőséges meghódoltatásáért - egy évre meghosszabbították, s Deciust adták melléje tiszttársul. Valeriust - immár negyedízben - praetorrá választották. A consulok felosztották a feladatokat: Deciusnak Etruria, Fabiusnak Samnium jutott.
Ez utóbbi is Alfaternához vonult, s visszautasítva a lakosok békekérelmét - mert annak idején, amikor ő kínálta fel, nem fogadták el -, a várost ostromzárral megadásra kényszerítette. A samnisokkal csatára került sor; itt az ellenséget nem túl heves

küzdelemben legyőzték, s az ütközetnek talán még az emléke is feledésbe megy, ha nem itt csatáztak volna először a marsusok a rómaiak ellen. A marsusokéhoz hasonló sors jutott osztályrészül a lázadásukhoz csatlakozó paelignusoknak is.
Szerencsésen hadakozott a másik consul, Decius is. Ráijesztett a tarquiniibeliekre, és kényszerítette őket, hogy seregét lássák el élelemmel, s kérjenek negyven évre fegyverszünetet. A volsiniibeliektől több erődítményt rohammal elfoglalt, néhányat le is rombolt, hogy ne szolgálhasson az ellenségnek menedékhelyül, s azzal, hogy hadakozva hol ide, hol oda vonult, olyan rémületet keltett, hogy az etruszk népek mind békekötési javaslattal fordultak hozzá. Ezt azonban nem érték el; csupán egy évi fegyverszünetet tudtak kieszközölni. Ebben az évben a római sereg zsoldját az ellenség fizette, s minden katonánknak két tunicát is kellett adnia; ez volt a fegyverszünet ára.
Az Etruriában már helyreállított nyugalmat megzavarta az umbriaiak váratlan támadása; ez a nép semmit nem szenvedett a háború csapásaitól, legfeljebb seregek vonultak át területén. Most egész ifjúságát hadba szólította, s az etruszkok nagy részét is lázadásra bírva, olyan tekintélyes sereget szervezett, hogy - dicsőítve saját magát, és ócsárolva a rómaiakat - már azzal dicsekedett, hogy Deciust itthagyja maga mögött, és Etruriából egyenesen Róma megostromlására indul. Decius consul, értesülve tervükről, gyorsított menetben Róma alá vonult, s Pupinia mellett tábort ütve, feszült figyelemmel várta az ellenségről érkező híreket.

Rómában sem vették félvállról az umbriai háborút, a fenyegetés is félelmet keltett bennük; a gallusoktól elszenvedett vereség már egyszer megmutatta, mily nehezen védhető városban laknak. Ezért követeket küldtek Fabius consulhoz, hogy - ha a samnis háborútól teheti seregével sietve vonuljon Umbriába. A consul, engedelmeskedve a parancsnak, erőltetett menetben Mevaniához, az umbriai csapatok akkori tartózkodási helyére vonult. Az umbereket annyira megrémítette a consul váratlan megérkezése - hisz azt hitték, hogy Umbriától távol, Samniumban egész más háború köti le -, hogy egyesek úgy vélték, vissza kell vonulniuk megerősített városaikba, mások pedig, hogy fel kell adniuk a háborút. Mégis az általuk Materinának nevezett egyik kerület lakóinak biztatására nemcsak fegyverben maradtak, de tüstént harcba is bocsátkoztak. Fabiust éppen tábora erődítési munkálatai közben érte a támadás. A

sáncok felé özönlő csapatok láttán, amennyire a hely s az idő megengedte, felsorakoztatta sáncmunkáktól visszahívott katonáit, s megérdemelt dicsérő szavakkal felidézve előttük az etruszk és samnis földön szerzett dicsőséget, felszólította őket, végezzenek az etruszk háború e csekély részecskéjével, és álljanak bosszút az ellenségen azért a pimaszságért, hogy Róma megostromlásával fenyegetőzött. Szavait a harcosok oly lelkesedéssel hallgatták, hogy önkéntelenül kitörő kiáltozásukkal félbeszakították vezérük szónoklatát. Még el se hangzott a parancs, még fel se harsantak a kürtök s a trombiták, máris mindent elsöprő rohammal vetik magukat az ellenségre. Nem úgy rohannak rájuk, mint férfiakra és fegyveresekre szokás, hanem - szinte hihetetlen! - először a hadijelvényeket ragadják el a hordozóktól, majd a hordozókat vonszolják oda a consulhoz; a felfegyverzett katonákat csatasorukból saját vonalukba hurcolják át, s ahol harcra kerül a sor, ott is inkább pajzzsal s nem karddal küzdenek: pajzsuk gombjával vállon ütve terítik le ellenfelüket. Nagyobb volt a foglyok, mint az elesettek száma, s a csatasorban végig egységesen felhangzott az ellenségnek szóló parancs, hogy tegyék le a fegyvert. Így a csata kezdeményezői még harc közben megadták magukat. Másnap és a következő napokban meghódolt Umbria többi népe is. Csak Ocriculum lakói kaptak ünnepélyes ígéretet, hogy szövetséget kötnek velük.

42. Fabius, miután győzött a nem neki kisorsolt háborúban, seregével visszatért a rábízott területre. Ezért a szerencsés szolgálatért - ahogy előző évben a nép is meghosszabbította consuli hatalmát - a senatus a következő évben, amelyben Ap. Claudius és L. Velumnius lett consul, Appius szenvedélyes tiltakozása ellenére, újra rábízta a fővezérséget.
Egyes évkönyvekben azt olvasom, hogy L. Furius néptribunus addig nem engedte megtartani a választást, míg Appius, aki censorként pályázott a consulságra, censori tisztéről le nem mondott. Mikor megválasztották consulnak, Rómában maradt, hogy itthoni tevékenységével növelje befolyását, s a hadi dicsőség másoknak jutott, tiszttársára bízták a sallentinusok elleni új háború vezetését. Volumnius sem lehetett elégedetlen feladatával. Sok szerencsés ütközetet vívott, az ellenség több városát rohammal elfoglalta. A

zsákmányt teljes egészében katonáinak engedte át, s nemcsak e magában is vonzó bőkezűséggel kötelezte le őket, hanem szívélyes bánásmódjával is. Ily módon elérte, hogy szinte keresték a veszélyt és a fáradtságot.
Q. Fabius proconsul Allifae városánál csapott össze a samnisokkal, és vereséget mért rájuk. Győzelme egy percig sem volt kétséges; az ellenséget szétverte, visszaszorította táborába, s a tábor is elesik, ha nem jár annyira végére a nap. De a tábort így is még az éj beállta előtt körülzárta, s éjszakára őrséget rendelt, hogy senki ne szökhessék meg. Az ellenség másnap még hajnalban felajánlotta megadását. Megállapodtak, hogy a samnisokat egy szál ruhában szabadon engedik, s hogy mindegyiknek iga alatt kell átvonulnia. A samnisok szövetségesei felől nem tettek semmi kikötést; mintegy hétezret nyilvános árverésen rabszolgának adtak el. Aki hernicusnak vallotta magát, azt a többiektől elkülönítve, fogságba vetették. Fabius mind Rómába küldte őket a senatus elé, s miután kivizsgálták, hogy mint hivatalosan besorozott katonák, vagy mint önkéntesek harcoltak-e a samnisok oldalán a rómaiak ellen, különböző latin népek őrizetére bízták őket. S az új consulokat, P. Cornelius Arvinát és Q. Marcius Tremulust - mert közben őket választották meg - megbízták, hogy az ügyet ismét terjesszék a senatus elé. A hernicusok ezt igen sérelmesnek találták, s az anagniabeliek minden törzset gyűlésre hívtak össze az úgynevezett tengerparti circusba, ahol a hernicusokhoz tartozó valamennyi nép - Aletrium, Ferentinum és Verulae lakói kivételével - hadat üzent a római népnek.

43. Minthogy Fabius kivonult Samniumból, itt is újra feltámadt a nyugtalanság. Calatia és Sora, a római helyőrségekkel együtt, az ellenség kezére jutott, amely iszonyúan megkínozta a fogságba ejtett katonákat. Ezért egy hadsereg élén ideküldték P. Corneliust, míg új ellensé
geinket, az anagniabelieket és a többi hernicust, akiknek már hadat üzentünk, Marciusra bízták.
Az ellenség kezdetben, valamennyi alkalmas helyet megszállva, minden kapcsolatot elvágott a két consul tábora között, így még a könnyű fegyverzetű futárok sem tudtak átjutni, s minden értesülés híján - néhány napig mindkét consult feszült aggodalom töltötte el a másik helyzete miatt. Ez a félelem Rómát is hatalmába kerítette,

olyannyira, hogy valamennyi katonaköteles férfit feleskettek, s számítva minden eshetőségre, két szabályos hadsereget szerveztek. Azonban a hernicusok elleni háború nem úgy folytatódott, ahogy a pillanatnyi rémület vagy e nép ősi dicsősége alapján várni lehetett volna. Anélkül, hogy valami említésre méltó cselekedetre mertek volna vállalkozni, néhány nap alatt három táborukból is kiverték őket, és seregünknek két hónapi zsoldot és gabonát, minden katonánknak egy-egy tunicát adva eszközöltek ki harminc napi fegyverszünetet, hogy Rómába tudják küldeni követeiket a senatushoz. A senatus ismét Marciushoz utasította őket, akinek a hernicusokkal szemben szabad kezet adott, s ő fogadta el az egész nép meghódolását. Samniumban a másik consul is számbeli fölényben volt, de jobban akadályozta a terep. Az ellenség minden utat eltorlaszolt, minden járható szakadékot megszállt, teljesen elvágta az utánpótlást, s a consul, bár nap mint nap felállította hadrendjét, nem tudta őket csatára kicsalogatni. Egész nyilvánvaló volt, hogy a samnisoknak éppolyan veszélyt jelent az azonnali összecsapás, mint a rómaiaknak a háború elhúzódása.
A hernicusok legyőzése után a tiszttársa segítségére siető Marcius megérkezése megfosztotta az ellenséget a lehetőségtől, hogy tovább halogassa az ütközetet. S miután jól tudták, hogy még az egyik római sereggel szemben sem volnának képesek ütközetben helytállani, s hogy ha a két consuli sereg egyesülését megengedik, nincs többé semmi reményük, a közeledő Marcius szétszórtan menetelő csapataira támadtak. Erre a rómaiak gyorsan egy helyre hordták össze a málhát, s amennyire volt rá idejük, hadirendbe álltak. Az állomáshelyükig elhangzó csatakiáltás, majd a távolban látható porfelhő nagy riadalmat okozott a másik consul táborában. Fabius azonnal harcba szólította katonáit, s rohamléptekben csatára induló seregével oldalba támadta a másik seregünkkel már harcban álló ellenfelet.
- A legnagyobb szégyen lesz - kiáltozta -, ha eltűritek, hogy a másik sereg két csatában is diadalmaskodik, mi pedig még a saját háborúnkban sem tudjuk megszerezni a győzelem dicsőségét!
Ott, ahol támadt, át is tört a hadsorokon keresztül az ellenséges táborig, s a védők nélkül hagyott tábort elfoglalta és felgyújtatta. Mikor Marcius katonái meglátták, hogy ég a tábor, s az ellenség is arrafelé tekingetett, a samnisok minden ponton menekülni kezdtek. De mindenfelé folyt az öldöklés, egyetlen irányban se nyílt számukra biztos menekülés.

Már mintegy harmincezer katonát vágtak le, s a consulok, visszavonulót fúvatva, kölcsönös szerencsekívánatok közben, egyesítették seregeiket, mikor a távolban ellenséges tartalékcsapatok jelentek meg, s újra kezdődött a küzdelem. A győztesek, mielőtt még a consul parancsot adott, vagy jelet kaptak volna, rájuk rohantak, és azt kiáltozták, hogy a samnis újoncokkal drágán kell megfizettetni első szereplésüket. A consulok engedtek a legiók harcvágyának, jól tudva, hogy a meneküléstől megzavarodott veteránokhoz csatlakozott új ellenséges katonák nem lesznek képesek arra, hogy valamennyire is komoly csatát vívjanak. E véleményükben nem is csalódtak. Az egész samnis sereg - fiatalok és öregek egyaránt - futva menekült a közeli hegyek felé. A római csatasor ide is követte őket; a legyőzöttek sehol se leltek biztos menedékre, az elfoglalt magaslatokról is leűzték őket, s már mind egyhangúan békéért esdekeltek. Három hónapra elegendő gabonát, egy évi zsoldot s minden katonánknak egy tunicát követeltek tőlük, csak ekkor küldhették el békét kérő követeiket a senatushoz. Cornelius Samniumban maradt, Marcius, visszatérve a Városba, diadalmenetet tartott a hernicusokon aratott győzelemért; úgy döntöttek, hogy a Forumon lovasszobrot is kap, amelyet Castor temploma előtt állítottak fel. Három hernicus város, Aletrinum, Verulae és Ferentinum lakóinak, minthogy a polgárjog helyett ezt kérték, meghagyták saját törvényeiket, s megkapták a jogot - jó ideig egyedül ők a hernicusok közül -, hogy egymás között házasodhatnak. Az anagniabeliek s mind, akik a rómaiak ellen fegyvert fogtak, római polgárok lettek szavazati jog nélkül, s megtiltották nekik, hogy gyűlést tartsanak vagy egymás közt házasodjanak, s nem választhattak főtisztviselőket sem, kivéve azokat, akik az istenek szolgálatát ellátták.

Ugyanebben az évben kezdte építtetni C. Iunius Bubulcus censor Salus templomát, amit még a samnis háborúban ajánlott fel, mint consul. Ő és tiszttársa, M. Valerius Maximus, államköltségen vidékre vezető utakat is építettek. Ebben az évben újították meg a szövetséget harmadízben a karthágóiakkal, s e célból hozzánk küldött követeiket szívélyesen megajándékozták.

44. Volt ebben az évben dictator is: P. Cornelius Scipio, s mellette a lovasság főparancsnoka P. Decius Mus. Ők tartották meg a

consulválasztó gyűlést - ezért nevezték ki őket -, mert egyik consul sem hagyhatta ott a háborút. L. Postumius és Ti. Minucius lett consul.
Piso kettőjüket közvetlenül Q. Fabius és P. Decius után említi, s kihagy két évet, amelyben mint említettem - Claudius és Volumnius, illetve Cornelius és Marcius volt consul. Nem tudjuk, hogy az évkönyveket forgatva véletlenül feledkezett-e meg róluk, vagy szándékosan hagyta ki a két consul-párt, mert nem tartotta megbízhatónak az adatokat.
Ugyanebben az évben a samnisok betörtek a Campaniához tartozó Stellas területére. Ezért a senatus a két consult Samniumba küldte. Különböző irányokban vonultak: Postumius Tifernum, Minucius pedig Bovianum alá, s először Postumius kezdett csatát Tifernumnál. Egyesek úgy tudósítanak, hogy a samnisok kétségtelenül vereséget szenvedtek, s húszezren estek közülük fogságba; mások szerint viszont a csata nem hozott döntést, és Postumius, mintha félelemből tenné, seregét éjszaka titokban a hegyek közé vezette; a nyomába szegődött ellenség tőle mintegy kétezer lépésre szintén tábort ütött egy megerősített helyen. A consul azt a látszatot akarván kelteni, ami egyébként igaz is volt, hogy biztonságos, jól ellátott táborhelyet keres -, miután táborát jól megerősítve minden szükséges készlettel ellátta, a harmadik őrállás idején tekintélyes őrséget hagyva hátra, legióit málha nélkül a lehető legrövidebb úton tiszttársához vezette, aki éppen az ellenség másik seregével nézett farkasszemet. Ekkor Postumius tanácsára Minucius megkezdte az ütközetet, s miután szinte egész napon át egyenlően állt a csata, Postumius friss seregével, váratlanul megtámadta a fáradt ellenséget, amely a kimerültség és sebek miatt menekülni is alig tudván, halomra hullott. A rómaiak huszonegy hadijelvényt zsákmányoltak, majd Postumius tábora felé indultak. Itt a két győztes sereg a csata hírére már megrettent ellenséget szétveri és megfutamítja. Huszonhat hadijelvényt zsákmányolnak, a samnisok vezérét, Statius Gelliust sok harcostársával együtt elfogják, s mindkét tábort elfoglalják. Másnap ostrom alá veszik Bovianumot, majd hamarosan be is veszik. A consulok e fényes sikerért, nagy dicsőséggel övezve, diadalmenetet tartottak.
Néhány történetíró szerint Minucius, akit súlyos sebbel vittek vissza a táborba, meghalt, s Bovianumot a helyére megválasztott és seregéhez kiküldött Postumius foglalta el.
Ugyanebben az évben a samnisoktól visszafoglaltuk Sorát,

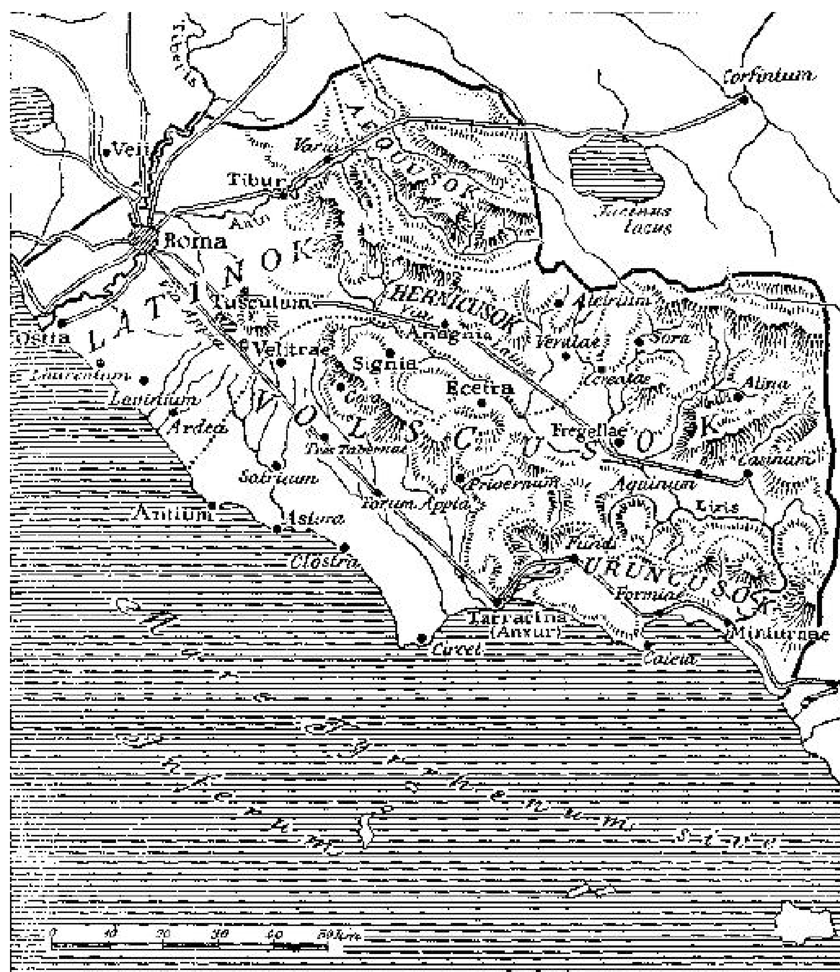
Arpinumot, Cesenniát. Herculesnek nagy szobrot állítottak és szenteltek fel a Capitoliumon.

45. P. Sulpicius Saverrio és P. Sempronius Sophus consulsága alatt a samnisok, mert vagy be akarták fejezni, vagy el óhajtották húzni a háborút, békejavaslattal követeket küldtek Rómába.
Alázatos hangon előadott kérésükre azt a választ kapták, hogy ha a samnisok nem készültek volna már annyiszor, éppen békekérés közben, a háborúra, akkor kölcsönös megegyezéssel megköthetnék a békét. De most, minthogy szavaiknak a mai napig nincs semmi hitele, nem hihetnek másnak, csak a tényeknek. P. Sempronius consul hamarosan megjelenik seregével Samniumban; őt nem vezethetik félre afelől, mire készülnek, békére vagy háborúra, s ő majd tájékoztatni fogja a senatust mindarról, amit tapasztalt. S ha a consul Samniumból visszaérkezett, akkor küldhetik ők is követeiket. S minthogy a Samniumban megjelent római hadsereg mindenütt teljes nyugalmat talált, és szívélyes fogadtatásban részesült, a samnisokkal ebben az évben megújították a korábbi szerződést.
Ezután a római fegyverek régi ellenségeink, az aequusok ellen fordultak, akik egyébként, ha nem is őszinte szívvel, de éveken át megtartották a békét, és nyugodtan viselkedtek. A hernicusokkal együtt ugyanis - míg ezek függetlenek voltak - több ízben küldtek segélycsapatokat a samnisoknak, majd a hernicusok leverése után egész népük - nem is titkolva, hogy az állam határozott így - ellenségeink mellé állt. És mikor a samnisokkal Rómában megkötött békeszerződés után fetialis papok jelentek meg náluk elégtételt kérni, azt hangoztatták, mindez kísérlet arra, hogy a háború lehetőségével rémítgetve őket is, római alattvalókká tegyék, s hogy ez mennyire kívánatos dolog, a hernicusok példája mutatja: azok közülük, akiknek választást engedtek, többre becsülték saját törvényeiket a római polgárjognál, azok pedig, akik nem kapták meg a döntés jogát, büntetésnek tekintették a rájuk kényszerített polgárjogot. Minthogy népgyűléseik nyilvánossága előtt egymást követték az ilyen kijelentések, a római nép úgy határozott, hogy háborút kell üzenni az aequusoknak; az új hadjáratban mindkét consul részt vett, s az ellenség táborától négyezer lépésnyire helyezkedtek el. Az eléggé szedett-vedettnek látszó aequus sereget, amely már jó néhány éve nem vívott önálló háborút, kijelölt vezérek és fegyelem híján zavart félelem fogta el. Egyesek amellett

kardoskodtak, hogy kezdjenek csatát, mások, hogy csupán a tábort védjék. Legtöbbjüket az aggasztotta, hogy végig fogják pusztítani földjeiket, lerontják csekély számú őrség védelme alatt hátrahagyott városaikat. S mikor a sokféle vélemény között olyan is elhangzott, hogy a közös ügyet figyelmen kívül hagyva, ki-ki törődjék saját érdekével, azaz: az első őrségváltáskor távozzanak el különböző irányban a táborból; s minden tulajdonukat a városokba szállítva, ott védekezzenek, nagy tetszésnyilvánításnak közepette egyhangúan ezt a javaslatot fogadták el. Az ellenség már szétszéledt a földeken, mikor a rómaiak kora hajnalban, hadijelvényeiket előhozva, csatarendbe álltak, s minthogy senki se vonult ellenük, rohamlépésben közeledtek az ellenséges táborhoz. A kapukban vagy a sáncnál egyetlen őr sem állt, és a tábor szokott moraját sem lehetett észlelni, ezért a szokatlan csend miatt meghökkenve, cseltől tartottak, és meg sem mozdultak. Majd áttörtek a sáncon, és látva, hogy minden üres, gyorsan követni kezdték az ellenség nyomait. De a szanaszét eltávozott ellenség minden irányban elágazó nyomai kezdetben megzavarták őket, később azonban, kémek útján értesülve az aequusok terveiről, várostól városig vitték a háborút. Ötven nap alatt harmincegy várost vettek ostrom alá és foglaltak el. A legtöbbet lerombolták és felgyújtották, s így majdnem teljesen kiirtották az aequusok népét. A rajtuk aratott győzelem után a rómaiak diadalmenetet tartottak. E vereség intő példája arra késztette a marrucinusokat, marsusokat, paelignusokat és frentanusokat, hogy békét és barátságot kérő követeket küldjenek Rómába. E népek kérése teljesedett, szövetséget kötöttek velük.

46. Ebben az évben volt aedilis curulis a libertinus Cnaeus fia, az alacsony származású, de egyébként talpraesett és ékesen szóló Cn. Flavius írnok. Némelyik évkönyvben azt olvasom, hogy midőn a tribunusok szolgálatában állva látta, hogy tribusa aedilisnek jelöli, de írnok volta miatt nem fogadják el jelölését, írótábláját letéve megesküdött, hogy soha többé nem végez írnoki munkát. Ezzel szemben Macer Licinius azt állítja, hogy írnoki tisztségét már rég letette, mikor tribunus, majd a Város éjszakai biztonságáról, később pedig egy colonia alapításáról gondoskodó hármasbizottság tagja lett. Egyébként abban minden forrás megegyezik, hogy állandó harcban állt az őt alacsony származása miatt lenéző nemesekkel.

Például nyilvánosságra hozta az eddig a főpap titkos helyiségében őrzött törvénykezési szabályokat, s a Forumon körös-körül felállított fehér színű táblákon közzétette a törvénykezési napok jegyzékét, hogy mindenki tudja, mely napokon lehet bírói eljárást folytatni. A nemesek nagy felháborodására ő szentelte fel a Vulcanusról elnevezett téren az Egyetértés templomát, s a nép egyhangú határozattal kényszerítette Cornelius Barbatus főpapot, hogy a felszentelési imát elmondja, noha a főpap tiltakozott, mondván, hogy ősi hagyomány szerint csak consul vagy imperator szentelhet fel templomot. Ezért is terjesztették a senatus jóváhagyásával a nép elé azt a javaslatot, hogy a senatusnak vagy a néptribunusok többségének jóváhagyása nélkül senki sem szentelhet fel templomot vagy oltárt. Szeretnék még egy dolgot megemlíteni; önmagában nem is volna jelentős, de azt bizonyítja, mily büszke lélekkel viselték el a plebeiusok a nemesek gőgjét. Egyszer Flavius meglátogatta beteg tiszttársát, s az ott üldögélő nemes ifjak összebeszéltek, hogy nem állnak fel előtte. Flavius erre odahozatta curulisi székét, s e méltóságának kijáró díszhelyről szemlélte, hogyan emészti a méreg ellenfeleit. Egyébként Flaviust az Ap. Claudius censorsága idején befolyásossá vált forumi párt választotta meg aedilisnek. Ez az Appius alázta meg először a senatust azzal, hogy tagjai közé felszabadított rabszolgák gyermekeit is bevette. E választást azonban senki sem fogadta el, s így miután a senatus révén nem tudta megszerezni a Város ügyeinek intézésében a kívánt befolyást, a Forumon és a Mars mezőn történő választásokat tette tönkre azzal, hogy valamennyi tribust alacsony származásúakkal töltötte fel. Ezért Flavius megválasztása olyan visszatetszést szült, hogy a legtöbb nemes letette a senatori gyűrűt és lovagi díszeit. Ettől kezdve a polgárság két részre szakadt; más célt követett a népnek a derekabbakat támogató és tisztelő romlatlanabb része, s mást a forumi párt, míg végül Q. Fabius és P. Decius lett censor, és Fabius, egyrészt hogy helyreállítsa az egyetértést, másrészt hogy a népgyűléseken ne a legalacsonyabb rendhez tartozóké legyen a szótöbbség, az egész piaci söpredéket négy „városi"-nak elnevezett tribusba osztotta. Ezért az intézkedéséért állítólag olyan hála övezte, hogy - amit annyi győzelmével sem tudott elérni - a rendek közti egyensúly megteremtéséért a Maximus melléknévvel tisztelték meg. Azt mondják, ő intézményesítette a lovagok quinctilis idusán szokásos felvonulását is.



RÓMA ÉS KÖRNYÉKE

TIZEDIK KÖNYV

1. L. Genucius és Ser. Cornelius consulsága idejében - nem lévén külső háború - majdnem teljes nyugalom uralkodott. Sorába és Albába telepeseket küldtek. Hatezer embert írtak össze, akik az aequusok közt, Albában szándékoztak letelepedni. A volscus területen fekvő, de samnis uralom alatt álló Sorába négyezer embert küldtek. Ebben az évben kapták meg Arpinum és Trebula lakói a polgárjogot. A frusinobeliek területük egyharmadának elvesztésével bűnhődtek, mert kiderült, hogy a hernicusokat ők biztatták lázadásra; a consulok a senatus megbízásából kivizsgálták az ügyet, s az összeesküvés vezetőit megvesszőztették, majd lefejeztették. De hogy az esztendő mégse teljék el teljesen háború nélkül, kisebb sereget küldtek Umbriába, mert az a hír érkezett, hogy itt egy barlangból fegyveresek járnak ki rabolni a földekre. A barlangba benyomult katonák közül a homályban - főként a rájuk dobált kövektől - sokan megsebesültek, míg végül, felfedezve a kettős bejáratú barlang másik nyílását, mindkét bejárathoz fát hordtak össze és meggyújtották. Így bent a füstben, gőzben mintegy kétezer fegyveres fulladt meg: megkísérelték a kitörést, majd végül a lángok közé rohantak.
M. Livius Denter és M. Aemilius consulsága alatt újra kezdődött a háború az aequusok ellen. Feldühödtek a colonia alapítása miatt, amelyet saját területükön ellenük emelt erődnek tekintettek, megpróbálták - minden erejüket összeszedve - elfoglalni, de maguk a telepesek verték vissza őket. Ez a hír egyébként Rómában akkora rémületet keltett - hisz szinte hihetetlen volt, hogy az annyira legyengült aequusok saját erejükből háborút kezdjenek -, hogy a háborús fenyegetés miatt C. Iunius Bubulcust dictatorrá választották, aki M. Titinius lovassági főparancsnokkal kivonulva az aequusokat az első összecsapásban leverte, s mikor a nyolcadik napon diadalmenetben visszatért a Városba, mint dictator szentelte fel a templomot, amelyet mint consul ajánlott fel, s mint censor kezdett építeni Salusnak.

2. Ugyanebben az évben a lakedaimóni Kleonümosz vezetésével görög hajóhad kötött ki Italia partjain, s a sallentinusok földjén elfoglalta Thuriae városát. Aemilius consult küldték ellene, aki az ellenséget ütközetben megfutamítva visszaűzte hajóira. Thuriaet visszakapták régi lakói, s a sallentinusok földjén helyreállt a béke.

Egyes évkönyvekben azt találom, hogy Iunius Bubulcus dictatort küldték a sallentinusok megsegítésére, s hogy Kleonümosz nem is csapott össze a rómaiakkal, hanem elhagyta Italiát. Körülhajózta a brundisiumi hegyfokot, innen az Adriai tengeröböl közepére sodorták a szelek, s minthogy balról Italia kikötésre alkalmatlan partjai ijesztették el, jobbról pedig olyan vad s tengeri kalózkodásuk miatt nagyrészt hírhedt népek, mint az illyrek, liburnusok és az istriabeliek, egyenesen az öböl mélyébe, a venetusok partjaiig hatolt. Néhány embert partra tett, hogy a vidéket kikémleljék; így megtudta, hogy itt, a tenger mellett csak egy keskeny partsáv húzódik, és ha ezen áthatolnak, a tenger hullámaitól táplált lagunákra bukkannak; a közelben sík szántóföldekre, távolabb dombokra nyílik kilátás, s innen nem messze egy igen mély folyó, a Meduacus torkolatát lehet látni, ahol hajóik felevezve biztos horgonyzóhelyet találhatnak. Erre Kleonümosz megparancsolta, hogy a hajóhadat ide irányítva induljanak el az ár ellen. De a nehezebb hajóknak nem volt elég mély a folyó, ezért a fegyveres legénység a könnyebb bárkákra átszállva jutott el egy sűrűn lakott területre, a pataviumiaknak három, ezen a parton fekvő falujához. Itt, a hajókon csekély őrséget hagyva hátra, a helységeket megtámadják, a házakat felgyújtják, zsákmányul sok embert és jószágot hajtanak el, s a csábító préda reményében mind messzebb kalandoznak hajóikból.

A pataviumiak, akik amúgy is állandó fegyveres készültségben voltak a szomszédos gallusok miatt, erre a hírre két hadsereget állítanak fel a fiatalságból. Az egyiket arra a vidékre küldik, ahonnan hírt kaptak a nagy területre kiterjedő pusztításról, a másikat pedig, hogy össze ne találkozzék a tengeri rablókkal, kerülő úton a várostól tizennégyezer lépésre kikötött hajóikhoz irányítják. Itt, levágva a kisszámú őrséget, megtámadják a hajókat, és arra kényszerítik a megrémült legénységet, hogy hajóit a folyó túlsó partjára vigye át. Hasonló sikerrel harcoltak a szárazföldön szétszóródott zsákmányolók ellen is, és amikor a hajókhoz menekülve visszafelé igyekvő görögöknek a venetusok is útjukat állták, a két oldalról közrefogott ellenséget lekaszabolják; egy részüket elfogják, ezektől megtudják, hogy Kleonümosz tőlük háromezer lépésnyire tartózkodik hajóhadával. Ezután, a foglyokat egy közeli faluban őrizet alatt hátrahagyva, a fegyveres katonák egyik része sekélyvízi hajózásra alkalmas, lapos fenekű folyami

dereglyékre, másik része pedig a zsákmányolt bárkákra száll. Elindulva körülfogják a király egy helyben veszteglő hajóhadát, amelyet nagyobb rettegéssel töltött el az ismeretlen vidék, mint az ellenség, s mikor nagyobb hévvel igyekszik a nyílt vízre kimenekülni, mint védekezni, a folyó torkolatáig üldözik, s a rémült menekülés közben sekély vízre sodródott néhány ellenséges hajót elfogva és felgyújtva győztesen térnek vissza. Kleonümosz, aki hajóhadának alig ötödét tudta megmenteni, miután partra szállását az Adriai-tenger mellékén sehol nem kísérte szerencse, elvitorlázott. Sokan élnek Pataviumban ma is, akik még látták a Iuno egykori templomában függő hajóorrokat s a lakedaimóniaktól elvett többi zsákmányt. Itt az ütközet napján, a hajóscsata emlékére a város közepét átszelő folyón minden évben hajósviadalt szoktak rendezni.

3. Ugyanebben az évben Rómában a vestinusokkal - kérésükre - barátsági szerződést kötöttünk. Ezután több esemény keltett rémületet. Az a hír érkezett, hogy Etruria fellázadt, s hogy e nyugtalanságot az Arretiumban kitört belső villongások váltották ki; a városban ugyanis megpróbálták fegyveres felkeléssel elűzni a gazdagsága miatt gyűlölt és igen befolyásos Cilnius-nemzetséget. Ugyanekkor a marsusok is fegyvert fogtak, hogy megvédjék azt a területet, amelyen a rómaiak Carseoli coloniát alapították, négyezer telepest véve névjegyzékbe. A háborús veszély miatt M. Valerius Maximust dictatorrá nevezték ki, ő pedig M. Aemilius Paulust választotta maga mellé lovassági főparancsnoknak. Én inkább ezt hiszem el, s nem azt, hogy Q. Fabiust - az ő életkorában, s annyi kitüntető tisztség viselése után - rendelték Valerius mellé. Azt viszont nem vitatom, hogy a tévedést a Maximus melléknév okozhatta. A dictator elindult seregével, s egyetlen ütközetben szétverte a marsusokat. Megerősített városaikat, ahová menekültek, Milioniát, Plestinát, Fresiliát néhány nap alatt elfoglalta, a marsusoktól megtorlásul elvette területük egy részét, majd megújította velük a szövetséget. Ezután az etruszkok ellen fordult a háború. S mikor a dictator a jósjelek megújítása végett Rómába utazott, a takarmányszerzésre kivonult lovassági főparancsnokra az ellenség lesből rátört, körülvette, több hadijelvényt elzsákmányolt, s a csapatot szégyenszemre megtizedelve és megfutamítva visszakergette a táborba. Ez a megfutamodás nemcsak azért nem fér

össze a Fabius névvel, mert ha valamilyen kiváló tulajdonságáért, hát legfőképpen harcban tanúsított bátorságáért kapta jutalmul kitüntető melléknevét, hanem azért sem, mert őt, aki emlékezett Papirius kegyetlen szigorúságára, sose lehetett volna rábírni, hogy a dictator parancsa ellenére ütközetbe bocsátkozzék.

4. A vereség híre Rómában a történtek jelentőségét jóval meghaladó rémületet keltett. Törvénykezési szünetet hirdettek ugyanis, mintha az egész hadsereg megsemmisült volna, a kapukba őrséget, az utcákra őrjáratokat rendeltek, fegyvereket és lövedékeket halmoztak fel a falakon, s a dictatort, valamennyi hadköteles felesketése után, visszaküldték a sereghez. Itt, a lovassági főparancsnok gondoskodásának eredményeképpen, mindent nagyobb nyugalomban és rendben talált, mint várta; a tábort hátrább, biztonságosabb helyre telepítették, a hadijel vényektől megfosztott cohorsok sátrak nélkül helyezkedtek el a tábor körül, a sereget fűtötte a harcvágy, hogy minél hamarabb lemossa a gyalázatot. Ezért táborával innét haladéktalanul Rusellae környékére vonult. Követte az ellenség, amely az elért siker után rendkívül bízott ugyan erejében még nyílt ütközet esetére is, mégis a rómaiakkal szemben megpróbálkozott az egyszer már oly sikeresnek bizonyult cselvetéssel is. Nem messze a római tábortól állt a portyázás közben felégetett egyik falu, félig romba dőlt házaival. Az ellenség ide bújtatta fegyvereseit, s baromcsordákat terelt a Cn. Fulvius legatus parancsnoksága alatt álló különítmény közelébe. De minthogy erre a csalogatásra a római őrségből senki se mozdult, az egyik pásztor, egész a római sáncok közelében, odakiáltott a többieknek, akik a romba dőlt falu felől lassan hajtották erre a jószágot, hogy mire várnak, hisz nyugodtan keresztülhajthatják a csordát a római táboron. A legatus, mikor e szavakat néhány caerebeli tolmácsolta neki és valamennyi római csapat hevesen zúgolódni kezdett, de parancs nélkül mégsem merték elhagyni helyüket -, felszólította az ellenség nyelvén értőket: figyeljék meg, a pásztorok a földművesek vagy inkább a városi emberek módján beszélnek-e. S mikor azt a választ kapta, hogy beszédmódjuk, viselkedésük és megjelenésük sokkal finomabb, mint az egyszerű pásztoroké, így szólt:

- Menjetek hát, és mondjátok meg nekik: fedjék fel hasztalanul leplezett cselfogásukat, a rómaiak mindent tudnak, s őket már éppoly kevéssé lehet ravaszsággal legyőzni, mint fegyverrel.
Mikor e kijelentés a lesben várakozók tudomására jutott, hirtelen előrontottak rejtekhelyükről, s hadijelvényeikkel egy mindenhonnan jól látható nyílt térségre vonultak. A legatus látva, hogy csatasoraik erősebbek annál, semhogy embereivel képes volna feltartóztatni őket, sürgős üzenetben segélycsapatokat kért a dictatortól, s közben igyekezett felfogni az ellenséges támadást.

5. A dictator az üzenet hírére parancsot ad, induljanak el a hadijelvények s nyomukban a fegyveresek. De szinte még el sem hangzott a parancs, máris mindez megtörtént. A sereg szempillantás alatt felragadta hadijelvényeit és fegyvereit, s alig lehetett visszatartani, hogy ne induljon rohamra. Lelkesedésüket épp úgy növelte a nemrég elszenvedett vereségért szívüket eltöltő bosszúvágy, mint az egyre elkeseredettebbé váló küzdelem mind jobban kivehető zaja. Sürgetik egymást, gyorsabb haladásra buzdítják a hadijelvények hordozóit is. A dictator, minél inkább sietni látja, annál inkább tartóztatja és lassúbb menetelésre kényszeríti őket. Az összecsapás megindulásakor előrohanó etruszkok azonban teljes számban vettek részt az ütközetben. A dictatorhoz egyre-másra érkeztek a jelentések, hogy az etruszkok valamennyi legiójukat harcba vezényelték, s a mieink már nem tudnak sokáig ellenállni. Egy magaslatról lenézve maga is meggyőződhetett embereinek szorongatott helyzetéről. Egyébként szilárdan bízott abban, hogy a legatus még egy ideig kitart, ő pedig elég közel van ahhoz, hogy megmenthesse a veszélyből; meg akarta várni, míg az ellenség teljesen kimerül, hogy pihent erejével azután csapjon rá a fáradt csapatokra. S bármilyen lassan nyomult is előre, az egyre csökkenő távolság különösen a lovasságnak alkalmat kínált a rohamra. Elöl a legiók hadijelvényei haladtak, hogy az ellenség ne gyanítson semmi titkos vagy váratlan meglepetést. De a gyalogos oszlopok között térközöket hagytak, ahol a lovasságnak elég széles útja nyílt a támadásra. S abban a pillanatban, amikor a sereg csatakiáltása felharsant, a sorok között akadálytalanul előviharzó lovasság is rátört az ellenségre, amelyet egyszeriben rémület fogott el, mert teljesen előkészületlenül érte a fergeteges lovasroham.

Amennyire majdnem elkésve érkezett a segítség a szinte már teljesen körülzárt rómaiaknak, most épp annyira felmentette őket a további küzdelemtől. A friss csapatok vették át a már nem sokáig és nem kétes eredménnyel folyó harcot. A szétvert ellenség a táborába menekült, s a már benyomuló rómaiak elől hátrálva a túlsó szélen zsúfolódott össze. A szűk kapukban összetorlódtak a menekülők, sokan felkapaszkodtak a sáncra és a palánkra, remélve, hogy így fentről védekezhetnek vagy, átjutva, elmenekülhetnek. Véletlenül egyik helyen nem túl erősre építették a kerítést, így a felkapaszkodók terhe alatt az árokba zuhant, mire azt kiabálva, hogy maguk az istenek nyitják meg előttük a menekülés útját, kirohantak, sokkal többen fegyver nélkül, mint fegyverrel.

E csatában újra megtörtük az etruszkok erejét. A dictator, azzal a feltétellel, hogy seregét ellátják egy évi zsolddal s két hónapra elegendő gabonával, megengedte, hogy Rómába küldjék békét kérő követeiket. A békét nem kapták meg: két évre szóló fegyverszünetet kötöttek velük. A dictator diadalmenetben tért vissza a Városba. Más történetírók szerint a dictator minden emlékezetes ütközet nélkül teremtett nyugalmat Etruriában, csupán azáltal, hogy Arretiumban véget vetett a belső villongásoknak, s a Cilnius-nemzetséget összebékítette a néppel.
A dictatori tisztet letevő M. Valeriust consullá választották. Egyes tudósítások szerint megválasztása úgy történt, hogy nem is pályázott, sőt jelen sem volt, s a választógyűlést egy interrex vezette. Abban azonban minden forrás egyetért, hogy a consuli tisztet Apuleius viselte Pansával együtt.

6. M. Valerius és Q. Apuleius consulok idejében elég békés volt a külső helyzet. Az etruszkokat nyugalomra kényszerítette a szerencsétlenül végződött háború és a fegyverszünet, s az oly sok éven át tartó vereségekkel megfékezett samnisoknak sem volt okuk, hogy megbánják a nemrég kötött szerződést. Rómában is nyugodtabbá és könnyebbé tette a nép helyzetét, hogy annyi embert küldtek a coloniákba. De hogy mégse legyen minden téren teljes a nyugalom, Q. és Cn. Ogulnius néptribunusok viszályt szítottak a polgárság patrícius és plebeius vezetői között, s minden lehető alkalmat megragadtak, hogy a nép előtt vádaskodjanak az atyák ellen. Miután egyéb kísérleteiket nem koronázta siker, olyan

vállalkozásba kezdtek, amely nemcsak az egyszerű népet tüzelte fel, hanem még vezetőit is, azokat a plebeiusokat, akik már consulságot viseltek és diadalmenetet tartottak, s akik számára az alsó rend előtt egyedül elzárt papi méltóságok kivételével, amelyek még nem voltak közösek, egyetlen tisztség sem volt elérhetetlen. Tehát azt a törvényjavaslatot terjesztették elő, hogy az eddigi négy jóspap és négy főpap mellé - akiknek számát növelni kell - válasszanak még négy jóspapot és öt főpapot s valamennyit a népből. Nem találom a módját, hogyan lehetett a jóspapi testület létszámát hacsak nem haltak meg közülük ketten - négyre csökkenteni, hisz közismert, hogy a jóspapok számának páratlannak kell lennie, hogy a három ősi tribusnak a Ramnes-, Tities- és Luceresnek meglegyen a maga jóspapja, vagy ha több papra van szükség, egyenlő arányban kell megkettőzni számukat, amint tették is, amikor a négyhez még ötöt választva - hogy mindegyik tribusnak három papja legyen - számukat kilencre egészítették ki. Egyébként, minthogy a testületet a népből kellett volna kiegészíteni, az atyák ezt éppúgy nehezményezték, mint annak idején, amikor látniuk kellett, hogy a consuli méltóság mindenki számára elérhetővé lesz. Úgy tüntették fel a dolgot, mintha ez inkább az isteneket s nem őket magukat érintené:
„Az istenek majd gondoskodnak róla, hogy ne szennyezzék be szent szertartásaikat; ők maguk csak azt óhajtják, hogy emiatt ne érje szerencsétlenség az államot."

De nem tanúsítottak komoly ellenállást, megszokták már, hogy alulmaradnak az efféle küzdelmekben. S itt nem olyan ellenfelekkel álltak szemben, akik az egykor remélni is alig mert magas tisztségekért küzdenek, hanem olyanokkal, akik mindazt, amiért a sokszor bizonytalan siker reményével küzdöttek, a többszörös consulatust, censori tisztséget és a diadalmeneteket, már meg is szerezték.

7. Mégis, mint mondják, elsősorban Ap. Claudius és P. Decius Mus között élénk vita alakult ki afelől, elfogadják-e vagy elvessék a törvényjavaslatot. Miután majdnem ugyanazokkal az érvekkel védték az atyák, illetve a nép jogát, mint amelyek annak idején a Licinius-féle törvény mellett és ellen elhangzottak, mikor a nép igényt támasztott a consuli tisztségre, a hagyomány szerint Decius felidézte hallgatói előtt atyja alakját, úgy, ahogy a jelenvoltak közül

annak idején még sokan látták: gabii köntösben, a dárda felett állva, ahogy magát a római népért és legiókért felajánlotta. A halhatatlan istenek, mondotta, éppoly tisztának, éppoly feddhetetlennek találták akkor P. Decius consult, mintha tiszttársa, T. Manlius ajánlotta volna fel magát nekik áldozatul. Hát ezt a P. Deciust sem lehetne szentségtörés nélkül megválasztani, hogy Rómában az istenek nyilvános tiszteletéről gondoskodjék? Vagy netán attól kellene félni, kérdezte, hogy az istenek az ő kérését kevésbé hallgatják meg, mint Appius Claudiusét? Appius talán tisztább szívvel mutatja be otthon egyéni áldozatát, s áhítatosabban tiszteli az isteneket, mint ő? S kinek lehet kifogása ama fogadalomtételek ellen, amelyek annyi plebeius consul és dictator ajkáról, táborba menet vagy éppen harc közben, az állam érdekében elhangzottak? Vegyék csak számba, kik voltak hadvezérek az azóta eltelt években, amióta plebeius férfiak vezetésével és jósjeleivel folynak a háborúk, vegyék számba a diadalmeneteket; most már a plebeiusok is büszkék lehetnek a közülük kikerült új nemességre! Ő meg van győződve arról, hogy váratlan, új háború esetén a senatus és a római nép egyáltalán nem bízna jobban a patrícius, mint a plebeius vezérekben.

- Ha pedig így áll a helyzet - folytatta -, melyik isten vagy ember háborodhatnék fel azon, hogy azok a férfiak, akiknek kitüntetésül curulisi széket, bíborszegélyes togát, pálmaággal díszített tunicát, hímzett köntöst, győzelmi és babérkoszorút adtatok, s akiknek hajlékát egyebek közt az ellenségtől zsákmányolt fegyverekkel ékesítettétek fel, most ezek mellé még a fő- és jóspapi tisztség jelvényeit is megkapják? S hogy azt, aki a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter öltözetével ékesen, aranyozott kocsin vonult a Városon át föl a Capitoliumra, most úgy lássátok, kezében áldozati csészével és jóspálcával, amint befedett fejjel leöli az áldozati állatot, s figyeli a várból a jósjeleket? S szobrukon egykor majd megütközés nélkül fogják olvasni a felvésett consuli, censori tisztséget és diadalmeneteket, de ha ezekhez a fő- és jóspapi tisztséget is hozzáteszitek, az olvasó felháborodva elfordítja tekintetét? Remélem - s ne neheztelienek meg ezért rám az istenek -, hogy a főpapi méltóságnak, ha a római nép jóindulata már nekünk adta, nem szerzünk kevesebb megbecsülést tekintélyünkkel, mint amennyit elnyerése nekünk juttatott, s inkább az istenek, mint a magunk nevében óhajtjuk e tisztet, hogy azoknak, akiket eddig magánemberként tiszteltünk, most az állam nevében is szolgálhassunk.

8. - De miért is beszéltem eddig úgy, mintha a papi tisztségek ügyében a patríciusok még egyáltalán nem döntöttek volna, s mintha nem volna máris birtokunkban az egyik legjelentősebb papi méltóság? Hisz plebeiusokat látunk az istentiszteleti ügyeket intéző tízes bizottságban, ők értelmezik a Sibylla-jóslatokat és a római népnek szóló jövendöléseket, ugyancsak ők vezetik az Apollo tiszteletére rendezett áldozatokat s egyéb szertartásokat. S mint ahogy akkor is a patríciusok legkisebb sérelme nélkül egészítették ki az áldozatokat intéző tízes bizottságot, éppen úgy óhajtja most a tribunus, e derék és vállalkozó kedvű férfi, hogy a jóspapok testületében szervezzenek még öt, a főpapokéban négy, a plebeiusoknak biztosítandó helyet. Nem azért, Appius, hogy innen kiszorítsanak benneteket, hanem azért, hogy mint más ügyekben, az isteni szolgálatban is, erejükhöz képest, segítségetekre legyenek. Nem kell amiatt pirulnod, Appius, hogy az lesz társad a főpapságban, aki már eddig is tiszttársad lehetett a censori vagy consuli tisztségben, s aki mellett, ha ő volt a dictator, éppúgy lehettél te lovassági főparancsnok, mint ahogy lovassági főparancsnok lehetett melletted ő, ha te vagy a dictator. Ha a híres patrícius elődök befogadtak maguk közé egy sabin jövevényt, a ti főrangú nemzetségetek ősét, akit tetszésetek szerint nevezhetünk Attius Claususnak vagy Appius Claudiusnak, akkor te se viszolyogj minket a főpapok közé befogadni. Sok fényes címet hozunk magunkkal, sőt valamennyit, amelyekre ti oly büszkék vagytok: L. Sextius volt az első plebeius consul, C. Licinius Stolo az első lovassági főparancsnok, C. Marcius Rutilus az első dictator és censor, Q. Publilius Philo az első praetor. Unos-untalan halljuk emlegetni, hogy csak ti kérhettek madárjóslatot, csak nektek van igazi családfátok, s jogszerűen csak benneteket illethet meg háborúban és békében a főhatalom és a jósjelkérés joga. A plebeiusok eddig mindkét jogot éppen olyan szerencsével gyakorolták, mint a patríciusok, s ez a jövőben is így lesz, polgárok. Netán hallottátok a mondákból, hogy kezdetben nem holmi égből leszállt embereket tettek meg patríciusnak, hanem azokat, akik meg tudták nevezni apjukat, ami annyit jelent és nem többet, hogy szabad szülőktől származtak. Nos, én igazolni tudom, hogy apám consul volt, s így fiam már egy consul-nagyapával dicsekedhet. A

dolog lényege az, polgárok, hogy mi csak egyszerűen visszaköveteljük mindazt, amiből kizártak bennünket. De a patríciusok csak viszálykodni akarnak, s nem gondolnak arra, mi lesz a küzdelem eredménye. Én úgy vélem, meg kell szavaznotok ezt a magatoknak és az államnak egyaránt javára, békéjére, boldogulására szolgáló törvényjavaslatot.

9. A nép követelte, hogy azonnal hívják össze a tribusokat, s nem volt kétséges, hogy a javaslatot megszavazzák, de a tribunusi tiltakozás miatt ez a nap veszendőbe ment. Másnap a megfélemlített tribunusok elálltak a tiltakozástól, s a nép nagy szótöbbséggel elfogadta a törvényt. Főpapokká választották a javaslatot támogató P. Decius Musszal együtt P. Sempronius Sophust, C. Marcius Rutilust, M. Livius Dentert, s öt jóspapot választottak, ugyancsak a népből: C. Genuciust, P. Aelius Paetust, M. Minucius Faesust, C. Marciust, T. Publiliust. Így a főpapok száma nyolc, a jóspapoké kilenc lett.
Ugyanebben az évben terjesztette elő M. Valerius consul a néphez való fellebbezésről szóló, az eddigieknél több biztosítékot tartalmazó törvényjavaslatot. A királyok elűzése óta harmadszor került napirendre ez a javaslat, s mindig ugyanaz a család terjesztette elő. Gondolom, azért kellett annyiszor megújítani, mert néhány ember befolyása erősebbnek bizonyult, mint a nép szabadságjoga. Mégis úgy tűnik, csak a Porcius-féle törvény védte meg a polgárokat a testi fenyítéstől azáltal, hogy súlyos büntetést szabott ki arra, aki római polgárt megvesszőz vagy megöl. Mert a Valerius-féle törvény, mikor megtiltja, hogy bárkit, aki a néphez fellebbez, megvesszőzzenek vagy lefejezzenek, ehhez csak annyit fűz hozzá, hogy gyalázatosan cselekszik, aki e tilalmat megszegi. Úgy hiszem, az emberek akkor oly becsületesek voltak, hogy ennyi is kötelezte őket a törvény megtartására, ma viszont még egy rabszolga is erősebb fenyegetést használ urával szemben.
A fent említett consul nem nagyon emlékezetes háborút indított az aequsok ellen, akik egykori szerencsés helyzetükből már csak lázongó lelkületüket őrizték meg. A másik consul, Apuleius Umbriában Nequinumot zárta körül. De a várost, amely egy magas, egyik oldalon szakadékkal határolt helyen, a mai Narnia területén feküdt, sem rohammal, sem ostromművekkel nem tudta bevenni.

Ezért a félbemaradt ostromot az új consulok, M. Fulvius Paetus és T. Manlius Torquatus folytatták. Ebben az évben - Macer Licinius és Tubero tudósítása szerint - a centuriák Q. Fabiust jelölték egyhangúan consulnak, noha nem is pályázott, de ő maga azt javasolta, jelölését halasszák háborúsabb időkre, ebben az évben nagyobb hasznára lehet az államnak, ha a Városban visel tisztséget. Így, noha erre a tisztségre sem pályázott - bár nem is titkolta, hogy óhajtja -, L. Papirius Cursorral együtt aedilis curulissé választották. Igaz, hogy ezt nem merem határozottan állítani, mert Piso, egy régebbi könyv szerzője szerint ebben az évben Cn. Domitius Calvinus (Cnaeus fia) és Sp. Carvilius Maximus (Quintus fia) volt curulis aedilis. Azt hiszem, a Maximus melléknév okozta az aedilisekkel kapcsolatos félreértést, s így terjedt el ez a nézet, amely - összekeverve az aedilis- és a consulválasztást - összhangban áll ezzel a tévedéssel. Ebben az évben P. Sempronius Sophus és P. Sulpicius Saverrio censorok megtisztulási szertartást rendeztek, s a tribusok számát kettővel, az Aniensis és a Teretina tribusokkal gyarapították. Ennyit a Rómában történtekről.

10. Miközben Nequinumnál erélytelen ostromzárral telt az idő, a városfal mellett lakó két polgár, föld alatti folyosót ásva, titokban kijutott a római őrállásokhoz. A consulok színe előtt megígérték, hogy fegyveres csapatokat juttatnak be a város sáncai és falai mögé. Ez nem látszott olyan ajánlatnak, amelyet vissza kell utasítani, de olyannak sem, amelynek vakon kell hinni. Az egyik polgárt túszként visszatartották, s a másikkal két felderítőt küldtek az alagúton át. Miután ezek kielégítő választ hoztak, a szökevény vezetésével háromszáz fegyveres hatolt be a városba, éjszaka elfoglalta a legközelebbi kaput, s a consul a feltört kapun át seregével harc nélkül bevonult a városba. Így került Nequinum a római nép hatalmába. Itt az umbriaiak féken tartására coloniát alapítottak, amelyet a folyó nevéről Narniának neveztek el. A sereg gazdag zsákmánnyal tért vissza Rómába.
Ebben az évben az etruszkok, semmibe véve a fegyverszünetet, háborúra készülődtek. De ettől a szándékuktól egy időre eltérítették őket a határaikon nagy sereggel benyomuló gallusok. Ezután, bízva pénzükben, aminek bővében voltak, igyekeztek a gallusokat ellenségből szövetségessé tenni, hogy a két sereg egyesülve

harcolhasson a rómaiak ellen. A barbárok nem idegenkedtek a szövetségtől, csak a fizetségben kellett megállapodni. De mikor megkapták a kialkudott összeget, s az etruszkok, miután mindent előkészítettek a háborúra, felszólították őket a részvételre, kijelentették: nem azért kapták a pénzt, hogy hadba vonuljanak a rómaiak ellen. Amit kaptak, azért kapták, hogy ne pusztítsák az etruszk földet, s hadjáratokkal ne zaklassák a földműveseket. Hajlandók hadjáratokra is, ha az etruszkok óhajtják, de csak azon az áron, ha megkapják az etruszk föld egy részét, ahol végre állandó lakóhelyhez juthatnának. Az etruszk törzsek ez ügyben sok gyűlést tartottak, de eredménytelenül; nem mintha féltek volna lemondani területük egy részéről, hanem mert mindegyik borzadt attól, hogy ilyen vad néppel éljen együtt. Így a gallusok, magukkal víve a fáradság és kockázat nélkül szerzett rengeteg pénzt, hazavonultak. Rómában nagy rémületet keltett az etruszk háború s ezenfelül a gallusok hadikészülődésének híre, s így annál kevésbé haboztak, hogy a picenumi néppel békét kössenek.

11. Az etruszkok elleni háború vezetése sorshúzással T. Manliusnak jutott, de alighogy megérkezett az ellenség földjére, a lovasság harci gyakorlata közben egy gyors fordulatnál lezuhant lováról, kis híján ott lehelte ki lelkét, s a szerencsétlenség után harmadnapra meg is halt. Az etruszkok a háborúra vonatkozó kedvező előjelnek tekintették halálát, s megnövekedett önbizalommal mondogatták, hogy az istenek kezdték meg helyettük a hadviselést. Rómában a közkedvelt férfi oly rosszkor érkezett halálhíre akkora levertséget okozott, hogy az atyák csak azért mondtak le dictator kinevezéséről, mert az új consul megválasztására összehívott gyűlés véleménye megegyezett a vezetők óhajával. A centuriák egyhangúan azt a M. Valeriust választották meg consulnak, akit a senatus dictatorrá akart kineveztetni. Tüstént elküldték a sereghez Etruriába. Megérkezése annyira elcsüggesztette az etruszkokat, hogy egyikük se merészkedett kívül a sáncokon, s mintegy önnön félelmük vont köréjük ostromzárat. És az új consul még azzal se tudta őket ütközetre kicsalogatni, hogy végigpusztította földjeiket, felégette házaikat, lángba borítva nemcsak az egyes tanyákat, hanem a sűrűn lakott falvakat is.

Míg ez a háború a vártnál vontatottabban folyt, új szövetségeseink, a picenumiak a sok kölcsönös vereség miatt joggal félelmesnek ígérkező újabb háborúról adtak hírt, jelentve, hogy a samnisok fegyveres lázadásra készülnek, s őket is csatlakozásra szólították fel. A senatus köszönetet mondott a picenumiaknak, s az atyákat most már nem a samniumi, hanem sokkal inkább az etruriai helyzet miatt gyötörte a gond.

A polgárokat a gabonaárak emelkedése is nyugtalanította. S mint azok a történetírók tudósítanak, akik szerint ebben az évben Fabius Maximus volt az aedilis, komoly ínség köszönt be, ha ő nem rendel gabonát, s nem gondoskodik a szállításról és a szétosztásról, ezáltal az itthoni ügyek intézésében is bizonyságot téve a háborús nehézségekben már annyiszor tapasztalt rátermettségről.

Ebben az évben - nem tudni, miért - rátértek az interregnumra. Interrex volt Ap. Claudius, majd P. Sulpicius. Ez utóbbi tartotta meg a consulválasztó gyűlést, amelyen L. Cornelius Scipio és Cn. Fulvius lett consul.

Az év elején lucaniai követek járultak az új consulok elé, és elpanaszolták, hogy a samnisok, miután semmiképpen sem tudták őket hadiszövetségesükké tenni, ellenséges seregükkel benyomulva, területüket pusztítják, háborúval akarván őket az ő háborújukban való részvételre kényszeríteni. A lucaniai nép - mondták a követek - egykor súlyos, sőt több mint súlyos vétket követett el, de most el van szánva, hogy inkább mindent eltűr és elvisel, de soha nem fogja a római államot megsérteni. Kérik az atyákat, egyrészt vegyék oltalmukba a lucaniabelieket, másrészt védjék meg őket a samnisok erőszakosságától és önkényeskedésétől. S noha a samnisok ellen már megkezdett háború amúgy is a rómaiak iránti hűségre kényszeríti őket, készek kezeseket is adni.

12. A senatus tanácskozása hamar véget ért; az volt az általános vélemény, hogy a lucaniabeliekkel szövetséget kell kötni, a samnisoktól pedig követeljenek elégtételt. A lucaniabelieket a válaszban jóindulatukról biztosították, és szerződést kötöttek velük. A samnisokat a fetialis papok útján felszólították, távozzanak el Róma szövetségeseinek földjéről, vonják vissza seregüket a lucaniai területről. De a samnisok követeket küldtek a papok elé, azzal az üzenettel, hogy ha Samniumban bármely népgyűlésen megjelennek, nem távoznak sértetlenül. Erre a hírre Rómában az atyák határozata

nyomán a nép elrendelte a háborút a samnisok ellen. A consulok megosztoztak a feladatokon: Scipiónak jutott Etruria, Fulviusnak Samnium, s külön-külön úton elindultak a rájuk bízott háborúba. Scipio, aki azt várta, hogy a háború éppen úgy el fog húzódni, mint előző évben Volaterraenál, szembetalálta magát a csatára felsorakozott ellenséggel. Szinte egész napon át tartott a mindkét félnek súlyos veszteségeket okozó küzdelem, s úgy szállt le az éjszaka, hogy nem tudták, kié a diadal. Csak másnapra derült ki, hogy melyikük a győztes és a legyőzött: az etruszkok az éjszaka csendjében elhagyták táborukat. Mikor a csatára kivonuló rómaiak látták, hogy az ellenség, távozásával, nekik juttatta a győzelmet, benyomulva az üres táborba, hatalmas zsákmányt szedtek össze, mert az ellenség rémült sietséggel hagyta el állandó táborát. Azután visszatértek faliscus területre, s a zsákmányt Faleriiben kisszámú őrség védelme alatt hátrahagyva, könnyen mozgó csapatokkal tovább dúlták az ellenséges területet. Mindenhol tűzzel-vassal pusztítottak, mindenfelé folyt a zsákmányolás. Nem elégedtek meg azzal, hogy pusztán hagyták ott a földet az ellenségnek, felgyújtották az erődítményeket és a falvakat, csak a városokat nem vették ostrom alá, ahová az etruszkok rémületükben behúzódtak.

Cn. Fulvius consul Samniumban, Bovianum mellett ragyogó küzdelemben vitathatatlan győzelmet aratott. Ezután elfoglalta Bovianumot, s csakhamar rohammal bevette Aufidenát is. 13. Ugyanebben az évben coloniát alapítottunk az aequiculusok területén fekvő Carseoliban. Fulvius consul diadalmenetet tartott a samnisokon aratott győzelemért. A consulválasztó gyűlés előtt az a hír terjedt el, hogy az etruszkok és samnisok roppant seregeket szerveznek, s hogy Etruriában minden gyűlésen nyíltan felelősségre vonják a vezetőket: miért nem vonták be bármi áron is a gallusokat a háborúba, s hasonló módon a samnis vezetőket is ócsárolják, hogy a lucaniabeliek ellen szervezett sereggel a rómaiakra támadtak. Egyszóval: ellenségeink a maguk és szövetségeseik haderejét mozgósítva készülnek a háborúra, ezért Rómára nagyon egyenlőtlen küzdelem vár.

E rémült hangulatban, noha kiváló férfiak pályáztak a consuli tisztségre, minden tekintet Q. Fabius Maximusra irányult, bár ő nem is pályázott, sőt amikor észrevette, hogy feléje hajlik a közhangulat, tiltakozott megválasztása ellen, mondván, miért zaklatnak egy öreg

embert, aki már eleget fáradozott, s elnyerte fáradozásai jutalmát. Hol van már teste és lelke egykori ereje? Sőt aggodalommal tölti el saját sorsa, nehogy valamelyik isten túl nagynak és tartósnak találja szerencséjét, amely túllépi a halandók számára megszabott korlátokat. Ő utolérte dicsőségben a nála öregebbeket, s most örömmel látja, ha mások érnek fel az ő dicsőségéhez. Rómában a legkiválóbb férfiak sosem voltak magas méltóságoknak, s a magas méltóságok sem kiváló férfiaknak híján. Mértéktartásával csak fokozta a nép annyira megalapozott rokonszenvét. Úgy vélve, hogy törvénytiszteletükre hivatkozva mérsékelheti lelkesedésüket, felolvastatta a törvényt, amely szerint ugyanazt a személyt tíz éven belül nem lehet másodízben is consulnak megválasztani. A nagy zajban alig lehetett hallani a szöveget, a tribunusok pedig kijelentették, hogy ez nem lehet akadály: ők majd javasolják a népnek, hogy Fabiusra ne alkalmazzák a törvényt. De ő továbbra is makacsul tiltakozott, s megkérdezte, minek törvényt alkotni, ha a törvényt azok szegik meg, akik hozták? Manapság a törvény engedelmeskedik, ahelyett, hogy neki engedelmeskednének. A nép mind ennek ellenére megkezdte a szavazást, s valamennyi felszólított centuria habozás nélkül Fabiusra szavazott. Ő végül, engedve a nép egyhangú akaratának, így nyilatkozott:
- Az istenek adják áldásukat arra, amit cselekedtek és cselekedni akartok, polgárok! Minthogy velem ezután tetszésetek szerint rendelkeztek, kérlek, tiszttársam megválasztásánál vegyétek figyelembe óhajomat, s válasszátok meg P. Deciust, azt a férfit, akivel oly egyetértésben viseltük hivatalunkat, s aki méltó hozzátok és atyáihoz.
Javaslatát jogosnak találták, s a hátralévő centuriák mind Q. Fabiust és P. Deciust ajánlották consulnak.
Ebben az évben az aedilisek sok polgárt idéztek törvénybe, mert nagyobb volt a birtokuk a törvény szabta határnál. Alig néhányan tudták a vád alól tisztázni magukat, s így komoly gátat lehetett vetni a mértéktelen kapzsiságnak.

14. Az új consulok, Q. Fabius Maximus, aki negyedszer és P. Decius Mus, aki harmadszor töltötte be ezt a tisztséget, megbeszélték, hogy egyikük a samnisokat, másikuk az etruszkokat választja ellenfelének, továbbá, hogy mennyi csapat kell az egyik és a másik háborúba, s melyik háborúra melyikük lesz az alkalmasabb vezér. A

Sutriumból, Nepetéből és Faleriiből érkezett követek jelentésére - hogy tudniillik Etruria népei gyűléseiken egyhangúlag elhatározták: békéért folyamodnak - teljes haderejükkel Samnium ellen fordultak. A consulok elindultak, s hogy az utánpótlást megkönnyítsék, és az ellenség minél kevésbé sejtse, honnan tör rá a háború, Fabius Sora, Decius pedig a sidicinusok területén át vezette legióit Samniumba.

Ellenséges földre érve a csapatok szétszéledtek és pusztítva nyomultak előre, de felderítésük még messzebb terjedt, mint pusztításuk, ezért nem kerülte el figyelmüket, hogy az ellenség Tifernum mellett egy rejtett völgyben arra vár, hogy az oda bevonuló rómaiakat a magasból megrohanja. Fabius a málhát egy biztos helyen, csekély őrizet mellett, lerakatta, s előre figyelmeztetve katonáit a rájuk váró ütközetre, zárt négyszögben az ellenség már említett rejtekhelye felé nyomult. A samnisok, minthogy előbb-utóbb úgyis nyílt csatában kellett dönteniök, letettek a váratlan rajtaütés reményéről, és maguk is inkább szabályos ütközetet óhajtottak vívni. Leereszkednek hát a síkságra, és sokkal inkább elszántan, mint reménykedve várják, mit hoz a szerencse. Egyébként, minthogy egész Samniumból a csapatok színe-javát szedték össze, vagy mert a sorsdöntő csata kockázata megsokszorozta bátorságukat, s nyílt terepen is félelmetes ellenfélnek bizonyultak.

Fabius, látva, hogy az ellenfél egyetlen ponton sem hátrál, elrendeli, hogy fia, Maximus és M. Valerius, e két katonai tribunus, akik vele siettek az első sorba, térjenek vissza lovascsapatukhoz, s buzdítsák embereiket, hogy emlékezve minden olyan alkalomra, amikor az állam sorsa a lovasságtól függött, most szedjék össze erejüket, és így bizonyítsák rendjük felülmúlhatatlan dicsőségét: a gyalogosok harcában az ellenség mozdulatlanul helytáll, a rómaiak már csak a lovasság támadásában bizakodnak. S név szerint egyformán nyájasan szólva a két fiatalemberhez, elhalmozza őket dicsérettel és ígérettel. Egyébként úgy vélvén, hogy - ha a roham nem sikerül - ésszel kell boldogulni ott, ahol az erő csődöt mondott, megparancsolja legatusának, Scipiónak, hogy vonja vissza a csatasorból az első legio dárdásait, a lehető legnagyobb titokban kerüljön velük a szomszédos hegy mögé, majd, a lejtőn észrevétlenül felhatolva, foglalja el a hegycsúcsot, s hirtelen jelenjék meg a neki háttal álló ellenség mögött. A tribunusok vezetésével

váratlanul a hadijelvények elé száguldó lovasok szinte akkora felfordulást okoztak saját soraikban, mint az ellenség között. A samnis csatasor rendíthetetlenül állta a lovasság rohamát, lehetetlen volt bárhol is visszanyomni vagy áttörni. A lovasok a sikertelen vállalkozás után visszavonultak a harcból a hadijelvények mögé. Erre az ellenség harci kedve annyira megnőtt, hogy az oly hosszúra nyúlt csatában első csatasorunk nem is tudott volna ellenállni önbizalmukban megsokszorozódott erejüknek, ha a consul parancsára a második csatasor nem zárkózik fel az elsőhöz. A pihent erők megállították a már-már előretörő samnisokat, akiket a hegyeken a legjobbkor feltűnő hadijelvények és a csatakiáltás a kelleténél is jobban megrémítettek. Fabius ugyanis azt kiabálta, hogy megérkezett tiszttársa, Decius, mire a katonák is, az örömtől szárnyakat kapva, ujjongtak: itt van a másik consul, itt vannak a legiók. S ez a rómaiak számára üdvös tévedés futásvággyal és félelemmel töltötte el a samnisokat, akik főként attól rettegtek, hogy az újonnan érkezett, pihent sereg diadalmaskodni fog kimerült hadsoraik felett. S minthogy csapataik szétszóródva menekültek, kevesebbet vágtak le közülük, mint ilyen nagy győzelemnél várni lehetett. Háromezer-négyszáz volt az elesettek, mintegy nyolcszázharminc a foglyok száma, a rómaiak százhuszonhárom hadijelvényt zsákmányoltak.

15. Az apuliabeliek még a csata előtt egyesültek volna a samnisokkal, ha P. Decius consul Maleventumnál nem üt velük szemben tábort, s ütközetre kényszerítve szét nem veri őket. Itt is nagyobb volt a megfutamodók, mint az elesettek száma. Kétezret öltek meg közülük, s Decius, miután nem kellett már ettől az ellenségtől tartania, Samniumba vezette legióit. Itt a két consuli sereg, más-más irányban vonulva, öt hónap alatt mindent végigpusztított. Decius negyvenhárom, a másik consul nyolcvanhat helyen ütött tábort. Nemcsak a sáncok és árkok nyomai maradtak utánuk, hanem a mindenfelé feldúlt vidék pusztításának sokkal szembetűnőbb emlékei is. Fabius Cimetra városát is elfoglalta. Itt kétezernégyszáz foglyot ejtettek, s a harcban mintegy kilencszázhúsz katonát öltek meg.

Ezután elutazott Rómába a választógyűlésre, amelyet igyekezett minél hamarabb lebonyolítani. S minthogy az először szólított

centuriák egybehangzóan Q. Fabiust javasolták consulnak, a másik pályázó, Ap. Claudius, mint vállalkozó kedvű és becsvágyó férfiú, nem is annyira a tisztség kedvéért, hanem inkább azért, hogy a patríciusok nyerjék el mindkét helyet, a maga és az egész nemesség minden befolyását latba vetve elérte, hogy Fabius mellé őt javasolják consulnak. Fabius, nagyjából a múlt évben már felhozott érveket hangoztatva, először vissza akart lépni. De az egész nemesség széke köré sereglett, kérve kérték, emelje fel a consuli méltóságot a plebeius posványból, és szerezze vissza e tisztség és a patrícius rend régi tekintélyét. Fabius, csendre intvén őket, mérsékelt szavakkal lecsillapította indulataikat, és kijelentette: ha úgy látta volna, hogy nem ő, hanem más lesz a consul, kieszközölte volna két patrícius jelölését, így azonban nem lehet tekintettel önmagára, mert a lehető legrosszabb példát mutatná, ha szembeszállna a törvényekkel. Így a plebeius L. Volumnius és Ap. Claudius lett a consul, akik már korábban is viselték együtt ezt a tisztséget. Fabiusnak szemére hányta a nemesség, hogy nem óhajtotta tiszttársául Ap. Claudiust, aki nála kétségtelenül sokkal jobban értett az ékesszóláshoz és az államügyek intézéséhez.

16. A választás után hat hónapra meghosszabbították a régi consulok parancsnoki tisztségét, és megbízták őket, hogy Samniumban folytassák a háborút. Így P. Decius, akit tiszttársa consuli hatáskörrel hagyott Samniumban, a következő évben, L. Volumnius és Ap. Claudius consulsága alatt, mint proconsul is tovább pusztította a földeket, míg csak ki nem űzte területükről a samnisokat, akiket sehol nem tudott csatára kényszeríteni. A samnisok Etruriába menekültek, s abban a hitben, hogy amit oly sűrű követségjárással hasztalanul próbáltak elérni, most - ekkora fegyveres sereggel és a kérést fenyegetéssel vegyítve - kikényszeríthetik, azt követelték, hogy az etruszk vezetők üljenek össze tanácskozásra. Mikor a tanács összeült, a samnisok előadták, hány éve harcolnak a rómaiakkal szabadságukért; mindent elkövettek, hogy saját erejükből folytathassák ezt az oly terhes háborút, csak szomszédaiktól próbáltak jelentéktelen segédcsapatokat kérni. Békéért folyamodtak a rómaiakhoz, mert nem bírták tovább erővel a háborút, majd ismét megkezdték a harcot, mert nyomasztóbb volt szolgaságban a béke, mint

szabadságban a háború. Egyetlen és utolsó reményük az etruszkokban van. Tudják, hogy az etruszkok Italia fegyverben, férfiakban, kincsekben leghatalmasabb népe; szomszédaik a fegyverre és kardra született, s a természettől már amúgy is, a rómaiak ellen pedig különösen harcias gallusok, akik joggal dicsekednek azzal, hogy leigázták a rómaiakat, akik aranyért váltották meg magukat. Csak volna az etruszkokban annyi bátorság, mint egykor Porsennában és őseikben volt, semmi se hiányoznék ahhoz, hogy a rómaiakat a Tiberisen inneni területről teljesen elűzzék, és arra kényszerítsék, hogy ne oly elviselhetetlen egyeduralmukért, hanem saját megmaradásukért küzdjenek. Íme, most megjelent náluk egy harcra kész, felszerelt, zsolddal ellátott samnis sereg, s kész azonnal követni őket, még ha Rómának a megostromlására indulnának is.

17. Míg ezek Etruriában ily fennhéjázva beszéltek és lázítottak, országukat a római fegyverek pusztították. P. Decius ugyanis, amikor felderítői jelentették a samnis sereg elvonulását, összehívta a haditanácsot, s így beszélt:
- Miért csak a földeken vonulgatunk és falutól faluig visszük a háborút? Miért nem támadunk megerősített városaikra? Samniumot már nem védelmezi hadsereg. Csapataik elvonultak a határokról, és ezzel önként számkivetésre ítélték magukat.

Miután mindnyájan egyetértettek szavaival, a jól megerősített Murgantia ostromára indult. A katonákat vezérük iránt érzett rajongásuk és az a remény, hogy így nagyobb zsákmányra tehetnek szert, mint a földeken portyázva, akkora lelkesedéssel töltötte el, hogy a várost fegyveres rohammal egy nap alatt bevették. A harcban kétezerszáz samnist kerítettek be és ejtettek foglyul, és igen tekintélyes zsákmányhoz jutottak. Decius, hogy a nehéz málha ne akadályozza a menetelést, összehívta katonáit, és így beszélt hozzájuk:

- Egyszer s mindenkorra megelégedtek ezzel az egyetlen győzelemmel s ennyi zsákmánnyal? Nem kellene inkább bátorságotokhoz szabni reményeiteket? A tiétek minden samnis város, a városokban hátrahagyott minden érték, hisz végül még hazájukból is kiűztétek annyi csatában szétvert legióikat. Adjátok el

ezt a holmit, a nyereség reményével kecsegtetve késztessétek a kereskedőket, hogy seregünk nyomába szegődjenek. Én azután majd bőségesen gondoskodom eladnivalóról! Induljunk innen Romulea városához, ahol ennél nem nehezebb küzdelem, de sokkal tekintélyesebb zsákmány vár rátok.

A katonák kiárusították a zsákmányt, és maguk sürgették vezérüket, hogy vonuljanak Romulea ellen. Itt sem volt szükség sáncokra vagy ostromgépekre: amint hadijelvényeik elindultak, semmi erő nem űzhette el őket a falak alól, s a gyorsan odatámasztott létrákon ki-ki a számára legrövidebb úton kúszott fel a bástyákra. A várost bevették és kirabolták. Mintegy kétezer-háromszáz katonát öltek meg, s hatezret ejtettek foglyul. A katonák töméntelen zsákmányhoz jutottak, amit, akárcsak korábban, el kellett adniuk. Ezután, noha nem kaptak semmi pihenőt, a legnagyobb lelkesedéssel Ferentium alá vonultak. Itt azonban több megpróbáltatás és veszély várt rájuk, mert a falakat rendkívül szívósan védelmezték, és a helyet is sokkal védettebbé tette fekvése és a sok védőmű. De a zsákmányoláshoz hozzászokott katonák mindenen győzedelmeskedtek. Mintegy háromezer ellenséget öltek meg a falaknál; a zsákmány a csapatoké lett.

Egyes évkönyvek szerint a város ostrománál a legtöbb érdemet Maximus szerezte, s úgy tudósítanak, hogy Murgantiát Decius, Ferentinumot és Romuleát Fabius foglalta el. Egyesek az új consuloknak tulajdonítják a dicsőséget, mások nem mindkettőnek, hanem csak az egyiknek, L. Volumniusnak, mert az ő feladata volt a samnis háború.

18. Míg Samniumban - akárkinek a vezetésével és jósjeleivel folyt is a háború - így alakultak az események, aközben Etruriában a samnis Gellius Egnatius vezetésével sok nép fogott össze, hogy ismét félelmetes háborút kezdjen a rómaiak ellen. Az etruszkok majdnem mindannyian a háború mellett szavaztak; példájuk magával ragadta Umbria szomszédos népeit is. Segítségként gallus zsoldoscsapatokat is fogadtak: ez az egész hatalmas tömeg a samnisok táborában gyülekezett. Mikor e váratlan hadikészülődés híre Rómába érkezett, L. Volumnius consul a második és harmadik legióval s tizenötezer főnyi szövetséges csapattal már Samniumba vonult. Ezért úgy döntöttek, hogy Ap. Claudiust a lehető leggyorsabban Etruriába küldik. Két római legio ment vele, az első és a negyedik, s

tizenkétezer főnyi szövetséges sereg. Táborát az ellenség közelében állította fel.
A consul gyors megérkezésének fő eredménye az volt, hogy Etruria már-már fegyverfogásra gondoló néhány népét a római név tekintélyével visszariasztotta a háborútól, egyébként azonban semmi tervszerűbb vagy sikeresebb vállalkozást nem hajtott végre. Sokszor bocsátkozott ütközetbe kedvezőtlen helyeken vagy időpontban, napról napra több tápot adva az ellenség reményeinek, s már nem sok hiányzott ahhoz, hogy a katonák bizalma megrendüljön vezérükben, a vezéré őbennük. Három évkönyvben azt találom, hogy tiszttársát levélben magához hívta Samniumba. Mégsem merném ezt határozottan állítani, hisz a római nép két consula, akik már másodízben viselték együtt ezt a tisztséget, éppen e tekintetben meghazudtolta egymást. Appius tagadta, hogy írt volna, Volumnius pedig állította, hogy levelet kapott Appiustól.

Volumnius már három erődöt elfoglalt Samniumban, mintegy háromezer embert ölt meg, mintegy feleennyit ejtett foglyul, és a régi sereg élén odaküldött Q. Fabius proconsul segítségével és a nemesek lelkes közreműködésével leverte Lucaniában a nincstelenek és a plebeiusok vezetésével kitört lázadást. Innen aztán, Deciust az ellenséges területek pusztí tására hátrahagyva, csapataival tiszttársához sietett Etruriába, ahol megérkezésekor mindenki örömmel fogadta.

Appius magatartását, úgy gondolom, aszerint kell megítélnünk, mennyire volt tiszta a lelkiismerete. Felháborodása jogos volt, ha valóban nem írt levelet, de ha csakugyan segítséget kért, alantas és hálátlan dolog volt ezt letagadnia. Mert mikor tiszttársa elé ment, alig viszonozva annak üdvözletét, így szólt hozzá:
- Csak nincs valami baj, L. Volumnius? Hogy állnak a dolgok Samniumban? Mi késztetett arra, hogy otthagyd a rád bízott feladatot?
Volumnius azt felelte, hogy Samniumban kedvező a helyzet, s azért jött, mert tiszttársa írta, hogy jöjjön. De ha a levél hamisítvány, s őrá nincs szükség Etruriában, máris visszafordul és távozik.
- Menj isten hírével - felelte Appius -, senki se fog tartóztatni. Hisz nagyon is visszás dolog, hogy mikor a te háborúddal talán alig jutottál valamire, itt óhajtasz, másoknak segítve, dicsőséget aratni.
- Hercules óvjon ettől - válaszolta Volumnius. De inkább vesszen

kárba a fáradtsága, semhogy olyan eset adódjék, hogy Etruriában kevésnek bizonyul egy consuli hadsereg.

19. A vitatkozó consulokat körbeveszik Appius seregének legatusai és tribunusai, és sokan kérlelik vezérüket, ne utasítsa vissza tiszttársa önként felajánlott segítségét, amelyet neki magának kellett volna sürgetnie. Még többen állják el a távozó Volumnius útját, és esdekelve kérik: a másik consullal támadt káros vetélkedése miatt ne hagyja sorsára az államot. Ha esetleg vereséget szenvednének, övé lesz a felelősség, mert cserbenhagyta a másikat, s nem azé, akit cserbenhagyott. A helyzet most már úgy alakult, hogy bármi történjék Etruriában, akár győznek, akár vereséget szenvednek, az L. Volumnius dicsősége vagy szégyene lesz. Senki sem azt fogja kérdezni, hogy mit mondott Appius, hanem hogy milyen helyzetben volt a hadsereg. S ha Appius el is küldte őt, visszatartja az állam és a sereg. Tudakolja csak meg, mit akarnak a katonák.
Ilyen figyelmeztetések és bizonykodások közben a szinte erővel tiltakozó consulokat a katonák gyűlésére kényszerítették. Itt hosszabb beszédek hangzottak el, majdnem ugyanazt hangoztatva, mint az imént a szűkebb körű vitában. S mikor Volumnius, igaza tudatában, kiválóan szónokló tiszttársával szemben bebizonyította, hogy ő is jól ért az ékesszóláshoz, Appius gúnyolódva megjegyezte: őt illeti a hála azért, hogy a néma, beszélni sem tudó consul ily kiváló szónok lett, hisz első consulságuk idején - különösen az első hónapokban - még a száját se tudta kinyitni, most pedig szónoklatokkal igyekezik a nép kegyét megnyerni.
- Sokkal jobban szeretném - felelt meg Volumnius -, ha te tanultál volna meg tőlem talpraesetten cselekedni, nem pedig én tőled helyesen szónokolni.
Végül javaslatot tett, amelynek alapján majd eldől, nem az, hogy melyikük a jobb szónok mert az államnak most nem szónokra van szüksége -, hanem az, hogy melyikük a jobb hadvezér. Itt van a két harci feladat, Etruria és Samnium, válasszon közülük Appius tetszése szerint; ő maga, seregével együtt, akár Etruriában, akár Samniumban teljesíteni fogja kötelességét.

Ekkor a katonák kiáltozni kezdtek, követelve, hogy ketten együtt vezessék a háborút Etruriában. Volumnius, látva, milyen egységes a közhangulat, így nyilatkozott:

- Minthogy egyszer már tévedtem tiszttársam szándékának értelmezésében, nem szeretnék abba a hibába esni, hogy a ti szándékotok felől bizonytalanságban maradjak. Kiáltással jelezzétek, mit óhajtotok: azt, hogy elvonuljak, vagy azt, hogy maradjak.
Ekkor válaszul oly hatalmas erejű kiáltás harsant fel, hogy az ellenséget is kicsalta táborából. Fegyvert ragadtak, kivonultak az ütközetre. Volumnius is riadót fúvatott, s elindította táborából a hadijelvényeket. Mint mondják, Appius habozott, mert belátta, hogy akár részt vesz a harcban, akár nem, a győzelem dicsősége tiszttársának jut. Végül, félve, hogy az ő legiói is Volumniushoz csatlakoznak, serege követelésére maga is jelt adott az indulásra.
Egyik fél sem volt kellőképpen felkészülve a harcra. Gellius Egnatius, samnis vezér néhány cohorsszal éppen takarmányszerző úton volt, és katonái inkább saját felbuzdulásukból, semmint bárkinek a vezetésével vagy parancsára indultak harcba. Másrészt a két római sereg vezetésében sem uralkodott összhang, s nem is volt elég idejük a felsorakozásra. Volumnius már közelharcban állt, mikor Appius az ellenséghez ért. Így nem egyenes vonalban támadtak, s mintha a végzet fel akarta volna cserélni az egymáshoz szokott ellenfeleket, az etruszkok Volumnius, a vezérük távolléte miatt egy ideig habozó samnisok pedig Appius ellen támadtak. A hagyomány szerint Appiust, mikor a csata legjobban tombolt, ott lehetett látni az első sorban, amint égnek tárt kézzel így fohászkodott:
- Bellona, szentélyt ajánlok fel neked, ha ma hozzásegítesz a győzelemhez!
E könyörgés után, mintha az istennő ereje szállt volna beléje, hősiességben elérte tiszttársát, serege pedig vezérét. A parancsnokok híven teljesítették vezéri kötelességüket, s a katonák is lelkesen küzdöttek, nehogy a másik sereg előbb szerezze meg a győzelmet. Szétverik és megfutamítják az ellenséget, amely nemigen tudott ellenállni megszokott ellenfeleinél sokkal tekintélyesebb tömegüknek. A rómaiak a hátráló, szétvert ellenséget visszanyomva beszorították táborába. Itt Gellius és samnis cohorsok beavatkozása miatt kis időre ismét fellángolt a harc, de csakhamar ezeket is szétverték, s a győzelem után elfoglalták a tábort. Volumnius maga vezette a kapu ellen az ostromot, Appius, újra meg újra a győzedelmes Bellona nevét hangoztatva, szította katonái lelkesedését, így hatolt át a sáncon és az árkon. A tábort elfoglalták

és kirabolták, a hatalmas zsákmányt a katonák kapták meg. Hétezer-háromszáz ellenséges katona esett el, kétezer-százhúsz került fogságba.

20. Mialatt mindkét consult és a teljes római haderőt lekötötte az etruszk háború, Samniumban új seregek indultak meg a római vidékek feldúlására, és a vescinusok földjén át Campaniába és a falernusi területre behatolva, igen tekintélyes zsákmányra tettek szert. Volumnius erőltetett menetben sietett vissza Samniumba - ugyanis Fabius és Decius meghosszabbított fővezéri megbízása is lejárt -, de a samnis sereg Campania területén művelt pusztításainak hírére nagy kerülőutat tett, hogy szövetségesünket megoltalmazza.
Cales környékére érkezve maga is láthatta a pusztítás még friss nyomait, s a calesiek is elmondták, hogy az ellenség mérhetetlenül sok zsákmányt cipelt magával, ezért alig tudta hadmenete rendjét megtartani, a vezérek pedig fennhangon arról tárgyaltak, hogy azonnal vissza kell térniük Samniumba, hogy ott lerakják a zsákmányt, s azután folytatják a hadjáratot, mert ilyen megterhelt sereggel nem lehet csatába bocsátkozni. Noha mindez igen valószerűen hangzott, biztosabb értesüléseket óhajtva kiküldte lovasait, fogjanak el a földeken szanaszét kószáló néhány fosztogatót. A foglyok vallomásából megtudta, hogy az ellenség a Vulturnus folyónál táborozik, s a harmadik őrségváltás idején szándékozik felkerekedni, hogy Samniumba induljon.

Miután kellő értesüléseket szerzett, útnak indult, és az ellenségtől olyan távolságra ütött tábort, hogy ne vegyék észre, de ha közel hatol, lecsaphat a táborából kivonuló hadra. Valamivel hajnal előtt megközelítette a tábort, s kiküldött néhány oscus nyelven értő katonát, hogy tájékozódjanak a fejleményekről. A katonák az éjszakai kavarodásban könnyen elvegyültek az ellenség között, s megfigyelték, hogy a csekély fegyveres kísérettel övezett hadijelvények már kivonultak, a zsákmányt pedig most indítják el őrizet alatt, nehézkesen mozgó menetben, amelyben egyetértés és határozott vezetés híján mindenki csak saját érdekével törődik.

Az időpont kiválóan alkalmasnak látszott a támadásra, s a nap is már felkelőben volt. Ezért megfúvatta a kürtöket, s rátámadt az ellenséges menetre. A csak részben felfegyverzett és a zsákmánytól

is akadályozott samnisok közül néhányan gyorsabban kezdtek haladni, maguk előtt hajtva a zsákmányt, mások megzavarodva megálltak, mert nem tudták, mi biztosabb, ha továbbvonulnak, vagy ha visszatérnek a táborba, s amíg tétováznak, lerohanják őket. A rómaiak már átjutottak a sáncon, a táborban is általánossá vált az öldöklés és zűrzavar. A samnisok menetelését nemcsak a római támadás zavarta meg, hanem foglyaik váratlan lázadása is; néhányan lerázva bilincseiket, kiszabadították a többieket is, majd elragadva a málhából a fegyvereket, a menetoszlopba vegyülve olyan kavarodást okoztak, amely jobban megrémítette a katonákat, mint maga az ütközet. Emlékezetes hőstettet hajtottak végre: megtámadták Statius Minaciust, az ellenség odalovagló és a csatasort buzdító fővezérét, majd szétverve a kíséretében lévő lovasokat, rárohanva elfogták, s lovastul a consul elé hurcolták. A csatazajra visszatért samnis előcsapat megújította a már-már elveszett harcot, de nem tudtak sokáig ellenállni. Mintegy hatezer volt az elesettek, kétezer-ötszáz az elfogottak száma, közöttük négy katonai tribunus. Harminc hadijelvényt zsákmányoltak, és - ami a győzteseket a legnagyobb örömmel töltötte el - kiszabadítottak hétezer-négyszáz foglyot, s visszaszerezték a szövetségesek rengeteg hadizsákmányát. A tulajdonosokat rendeletben szólították fel, hogy menjenek oda, keressék ki és vigyék el holmijukat. Mindazt, ami a megadott határidőig nem talált gazdára, a katonák kapták meg, akiknek megparancsolták, hogy adják el zsákmányrészüket, nehogy mással is törődjenek, mint fegyvereikkel.

21. A Campania területét végigdúló pusztítás Rómában nagy nyugtalanságot keltett, s éppen azokban a napokban érkezett Etruriából is a hír, hogy Volumnius seregének elvonulása után Etruria fegyvert fogott, a samnis vezér, Gellius Egnatius pedig nemcsak az umbereket szította lázadásra, de nagy pénzösszeggel a gallusokat is zendülésre csábította. E hírektől megrémülve a senatus elrendelte, hogy hirdessenek törvénykezési szünetet, s mindegyik rendből sorozzák be a férfiakat. Nemcsak a szabad polgárokat és a fiatalabbakat eskették fel, de az öregebbekből is csapatokat szerveztek, s a libertinusokat is beosztották a centuriákba. Tanácsot tartottak a Város védelméről, amelyet teljes hatáskörrel P. Sempronius praetorra bízták. Különben a senatus aggodalmát

részben enyhítette L. Volumnius consul levele, amelyben hírül adta, hogy megverték és megfutamították a Campaniában pusztító sereget. Ezért elrendelték, hogy a consul nevében, győzelmét megünnepelendő, tartsanak hálaadó szertartásokat, feloldották a tizennyolc napja tartó törvénykezési szünetet, s elégedett hangulatban ülték meg a hálaünnepet. Majd arról kezdtek tanácskozni, miképpen gondoskodjanak a samnisok által elpusztított vidék védelméről. Úgy határoztak, hogy két coloniát alapítanak a vesciai és falernusi vidéken: az egyiket - Minturnae néven - a Liris folyó torkolatánál, a másikat a falernusi mezőséggel szomszédos vesciai erdőségben, ott, ahol a hagyomány szerint a görög Sinope város állott, amelyet később a rómaiak Sinuessának neveztek el. A néptribunusokat megbízták, hatalmazzák fel népgyűlési határozattal P. Sempronius praetort, alakítson hármas bizottságot az oda telepítendő coloniák megszervezésére. Nem egykönnyen tudtak olyan férfiúkat találni, akik feliratkoztak a telepesek jegyzékébe, mert az emberek úgy vélték, nem a föld birtokba vételére küldik ki őket, hanem állandó őrségnek egy veszélyeztetett területre.

E gondoktól elterelték a senatus figyelmét az egyre súlyosbodó etruszk háború és Appius consul sűrűn érkező levelei, amelyekben arra intett, ne hagyják figyelmen kívül az e vidéken tapasztalható nyugtalanságot. Négy nép, az etruszkok, a samnisok, az umberek és a gallusok fegyveres ereje egyesült, s már két helyen kellett tábort felállítaniuk, mert a hatalmas tömeg egyben el se fért. Ezért - s minthogy ennek az ideje is elérkezett - a választógyűlés megtartására L. Volumnius consult visszahívták Rómába, aki, mielőtt a centuriákat szavazásra szólította volna, népgyűlést hívott össze. Itt hosszan beszélt arról, milyen nagyarányú az etruszk háború, amely már akkor, mikor tiszttársa mellett maga is ott vezérkedett, akkora területen dúlt, hogy folytatásához egy vezér és egy sereg kevésnek bizonyult. Azután - mondta - még beavatkoztak az umberek és hatalmas sereggel a gallusok is. Ne feledkezzenek meg arról, hogy e napon a consulok személyében négy nép ellen választanak hadvezéreket. Ő, ha nem volna meggyőződve arról, hogy a római nép a mai idők vitathatatlanul legnagyobb hadvezérét fogja egyhangúlag consulnak megválasztani, habozás nélkül dictatort nevezne ki.

22. Nem volt kétséges, hogy teljes egyetértésben Q. Fabiust fogják jelölni, s valóban, az először felszólított, majd az utána következő centuriák mind az ő és L. Volumnius consulságára szavaztak. Fabius éppen úgy beszélt, mint két évvel ezelőtt. Miután az egyhangú állásfoglalás legyőzte ellenállását, végül kijelentette, hogy P. Deciust óhajtja tiszttársául, ő legyen öregkorának támasza. Kétszer közösen viselték a consuli méltóságot, ez idő alatt meggyőződött arról, hogy az államnak nincs nagyobb támasza a tiszttársak jó egyetértésénél. Öregember természete a hatalomban alig tud már új tiszttárssal összeszokni, de azzal, akinek jellemét már ismeri, sokkal könnyebben egyezteti elgondolásait.
A consul egyetértett vele; egyrészt megérdemelt dicséretekkel halmozta el P. Deciust, másrészt figyelmeztetett arra, hogy a hadviselésben a consulok egyetértéséből mennyi előny, egyenetlenkedéséből mennyi hátrány származik, és arra is emlékeztetett, hogy legutóbb is majdnem végveszélybe sodorta mindannyiukat a közte és tiszttársa között kitört viszálykodás. Fabius és Decius egy szív egy lélek, ráadásul született hadvezérek, tetteikkel magaslanak ki, nem a szóharcokban és a nyelv csatáiban jártasak, az ilyen férfiak valók consulnak. Az Ap. Claudius-féle ügyes, jól forgolódó, a jogban és ékesszólásban jártas férfiakat pedig a Város és a Forum elöljáróivá kell megtenni, az ilyenek legyenek a praetorok, és szolgáltassanak jogot. Ilyen beszédekkel telt el a nap. Másnap a consul javaslatai alapján tartották meg a consul- és praetorválasztó gyűlést. Consulnak Q. Fabiust és P. Deciust, praetornak Ap. Claudiust választották meg, mindegyiküket távollétében. L. Volumnius hadvezéri hatalmát a senatus akaratából és a nép tudtával-beleegyezésével még egy évre meghosszabbították.

23. Ez évben sok csodajel mutatkozott; következményeik elhárítására a senatus két napig tartó könyörgést rendelt el, amelyhez a bort és a tömjént az állam adta. A felvonuláson nők és férfiak egyaránt nagy számban vettek részt. A könyörgést, amelyet a patrícius Pudicitiának a Forum Boariumon, Hercules kerek szentélye mellett álló templomában tartottak, emlékezetessé tette az asszonyok összetűzése. A matrónák ugyanis Verginiát, Aulus lányát, aki patrícius ivadék létére egy plebeiushoz, L. Volumnius consulhoz

ment férjhez, nem engedték részt venni a szertartáson, mondván, hogy házasságával kivált a patríciusok rendjéből. A rövid szóváltás a lobbanékony asszonyi természet miatt elkeseredett viszálykodássá fajult. Verginia jogos büszkeséggel jelentette ki, hogy ő a patrícius Pudicitia szentélyébe mint patrícius származású, feddhetetlen erkölcsű nő lépett be, aki csak egy házasságot kötött, azzal, akihez szüzen hozzáadták, és semmi oka arra, hogy férje személye, tisztsége és viselt dolgai miatt szégyenkezzék. Nagyszerű szavait ezután kiváló cselekedettel koronázta meg: a Vicus Longuson álló házában egy kisebb szentélynek elegendő, elkülönített helyen oltárt állított fel, s az összehívott plebeius asszonyok előtt felpanaszolva a patrícius nők sértő viselkedését, kijelentette:

- Ezt az oltárt a plebeius Pudicitiának ajánlom fel, s felszólítalak benneteket: ha ebben az államban a férfiakat az lelkesíti, hogy vitézségben vetekednek, mi, asszonyok, vetekedjünk tiszta erkölcsben. Mindent kövessetek el, hogy oltárunk, ha lehetséges, olyan hírre emelkedjék, hogy sokkal szentebb szertartással és sokkal tisztább asszonyok imádják, mint a másikat.
Az oltárt majdnem olyan áldozatokkal tisztelték, mint a régebbi másikat, és e szertartásokon csak példás erkölcsű asszonyok vehettek részt, és olyanok, akik csak egy férfiúval kötöttek házasságot. Később ez a szertartás a méltatlan asszonyok - nemcsak a matrónák, de az alacsonyabb rendhez tartozók miatt is - közönségessé vált, végül feledésbe merült.
Ugyanebben az évben Cn. és Q. Ogulnius curulis aedilisek törvény elé állítottak néhány uzsorást. A legtöbbet elítélték, s a vagyonukra kivetett bírságnak az államra eső részéből a Capitoliumon érckűszöböt, Iuppiter szentélyében három asztalra ezüstedényt, az épület ormára pedig egy négyfogatú kocsin álló Iuppiter képmást készíttettek, s Rumina forrásánál felállították a farkas emlőjén csüngő két csecsemőnek, a Város alapítóinak szobrát, és négyszögletes kövekkel fedették be a Porta Capenától a Mars templomáig vezető utat. L. Aelius Paetus és C. Fulvius Curvus plebeius aedilisek az állami legelők elítélt bérlőitől behajtott büntetéspénzből ugyancsak rendeztek játékokat, s Ceres templomában egy arany kelyhet helyeztek el.

24. Ezután Q. Fabius és P. Decius lett consul, az előbbi ötöd-, az

utóbbi negyedízben; háromszor viselték már együtt a consuli és a censori tisztet, s éppen olyan híressé tette őket egyetértésük, mint tetteik egyébként is ragyogó dicsősége. Hogy ez az egyetértés nem maradt tartós, annak oka, véleményem szerint, inkább a rendek, mint a kettőjük között támadt viszály. A patríciusok el akarták ugyanis érni, hogy a sorshúzás mellőzésével bízzák Fabiusra az etruriai háborút, Decius azonban, a plebeiusok rábeszélésére, ragaszkodott a sorsoláshoz. A senatusban mindenesetre vita támadt, s minthogy itt Fabius pártján volt a többség, az ügyet a nép elé terjesztették. A népgyűlésen, mint katonás természetű férfiak, akik megszokták, hogy inkább a tettekben, mint a szavakban bízzanak, röviden fejtették ki véleményüket.

Fabius kijelentette: igazságtalan dolog, hogy más szedje le annak a fának a gyümölcsét, amelyet ő ültetett, ő hatolt be a ciminusi erdőbe, s nyitott utat a járatlan rengetegben a római sereg számára. Miért zaklatták ki ilyen élemedett korában nyugalmából, ha másra óhajtották bízni a háborút? Majd lassanként azzal a szemrehányással is előhozakodott, hogy olyasvalakit választottak melléje, aki ellenfele, nem pedig segítőtársa a hatalomban, s hogy Decius megunta a három ízben közösen viselt tisztségekben kialakult egyetértésüket. Végül kijelentette: csak annyit kér, hogy ha méltónak találták erre a feladatra, akkor küldjék is harcba. Ő akkor elfogadta a senatus határozatát, s alá fogja magát vetni a nép döntésének is. P. Decius viszont azt vetette szemére a senatusnak, hogy igazságtalanul járt el. Az atyák, amíg csak módjuk volt rá, minden követ megmozgattak, hogy a plebeiusok elől elzárják a magasabb tisztségekhez vezető utat. Mikor azonban az érdem saját erejével kiküzdötte, hogy senki arra érdemes elől, bármely rendbe tartozik is, nem lehet elzárni a tisztségeket, most azon mesterkednek, miképpen hiúsíthatnák meg nemcsak a népgyűlés határozatát, de a sors döntését is, és miképpen tehetnék függővé néhány ember hatalmától. Eddig a consulok mindig sorshúzással osztották meg a feladatokat. Most a senatus sorshúzás nélkül ad Fabiusnak megbízatást. Ha ezt azért teszi, hogy Fabiust megtisztelje, nos, Fabius annyi szolgálatot tett neki személy szerint és az államnak, hogy ő maga is hozzájárulna dicsősége növeléséhez, de csak úgy, hogy Fabius ne az ő megszégyenítése árán tündököljön. De ki nem látná világosan, hogy azzal, hogy az egyetlen veszélyes és sürgős háborút a sorshúzás mellőzésével az egyik consulra

bízzák, a másik consult feleslegesnek és hasznavehetetlennek nyilvánítják. Fabius itt etruriai haditetteivel dicsekedett. P. Decius is szeretné, ha volna mivel büszkélkednie, s talán el is oltaná azt a lángot, amelyet a másik a hamu alatt meggondolatlanul otthagyott, s amely annyiszor okozott már új tűzvészt váratlan fellángolásával. Végül is - tisztelve tiszttársa korát és méltóságát szívesen átengedné neki a tisztségeket és jutalmakat. De minthogy itt veszedelemre és harcra van kilátás, nem hátrál meg jószántából, nem is fog meghátrálni, s még ha nem is nyer semmit a viszálykodásban, legalábbis annyit elér, hogy azt, ami a népre tartozik, a nép akarata döntse el, s ne a senatus kénye-kedve ajándékozza oda. Arra kéri a Legjóságosabb és Leghatalmasabb Iuppitert s a halhatatlan isteneket: akkor szánjanak kettőjüknek egyforma sorsot, ha a háború vezetésében is egyenlő bátorságot és szerencsét szándékoznak nekik adni. Mert ezt kívánja az igazi méltányosság és példaadás, s az illik a római nép dicsőségéhez is, hogy olyanok legyenek a consulok, akik közül bármelyikre kockázat nálkül rá lehet bízni az etruszk háború vezetését.

Fabius nem kért többet a római néptől, csak annyit, hogy mielőtt szavazásra szólítanák a tribusokat, olvassák fel Ap. Claudius praetor Etruriából érkezett leveleit, és ezzel eltávozott a népgyűlésről. A nép a senatusnál nem kevésbé egyhangúan úgy szavazott, hogy az etruriai háború vezetését a sorsolás mellőzésével Fabiusra kell bízni.

25. Erre az ifjúság majdnem teljes számban a consulhoz sereglett; mindnyájan jelentkeztek katonának, mert fűtötte őket a vágy, hogy az ő vezetése alatt szolgáljanak. Fabius ezt mondta az őt körülsereglő tömegnek:
- Csak négyezer gyalogost és hatszáz lovast óhajtok besorozni. A ma és holnap jelentkezőket viszem magammal. Sokkal fontosabbnak tartom, hogy mindegyiket meggazdagodva hozzam haza, mint hogy sok katonával viseljek háborút.
Elindulva csekély számú seregével - amelyet éppen azért töltött el bizalom és remény, mert vezére lemondott a nagy tömegről -, s az ellenséges csapatoktól nem messze lévő Aharna irányában, Appius praetor tábora felé vonult. A tábortól néhány ezer lépésre emberekkel találkozott, akiket őrség védelme alatt tűzifáért küldtek ki. Mikor meglátták az elöl haladó lictorokat, s megtudták, hogy

Fabius consul közeledik, boldogan és ujjongva mondtak hálát az isteneknek és a római népnek, hogy őt küldték hozzájuk fővezérnek. Köréje tódultak, hogy üdvözöljék.
- Hova indultatok? - kérdezte Fabius. S mikor azt felelték, hogy fáért, megtudakolta:
- Mit beszéltek? hát nincs palánk a táborotok körül?
S mikor válaszul azt kiáltották, hogy táborukat kettős palánk és egy árok övezi, mégis nagy félelemben vannak, így szólt:
- Hiszen akkor van tűzifátok bőségesen; menjetek vissza, s húzzátok ki a cölöpöket!
Visszatérve a táborba, szétszedték a palánkot, amivel rémületbe ejtették az ott tartózkodókat és magát Appiust is. Ezután sorra jelentették, hogy Q. Fabius consul parancsát hajtják végre. Másnap a tábor felkerekedett, Appius praetort pedig visszaküldték Rómába.

Ettől kezdve a rómaiak sehol sem építettek állandó tábort. Fabius úgy vélte, semmi értelme, hogy a sereg egy helyen időzzék: sokkal mozgékonyabbá és egészségesebbé válik, ha menetel és helyét változtatja. S valóban, annyit menetelt, amennyit a még véget nem ért télben lehetett. Majd kora tavasszal hátrahagyta a második legiót a hajdan Camarsnak nevezett Clusiumnál, s L. Scipio propraetorra bízva a parancsnokságot visszatért Rómába, hogy a háborúról tanácskozzék. Lehet, hogy erre saját elhatározása késztette, mert a háború nagyobbnak ígérkezett, mint a híre után gondolta, lehet, hogy senatusi határozat hívta vissza: a történetírók mindkét lehetőséget megemlítik.

Néhányan azt állítják, hogy Ap. Claudius praetor befolyására rendelték haza, aki - mint ahogy leveleiben is állandóan tette - a senatus és a nép előtt felnagyította az etruszk háború veszélyét, mondván, hogy egyetlen sereg és egyetlen hadvezér nem lesz képes helytállni négy néppel szemben. Akár egyesült erővel támadnak egy ellen, akár külön-külön folytatják a háborút, mindenképpen az a veszély fenyeget, hogy egyetlen vezér nem tud mindannyiukkal szemben helytállni. Ő maga két római legiót hagyott ott, Fabiusszal nem egészen ötezer lovas és gyalogos érkezett. Véleménye szerint P. Decius consulnak a lehető leggyorsabban tiszttársához kell vonulnia Etruriába, Samniumot pedig L. Volumniusra kell bízni. Ha a consul inkább a gondjaira bízott területre akar menni, akkor Volumnius vonuljon teljes consuli hadsereggel Etruriába.

Minthogy a praetor beszéde nagy hatást tett a többségre, P. Decius - mint mondják - azt tanácsolta, hogy ne hozzanak határozatot, hanem bízzák Q. Fabius döntésére, amikor vagy maga jön Rómába - ha a közérdek ezt lehetővé teszi -, vagy elküldi egyik alvezérét, akitől a senatus megtudhatja, milyen súlyos az etruszk háború, és hány seregre és vezérre van szükség folytatásához.

26. Fabius, visszaérkezve Rómába, a senatus és a nép előtt egyformán mérsékelt hangon beszélt, nem túlozta el, de nem is kisebbítette a háborúról elterjedt híreket, s inkább az általános rettegés miatt mutatkozott hajlandónak arra, hogy még egy vezért vegyen maga mellé, nem pedig azért, mintha őt magát és az államot veszély fenyegetné. Egyébként - mondta -, ha segítőtársat akarnak melléje adni a háborúban, akivel hatalmát megosztja, hogyan feledkezhetnének meg P. Decius consulról, akinek kiválóságát már annyi, közösen viselt tisztségben volt alkalma tapasztalni. Senki mással nem működne együtt szívesebben. Ha Decius áll mellette, elég lesz a serege, és sose lesz túl sok az ellenség. De ha tiszttársának más az óhaja, akkor adják melléje segítőtársnak L. Volumniust. A nép, a senatus, de még tiszttársa is teljesen Fabiusra bízta a döntést, és mikor P. Decius úgy nyilatkozott, hogy egyaránt kész elmenni akár Samniumba, akár Etruriába, szavait akkora lelkesedéssel és szerencsekívánatokkal fogadták, mintha már előre a győzelmet ünnepelnék, és szinte már úgy látszott, hogy nem is a consulok vezéri megbízatásáról, hanem diadalmenetükről döntenek. Néhány történetírónál azt találom, hogy Fabius és Decius, hivatalba lépésük után, tüstént elutaztak Etruriába, és nem beszélnek a tiszttársak között még a feladatok kisorsolása körül támadt, az előbb általam előadott nézeteltérésről. Másoknak viszont nem elég a viszálykodás részletezése, hanem még ki is színezik azzal, hogy Appius milyen vádakat emelt a távol lévő Fabius ellen a nép előtt, s hogy praetori tisztségében milyen makacs ellenzéke volt a távollévő consulnak. Sőt a tiszttársak még egy összecsapásáról is beszélnek, amelyben Decius azt akarta elérni, hogy mindegyikük csak a neki kisorsolt feladattal törődjék. Az elbeszélések attól az időponttól kezdve egyeznek, amikor mindkét consul elvonult a háborúba.

Egyébként a gallus erők, mielőtt még a consulok Etruriába érkeztek, Clusium alá vonultak, hogy ostrom alá vegyék a római legiót és

táborát. Scipio, a tábor parancsnoka, a sereg csekély számát jó elhelyezéssel ellensúlyozandó, csatasorát a város és tábor között emelkedő dombon állította fel. De elhamarkodta a dolgot, seregét kellő felderítés nélkül vezette a magaslatra, amelyet a másik oldalról felnyomuló ellenség már elfoglalt. Így legióit az ellenség hátba támadta, s minden oldalról rájuk rontva körülzárta. Egyes tudósítások szerint a csapatokat lekaszabolták, hogy hírmondó se maradt belőlük, s a Clusiumtól már nem messze járó consulok is csak akkor értesültek a vereségről, amikor gallus lovasok kerültek eléjük, akik a megölt rómaiak fejét lovuk szügyére erősítve vagy lándzsájukra tűzve, győzelmi mámorukban szo kásuk szerint harci dalokat kurjongattak. Mások szerint ezek nem gallusok, hanem umberek voltak, s a vereség nem volt ilyen súlyos: csupán a L. Manlius Torquatusszal takarmányszerzésre kivonult embereket kerítették be, ezeknek Scipio propraetor a táborból a segítségükre sietett, a csatát megújítva a győztes umbereket legyőzte, s visszaszerezte tőlük a foglyokat és a zsákmányt. Mégis valószínűbb, hogy ezt a vereséget nem az umberektől, hanem a gallusoktól szenvedtük el, mert a gallusok támadásától való s már eddig is oly sokszor jelentkező rémület ebben az évben különösen hatalmába kerítette a polgárságot. Így aztán a két consul négy legióval, nagyszámú római lovassággal indult háborúba, s odaküldtek még ezer válogatott campaniai lovast, s a latin szövetségeseknek a rómainál is tekintélyesebb seregét, ráadásul még két másik sereg is felvonult a Város közelében, Etruriával szemben; az egyik faliscus, a másik vaticani területen. Cn. Fulvius és L. Postumius Megellus propraetorok pedig parancsot kaptak, hogy ezen a vidéken létesítsenek állandó tábort.

27. A consulok, átkelve az Appenineken, Sentinum területére érve megközelítették az ellenséget, s tőle mintegy négyezer lépésre ütöttek tábort. Az ellenség ezután úgy döntött a tanácskozásokon, hogy nem egyesülnek mindnyájan egy táborban, s nem egyszerre vonulnak csatába; a gallusok a samnisokhoz, az umberek az etruszkokhoz csatlakoztak. Kitűzték az ütközet napját, a samnisokra és a gallusokra bízták a harcot, az etruszkok és az umberek azt a feladatot kapták, hogy csata közben ostromolják meg a római tábort. E terveket meghiúsította három clusiumi szökevény, akik

egyik éjjel titokban átmentek Fabiushoz, s miután beszámoltak az ellenség terveiről, ő megajándékozta és visszaküldte őket, hogy ha valami újat megtudnak, azonnal jelentsék. A consulok írtak Fulviusnak és Postumiusnak, hogy seregükkel a faliscus és a vaticani földről vonuljanak Clusium alá, s teljes erővel kezdjék pusztítani az ellenséges területeket. E dúlás híre arra késztette az etruszkokat, hogy a sentinumi földről határaik védelmére siessenek. S a consulok ezután azon voltak, hogy a sentinumiak távollétében kerüljön sor az ütközetre. Két napon át igyekeztek az ellenséget csatára ingerelni, de e két nap alatt nem történt semmi említésre méltó. Néhány főnyi veszteség volt mindkét oldalon, s a nagy harci lázban sokkal előbb óhajtottak szabályos ütközetet vívni, mintsem a döntő csatára sor került volna. A harmadik napon minden csapat levonult a síkságra.
A seregek már felsorakoztak, amikor a hegyekből egy farkastól űzött szarvas a földeken át menekülve a két csatasor közé, majd a két vad különböző irányban, a szarvas a gallusok, a farkas a rómaiak közé futott. A farkast a rómaiak átengedték a sorok között, a szarvast a gallusok leterítették. Ekkor felkiáltott a római előcsapat egyik katonája:
- Oda csatlakozik a menekülés és a pusztulás, ahol Diana szent állatát leterítve látjátok! Nálunk azonban a győztes farkas, Mars kedvence, ép és sértetlen maradt, emlékezetünkbe idézve Mars nemzetségét és Városunk alapítóját!
A jobbszárnyon álltak a gallusok, a balon a samnisok. A samnisokkal szemben Q. Fabius a mi jobbszárnyunkon az első és a harmadik, Decius a balszárnyon a gallusok ellen az ötödik és hatodik legiót sorakoztatta fel. (A második és a negyedik legio L. Volumnius proconsullal Samniumban hadakozott.) Az első összecsapásban annyira egyenlő erők küzdelme folyt, hogy ha akár a táborban, akár a csatasorban jelen lettek volna az etruszkok és az umberek, az a seregrész, amelyet megtámadnak, feltétlenül vereséget szenved.

28. Egyébként jó ideig egyenlő esélyekkel folyt ugyan a harc, és még nem lehetett tudni, melyik félhez pártol a hadiszerencse, de azért korántsem alakult mindkét szárnyon egyformán a küzdelem. A Fabius vezette rómaiak inkább védekező, mint támadó harcot folytattak; minden erővel igyekeztek késő délutánig elhúzni a

viadalt, mert vezérük azon a véleményen
volt, hogy a samnisoknak és a gallusoknak csak az első rohama igazán elsöprő erejű, elég, ha ezt megállítják; az ütközet elhúzódásával lassanként a samnisok harci kedve is alábbhagy, s már a gallusok teste sem képes elviselni a fáradtságot és a hőséget; így a csata kezdetén több, mint férfierővel küzdenek, végül pedig gyengébbek az asszonyoknál. Így hát katonai erejét lehetőleg érintetlenül arra az időre tartogatta, amikor alkalom kínálkozik a két ellenfél legyőzésére. Az életkoránál és vérmérsékleténél fogva sokkal hevesebb Decius már az első összecsapásban harcba vetette minden erejét, s úgy vélve, hogy a gyalogosok küzdelme lassan halad, lovasságát is harcba szólította, s a legbátrabb ifjak lovascsapatába vegyülve kérte őket, az ifjúság színe-virágát, vele együtt támadjanak az ellenségre: kétszeres lesz a dicsőségük, ha a győzelmet a balszárny s itt is a lovasság vívja ki. Kétszer vetették vissza a gallusok lovasrohamát, s mikor újra nekirugaszkodva, már az ellenséges sorok közé behatolva folytatták a heves küzdelmet, újfajta harcmód keltett közöttük rémületet. A fegyveres ellenség ugyanis harci kocsikra és szekerekre szállva, a kerekek és lovak keltette roppant zajnak közepette közeledett, amitől az ilyen lármához nem szokott római lovak megbokrosodtak. Így a győztes római lovasságot szinte megszállott erővel szórta szét a félelem, s a rendetlen menekülés közben földre zuhantak a száguldó lovak és lovasaik. Ezzel összezavarodott a legiók hadirendje is. Az élcsapatból sokakat eltiport a lovak és a soraikon átgázoló szekerek rohama. S a köröttük támadt zűrzavar láttán azonnal rájuk támadó gallus gyalogság percnyi időt sem hagyott, hogy lélegzethez jutva rendezhessék soraikat. Decius rájuk rivallt, hogy hova rohannak, és mit remélnek a futástól? A hadsorok útjába állva visszahívta a futókat, majd mivel a rendetlenül menekülőket semmiképpen sem tudta megállítani, név szerint idézve apját, P. Deciust, ezt mondta:
- Miért is késlekedem vállalni családunk végzetét? Hisz a mi nemzetségünk hivatása, hogy áldozatként elfordítsa az államot fenyegető veszedelmet. Íme, felajánlom magammal együtt az ellenséges legiókat a Földnek és az alvilág istenségeinek!
E szavak után felszólította M. Livius főpapot, akinek csatába indulva megtiltotta, hogy eltávozzék mellőle: mondja el előtte annak az imának szavait, amellyel magát és az ellenség legióit a Quirisek római népének hadseregéért felajánlhatja. S ugyanolyan szavakkal, ugyanolyan öltözetben mondta el fogadalmát, mint apja,

P. Decius, mikor Veserisnél, a latin háborúban felajánlotta magát. Az ünnepélyes fogadalomhoz még hozzáfűzte, hogy maga előtt fogja hajtani a rémületet, menekülést, gyilkolást, vérontást, s hogy az égi és alvilági istenek haragját, a megsemmisülés átkát viszi az ellenség hadijelvényeire, hajítódárdáira és fegyvereire, és együtt pusztul majd a gallusokkal és a samnisokkal. Ezzel az ünnepélyes esküvel felajánlva magát és az ellenséget, odavágtatott, ahol legsűrűbbnek látta a gallus hadsorokat, s ott is esett el, belerohanva a reá szegezett dárdákba.

29. Az ütközet sorsa ezután már szemmel láthatóan nem emberi erőtől függött. A rómaiak, vezérük elvesztése után - ami egyébként rémületet szokott kelteni -, nem menekültek tovább, s újra meg akarták kezdeni a harcot. A gallusok, különösen a consul testét körülálló tömeg, mintha megzavarodtak volna, célzás nélkül, hiába hajigálták dárdáikat; mások kábultan álltak, se harcra, se menekülésre nem gondoltak. A másik oldalon Livius főpap, akit Decius - átadva neki a lictorokat - praetori hatáskörrel ruházott fel, azt kiáltozta, hogy győztek a rómaiak, megmentette őket a consul halála, a gallusok és a samnisok a Földanya és az alvilági istenek martalékai, Decius viszi és hívja magával az általa felajánlott sereget, s az ellenséget teljesen megszállta a rettegés és rémület. Az újra kezdődő csatában megjelent a tartalékcsapatokkal L. Cornelius Scipio és C. Marcius, akiket Q. Fabius consul küldött a hátsó sorokból tiszttársa támogatására. P. Decius halálhíre hatalmas erővel ösztönözte őket, hogy mindent megtegyenek az államért. Így, amikor a gallusok, pajzsukból maguk előtt falat alkotva, szorosan összetömörültek, s nem látszott könnyűnek közelharcba bocsátkozni velük, a rómaiak a legatusok parancsára összeszedték a két arcvonal között a földön heverő hajítódárdákat, és elárasztották a pajzsfalat. Soknak átfúrták a pajzsát, sőt nem ritkán a testét is, megingatták a tömör alakzatokat, így a gallusok nagy része, mintha villám érte volna őket, sebesülés nélkül földre rogyott. Imigyen fordult meg a rómaiak balszárnyán a hadiszerencse.

Fabius, mint már említettem, a jobbszárnyon halogatással töltötte a napot, s mikor aztán az ellenség kiáltozása, lendülete, lövedékeinek ereje érezhetően meggyengült, megparancsolta a lovasság

vezéreinek, karolják át a samnisokat, hogy adott jelre teljes erővel oldalba támadhassák őket, a gyalogosok pedig, lassan előrenyomulva, szorítsák vissza az ellenséget. Látva, hogy a kétségtelenül kimerült ellenség nem tanúsít ellenállást, összeszedte eddig fel nem használt minden tartalékát, a legiókat futólépésre ösztönözte, s a lovasságnak is jelt adott a rohamra. A samnisok nem voltak képesek feltartani a támadást, s a gallusok csatasora mellől, cserbenhagyva harcoló szövetségesüket, rendetlen futással igyekeztek táboruk felé. A gallusok összetömörülve és pajzsukból falat alkotva egy helyben maradtak. Ekkor Fabius, értesülve tiszttársa haláláról, megparancsolta, hogy a mintegy ötszáz lovasból álló campaniai lovasság váljon ki a hadirendből, kerülje meg és támadja hátba a gallusok csatasorát, a harmadik legió pedig zárkózzék fel az első vonalbeliekhez; ha látják, hogy az ellenséget a lovastámadás megzavarta, rohanják meg, és kezdjék kaszabolni a megrémült sorokat. Egy szentélyt és az ellenségtől nyert hadizsákmányt felajánlotta a Győzelmes Iuppiternek, majd ő is a samnis tábor ellen indult, ahová az egész űzött sereg betódult. Közvetlenül a sánc előtt, minthogy a roppant tömeg a sereg tolongása miatt nem fért be a kapukon, a kívül rekedt katonák megkísérelték felvenni a harcot; itt esett el Gellius Egnatius, a samnis fővezér. Ezután a rómaiak beszorították őket a sánc mögé, rövid küzdelemben elfoglalták táborukat, s a gallusok háta mögé kerültek.

E napon huszonötezer ellenséges katonát vágtak le, s nyolcezret ejtettek foglyul. De a győzelem nem volt véráldozat nélkül: P. Decius seregéből hétezren, Fabiuséból ezerhétszázan estek el. Fabius embereket küldött ki tiszttársa holttestének megkeresésére, s az ellenség összegyűjtött fegyvereit, egy halomba rakatva, a Győzelmes Iuppiter tiszteletére felgyújtatta. A consul testét aznap nem tudták megtalálni, mert elfedte az elesett gallusok testhalma. A katonák másnap bukkantak rá, s vitték nagy könnyhullatás közben a táborba. Fabius minden egyéb ügyet félretett, és illő tiszteletadással s megfelelő magasztaló szavak kíséretében rendezte meg tiszttársa temetését.

30. Ugyanezekben a napokban Cn. Fulvius propraetor is a kívánt sikerrel hadakozott Etruriában, végigpusztítva az ellenség földjeit, nemcsak roppant károkat okozott neki, de győztes csatát is vívott

vele. Perusia és Clusium lakói közül több mint háromezret öltek meg, és húsz hadijelvényt zsákmányoltak. A paelignusok, körülfogva a területükön át menekülő samnis sereget, az ötezerből mintegy ezret levágtak.
Dicső emlékű nap ez, a sentinumi földön vívott csata napja, még akkor is, ha ragaszkodunk a való tényekhez. Néhányan azonban, túllépve minden szavahihetőség határát, azt írják, hogy az ellenséges seregben százezer gyalogos, negyvenhatezer lovas és ezer harci szekér volt, mert beleszámítják a szerintük szintén jelen volt umbereket és etruszkokat is. S hogy a római sereg létszámát is megnövelhessék, a consulok mellett vezérként szerepeltetik L. Volumnius proconsult, a consulokéhoz számítva az ő legióit is. A legtöbb évkönyv szerint ez a győzelem egyedül a két consul érdeme, hisz Volumnius közben Samniumban hadakozott, s nem rettenve vissza a tereptől, megverte és megfutamította a Tifernum hegyre szorult samnis sereget.

Q. Fabius helyőrségül hagyta hátra Etruriában Decius seregét, majd legióival a Városba vonult, s diadalmenetet tartott a gallusokon, etruszkokon és samnisokon aratott győzelemért. Diadalmenetében harcosai követték, akik a katonák között szokásos rögtönzött énekekben egyként magasztalták Q. Fabius győzelmét és P. Decius nagyszerű halálát, felidézték az apa emlékét, akihez fia méltónak bizonyult, s akárcsak ő, feláldozva magát, megmentette az államot. A zsákmányból minden katona nyolcvankét ast, egy köpenyt, egy tunicát, egy akkori katona számára egyáltalán nem megvetendő ajándékot kapott.

31. E sikerek ellenére mindeddig sem Samniumban, sem Etruriában nem állt helyre a béke. Mert alighogy elvonult a consuli sereg, a perusiabeliek kezdeményezésére újra kezdődött a háború, a samnisok pedig pusztítva betörtek Vescia és Formiae földjére, a másik oldalon pedig Aeserniába s a Volturnus folyó mellékére. Ap. Claudius praetort küldték ellenük Decius hadseregével. Fabius serege az ismét lázongó Etruriában négyezer-kétszáz perusiait megölt, s ezerhétszáznegyvenet fogságba ejtett, ezeket fejenkint háromszáztíz as váltságdíjért engedték el; a többi zsákmány teljes egészében a katonáknak jutott. A samnis legiók, amelyeket részben

Ap. Claudius praetor, részben C. Volumnius proconsul követett nyomon, Stella területén egyesültek. Ahol együtt táborozott a teljes samnis sereg, ott ütötte fel közös táborát Appius és Volumnius is. Rendkívül elkeseredett csatára került sor; az egyik felet ösztönözte a düh az állandó lázongások szítói ellen, a másik meg úgy küzdött, mint akinek ez a harc az utolsó reménye. Ezért a samnisok között tízezer-háromszáz volt az elesettek, kétezer-hétszáz a foglyul ejtettek száma; a római seregből kétezer-hétszázan estek el.
E hadisikerekben oly gazdag évet járvány tette pusztítóvá s csodajelek nyugtalanná. Híre érkezett, hogy több helyen föld-eső esett, s hogy Appius Claudius praetor seregében több embert ért villámcsapás. Ezért áttanulmányozták a szent könyveket. Ez évben Q. Fabius Gurges, a consul fia, pénzbüntetéssel sújtott néhány előkelő asszonyt, akiket a nép paráznaság bűnében marasztalt el, s az összegből a circus mellett szentélyt emeltetett Venusnak.
Még mindig a samnis háborúkról kell írnom, noha már a negyedik könyvben számolok be róluk, felölelve azt a negyvenhat évet, amely M. Valerius és A. Cornelius consulsága óta telt el, akik először viseltek háborút Samnium ellen. S hogy most ne bocsátkozzam a két nép ennyi év alatt elszenvedett vereségeinek és elszenvedett viszontagságainak ismertetésébe, amelyek mégsem tudták megtörni szívós kitartásukat, csak ennyit mondok: a samnisokat sentinumi területen, paelignus földön Tifernumnál s a stellatisi mezőn csak a legutóbbi évben verte meg négy hadsereggel négy vezér, részben saját, részben segédcsapatokkal megerősített legióik ellen hadakozva. Elvesztették népük leghíresebb hadvezérét, látták, hogy szövetségeseik, az etruszkok, az umberek és a gallusok éppolyan szerencsétlen helyzetbe kerültek, mint ők, és a helytálláshoz már nem volt elég sem a maguk, sem a mások ereje, de mégsem hagyták abba a háborút. Oly nehezen mondtak le vajmi kevés szerencsével oltalmazott szabadságukról, s inkább vállalták a vereséget, csak hogy kísérletet tehessenek a győzelem megszerzésére. De vajon kimeríthetik-e a történetírót vagy az olvasót a hosszú háborúk, amelyekbe a hadviselők sem fáradtak bele?

32. Q. Fabiust és P. Deciust L. Postumius Megellus és M. Atilius Regulus követte a consuli székben. Mindketten Samniumot kapták működési területül. Mert hír szerint az ellenség három sereget

szervezett, azzal a céllal, hogy az egyik törjön ismét Etruriára, a másik kezdje el újra a pusztítást Campaniában, a harmadik pedig védje határaikat. Postumiust Rómában tartotta betegsége; Atilius nyomban útra kelt, hogy az atyák határozata értelmében, mielőtt az ellenség elindulna, még Samniumban lecsapjon rá. Az ellenséggel, mintha előre megbeszélték volna, olyan helyen találkoztak, hogy a rómaiak se tudtak pusztítva betörni samnis területre, s ők is megakadályozták a samnisokat abban, hogy a békés vidékekre s a római szövetségesek földjére benyomuljanak. Minthogy egymás mellett álltak táboraik, a samnisok olyasmit merészeltek, amire még az annyiszor győztes rómaiak se nagyon vállalkoztak volna - ilyen vakmerővé teszi az embert a végső kétségbeesés -: megtámadták a római tábort. Ez az oly merész próbálkozás, ha nem is ért célt, mégsem bizonyult teljesen hiábavalónak. A nap nagy részében oly sűrű volt a köd, hogy elfogta a napvilágot, s nemcsak a völgyet nem lehetett végigtekinteni, de a szembetalálkozók sem látták egymást közvetlen közelről. A samnisok abban bíztak, hogy a köd elrejti cselüket, ezért alighogy földerengett a ködtől egyébként is alig érzékelhető hajnal, megtámadták a táborukban a szolgálatát felületesen ellátó római őrséget. A váratlanul megrohant rómaiakban nem volt az ellenálláshoz elég lélekjelenlét, sem erő. A támadás a tábor túlsó felén a hátsó kapu ellen irányult; itt elfoglalták a quaestor sátrát, s megölték a quaestort, L. Opimius Pansát. Ezután harsant fel a „fegyverbe" kiáltás.

33. A csatazajra felriadt consul az éppen a közelben lévő lucaniai és suessabeli szövetségesek egy-egy cohorsára bízta a fővezéri sátor védelmét, majd legióit csapatonkint felvonultatta a tábor főútján. Ezek csak a legszükségesebb fegyvereket ragadták fel, csatasorba álltak, s inkább a hang után, mint szemükkel fedezték fel az ellenséget, amelynek számát lehetetlen volt megítélni. Kezdetben, nem lévén tisztában a helyzettel, meghátráltak, s beengedték a támadókat a tábor közepéig. Itt a consul megismételt kérdésére, vajon ha kikergetik őket a sánc mögül, saját táborukat óhajtják-e megostromolni, harci kiáltást hallatva derekasan ellenálltak, majd előrenyomulva támadásba mentek át, visszanyomták az ellenséget, a hátrálók üldözését az első, félelmes lendületet megtartva folytatták, és kiszorították őket a kapu és a sánc mögül. De további

előnyomulásra és üldözésre nem vállalkoztak, mert a homályban minden oldalról cseltől tarthattak, ezért megelégedtek táboruk felszabadításával, s mintegy hétszáz ellenséges katonát megölve, visszavonultak a sánc mögé. A római előőrsökből, őrségből, s azok közül, akiket a praetori sátor körül lerohantak mintegy hatszázharmincan estek el.
Ez a nem egészen sikertelen, merész vállalkozás megnövelte a samnisok önbizalmát; nemcsak abban akadályozták meg a rómaiakat, hogy táborukkal beljebb vonuljanak, hanem abban is, hogy földjükön szerezzenek takarmányt, ezért a takarmányszerzőknek vissza-vissza kellett térniök a baráti Sora területére.
Ezeknek az eseményeknek a valóságos helyzetnél sokkal riasztóbb híre Rómában arra késztette a betegségéből alighogy felépült L. Postumius consult, hogy a Városból útra keljen. De még elindulása előtt arra utasította katonáit, hogy Sorában gyülekezzenek, ő maga közben felszentelte Victoria templomát, amelyet, mint aedilis, a büntetéspénzekből építtetett. Ezután megérkezett seregéhez, majd Sorából Samniumba vonult tiszttársa táborához. A samnisok, feladva a reményt, hogy két sereggel szembeszállhatnak, visszavonultak, s a két consul másmás irányban elindult, hogy végigpusztítsa földjeiket, és megostromolja városaikat.

34. Postumius el akarta foglalni Milioniát; először rohammal és közelharccal próbálkozott, majd mivel ez nem hozott sikert, ostromművek s a falig előretolt ostromfedelek segítségével vette be a várost. A falak elfoglalása után szerte a városban négy órától nyolc óráig még sokáig tombolt a harc, bizonytalan volt a kimenetele, végül a római sereg a város birtokába jutott. A samnisok közül háromezer-hétszázat öltek meg, s négyezer-kétszázat ejtettek foglyul, ezenkívül még egyéb zsákmányt is szereztek.

Ezután a legiókat Feretrum alá vezették, ahonnan a lakosok minden mozdítható és elhajtható értékükkel éjszaka a hátsó kapun át csendben elvonultak. Az odaérkező consul úgy rendezte el és állította fel a falakhoz közeledő seregét, mintha itt is olyan küzdelem várna rá, mint Milioniánál. Majd észrevevén, hogy a városon halálos csend ül, s a tornyokon és bástyákon egyetlen

fegyvert, egyetlen védőt sem látni, visszatartotta az elhagyott falak megostromlására vágyó katonáit, nehogy valami rejtett csapdába rohanjanak, parancsot ad, hogy a latin szövetségesek két lovascsapata lovagoljon közelebb a falakhoz, s kémleljen ki mindent. A lovasok látják, hogy az egy irányban nyíló, szomszédos két városkapu nyitva áll, s felfedezik az úton az éjszaka elmenekült ellenség nyomait. Óvatosan odalovagolnak a kapuhoz, biztos helyről benéznek a várost átszelő egyenes utcákba, s jelentik a consulnak, hogy Feretrumot kiürítették. Ezt tanúsítja a város kétségtelen elhagyatottsága, a menekülők friss nyoma, s az éjszakai fejetlenségben elhagyott, szanaszét heverő sok holmi. Erre a consul seregét körbevezetve oda vonul, ahol a lovasok a várost megközelítették. A kapuktól kis távolságra megállapodva beküld öt lovast, hogy hatoljanak be bizonyos távolságra, és, ha mindent rendben találnak, hárman maradjanak ott, ketten pedig térjenek vissza, s jelentsék neki, mit tapasztaltak. Mikor a felderítők visszatértek, és közölték, hogy oly mélyen behatoltak, ahonnan minden irányban szétnézhettek, s mindenütt csendet és elhagyatottságot észleltek, a consul lerakatja néhány csapattal a málhát, és nyomban behatol a városba, meghagyva, hogy a többiek közben építsenek megerősített tábort. A bevonuló katonák feltörték az ajtókat, de csak néhány aggastyánt és beteget, valamint kevés nehezen elszállítható, hátrahagyott holmit találtak. Ezeket elzsákmányolták. A foglyoktól megtudták, hogy közös megbeszélés alapján néhány szomszédos város lakói is a menekülést választották; az ő városukból az első őrségváltáskor menekültek el, s úgy vélik, hogy a rómaiak a többi várost is ugyanúgy üresen fogják találni. A foglyok vallomása igaznak bizonyult; a consul birtokába vette az elhagyott városokat.

35. A másik consulnak, M. Atiliusnak korántsem jelentett ilyen könnyű feladatot a háború. Arra a hírre, hogy a samnisok Luceriát ostromolják, odavezette legióit, s a város határában találkozott az ellenséggel. Az elkeseredés kiegyenlítette a küzdők erejét. A változó szerencsével vívott csata nem hozott döntést. De ez az eredmény mégis a rómaiakra nézve volt hátrányosabb, mert nem voltak hozzászokva a vereséghez, másrészt mert nem csata közben, inkább a visszavonulásnál derült ki, mennyivel többet vesztettek

halottakban és sebesültekben. Ezért akkora rémület vett erőt táborukon, hogy ha ez harc közben fogja el őket, kétségtelenül súlyos vereséget szenvednek. Az éjszakát így is rettegésben töltötték, minden percben attól tartottak, hogy a samnisok megrohanják táborukat, vagy kora hajnalban kell közelharcra kelniük a győztesekkel.
A csekélyebb veszteséget elszenvedő ellenfélben sem buzgott jobban a harci kedv; amint megvirradt, szerettek volna harc nélkül elvonulni. De csak egyetlen út kínálkozott, és ez is a római tábor mellett vezetett el. Mikor nekivágtak, úgy tűnt, mintha egyenesen a tábor ostromára indulnának. A consul megparancsolta katonáinak, hogy fegyvert ragadva vonuljanak vele a sáncok elé, és a legatusokkal, a tribunusokkal, a szövetséges csapatok vezetőivel különkülön közölte feladatukat. Mind hangoztatták, hogy ők hajlandók mindent elkövetni, de katonáikon, akik egész éjjel a haldoklók és a sebesültek hörgését hallgatva virrasztottak, csüggedés vett erőt. Ha az ellenség hajnal előtt támad a táborra, akkora lett volna a rémület, hogy cserbenhagyják a hadijelvényeket is, s most is csak a szégyen tartja őket vissza a megfutamodástól; egyébként úgy viselkednek, mint akiket legyőztek.

Ezt hallva a consul jónak látta, hogy körbejárja a tábort, és maga buzdítsa a katonákat; ha olyanokra talált, akik vonakodtak fegyvert fogni, rájuk ripakodott: mire jó ez a késlekedés és körülményeskedés? Az ellenség mindjárt itt lesz a táborban, és ha nem mennek ki fogadni a tábor elé, ha nem óhajtják megoltalmazni sáncaikat, majd sátraikért kell harcolniuk! Aki fegyvert fog és küzd, az még remélhet a győzelemben. De aki ölbe tett kézzel és fegyvertelenül várja az ellenséget, annak vagy a halált, vagy a szolgaságot kell elszenvednie. Pirongatására és szemrehányásaira azt válaszolták, hogy kimerültek a tegnapi csatában, nincs már se vérük, se erejük, s az ellenség serege még nagyobbnak látszik a tegnapinál.

Közben közeledett az ellenséges hadmenet, s katonáink, akik közelebbről megfigyelhették őket, határozottan állították, hogy a samnisok sánckarókat hoznak magukkal, kétségtelenül azért, hogy sánccal zárják körül a tábort. Erre a consul felkiáltott: valóban hallatlan szégyen, ha leggyávább ellenségüktől ilyen gyalázatot és megaláztatást kell eltűrniük.

- Hát engedjük - kérdezte -, hogy bezárjanak bennünket táborunkba, hogy azután itt haljunk meg szégyenszemre éhhalállal, nem pedig, ha már így kell történnie, hősök módjára, fegyverrel a kezünkben? Az istenek fordítsák jóra a dolgot, s ki-ki tegye azt, amit méltónak tart önmagához. M. Atilius consul, ha senki sem követi, inkább egymaga támad az ellenségre, s inkább hajlandó elesni a samnis hadijelvények között, semhogy a római tábort körülzárva lássa.
Szavait a legatusok, tribunusok, a lovassági elöljárók s az első csatasor parancsnokai mind egytől egyig helyeselték. Ekkor a katonákon is erőt vesz a szégyen, nagy nehezen fegyvereik után nyúlnak, s lassan elindulnak a táborból. Elhúzódó, össze nem függő menetben, leverten, szinte legyőzöttként vonulnak a náluk egyáltalán nem reménykedőbb és lelkesebb ellenség felé. Mert a samnisok sorain, mihelyt megpillantották a római hadijelvényeket, az első csapattól az utolsóig végigfutott a hír, hogy megtörtént, amitől féltek: a rómaiak kivonultak, hogy megakadályozzák az elvonulást. Most a menekülésre se nyílik út; vagy meg kell halniuk itt helyben, vagy a leterített ellenség holttestén át kísérelni meg a kijutást.

36. Egy halomba rakják a málhát, ki-ki fegyvert fogva elfoglalja helyét a csatarendben. S már ott állt szemtől szembe a két csatasor, mindegyik azt várva, hogy a másik kezdi meg a támadást, a csatakiáltást. De egyiknek sem volt kedve a harchoz, s teljes épségben vonulnak el a maguk útján, ha nem félnek attól, hogy távozás közben a másik rájuk támad. Szinte magától kezdődött köztük - lanyha és bizonytalan csatakiáltások kíséretében - a kelletlenül és habozva vívott csata, s egyikük sem akart támadásra indulni.
Ekkor, a római consul, hogy felélénkítse a küzdelmet, a lovasságból néhány szakaszt külön küldött támadásra. Minthogy sok lovas leesett lováról, a többiek pedig összezavarodtak, sokan rohantak feléjük, részben samnisok, hogy a lezuhantakat lekaszabolják, részben rómaiak, hogy megvédjék övéiket. Így kissé megélénkült a csata, de lendületesebben és nagyobb tömegben rontottak előre a samnisok, s a szétzilált római lovasság megbokrosodott lovaival a segítségére siető saját csapatainkat gázolta le; megkezdődött a menekülés, és hátrálásra késztették az egész római csatasort. A samnisok már hátulról szorongatták a menekülőket, amikor az

odavágtató consul lovasokat rendelt a tábor kapujához, és megparancsolta, bárki is közeledik a védősánchoz, akár római, akár samnis, tekintsék ellenségnek. E fenyegető szavak után útját állta a tábor felé rendetlen csoportban rohanó katonáinak, mondván:
- Hova rohantok, katonák? Itt is fegyverekbe és férfiakba ütköztök, s amíg consulotok él, csak győztesen léphettek be a táborba! Így hát válasszatok: polgártársaitok vagy az ellenség ellen akartok-e inkább harcolni?

Szavai közben a lovasság rájuk szegezett lándzsákkal körülveszi a gyalogosokat, és arra kényszeríti őket, hogy térjenek vissza a csatába. A consult nemcsak bátorsága, de a véletlen is segítette: a samnisok nem nyomultak utánuk, így helyet hagytak a rómaiaknak, hogy hadijelvényeikkel visszaforduljanak, és a csatasort a tábortól ismét az ellenség ellen irányítsák. A rómaiak egymást buzdítják, hogy vegyék fel újra harcot; a centuriók vonulnak elöl, elragadják a jelvényhordozóktól a hadijelvényeket, figyelmeztetik katonáikat, hogy milyen kevés az ellenség, és milyen szétszórtan, rendezetlen csatarendben közeledik. Közben a consul, kezeit az ég felé tárva, harsány, jól hallható hangon templomot ígér Iuppiter Statornak, ha a római csatasor abbahagyja a futást, és újra csatába indulva, levágja és legyőzi a samnis legiókat. Mindenki összeszedte minden erejét, vezérek, katonák, a gyalogos és lovascsapatok, hogy megfordítsák a hadihelyzetet. Sőt, még az istenek is szemmel láthatóan a rómaiak ügyét pártolták. Nagyon könnyen sikerült megfordítani a helyzetet, az ellenséget elkergették a tábortól, majd visszaszorították addig a pontig, ahol a csata elkezdődött. Itt a samnisokat saját, felhalmozott málhájuk akadályozta, emiatt nem tudtak szabadon mozogni, és hogy holmijukat ne lehessen elzsákmányolni, fegyveresen körülállták. Annál jobban szorongatta a samnisokat elölről a gyalogság, hátulról a mögéjük került lovasság, s így közrefogva elhullottak vagy fogságba estek. Hétezer-nyolcszáz volt a foglyok száma, ezeket mind csupaszon iga alatt hajtották át. Az elesettek számát a tudósítások négyezer-nyolcszázra teszik. De a rómaiaknak sem jelentett örömet a győzelem. Mikor a consul számba vétette a két nap alatt elszenvedett veszteséget, kiderült, hogy hétezer-nyolcszáz ember esett el.

Mialatt ez történt Apuliában, a samnisok egy másik sereggel megpróbáltak rajtaütni a Latin út mellett fekvő Interamna római

colonián, de hiába kísérelték meg a város elfoglalását. Végigdúlták a földeket, s maguk előtt hajtva zsákmányukat, embereket, jószágot s az elfogott telepeseket, a consul Luceria alól visszatérő győztes seregébe ütköztek, amely nemcsak a zsákmányt vette vissza tőlük, hanem üggyel-bajjal, rendetlen, elhúzódó menetben haladó seregüket is megtizedelte. A consul felhívta a kárvallottakat, jelenjenek meg Interamnában holmijukat megkeresni és átvenni, majd, seregét hátrahagyva, Rómába utazott a választógyűlés megtartására. Kérte, hogy diadalmenetet tarthasson, de nem kapta meg ezt a kitüntetést, mert annyi ezer embert vesztett, másrészt mert úgy küldte át a foglyokat az iga alatt, hogy szerződésben semmire nem kötelezte őket.

37. A másik consul, Postumius, minthogy Samniumban nem kínálkozott alkalom háborúra, seregével Etruriába vonulva, először Volsinii határát dúlta fel, majd a terület védelmére kivonult lakosokkal ütközött meg, nem messze városuk falaitól; itt kétezer-nyolcszáz etruszk esett el, a többit megmentette a város közelsége. A sereg Russella területére vonult át, ahol nemcsak a határt pusztította végig, de a várost is bevette, több mint kétezer foglyot ejtett, és nem egészen kétezer embert pusztított el a falak előtt. Mindenesetre az ebben az évben folyó etruriai háború nem volt oly dicsőséges és jelentős, mint az utána megkötött béke. Etruria három legjelentősebb, vezetőszerepet betöltő városa, Volsinii, Perusia, Arretium békéért folyamodott, s a seregnek ruhát és gabonát juttatva eszközölték ki a consulnál, hogy szószólókat küldhessenek Rómába, ahol negyven évre szóló fegyvernyugvásban állapodtak meg, s büntetésül mindegyik várost ötszázezer as azonnali megfizetésére kötelezték.
A consul, mikor tetteire hivatkozva, inkább hagyományból, mint a teljesítés reményében, a senatustól diadalmenet engedélyezését kérte, és látnia kellett, hogy egyesek - részben személyes ellenségei, részben tiszttársának barátai, akik ennek akartak elégtételt szolgáltatni az ő diadalmenete megtagadásával -, arra hivatkozva, hogy túl későn indult el Rómából, s hogy a senatus utasítása nélkül vonult át Samniumból Etruriába, kérését visszautasítják, a következőket mondta:
- Annyira azért nem tisztelem tekintélyeteket, összeírt atyák, hogy megfeledkezzem consuli méltóságomról! Ugyanazon főparancsnoki

jog alapján, amellyel a háborút vezettem, most, miután a háborút szerencsésen befejeztem, Samniumot és Etruriát leigáztam, a győzelmet és békét kieszközöltem, meg fogom tartani a diadalmenetet!
S ezzel eltávozott a senatusból.

Emiatt vita támadt a néptribunusok között. Néhányan kijelentették: tiltakozással fogják megakadályozni, hogy a consul ily példátlan módon tarthasson diadalmenetet; mások védelmet ígértek neki tiszttársaikkal szemben a diadalmenet ügyében. A dolgot a népgyűlés elé terjesz tették, és megidézték a consult is, aki úgy nyilatkozott, hogy már M. Horatius és L. Valerius consulok s legutóbb C. Marcius Rutilus is, a jelenlegi censor apja, senatusi határozat nélkül, csupán a nép rendeletére tartottak diadalmenetet, s ő is a nép döntését kérné, ha nem tudná, hogy a néptribunusok, a nemesek szolgái, megakadályoznák a határozatot. Ezért ő minden egyéb parancs helyett most és a jövőben is a nép egyhangúan megnyilvánuló akaratához és jóindulatához tartja magát. Másnap aztán három néptribunus támogatásával, hét néptribunus tiltakozása és a senatus egyhangú határozata ellenére, megtartotta diadalmenetét, s a napot a nép lelkesen megünnepelte.

Erről az évről sem számolnak be egybehangzóan a történetírók. Claudius tudósítása szerint Postumiust, miután Samniumban néhány várost elfoglalt, Apuliában megverték és megfutamították, s ő maga, megsebesülve, néhány emberével Luceriába szorult; Etruriában Atilius folytatott háborút, s ő tartott diadalmenetet. Fabius azt írja, hogy a két consul együtt hadakozott Samniumban és Luceriánál, s azután vonult át a sereg Etruriába, de nem teszi hozzá, melyik consul vezetésével, s hogy a Luceriánál vívott csatában, ahol mindkét részről sokan estek el, ajánlottak-e fel templomot Iuppiter Statornak, akárcsak annak idején Romulus (bár ez a szó akkor csak „szent hely"-et, a templom részére kijelölt területet jelentett). Egyébként az állam csak ebben az évben, miután ugyanaz a fogadalom két ízben is megmentette, érezte az istenek iránt való kötelességének, hogy a senatus valóban elrendelje a templom felépítését.

38. Erre az évre következett az atyja és a maga dicsősége révén egyaránt kimagasló L. Papirius Cursor consulsága, valamint egy nagyarányú háború s rá oly ragyogó győzelem, amilyet eddig a napig, L. Papiriust, a consul atyját kivéve, még senki sem aratott a samnisok felett. A samnisok véletlenül most is, éppen úgy, mint akkor, igyekeztek seregüket mindenfajta vakító pompájú fegyverrel felszerelni, s meg akarták nyerni az istenek támogatását is azzal, hogy katonáikat, akárcsak őseik, egyfajta beavatási szertartás keretében eskették fel. Egész Samniumban sorozást tartottak egy új törvény alapján, amely szerint annak a katonakötelesnek a fejét, aki a vezérek parancsára nem jelenik meg, vagy engedély nélkül eltávozik, Iuppiternek ajánlják fel áldozatul, s elrendelték, hogy az egész sereg Aquiloniában gyülekezzék. Mintegy negyvenezer harcos jött össze, Samnium teljes hadiereje. Itt a tábor közepe táján egy kétszázszor kétszáz lábnyi területet vászonnal fedtek be, és sövénnyel, palánkkal kerítettek el. Vászonra írt ősi könyv előírásai alapján áldozatot mutattak be; egy élemedett korú férfiú, bizonyos Ovius Paccius volt a főpap. Ő azt erősítgette, hogy az áldozattal ősi vallásos szertartást újítanak fel, amelyet elődeik akkor mutattak be, amikor titokban elhatározták, hogy az etruszkoktól elragadják Capuát. Az áldozat bemutatása után a fővezér poroszlóval odahívatta s egyenként bevezettette azokat, akik tetteik vagy származásuk révén leginkább kiemelkedtek. Itt nemcsak az áldozati eszközök keltettek szent borzalmat a lelkekben, hanem a befedett tér közepén elhelyezett oltárok, körös-körül a levágott áldozati állatok s az egész térséget kivont karddal körülálló főemberek is. Mindegyiküknek oda kellett lépnie az oltárhoz - inkább áldozati állat-, nem pedig a szertartás résztvevőjeként -, s esküvel megfogadnia, hogy nem híreszteli el, amit itt lát és hall. Majd szörnyű esküformát kellett elmondaniuk, átkot kérve önmagukra, családjukra, utódaikra, ha vonakodnának csatába menni, ahová vezéreik parancsolják, vagy ha megszöknének a csatából, vagy ha mást látnak szökni, s nem végeznek vele tüstént. Azt a néhányat, aki kezdetben megtagadta az esküt, az oltár előtt megölték, holttestük ott hevert a megfojtott áldozati állatok között, elrettentő például a többieknek, hogy ne vonakodjanak tovább. Miután az átok erejével a legelőkelőbb samnisokat így elkötelezték, a fővezér tízet kiszemelt, és rájuk parancsolt, hogy minden férfi sorozzon be egy másikat, egészen addig, míg számuk tizenhatezerre nő. Ezt a sereget, arról a takaróról, amellyel a nemesség felesketésére

szolgáló bekerített helyet beborították, vászonruhásoknak nevezték. Nagyszerű fegyvereket és forgós sisakot kaptak, hogy a többiek közül kitűnjenek. A sereg többi része valamivel több, mint húszezer főt számlált, és se testi erő, se hadi dicsőség vagy felszerelés tekintetében nem maradt el a vászonruhás legiók mögött. Ez a hatalmas tömeg - a samnisok java ereje - Aquilonia mellett táborozott.

39. A consulok elindultak a Városból; elsőnek Sp. Carvilius, akire rábízták az előző évi consulnak, M. Atiliusnak Interamna területén hátrahagyott régi legióit. Ezekkel Samniumba vonult, s miközben a babonás szertartásokkal foglalkozó ellenség titkos gyűléseket tartott, a samnisoktól elfoglalta Amiternum városát. Itt körülbelül kétezer-nyolcszáz embert öltek meg, s négyezer-kétszázhetvenet ejtettek foglyul. Papirius a senatusi határozat értelmében sorozott új seregével Duronia városát vette be. Kevesebb foglyot ejtett, mint tiszttársa, de katonái annál több ellenséget öltek meg. Mindkét helyen bőséges zsákmányt szereztek. Ezután a consulok végigportyázták Samniumot, különösen Atinum területén pusztítottak, s Carvilius elérkezett Cominium, Papirius pedig Aquilonia alá, ahol a samnisok főereje táborozott.
Nem tartózkodtak ugyan az összecsapástól, de egy ideig mégsem került sor hevesebb küzdelemre. Nyugtalanították az ellenfelet, ha nem mozdult, meghátráltak előle, ha ellenállt; inkább csak fenyegették, de nem vívtak csatát - így teltek a napok. S miközben hol kezdeményeztek, hol meghátráltak, minden ügyről, még a legcsekélyebbről is jelentést tettek a húsz mérföldnyire levő másik római táborba, és a consul tanácsai a távolból is befolyásolták minden vállalkozásukat. Carvilius is, minél inkább közeledett Aquiloniánál a döntő összecsapás, az ostromlott Cominium helyett egyre inkább Aquiloniára fordította figyelmét. L. Papirius, miután minden szükséges előkészületet megtett az ütközetre, megüzente tiszttársának azt a szándékát, hogy - ha a jósjelek is kedveznek - másnap megütközik az ellenséggel. Ezért Carvilius minden erővel folytassa Cominium ostromát, nehogy a samnisok, lélegzethez jutva, segítséget küldhessenek Aquiloniához. A futárnak egy napja volt az útra, de még az éjjel visszaérkezett, és jelentette, hogy a másik consul egyetért tiszttársa döntésével.

Papirius, alighogy elküldte a futárt, gyűlést tartott. Itt hosszan beszélt általában a háborúról, majd az ellenség mostani fegyverzetéről, amely hiába csillog-villog annyira, nem befolyásolhatja a csata kimenetelét. Mert a sisakforgóval nem lehet sebet ütni; a római dárda éppen olyan jól áthatol a kifestett és aranyozott pajzsokon is, a csatasorban vakító fehér ruhákat is vér áztatja, ha a kardoknak kell dönteniük. Annak idején apja is aranytól, ezüsttől ragyogó samnis sereget kaszabolt halomra, s a zsákmányolt fegyverek több dicsőséget hoztak a győztes seregnek, mint gazdáiknak. S talán éppen a Papirius családnak adta meg a sors, hogy mint hadvezérek, ők szálljanak szembe a samnisok legveszélyesebb próbálkozásaival, és olyan fegyvereket zsákmányoljanak tőlük, amelyek kiválóan alkalmasak közterek feldíszítésére is. A halhatatlan istenek is a rómaiak mellé álltak, hisz látták, hányszor kötöttek békét a samnisok, és hányszor szegték meg. S ha szabad az égiek érzelmeire következtetni: soha nem gyűlöltek még hadsereget úgy, mint ezt, amelyet a szörnyű áldozatok közben lemészárolt emberek és jószágok összegyűlt vére szennyezett be. S az istenek kétszeres bosszúja fenyegeti: egyrészt remegnie kell az istenektől, mint Rómával kötött szerződése tanúitól, másrészt az átkoktól, amelyeket a szerződés ellenére tett katonai esküvel magára vont. Ez a kényszerből fölesketett sereg gyűlöli saját esküjét, s egyszerre kell félnie az istenek, polgártársai és az ellenség haragjától.

40. Miután a consul mindazt, amit a szökevények vallomásából megtudott, előadta egyébként is felbőszült katonái előtt, a harcosok egyaránt bízva az isteni és az emberi segítségben, egyetlen, összehangzó kiáltással követelték a harcot; méltatlankodtak, hogy az ütközetet másnapra halasztották, gyűlöletesnek érezték az egyetlen napi és éjszakai késedelmet is. Papirius a harmadik őrségváltáskor, midőn megérkezett tiszttársától a válaszlevél, csendben felkelt, és megbízta a szent csirkék őrét, hogy figyelje a jósjeleket. Nem volt a táborban egyetlen férfi, akit ne ragadott volna magával a harcvágy, a főbb és alacsonyabb rangúakat egyaránt lázas türelmetlenség töltötte el, s a vezér láthatta katonái, a katonák vezérük lelkesedését. Az általános felbuzdulás hatalmába kerítette a szent csirkék megfigyelésével megbízott katonákat is. És

minthogy a csirkék nem óhajtottak enni, az egyik őr merészen hamis jelentést adott, közölve a consullal, hogy a jósjelek a lehető legkedvezőbbek. A consul örvendezve közhírré tette, hogy a jósjelek nagyszerűek, a küzdelemben biztosítva van az istenek pártfogása, s jelt adott a csatára. Már éppen indulni akart az arcvonalba, mikor egy szökevény jelentette, hogy a samnisok húsz, egyenként mintegy négyszáz embert számláló cohorsa elindult Cominium felé. A consul tüstént futárt küldött tiszttársához, hogy figyelmeztesse, ő maga pedig parancsot adott a hadijelvények gyors előnyomulására, s helyükre rendelte - mindegyiknek kijelölve parancsnokát - a tartalékcsapatokat. A jobbszárnyat L. Volumniusra, a balt L. Scipióra s a lovasságot a két másik legatusra, C. Caediciusra és T. Treboniusra bízta. Sp. Nautiusnak megparancsolta, hogy az öszvéreket, leszedve róluk a málhanyerget, a szárnyakra rendelt három cohorsszal együtt körben és gyorsan vezesse fel egy jól látható magaslatra, majd, ha már áll a harc, a lehető legnagyobb porfelhőt kavarva törjön elő.

Míg a hadvezér e csellel volt elfoglalva, a római lovagok meghallották, hogy a szent csirkék őrei közt civódás támadt a mai napra vonatkozó jósjelek ügyében, s úgy vélvén, hogy az ügy nem jelentéktelen, közölték Sp. Papiriusszal, a consul fivérének fiával, hogy kétségek támadtak a jósjelek körül. Az ifjú - minthogy oly korban élt, amely még nem tanított az istenek lenézésére - ellenőrizte a tényeket, nehogy valótlant állítson, majd szólt a consulnak.

- Köszönet neked bátorságodért és buzgalmadért - válaszolt ez. - De ha az, akit a jósjelek megfigyelésével bíztak meg, hamis jelentést ad, mindenképpen őt terheli a felelősség. Nekem azt jelentették, hogy a csirkék rendkívül mohón táplálkoznak, tehát a jósjelek a római nép hadserege számára nagyon kedvezőek!

Ezután megparancsolja a centurióknak, hogy a csirkék őrét rendeljék az első hadijelvények mellé. A samnis hadijelvények is megindultak, nyomukban a tündöklő fegyverekkel felszerelt csatasor, így az ellenség egyszersmind pompás látványosságul is szolgált. S mielőtt még csatakiáltásra és összecsapásra került volna a sor, a csirkék őrét a hadijelvények előtt egy vaktában elhajított dárda halálra sebezte. A consul, mikor ezt közölték vele, kijelentette:

- Az istenek itt vannak a csatában, íme, a bűnös főre lesújtott a

büntetés!
Szavai közben hangos károgással egy holló repült el előtte. A consul a jó előjelnek örvendve, kijelentette, hogy soha még emberi ügyben nem vettek részt tevékenyebben az istenek, s csatakiáltásra buzdítva seregét megfúvatta a trombitákat.

41. Öldöklő harc kezdődött, noha egyébként teljesen különböző volt a két sereg hangulata. A rómaiakat a düh, a remény, a harcvágy hajtotta, hogy az ellenség vérére szomjazva az ütközetbe rohanjanak, a samnisok nagy részét viszont csak az erőszak s az eskü kényszerítette, nem is annyira a támadásra, mint inkább kelletlen ellenállásra. Éveken át nagyon is hozzászoktak a vereséghez, így már a rómaiak első csatakiáltását és rohamát sem viselik el, ha a testüket lenyűgöző másik, még nyomasztóbb félelem nem tartja őket vissza a futástól. Mert szemük előtt lebegett ama titkos szertartás minden részlete: a fegyveres papok, a válogatás nélkül lemészárolt emberek és állatok, az áldozati állatok és a kivégzett emberek vérétől ázó oltárok, a rettenetes átok és az iszonyatos esküszöveg, amely átokkal fenyegeti családjukat és utódaikat. A megfutamodásért járó eme megtorlástól tartva maradtak egy helyben, és jobban rettegtek polgártársaiktól, mint az ellenségtől. A két szárnyon és a középen előretörő rómaiak nagy vérfürdőt rendeztek a samnisok között, akiket megbénított az istenektől és az emberektől való félelem. A támadók csak lanyha ellenállásba ütköztek, minthogy ellenfelüket csupán a rettegés tartotta vissza a futástól. Már majdnem a hadijelvényekig jutottak öldöklés közben, amikor oldalról, mintha valami hatalmas sereg közeledném, nagy porfelhő tűnt fel. Sp. Nautius - mások szerint Octavius Maecius - vonult ott a segédcsapatokkal, jóval nagyobb port verve, mint a sereg számától várni lehetett, az öszvéreken ülő hajcsárok ugyanis lombos ágakat húztak maguk után a földön. Elöl fegyverek és hadijelvények fénye csillogott át a ködös levegőn. Majd a még magasabbra csapó, sűrűsödő porfelhőben úgy látszott, mintha lovasság zárná be a menetet. Ez a látvány nemcsak a samnisokat, de a rómaiakat is megtévesztette, s a tévedést a consul még csak megerősítette, azt kiáltozva elöl, a hadijelvények között, hogy az ellenség is jól hallhatta: Cominium elesett, itt közeledik győztes tiszttársa; igyekezzenek kicsikarni a győzelmet, mielőtt a

dicsőség a másik hadseregé lesz. Ezt kiáltozta lován ülve, majd parancsot adott a tribunusoknak, hogy nyissanak utat a lovasságnak. Már sokkal előbb megállapodott Treboniusszal és Caediciusszal, hogy ha majd lándzsáját a magasba emeli és megcsóválja, lovasságukkal a lehető leggyorsabban törjenek az ellenségre. Jeladására minden úgy történt, ahogy előre megbeszélték. A csatasorokban rések nyíltak, a száguldó lovasság előreszegzett lándzsával az ellenséges sereg sűrűjébe rontott, és mindenütt áttörte sorait. Volumnius és Scipio a nyomukban járt, s földre terítette az összezavarodott katonákat. Futnak a vászonruhás cohorsok, már nem tartja vissza őket a rájuk nehezedő isteni és emberi kényszer; menekül mindenki, akár elkötelezte magát esküvel, akár nem, s nem rettegnek mástól, csak az ellenségtől. Az ütközetet túlélő gyalogság a táborba és Aquiloniába szorult be, a nemesek és lovasok Bovianumba menekültek. Lovasságunk a lovasokat, gyalogságunk a gyalogosokat vette üldözőbe, s két szárnyunk két irányban tört előre, a jobbszárny a samnis tábor, a balszárny a város felé. Volumniusnak jóval hamarabb sikerült elfoglalnia a tábort; a várost ostromló Scipio nagyobb ellenállásba ütközött; nem mintha ezekben a legyőzöttekben jobban buzgott volna a harci kedv, de a sáncoknál hatásosabban tartják távol a támadókat a falak, amelyektől kődobásokkal űzték el az ellenséget. Scipio, jól látva, hogy ha első rémületüket kihasználva nem viszi dűlőre a dolgot, mielőtt magukhoz térnének, a megerősített város ostroma jócskán elhúzódhat, megkérdezte katonáit, nyugodt lélekkel képesek-e elviselni, hogy míg a másik sereg elfoglalta a tábort, őket, a győzteseket, elűzik a város kapui elől? Mikor egyhangú, harsány nemmel válaszoltak, pajzsát feje fölé tartva, maga támadt elsőnek a kapura, s nyomában, pajzsaikból ostromfedelet alkotva, a többiek is betörtek a városba, s szétszórva a kaput védő samnisokat, hatalmukba kerítették a falakat, de túl kevesen lévén, nem merészkedtek a város belsejébe.

42. A consul mit sem tudva az itt történtekről, először vissza akart vonulni seregével, mert már erősen alkonyodott, s a közeledő éjszaka még a győztesek számára is mindent veszélyessé és gyanússá tett. Tovább nyomulva, jobbról látja, hogy a tábort elfoglalták, balról pedig hallja a városból a támadók és

szorongatottak összevegyülő kiáltozását, mert éppen ekkor folyt a küzdelem a kapunál. Mikor közelebb lovagolva saját katonáit pillantotta meg a falakon, belátta, hogy már nincs meg a teljes döntési szabadsága, mert néhány emberének vakmerősége nagyszerű lehetőséget teremtett. Parancsot ad már visszavonulóban levő csapatainak: forduljanak meg, törjenek be a városba. Ezek a városnak feléjük eső részén behatolva megpihentek, mert leszállt az éj. Az ellenség éjszaka elhagyta a várost.

Aquiloniánál azon a napon húszezer-háromszáznegyven samnist öltek meg, háromezernyolcszázhetvenet ejtettek fogságba, s kilencvenhét hadijelvényt zsákmányoltak. Különben a hagyomány arról is beszámol, hogy nemigen láttak még hadvezért csata közben ily vidám hangulatban, mint Papiriust; talán ilyen volt a természete, vagy annyira biztos volt a sikerben. Lelkierejének köszönhető, hogy a vitássá vált jósjelek sem tudták a csatától visszariasztani, s hogy oly veszélyes helyzetben, amikor más templomot szokott felajánlani a halhatatlan isteneknek, ő azt ígérte a Győzelmes Iuppiternek: ha szétveri az ellenség legióit, mielőtt meginná a maga színborát, neki is egy pohár édes bort áldoz. Az istenek szívesen vették fogadalmát, s a jósjeleket kedvezőre változtatták.

43. Hasonló szerencse kísérte Cominiumnál a másik consul vállalkozását is. Kora hajnalban teljes haderejét megindította a falak ellen, gyűrűbe fogta a várost, s erős csapatokat állított a kapuk elé, hogy minden kitörési kísérletnek elejét vegye. Már éppen jelt akart adni, mikor megkapta tiszttársa aggódó üzenetét, hogy húsz ellenséges cohors közeledik. Erre kénytelen volt abbahagyni a támadást, s visszahívni az ostromra készen álló, felsorakozott csapatai egy részét. Megparancsolta D. Brutus Scaeva legatusnak, hogy az első legióval, a segédcsapatok tíz cohorsával és a lovassággal vonuljon az ellenséges tartaléksereg ellen; bárhol találkoznának is, szálljon vele szembe, és tartsa föl, s ha a helyzet úgy követeli, bocsátkozzék közelharcba. Csak az a fontos, hogy ezek a csapatok ne juthassanak el Cominiumig. Ő maga köröskörül létrákat vitetett a falakhoz, s egy ostromfedél védelme alatt a kapukra támadt; egyidőben törtek be a kapukon, s kezdődött meg minden oldalról a falak ostroma. A samnisokban, míg nem látták a

fegyvereseket a falakon, még volt elég bátorság ahhoz, hogy megakadályozzák az ellenséget a város elözönlésében, de most - miután nem távolról hajigált dárdákkal, hanem szemtől szemben harcoltak, s a rómaiak, nagy nehezen felküzdve magukat a síkságról a falra, s legyőzve a terepnek számukra az ellenségnél is fenyegetőbb nehézségeit, nagy fölénybe kerültek, mert vízszintes talajon csatázhattak a sokkal gyengébb ellenséggel - otthagyták a tornyokat és a falakat, s mindnyájan a város közepén szorongva, összeszedték minden erejüket, hogy a csatának még az utolsó percben szerencsés fordulatot adjanak, majd eldobálták fegyvereiket. Tizenegyezer-négyszáz ember adta meg magát a consulnak, s mintegy négyezer-nyolcszáznyolcvanat vágtak le.
Ez történt Cominiumnál és ez Aquiloniánál. A két várost elválasztó területen, ahol harmadik csatára számítottak, nem találták az ellenséget. Mikor ugyanis hét mérföldnyire volt Cominiumtól, övéi visszahívták, s így egyik csatában sem vehetett részt. Kora alkonyatkor, mikor már feltűnt előttük itt a tábor, amott Aquilonia, s megborzadtak a mindkét irányból hallható csatazajtól, majd látták a rómaiak által felgyújtott táboruk messze terjedő lángját - vereségük még biztosabb jelét - nem vonultak tovább, ott helyben letáboroztak, s teljes fegyverzetben leheveredve egész éjszaka nyugtalan rettegéssel várták a reggelt. Kora hajnalban, fogalmuk sem lévén, merre induljanak, hirtelen megzavarodva futásnak eredtek, mert felfedezte őket a lovasság, amely a városból éjszaka eltávozott samnisok üldözése közben bukkant rá a sánc és őrség védelmétől megfosztott seregükre. Csapatukra Aquilonia falairól is figyelmesek lettek, s már nyomukban volt a legiók néhány cohorsa is. Mindamellett gyalogosaink nem tudták utolérni a menekülőket, s csak utóvédjükből vágott le a lovasság mintegy kétszáznyolcvan embert. Félelmükben sok fegyvert és tizennyolc hadijelvényt hagytak el. A sereg többi része már amennyire ilyen zűrzavarban lehetett - épségben ért el Bovianumba.

44. Mindkét római sereget öröm töltötte el, s ezt az örömet kölcsönösen növelte a másik sikere. A két consul - mindegyik a másik tanácsára - a várost a katonáknak szabad zsákmányolásra engedte át, majd a kirabolt házakat felgyújtatták; Aquilonia és Cominium ugyanazon a napon lett a lángok martaléka, s a consulok

- kölcsönösen szerencsét kívánva egymásnak legióikat saját táborukba vezették. Carvilius a két sereg színe előtt dicsérte és jutalmazta meg erre érdemes katonáit, Papirius pedig, akinek serege a tábor és a város körül többszörösen kivette részét a küzdelemből, Sp. Nautiusnak, Sp. Papiriusnak - fivére fiának -, négy centuriónak s az első hadsorbeliek egyik különítményének karpereceket és arany koszorúkat ajándékozott. Nautiusnak azért, mert különítményével, hatalmas sereg látszatát keltve, meg rémítette az ellenséget, az ifjú Papiriusnak lovasaival a csatában azon éjjel tett szolgálatért, amelyen az Aquiloniából kivonuló samnisok menekülését annyira megszorongatta, s a centurióknak és egyes katonáknak azért, mert elsőnek rohamozták meg Aquilonia várfalát és kapuját. A lovasok annyiszor tanúsított szolgálatukért mind sisakdíszt és ezüst karpántot kaptak.

Ezután haditanácsot tartottak, mert már időszerűnek látszott, hogy Samniumból vagy mindkét, vagy legalább az egyik sereget visszavonják. A leghelyesebbnek látszott, hogy ha már ennyire meggyengítették a samnisok erejét, még makacsabbul és könyörtelenebbül igyekezzenek őket megtörni, s elérni, hogy a következő consuloknak Samniumot teljesen meghódítva adhassák át. Minthogy az ellenségnek nem volt már hadserege, amelyről feltehető, hogy nyílt csatát merne vállalni, a hadviselésnek egyetlen módja maradt: megostromolni városaikat, mert a városokat lerontva lehet a katonákat gazdag zsákmányhoz juttatni, és megsemmisíteni az oltáraiért és tűzhelyeiért küzdő ellenséget. Levélben értesítették a senatust és a római népet az elért eredményekről, majd elváltak; Papirius Saepinum, Carvilius pedig Velia megostromlására indult.

45. A Curiában és a népgyűlésen egyaránt kitörő örömmel vették tudomásul a két consul levelét. S a négynapos hálaadó ünnepségen az egyes polgárok lelkes buzgólkodása is kifejezte a mindenkit egyaránt eltöltő általános lelkesedést. A győzelem nemcsak igen jelentős volt a római nép számára, de a legjobbkor is következett be, mert éppen ekkoriban érkezett a hír, hogy az etruszkok felújították a háborút. S a lelkekben felmerült a gondolat: ha Samniumban vereséget szenvedtünk volna, miképpen tudnánk most helytállni Etruriában, ahol - a samnisok összeesküvésétől felbátorítva, és minthogy a két consul s az egész római haderő

Samniumban volt elfoglalva - a római nép lekötöttségét jó alkalomnak látták a lázadásra. A szövetségesek követei, akiket M. Atilius praetor vezetett be a senatusba, panaszt tettek, hogy a szomszéd etruszkok tűzzel-vassal pusztítják határaikat, mert nem akarnak elpártolni a római néptől, és mindenre, ami szent, kérik az összeírt atyákat, védjék meg őket a közös ellenség jogtalanságaitól és erőszakosságától. Azt a választ kapták: a senatusnak gondja lesz rá, hogy szövetségeseinknek ne legyen okuk megbánni hűségüket, s az etruszkok hamarosan a samnisok sorsára fognak jutni.
Mindamellett nem siettek volna az intézkedéseikkel Etruria ellen, ha nem érkezik híre, hogy a velünk annyi éven át barátságban élő faliscusok is az etruszkokhoz csatlakoztak seregükkel. E nép közelsége erősen nyugtalanította az atyákat, ezért elhatározták, hogy a fetialis papok útján elégtételt kérnek tőlük. Mikor ezt megtagadták, az atyák jóváhagyásával, a népgyűlés parancsára hadat üzentek a faliscusoknak, s a consulokat utasították, sorshúzással döntsék el, melyikük vonuljon át seregével Samniumból Etruriába. Közben Carvilius már elfoglalta a samnisoktól Veliát, Palumbinumot és Herculaneumot; Veliát néhány nap alatt, Palumbinumot pedig aznap, hogy a város falai alá érkezett. Herculaneumnál viszont kétes eredménnyel szabályos csatát vívott, és több embert veszített, mint az ellenség. Ezután tábort ütött, körülzárta a falak között meghúzódó ellenséget, majd megostromolta és bevette a várost. E három városban mintegy tízezer embert fogtak el vagy öltek meg, s a foglyok száma alig volt valamivel nagyobb az elesettekénél. Miután a consulok kisorsolták feladataikat, Etruria Carviliusnak jutott, katonái nagy megelégedésére, akik már nem tudták elviselni Samniumban a kemény telet.

Papiriusnak Saepinumnál ennél sokkal nagyobb sereg állta útját. Gyakran csaptak össze a csatasorban, gyakran menetelés közben, vagy egy-egy ellenséges kitörés alkalmával - a város körül. Nem is ostrom folyt itt, hanem egyenlő erejű felek küzdelme, mert a samnisok nemcsak falaik védelmében bíztak, hanem maguk is igyekeztek e falakat fegyverrel és csapatokkal megvédelmezni. A consul az ellenséget hadakozás közben végül szabályos ostromgyűrűbe szorította, s rohammal és sáncművekkel folytatva az ostromot, bevette a várost. A rómaiak ezért a város elfoglalása után dühükben hatalmas vérfürdőt rendeztek, hétezernégyszáz embert

felkoncoltak, s nem egészen háromezret fogságba ejtettek. A zsákmányt, amely minthogy a samnisok néhány városban halmozták fel vagyonukat, rendkívül jelentős volt, a katonák kapták meg.

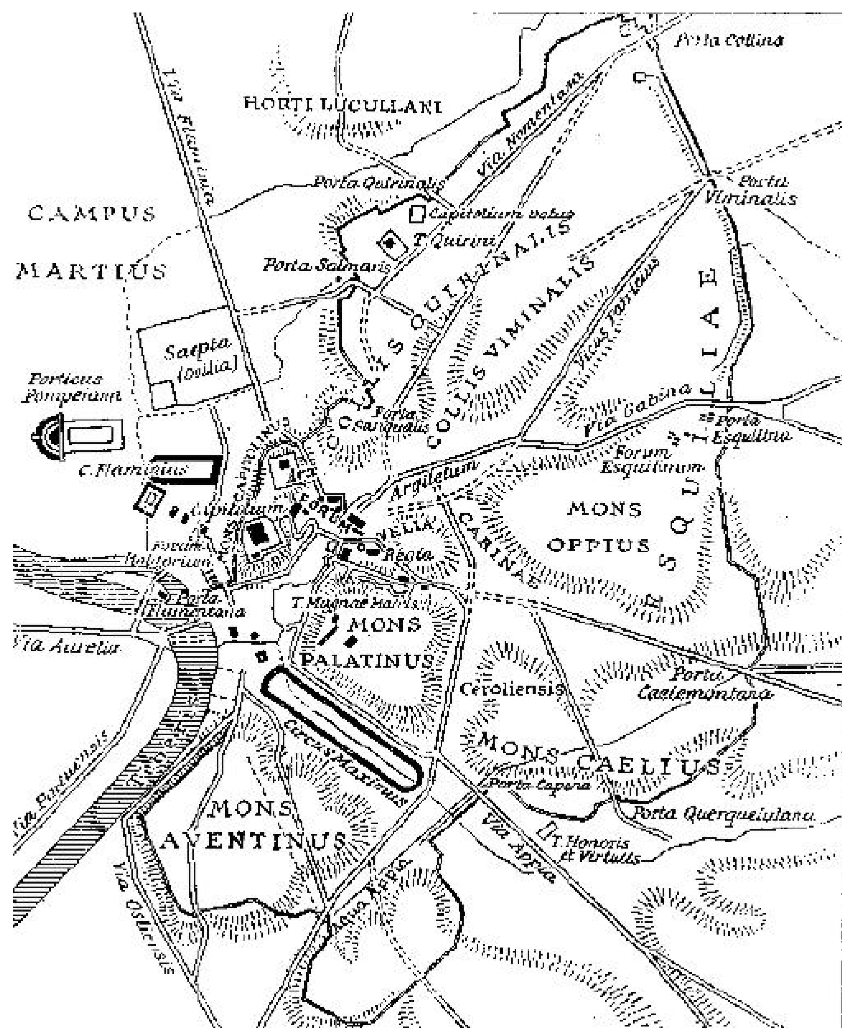
46. Már mindent belepett a hó, s lehetetlen volt állandó szállás nélkül kitartani, ezért hát a consul seregestül elvonult Samniumból. Hazaérkezése után egyhangú határozattal engedélyezték, hogy diadalmenetet tartson. Diadalmenete, amelyet még hivatali ideje alatt tartott meg, az akkori időkhöz képest egészen ragyogó volt. Gyalogos és lovascsapatai kitüntetéseikkel ékesítve vonultak el, sok polgári, sánc- és ostromkoszorút lehetett látni. A polgárok megszemlélhették a samnisoktól zsákmányolt fegyvereket, összevethették csillogásukat és szépségüket a consul apja által zsákmányolt, már jól ismert fegyverekével, amelyek nagy számban díszítették a nyilvános helyeket. Elvezettek a saját vagy elődei nagy tettei révén nevezetessé vált néhány előkelő foglyot is, s ott vittek a menetben kétmillió-ötszázharmincötezer réz ast (mint mondják, ennyi folyt be a foglyok eladásából), s az elfoglalt városokban zsákmányolt ezernyolcszázharminc font súlyú ezüstöt. Minden rezet és ezüstöt az államkincstárba szállítottak, s a katonák a zsákmányból semmit sem kaptak. Ezért csak növekedett a polgárok elégedetlensége, hisz a katonák zsoldjára is adót kellett fizetniük, holott, ha a vezérek lemondtak volna arról a dicsőségről, hogy a zsákmányolt pénzzel a kincstárt gyarapítsák, a katonák is kaphattak volna ajándékba a zsákmányból, s még a hadsereg zsoldjára is futotta volna. A consul szentélyt avatott fel Quirinusnak. Egyik régi történetírónál sem olvasom, hogy erre Papirius tett volna csata közben fogadalmat, s valóban ily rövid idő alatt fel sem építhette volna. Ennek a szentélynek az építésére még az apa tett dictator korában fogadalmat, s ezt avatta fel most a fiú mint consul, feldíszítve az ellenségtől zsákmányolt fegyverekkel. Annyi zsákmányolt fegyver volt, hogy nemcsak a szomszédos templomok s a Forum felékesítésére jutott bőségesen, hanem sokat küldtünk a szövetségeseknek és a szomszéd coloniáknak is szentélyeik és nyilvános helyeik díszítésére. A diadalmenet után a consul téli szállásra Vescia vidékére vonult seregével, mert ezt a területet veszélyeztették a samnisok.

Közben Carvilius Etruriában először Troilust vette ostrom alá; a város négyszázhetven leggazdagabb polgárának hatalmas váltságdíj ellenében megengedte, hogy eltávozzanak, a többi lakost és a várost rohammal hatalmába kerítette, majd elfoglalt öt, megerősített helyen fekvő erődöt is. Itt kétezerötszáz embert öltek meg, s nem egészen kétezret ejtettek fogságba. A békét kérő faliscusoknak egy évre szóló fegyverszünetet engedélyezett, és kötelezte őket százezer asnak s katonái egy évi zsoldjának megfizetésére. Sikeres működése után diadalmenetet tartott, amely persze nem volt olyan fényes, mint tiszttársáé a samnisok felett, csupán az etruszk háborúban szerzett hadizsákmány tekintetében ért fel vele. Háromszáznyolcvanezer ast juttatott a kincstárnak, a többi pénzt és saját zsákmányrészét egy Fors Fortunának szentelt templom építésére szánta, ama szentély mellett, amelyet Servius Tullius király emelt ugyanennek az istennőnek. A zsákmányból a katonáknak fejenként százkét ast, a centurióknak és lovagoknak pedig kétszer ennyit osztott ki; ezt az adományt a megajándékozottak - minthogy tiszttársa olyan szűkkeblűen viselkedett - különös hálával fogadták. A consul pártfogása megvédte a népgyűlés előtt legatusát, L. Postumiust, aki, amikor M. Scantius néptribunus törvénybe idéztette - mint mondják - a népgyűlés ítéletétől a legatusi tisztséget vállalva menekült meg; így az ellene felhozott panaszt inkább csak emlegetni lehetett, de nem nyílt lehetőség a megtárgyalására.

47. Minthogy az év már végére ért, új néptribunusok léptek hivatalba, de helyükre, mivel a választásnál hiba történt, öt nap múlva újakat választottak. Ebben az évben a censorok, P. Cornelius Arvina és C. Marcius Rutilus megtisztulási szertartást tartottak, és befejezték a vagyonbecslést, amelyen kétszázhatvankétezer-háromszázhuszonegy főt vettek számba. Ők voltak a huszonhatodik censor-pár az első censorok óta, s ez a megtisztulási szertartás a tizenkilencedik. Ebben az évben nézték először azok, akiket háborús hőstetteikért koszorúval tüntettek ki, koszorújukat viselve a Római Játékokat, s ebben az évben adtak - Görögországból átvett szokásként - pálmaágat a győzteseknek. A játékokat rendező aedilis curulisek ebben az évben köveztették ki az állami legelők bérlőire kirótt büntetéspénzből a Mars templomától Bovillaeig vezető utat.
L. Papirius tartotta meg a consulválasztó gyűlést, ahol Q. Fabius Gurgest - Maximus fiát - és D. Iunius Brutus Scaevát választották

meg consulnak, maga Papirius pedig praetor lett.

Ebben az annyi örvendetes eseménnyel szolgáló évben csupán egyetlen csapás volt, amelyre alig tudtak orvoslást találni: a Várost és a vidéket egyaránt végigdúló járvány, amelynek pusztítása már szinte csodajelnek látszott. Utánanéztek a szent könyvekben, mikor távoztatják el vagy enyhítik az istenek a szerencsétlenséget. A könyvekben azt találták, hogy Aesculapiust kell Epidaurusból Rómába hozni. De ebben az évben, minthogy a consulokat lekötötte a háború, nem tettek semmit az ügyben, csupán négynapos nyilvános könyörgést tartottak Aesculapius tiszteletére.



Porta Collina
HORTI LUCULLANI
Via Flaminia
Via Nomentana
Porta Quirinalis
Porta Viminalis
CAMPUS
MARTIUS
Capitolium vetus
T. Quirini
COLLIS QUIRINALIS
Porta Salutaris
COLLIS VIMINALIS
Vicus Patricius
Saepta
(Ovilia)
Porticus
Pompeianum
Porta
Sanqualis
Via Gabina
Porta
Esquilina
ESQUILIAE
C. Flaminius
Arx
Argiletum
Forum
Esquilinum
Capitolium
FORUM
VELIA
CARINAE
MONS
OPPIUS
Regia
Porta
Flumentana
T. Magnae Matris
MONS
PALATINUS
Via Aurelia
Porta
Caelemontana
Ceroliensis
Circus Maximus
MONS CAELIUS
Via Portuensis
Porta Capena
Porta Querquetulana
MONS
AVENTINUS
Via Appia
T. Honoris
et Virtutis
Via Ostiensis

RÓMA VÁROSA

NÉVMUTATÓ

Acerra - város a mai Nápoly közelében.

aedilis - főtisztviselő, felügyelt a közbiztonságra, a gabonaellátásra, később a középületekre, templomokra, a város nyilvános helyeire. Eredetileg plebeius tisztség volt (aedilis plebis), később választottak két aedilist a patríciusok közül is (aedilis curulis).

Aemilius-féle törvény - (Lex Aemilia), Mamercus Aemilius dictator javaslatára i. e. 434-ben hozott törvény, amely a censorok hivatali idejét másfél évben állapította meg (IV. 24.).

Alba - város és hegy, mintegy 20 km-re Rómától délkeletre, a hegy lábánál terült el az Albaitó.

áldozókirály - (rex sacrificulus), a királyok elűzése után alapított papi tisztség, azoknak a szertartásoknak az elvégzésére, amelyeket eddig a király végzett (IV. 2.).

Allifae - város Samniumban a Volturnus folyó partján.

ambarrusok - Gallia déli részén - a mai Loire és Rhône között - lakó kisebb nép.

Anagnia - a Rómától délkeletre lakó sabinok fővárosa.

ancile pajzsok - 12 pajzs; a monda szerint az első az égből hullott le, s ennek mintájára készítették a többit.

Antiochus - III. Antiochus szíriai király (ur. i. e. 223-187); i. e. 190-ben döntő vereséget szenvedett a rómaiaktól.

Anxur - (Terracinae), tengerparti város Rómától kb. 90 km-re délkeletre. A rómaiak i. e. 406ban foglalták el (IV. 59.).

arvernusok - *né*p Gallia déli részén.

as - régi római súlymérték (272 g) s az érc értékének megfelelő értékű rézpénz, a legkisebb római pénzegység.

Astura - latiumi folyó, amely Circeii és Antium között ömlik a tengerbe.

Atellana - a campaniai Atella városról elnevezett - később irodalmi műfajjá vált - népi bohózat, amelyben a színészek rögtönözve lépnek fel, egy-egy hagyományos népi figurát jelenítve meg.

aulercusok - Gallia északnyugati részén - a mai Szajna és Loire között - lakó nép.

auruncusok - Latium déli részében lakó nép.

ausonok - őslakos törzs Közép- és Dél-Itáliában.

Bellona - harci istennő, Mars felesége vagy nővére.

biturixok - jelentékeny nép, amely Gallia déli részén a Liger - a mai Loire - folyó mellékén élt.

boiusok - az egyik legnagyobb kelta törzs; a Po mellett telepedtek le (fővárosuk a mai Bologna), majd egy részük keletre vándorolt a Duna mellé.

Bolae - az aequusok ősi városa Latiumban, Rómától mintegy 27 km-re keletre.

Bovianum - város Samniumban, az ún. pentri samnisok fővárosa.

bruttiusok - Itália legdélibb részének lakói.

Brutus - Lucius Iunius Brutus - a zsarnok Tarquinius Superbus király elűzője, i. e. 509-ben az első római consul. Halálra ítélte és kivégeztette két fiát, mert részt vettek a Tarquiniusok visszahozására irányuló összeesküvésben (II. 5.).

Capitoliumi Játékok - évenként okt. 13-án Iuppiter tiszteletére tartott hálaadó ünnepség a gallusok megszállásától való felszabadulás emlékére.

Carmenta (v. Carmentis) - a monda szerint a Pelloponnészoszból Itáliába menekült Euander anyja (I. 7.), akit mint jós- és gyógyító istennőt tiszteltek. Szentélye a Capitolium délnyugati lejtőjén áll.

carnusok - az Alpok déli lejtőin lakó, kelta eredetű nép.

Cassius - Spurius Cassius, az i. e. 486. év egyik consula, aki, mint Livius elbeszéli (II. 41.), a hernicusoktól elvett terület felét a népnek akarta adni, ezért hivatali ideje lejárta után elítélték és kivégezték.

censor - rangban közvetlenül a consul után következő tisztviselő; két

censor volt, akik ötévenként megállapították a polgárok vagyoni helyzetét (vagyonbecslés: census), s ennek alapján vagyoni osztályokba sorolták őket. Felügyeltek a közerkölcsökre, s joguk volt a méltatlannak ítélt senatorokat a senatusból kizárni. Ha az egyik censor meghalt, nem lehetett helyette másikat választani, sőt később ilyenkor társának is le kellett mondania, s új választást tartottak.

centuria - a) mintegy 100 főből álló katonai egység; b) vagyoni osztály, l. *népgyűlés.*

centurio - egy katonai centuria parancsnoka. (Kb. a századosnak megfelelő katonai rang.)

Ceres - a gabonatermés istennője. Szentélye az Aventinus-domb északi oldalán állott.

Claudiusok - makacsságáról és erőszakosságáról híres római nemzetség. 1. Appius Claudius Sabinus mint consul szembeszállt a néppel a Szent Hegyre történt kivonulás idején (Liv. II. 16. skk.). 2. Unokája, Appius Claudius törvénytelen eszközökkel i. e. 449-ben újraválasztatta magát mint decemvir, s végül börtönben halt meg (Liv. III. 32. skk.). 3. Appius Claudius, a néppel általában szembenálló consul, a „százkezű" censor; a Via Appia és az első római vízvezeték építője. Többször legyőzte a samnisokat és etruszkokat.

cliens - olyan jogilag szabadnak számító, szegényebb polgár, aki egy tekintélyesebb, gazdag patrícius (patronus) védelme alá helyezte magát, s ez őt szolgálataiért anyagilag támogatta és érdekeit képviselte.

cohors - a legio tizedrésze, kb. 500 főből álló katonai egység.

Collina kapu - (porta Collina) Rómának a Quirinalis dombnál levő kapuja.

colonia - a meghódított területeken - elsősorban katonai célból - szervezett polgári település.

Comitium - kis tér a Forumtól északra, a népgyűlések és törvénykezési eljárások színhelye.

consul - a királyok elűzése után, kb. i. e. 450-től, évente választott két római főtisztviselő, a legfőbb végrehajtó hatalom képviselői. Az éveket a consulok nevével jelölték.

Coriolanus - Cnaeus Marcius Coriolanus, plebeius-ellenes viselkedése miatt Rómából száműzték, i. e. 490 körül volscus sereg élén Róma ellen indult, de anyja és felesége könyörgésére visszavezette seregét (II. 40.).

Corneliusok - híres, plebeius és patrícius családokból álló, sok kiváló államférfit és hadvezért adó nemzetség. Híresebb tagjai, többek között, a Tolumnius veii királyt párviadalban megölő Aulus Cornelius Cossus (IV. 19.) és a Hannibalt Zamánál i. e. 202-ben legyőző Cornelius Scipio.

corvus - holló.

Cremera - a Tiberis kis mellékfolyója. Itt csalták tőrbe és semmisítették meg a Róma védelmére kivonult Fabius-nemzetséget az etruszkok i. e. 479-ben (II. 49.).

Cumae - ősi görög gyarmatváros Nápolytól kb. 15 km-re nyugatra a campaniai tengerparton.

Curia - tanácsház, Rómában a Forumon álló Curia Hostilia, a senatusi gyűlések helye.

Curius - Manlius Curius Dentatus mint consul i. e. 290-ben megverte a samnisokat, s 275-ben legyőzte Beneventumnál Pürrhoszt.

Curtius Mettius - a sabin nők elrablásának megbosszulására induló sabin sereg vezére, aki csata közben a későbbi Forum helyén levő mocsárba esett, de megmenekült. A helyet a hagyomány egyik változata szerint róla nevezték el (I. 12. 13.), a másik változat szerint a római Marcus Curtius-ról (VII. 6.).

curulisi hivatal - olyan magasabb állami tisztség, amelynek viselőjét megillette a *sella curulis,* az elefántcsonttal kirakott, díszes szék.

decemvirek - tíz patríciusból álló bizottság, amelyet Rómában i. e. 451-ben alakítottak consuli hatáskörrel - a törvények megszerkesztésére.

Deciusok - plebeius eredetű család. A két Publius Decius Mus - az apa i. e. 340-ben (VIII. 9.), a fiú 295-ben (X. 28.) - feláldozta magát a csatában a római sereg győzelméért.

denar (denarius) - római ezüstpénz, amely tíz ast vagy négy sestertiust ért.

dodonai Iuppiter - Dodona épeiroszi város, itt volt Iuppiter (Zeus) ősi jóshelye.

dologház - (ergastulum) olyan börtönszerű épület, ahová a mezei munkákat végző rabszolgákat éjszakára - vagy, ha vétkeztek, napközben is - megbilincselve bezárták.

duumvirek - *ké*ttagú bizottság.

elősorok - (antesignani), a harcban a csatasorok előtt vitt hadijelvények őrizetére rendelt csapatok.

Epidaurus - a görögországi Peloponnészoszban levő város, ahol Aesculapius istennek híres szentélye és ligete volt.

Esquilinusi kapu - Róma keleti irányban nyíló egyik kapuja.

Etruria - tartomány Itália északnyugati részén (a mai Toscana), lakosai az etruszkok. Tizenkét város szövetségéből állt: Pisae, Fiesulae, Arretium, Cortona, Volaterrae, Vetulonia, Rusellae, Clusium, Volsinii, Tarquinii, Caere, Palerii.

etruszkok - Etruria fejlett kultúrával, kereskedelemmel, iparral rendelkező lakói, akik az i. e. VII. és VI. században egész Észak-Itáliát uralmuk alatt tartották. Az i. e. II. században hosszú küzdelmek után Róma leigázta őket; kultúrájuk - művészetük, politikai intézményeik s elsősorban vallásuk - erős hatása a római élet minden területén felfedezhető.

Fabiusok - sok kiváló államférfit adó ősi patrícius nemzetség, amely Herculestól származtatta magát. Tagjai közül Quintus Fabius Vubulanus két ízben volt consul (i. e. 485, 482), s jelentős győzelmeket aratott az aequusok és volscusok ellen (II. 41, 46.). Quintus Fabius Maximus több ízben volt consul és dictator; i. e. 310 körül több ízben legyőzte a samnisokat, meghódította Etruriát és Umbriát (IX. 33. skk.). Quintus Fabius Cunctator (megh. i. e. 230) a második pun háborúban halogató taktikájával megmentette Rómát. - Quintus Fabius Pictor (szül. i. e. 254 körül) történetíró, görög nyelven megírta Róma történetét a Város alapításától saját koráig, a második pun háború végéig.

Falernus - tengerparti vidék Nápolytól kb. 40 km-re északnyugatra.

faliscusok - etruriai nép, székhelyük a Rómától kb. 50 km-re fekvő Falerii.

Fenectani mező - vidék Latiumban.

Ferentina ligete - Ferentina ősi itáliai istennő, az Albai hegy lábánál levő ligetében volt a latin törzsek hagyományos tanácskozóhelye.

fescenniumi játék - az Itáliában aratáskor, menyegzők alkalmával szokásos pajkos, szabadszájú énekek, amelyeket az etruriai Fescennium városról neveztek el.

fetialis papok - 20 főből álló papi testület, amelynek feladata volt a más népekkel kapcsolatos ügyek (elégtételkérés, hadüzenet, fegyverszünet, békekötés, szövetség) vallási szertartások kíséretében történő lebonyolítása.

flamen - áldozópap. Testületük (flamines) 15 tagból állt, feladatuk volt az egyes istenek szolgálatát - naponkénti áldozat keretében - ellátni.

font - eredetiben: libra (325 g).

Fors Fortuna - a szerencsés véletlen istennője. Szentélye a Tiberis túlsó - jobb - partján állt.

Forum Boarium - Róma egyik kisebb foruma a Circus Maximus és a Tiberis között.

forumi párt - az alacsony származású nincstelenek tömege, akiket eddig kizártak a polgárok első öt osztályából, nem volt helyük a tribusokban, s akik Ap. Claudius segítségével i. e. 304ben bekerültek a tribusokba s a szavazásnál - nagy számuk miatt - érvényesíthették akaratukat.

főpap - (pontifex) a pontifex maximus vezetése alatt álló, először öt, majd később tizenöt tagú főpapi testület tagja, ők intézték a vallásügyet, állították össze a naptárt, s ők írták az évkönyveket (annales) is. A pontifex maximus nevezte ki a flameneket és Vesta papnőit.

frentanusok - samnis néptörzs Apuliától északra. Városuk, amelyet Livius itt (IX. 16.) nem nevez meg, valószínűleg Frentrum.

gabii köntös - a toga egy sajátos, Gabii város lakóitól átvett, áldozatoknál szokásos viselési módja: az áldozó a toga egyébként lecsüngő végeit övszerűen a dereka köré tekerte.

hadijelvény - a legio mai zászlónak megfelelő jelvénye, rúdra erősített aranyozott vagy ezüstözött sas.

Hercynai erdő - a Dunától északra fekvő erdő, hegyes vidék a mai Németország déli és keleti részén.

Herculaneum - feltételezhetően ősi samnis város (s nem azonos a Vezúv által i. e. 79-ben elpusztított campaniai várossal).

hetivásár - a római „vásárnap", a nyolcnapos hét pihenőnapja (nundinae), amikor a környékbeli földművesek bejöttek vásárolni a városba.

*hispán kard - gy*alogos harc közben használt rövid, hegyes kard. Említése itt (VII. 9.) - i. e. 362 táján - anakronizmus, mert a rómaiak sokkal később ismerkedtek meg a hispán fegyverekkel.

Ianiculum - Róma hét dombjának egyike, szemben a Capitoliummal, a Tiberis túlsó (jobb) partján.

iga - (iugum), két földbe szúrt lándzsára egy harmadikat erősítettek keresztben, hogy csak meghajolva lehetett alatta átmenni, s a legyőzött sereg katonáinak megszégyenítésként az alatt kellett elvonulniuk.

Inbrinium - csak itt, Liviusnál (VIII. 30.) előforduló földrajzi név, talán azonos a Tacitus által említett, aequus földön fekvő Imbriviummal.

interregnum - olyan időszak, amikor a főhatalom - haláleset vagy lemondás miatt - nem volt betöltve, s a patrícius senatorok közül választott férfi vette át a hatalmat interrex (időközi király) néven.

iugerum - területmérték, 2523 m^2, kb. 0,25 hektár.

Iuniusok - híres patrícius nemzetség. Tagja volt a királyokat elűző Iunius Brutus, vagy az i. e. 317- és 313-ban consuli, később dictatori tisztet viselő Iunius Bubulcus (IX. 30, 38.).

Iuppiter fülkéje - az a helyiség Iuppiter capitoliumi templomában, ahol az isten szobra állt.

Iuppiter Stator - (a sereg futását) Megállító Iuppiter.

*jóspap - (har*uspex) a csodajeleket, áldozatokat értelmező pap. A tisztség etruszk eredetű volt, viselői is az etruszkok közül kerültek ki.

Kalendae - a hónap első napja.

kegyeletsértés - (religio), a latin szó első jelentése: az istenek akaratának figyelembevétele, de jelenti a szertartások közben elkövetett hibát is. Ha bizonyos jelek azt mutatták, hogy az istenek akaratát megsértették, mindent elkövettek kiengesztelésükre, pl. megismételték egy főtisztviselő választását.

királyok - az ősi Róma hét királya, akik a hagyomány szerint a Város alapításától 243 éven át i. e. 753-tól i. e. 510-ig uralkodtak.

Kürosz - (ur. i. e. 559-529) a perzsa birodalom megalapítója. Hatalma tetőpontján egy csatában esett el.

labicusok - a Rómától mintegy 25 km-re délkeletre fekvő Labici, ősi latin város lakói.

Lakedaimón - Spárta városállam egyik elnevezése.

Larok - a ház és család védőistenei.

Latin út - (Via Latina) Rómából délkeleti irányban haladó, Latiumot átszelő nagy országút.

Latin Ünnepek - ősi latin eredetű, eredetileg Alba Longában, majd Rómában évenként megtartott ünnep. A consulok hivatalba lépésük napján tűzték ki az az évi ünnep időpontját, s megtartása előtt nem távozhattak Rómából.

Latium - ősi tartomány Közép-Itáliában, Etruria és Campania között. Lakói a latinok, akiknek városai - köztük Róma is - szövetséget alkottak, amelyen belül az i. e. IV. században Róma ragadta magához a vezető szerepet.

Latona - görög istennő, Apollo és Artemis anyja.

Laurentum - tengerparti város Latiumban. A monda szerint itt kötött ki az Itáliába érkező Aeneas.

Lautulae - volscus város Latium déli részén.

Lavinium - latiumi város, amelyet a hagyomány szerint Aeneas alapított, és feleségéről, Laviniáról nevezett el.

legatus - a hadvezér helyettese.

legio - 4-6000 főből álló katonai egység, amely 10 cohorsból, 30 manipulusból, 60 centuriából állt.

Lex Licinia - az i. e. 367-ben elfogadott Licinius-féle törvény, amely kimondja, hogy az egyik consult a plebeiusok közül kell megválasztani (VI. 42.)

Lex Trebonia - az i. e. 408-ban Trebonius néptribunus javaslatára hozott törvény, amely elrendeli, hogy a néptribunusok választását addig kell folytatni, míg a testület mind a tíz tagját meg nem választják. Tehát a testületnek nincs joga saját magát önhatalmúlag kiegészíteni (cooptatio).

libertinus (libertus) - felszabadított rabszolga, vagy annak már szabad állapotban született gyermeke.

liburnusok - a mai Horvátországban és Dalmáciában lakó nép.

libuusok - Észak-Itáliában élő törzs, nem biztos, hogy - mint Livius állítja - gallus eredetűek.

Licinius Macer - (i. e. I. sz.) történetíró: 27 könyvben írta meg Róma történetét.

lictor - a magasabb rangú állami tisztviselőt kísérő törvényszolga.

ligurok - számos törzsből álló nagy nép Észak-Itáliában.

lingonok - Észak-Galliában, a mai francia-belga határ vidékén lakó nép.

Livius Andronicus - (i. e. III. sz.), a római költészet első jelentős alakja; írt tragédiákat, vígjátékokat, s lefordította latinra ütemes versekben Homérosz *Odüsszeiá*-ját.

lovagok - (equites) régebben olyan gazdag polgárok, akik saját lovukkal teljesítettek hadiszolgálatot: később azokat sorolták a lovagrendbe, akiknek a vagyona egy bizonyos határt elért. Ezek az államtól kaptak pénzt lóvásárlásra és -tartásra. Minthogy a lovagrend tagjainak a száma meg volt szabva, nem minden, a vagyoni helyzete alapján idesorolt lovag kapott az államtól lovat is.

*lovassági főparancsnok (m*agister equitum) - a dictator helyettese, akit megválasztása után ő nevezett ki.

Lua istenasszony - Saturnus leánya, a bűnhődés istennője, aki a csatatéren neki föláldozott fegyverekért bocsánatot adott a kiontott vérért.

macedon hatalom - a Balkán-félszigeten fekvő Macedonia ekkor, i. e. IV. században vált nagy, hódító birodalommá; uralkodója, II. Philippus i. e. 337-ben terjesztette ki uralmát egész Görögországra.

Maelius - Spurius Maelius, gazdag lovag, aki i. e. 439-ben saját pénzén vett gabonát osztatott ki a nép között. Quinctius Cincinnatus dictator, azzal a váddal, hogy egyeduralomra tör, törvény elé idéztette, s a népgyűlés előtt megjelent Quinctiust Servilius Ahala lovassági főparancsnok megölte (IV. 13-14.).

Maleventum (később *Beneventum*) - ősi város Samnium déli részén.

Manlius - 1. Caius Manlius (VII. 42.) ismeretlen, nem valószínű, hogy azonos a VI. 30-ban említett consuli jogkörrel felruházott katonai tribunusszal. 2. Marcus Manlius Capitolinus, ő akadályozta meg i. e. 390-ben, hogy a gallusok elfoglalják a Capitoliumot, később népbarát magatartása miatt azzal a váddal, hogy királyságra tör, halálra ítélték (VI. 14. skk.). 3. Titus Manlius Torquatus; háromszor volt consul és háromszor dictator, nagy győzelmet aratott i. e. 340-ben a latinokon (VIII. 9.).

Marcus Rutilus, Caius - négyszer volt consul, s i. e. 356-ban ő volt az első plebeius dictator (VII. 17.).

marrucinusok - sabin néptörzs Itália keleti részében.

Mars Gradivus - Gradivus: Mars isten egyik mellékneve: „elöljáró".

Mars-mező - szabad terület a Tiberis partján, Capitoliumtól északra, itt tartották a népgyűléseket.

marsusok - Rómától keletre lakó itáliai néptörzs.

Massilia város Galliában, a mai Marseille.

matrona - feddhetetlen hírű római családanya.

Matuta anya (Mater Matuta) - egész Itáliában tisztelt ősi istennő, a hajnal megszemélyesítője.

Mediolanum - az insuberek fővárosa a Padus folyó mellett: a mai Milánó.

Meduacus - észak-itáliai folyó - a mai Brenta -, amely Velence alatt ömlik az Adriai-tengerbe.

mérföld - a római mérföld 1,48 km.

mérő - eredetiben: sextarius (0,54 l).

*messapiusok - a dé*l-itáliai Calabria - régi nevén Messapia - lakói.

Molossis - a görögországi Épeirosz északkeleti vidéke.

Moneta - Iuno egyik mellékneve, aki e néven a pénzverés istennője. A pénzverde Iuno Moneta capitoliumi szentélye mellett volt.

népek joga (ius gentium) - „nemzetközi jog", az idegenekkel való üzleti vagy politikai érintkezést szabályozó törvények, jogszokások összessége.

népgyűlés - Servius Tullius reformja előtt három, patríciusokból álló ősi tribus volt (Ramnes, Tities, Luceres), s e tribusok tagjai nemzetségek szerint curiákban egyesültek, ezeknek a gyűlése volt a *comitia curiata.* Servius Tullius (I. 44.) a polgárokat vagyonuk alapján hat osztályba (c*lassis),* s az egyes osztályokat - a katonai szolgálat szempontjából - századokba *(centuria)* sorolta, s az egész lakosságot lakóhelyük szerint városi és vidéki kerületekre *(tribus)*

osztott fel. A centuriák gyűlésén *(comitia centuriata)* választották meg a magasabb rangú, a tribusok gyűlésén *(comitia tributa)* az alacsonyabb rangú állami tisztviselőket. Később a comitia tributa szerepe megnőtt.

néptribunusok - i. e. 494 óta a nép képviselői a senatusban. Számuk először kettő, később tíz volt. Személyük sérthetetlen volt, tiltakozásukkal bármely törvényt, határozatot, intézkedést érvényteleníthettek.

optimaták - a „legjobbak" (optimates), a későbbi időkben a néppel szemben álló konzervatív arisztokraták neve. Itt általában: a patríciusok.

Orcus - az Alvilág.

oscusok - Campaniában lakó néptörzs.

Ostia - Róma kikötővárosa a Tiberis torkolatánál kb. 20 km-re a Várostól.

ostromkoszorú (corona muralis) - nemesfémből készült katonai kitüntetés, az kapta meg, aki elsőnek ért fel az ellenséges várfalra.

Padus - a mai Po folyó.

paelignusok - Közép-Itáliában, Rómától keletre lakó néptörzs.

Palaepolis - görög alapítású város, neve csak itt, Liviusnál található, később összeolvadt a szomszéd Neapolisszal (Nápollyal).

Palatium - Róma egyik halma.

Pandosia - a) város a görögországi Épeiroszban, b) város a dél-itáliai Bruttiumban.

Papirius - Lucius Papirius Cursor, consul, majd i. e. 325-ben dictator. Több súlyos vereséget mért a samnisokra (IX. 5, 38, 40.).

parthusok - iráni néptörzs, amely i. e. 250 körül önálló birodalmat alapított a volt perzsa birodalom helyén. Az i. e. I. századtól kezdve Róma legveszélyesebb ellenfelei közé tartozott.

Patavium - észak-italiai város (a mai Padova) a Meduacus folyó mellett, Livius szülővárosa.

patrícius - az ókori Róma kiváltságos osztálya, közülük kerültek ki a magasabb rangú állami tisztviselők és a senatus tagjai.

Petelinumi liget - a Tiberis partján volt a porta Flumentanán kívül.

phalanx - tömör, igen sok sorból álló csatarend. A macedon mintájú phalanxot Philippus és Nagy Sándor alkalmazta: mélységben 16 sorból állt, amelytől az első sorban álló katonák 4-5 méteres lándzsái tartották vissza az ellenséget.

Philippus - több macedon király neve. II. Philippus (ur. i. e. 359-336), Nagy Sándor apja. - V. Philippus (ur. i. e. 221-179), a második pun háború idején lépett fel Róma ellen, de 197-ben súlyos vereséget szenvedett.

Picenum - Közép-Itália tengerparti vidékének neve.

Piso - Lucius Calpurnius Piso (i. e. 133-ban consul), az *Annales* című,

hét könyvből álló történeti mű szerzője.

plebeiusok - a köznép (plebs) tagjai, szabad polgárok, viselték a közterheket, de - ekkor még jogokat nem élveztek.

polgári koszorú - tölgylombból font katonai kitüntetés; az kapta meg, aki a csatában megmentette egy polgártársa életét.

Pompeius - Gnaeus Pompeius Magnus (i. e. 106-48), államférfi, hadvezér. Fényes pályafutás után szembekerült Iulius Caesarral, s Pharsalusnál elvesztett csatája után menekülés közben orvul megölték.

Pomptinusi vidék - Latiumban Circeii és Tarracina között mintegy 50 km hosszúságban elhúzódó termékeny, mocsaras vidék.

*Porsenna - etrus*zk király, aki az elűzött Tarquiniusok érdekében háborút indított Róma ellen (II. 12. skk.).

porta Flumentana - Rómának a Tiberis, a Mars-mező felé nyíló kapuja a Capitolium alatt.

praeco - hatósági kikiáltó.

praefectus - „elöljáró", olyan tisztviselő, akit valamilyen közérdekű tevékenység (gabonaosztás) intézésével, vagy egy terület, város kormányzásával bíztak meg.

praetor - az igazságszolgáltatást intéző tisztviselő, a távol levő consul helyettese.

proconsul - a consul helyettese vagy olyan consul, akinek megbízatását valamilyen okból hivatali éve lejárta után meghosszabbították. - Később: a római provinciák helytartóinak a címe.

propraetor - volt praetor, aki hivatali ideje letelte után egy évre valamelyik provincia kormányzója lett.

Publicola - „népbarát".

Publilius - Quintus Publilius Philo, consul, dictator, majd i. e. 337-ben az első plebeius praetor. Legyőzte a latinokat, ő foglalta el Palaepolist (VIII. 12, 15, 22.).

Pudicitia - a szűzies szemérem istennője.

punok - a Libanon vidékéről származó sémi nép, fővárosuk Karthágo volt. Birodalmuk az i. e. III. századtól kezdve Róma legnagyobb ellenfele.

pun háborúk - Karthágo és Róma háborúi a Földközi-tenger keleti részének uralmáért, amelyek Karthágo teljes vereségével végződtek. Az első i. e. 264-241, a második 218-201, a harmadik 149-146 között zajlott.

Pupinia - vidék Latiumban Róma és Gabii között.

Pürrhosz - (i. e. 307-272), a görögországi Épeiroszban élő molossus nép királya, aki Itáliába áthajózva, több veszélyes hadjáratot viselt Róma ellen.

Püthia - Apollo szentélyének papnője Delphoiban.

Püthói jósda - Apollo istennek a görög Delphi városban levő jóshelye, amelyet a monda szerint azután alapított, hogy itt legyőzte a Püthon nevű sárkányt.

Quadrigarius - Quintus, Claudius Quadrigarius (i. e. I. sz.) történetíró, megírta Róma történetét a gallusok betörésétől saját koráig.

quaestor - eredetileg a bíráskodás, majd az adó- és pénzügyek intézésével megbízott tisztviselő. A plebeiusok közül i. e. 410-ben választottak először quaestorokat (IV. 53.).

Quinctiusok - patrícius nemzetség. Titus Quinctius Capitolinus i. e. 471-439 között hatszor volt dictator. - Lucius Quinctius Cincinnatus, az „eke mellől elhívott dictator", i. e. 458-ban mentette meg az Algidus hegyen körülzárt római sereget (Liv. III. 19. skk.). - A lázadók kényszerű vezérévé lett. T. Quinctius (VII. 39.) talán azonos T. Quinctius Poenusszal, aki előbb lovassági főparancsnok, majd dictator volt (VI. 42, VII. 9.).

Quintilis - július.

Quirinus - az istenné nyilvánított Romulus, róla nevezték el Rómának a Capitoliumtól északkeletre fekvő egyik dombját, a Quirinalist.

Quirisek - a római polgárok.

raetusok - a Duna és az Alpok között elterülő Raetia tartomány lakói.

*Regillus tó - La*tiumban, mintegy 20 km-re Rómától, itt verte meg Aulus Postumius dictator a latinokat i. e. 496-ban.

*Római Játékok (L*udi Romani) - a legrégibb római ünnep, több napig tartó ünnepség és circusi versenysorozat a Capitoliumi Iuppiter tiszteletére. A circusban tartott kocsiversenyeken a praetor vagy a consul adta meg a jelet az indulásra.

rorariusok - könnyűfegyverzetű katonák.

rostra - a latin rostrum (csőr, hajóorr) szó többes száma.

Rufulusok - a katonai tribunusok kétharmadát a népgyűlésen választották meg (tribuni comitiati), egyharmadát a hadvezér nevezte ki. Ez utóbbiakat nevezték Rufulusoknak (Rufuli).

Rumina - a szoptató anyák istennője. A neki szentelt vadfügefa, amely alatt, a monda szerint, Romulust és Remust szoptatta a nőstényfarkas, a római Comitiumon állott.

sabinok - Közép-Itália őslakói, hozzájuk tartoztak a latinok, umberek és a samnisok.

sallentinusok - Dél-Itáliában, Calabriában élő néptörzs.

salluviusok - Észak-Itáliában az Alpok és a Rhône között lakó, leghatalmasabb ligur törzs.

Salus - az egészség, az állami közjólét istene, szentélye a Quirinalis dombon állt.

samnisok - a Közép-Itáliában lakó sabinok egyik legjelentősebb törzse.

Saticula - város Samniumban, Capuától keletre.

Satricum város Latiumban, Antium mellett.

satura - itt még: rögtönzött, élcelődő jelenet, tartalmilag a szatíra későbbi irodalmi műfajának az őse.

Semo Saneus (v. *Sangus)* - eredetileg sabin istenség, később a latin Dius Fidiusszal azonosították; a hűség, az adott szó, az eskü istene. Szentélye a Quirinalis domb keleti oldalán állt.

Servius Tullius - (i. e. VI. sz.), a hagyomány szerint Róma hatodik királya.

sóbányák - sóbányák (ill. sóraktárak) voltak Ostia kikötőváros közelében s a Tiberis jobb partján, Veii mellett.

Solonium - vidék Latiumban Lanuvium és Ostia között.

Sora város Latiumban.

Stellatisi mező - vidék Campaniában.

Sulpicius - Caius Sulpicius Longus, háromszor volt consul, kétszer dictator, többször legyőzte a samnisokat (VIII. 37., IX. 24.).

szegélyes toga - az állami főtisztviselőket bíborszegélyes toga (toga

praetexta) illette meg.

szőlőlugas (vinea) - katonai kifejezés: lugashoz hasonló, cölöpökre erősített vagy kerekeken gördülő, várostromnál használt védőtető.

Tarquinius - Tarquinius Priscus (i. e. VII. sz. vége - VI. sz. eleje), a hagyomány szerint Róma ötödik, Tarquinius Superbus (ur. i. e. 510-ig) pedig hetedik, utolsó királya.

Tatius - Titus Tatius, a hagyomány szerint a sabinok királya, majd Rómában Romulus uralkodótársa.

taurinusok - Észak-Itáliában a mai Cotti-Alpok nyugati lejtőin lakó nép.

teknősbéka (testudo) - tréfás, szemléletes katonai kifejezés; a) nagyméretű, kerekeken gördülő, deszkákból, gerendákból készült védőtető, b) harci alakzat: az ostromra induló katonák pajzsaikat szorosan összezárták, s így a menet jobb és bal oldalán zárt védőfalat, középen pedig a fejük fölött védőtetőt alkottak.

Théba - görög város Athéntól északnyugatra, mintegy részt vett a macedonok elleni háborúban, Nagy Sándor i. e. 335-ben leromboltatta.

Tifernum - város Umbriában a hasonló nevű folyó mellett.

*tiltakozási jog (*intercessio) - ez felhatalmazta a tisztségek viselőit, hogy hasonló állású vagy alacsonyabb rangú tiszttársuk valamely intézkedése ellen óvást emeljenek.

Tizenkéttáblás törvény - i. e. 450 körül a plebeiusok sürgetésére az erre a célra megválasztott decemvirek összegyűjtötték az alapvető

köz- és magánjogi törvényeket, s ezeket, tizenkét táblára felírva, kifüggesztették a Forumon.

torony (turris) - több emelet magasságú, kerekeken gördülő deszka- és gerendaépítmény, amelyet ostromnál a város falához toltak.

törvénykezési szünet (iustitium) - nyilvános ünnep, gyász vagy az államot fenyegető súlyos veszedelem idején rendelték el.

triariusok - a mélységben három vonalra tagolt (principes, hastati, triarii) római csatarend harmadik sorában álló katonák.

tribunus - a) katonai tiszti rang, b) consuli jogkörrel felruházott katonai tribunus, c) néptribunus.

Tullus - Tullus Hostilius (i. e. VI. sz.) a hagyomány szerint Róma harmadik királya.

tunica - ingszerű, gyapjúból készült, valamivel a térden alul érő ruhadarab.

Tusculum város Latiumban.

tyrannus - az ókori görög városállamok diktátori hatalmú uralkodója.

umberek - a Közép-Itália keleti részében fekvő Umbria lakói.

Utens - folyó Umbriában, amely a mai Ancona mellett ömlik az Adriai-tengerbe.

utójáték (exodium) - egy-egy tragédia után - vagy később önállóan is - előadott rövidebb, mulattató tartalmú színmű.

ünnepélyes bevonulás (ovatio) - a győztes vezérnek jutalmul engedélyezett kisebb arányú diadalmenet, amelyben a sereg nem vett részt, s a vezér nem kocsin, hanem gyalog vagy lóháton vonult fel a Capitoliumra.

Valeriusok - sabin eredetű patrícius család. Marcus Valerius Poplicola részt vett a királyok elűzésében, Marcus Valerius Corvus hatszor volt consul, kétszer dictator. Párviadalban legyőzte az óriás gallust (VII. 25.), és döntő vereséget mért a samnisokra Suessulánál (VII. 27. skk.).

*városfal (*pomerium) - a Servius Tullius király által i. e. VI. sz.-ban épített ősi római városfal.

vendégjog - aki ezt megkapta, Rómában az állam vendége volt, s minden területen az állam jogi védelmét élvezte.

venetusok - a mai Velence vidékén élő nép. A hagyomány szerint (I. 1.) Trója eleste után Kisázsiából vándorolt be.

Vesta-szüzek - a Vesta istennő templomában égő örök tűzre felügyelő, szigorú szüzességi fogadalomra kötelezett papi testület tagjai. Aki fogadalmát megszegte, büntetésül élve temették el.

vestinusok - néptörzs Közép-Itália keleti részében.

Via Salaria - eredetileg a só szállítására szolgáló ősi út, amely Rómából keleti irányban Sabinumon át a picenumi Asculumig vezetett.

Vicus Longus - (Hosszú utca), a Quirinalis és a Viminalis domb

között vezetett el.

Voltumna - etruszk istennő, az etruszk államszövetség védőistennője, szentélye Volsinii város mellett állt.

Volumnius - Lucius Volumnius, kétszer volt consul, s több ízben legyőzte (i. e. 307, 296.) a salentinusokat és samnisokat.

Vulturnus (v. Volturnus) - Campania legnagyobb folyója (a mai Volturno).

zsold - a senatus i. e. 406-ban határozta el, hogy az eddig saját költségükön szolgáló katonák az államtól zsoldot (stipendium) kapjanak.